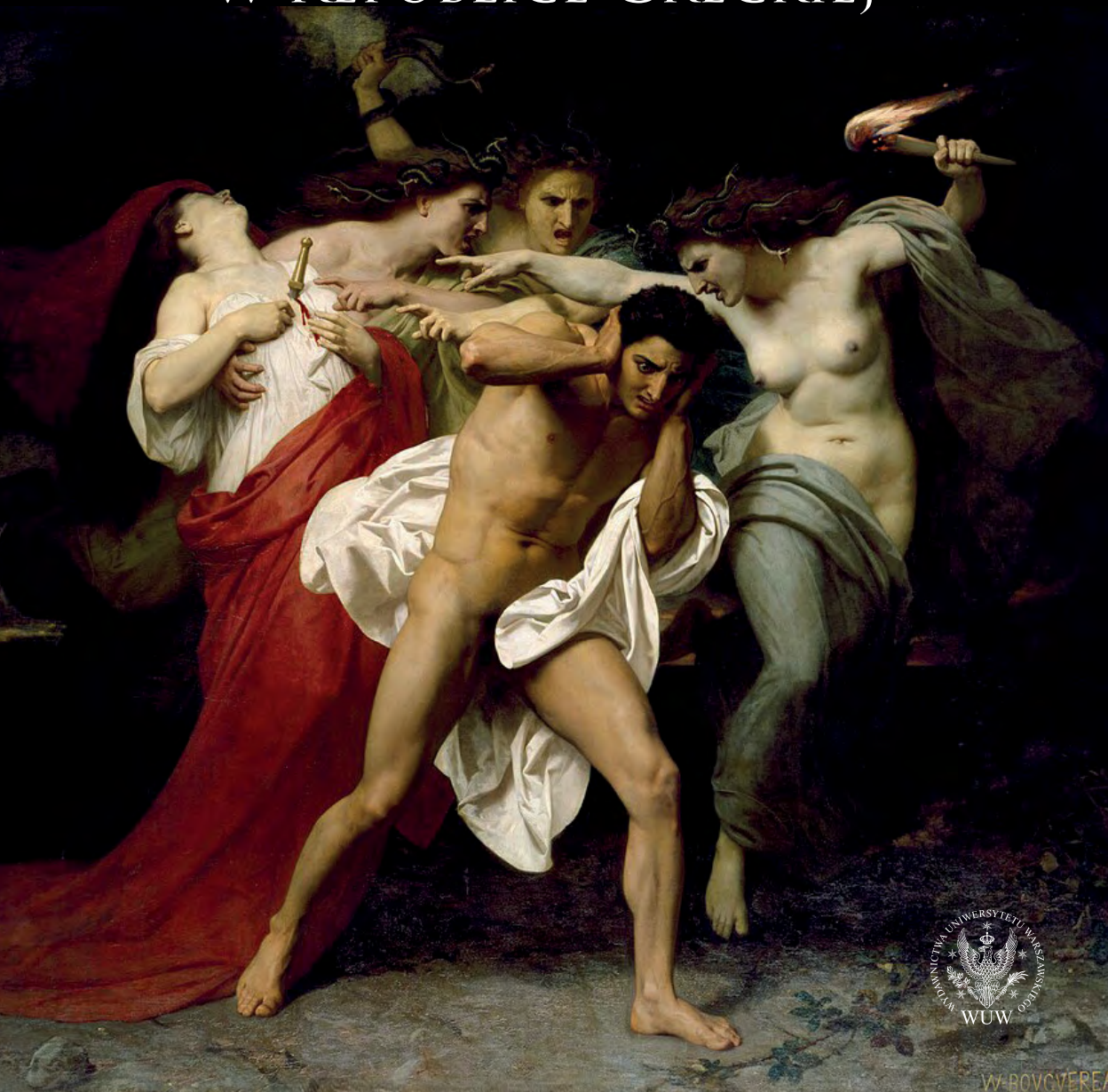

KONRAD RYDEL

POZYCJA USTROJOWA
NAJWYŻSZEGO
SĄDU SPECJALNEGO
W REPUBLICE GRECKIEJ

POZYCJA USTROJOWA
NAJWYŻSZEGO
SĄDU SPECJALNEGO
W REPUBLICIE GRECKIEJ

KONRAD RYDEL

POZYCJA USTROJOWA
NAJWYŻSZEGO
SĄDU SPECJALNEGO
W REPUBLICIE GRECKIEJ

Recenzentki
Hanna Suchocka
Monika Florczak-Wątor

Redaktor prowadząca
Magdalena Zielińska

Redakcja
Grażyna Polkowska-Nowak

Korekta
Grażyna Ćwietkow-Góralna

Projekt okładki i stron tytułowych
Anna Gogolewska

Ilustracja na okładce
Adolphe-William Bouguereau, *Orestes ścigany przez Furie*, 1862 r.,
olej na płótnie, domena publiczna

Skład i łamanie
Marcin Szcześniak

Publikacja dofinansowana ze środków Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warszawskiego

Publikacja na licencji Creative Commons. Uznanie autorstwa 3.0 PL (CC BY 3.0 PL)
(pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <https://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/legalcode>)

Konrad Rydel ORCID 0000-0003-3905-8317, Uniwersytet Warszawski

ISBN 978-83-235-6687-8 (druk) ISBN 978-83-235-6780-6 (pdf online)
ISBN 978-83-235-6781-3 (e-pub) ISBN 978-83-235-6782-0 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego
02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7
e-mail: wuw@uw.edu.pl
księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2025

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Spis greckich pojęć wraz z transkrypcją i tłumaczeniem	11
ROZDZIAŁ I. Wprowadzenie	15
1. Wpływ Hellenów na rozwój prawa	15
2. Ku greckiemu modelowi kontroli konstytucyjności prawa	17
3. Myśl starożytnych Greków odnosząca się do kontroli prawa	22
4. Stan badań w Polsce i Grecji	24
5. Problem badawczy i metodologia	26
6. Struktura monografii	27
7. Uwagi dotyczące sposobu transkrypcji oraz tłumaczeń	28
ROZDZIAŁ II. Specyfika tożsamości konstytucyjnej Grecji	31
ROZDZIAŁ III. Niezależność sądu w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej	53
1. Uwagi wprowadzające	53
2. Pojęcie sądu w orzecznictwie ETPC	54
3. Sprawy przeciwko Grecji dotyczące zachowania standardów sądownictwa w świetle art. 6 EKPC	57
4. Najwyższy Sąd Specjalny a sąd/trybunał w rozumieniu EKPC	68
5. Pojęcie sądu w prawie Unii Europejskiej i w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości	72
ROZDZIAŁ IV. Modele kontroli konstytucyjności prawa	84
1. Uwagi wprowadzające	84
2. Stosowanie ustawy zasadniczej przez sędziów. Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w Grecji	91
3. Grecki model kontroli konstytucyjności prawa	100

ROZDZIAŁ V. Specyfika systemu sądownictwa w Grecji	112
1. Uwagi wprowadzające	112
2. Niezawisłość sędziów i niezależność sądów. Status prawny sędziego . .	119
3. Tryb powoływania sędziów oraz system ich awansu	124
4. Nieusuwalność, nieodwołalność i nieprzenoszalność sędziów	130
5. Niepołączalność	133
6. Odpowiedzialność dyscyplinarna	134
7. Wynagrodzenia	137
 ROZDZIAŁ VI. Pozycja prawna Najwyższego Sądu	
Specjalnego	141
1. Funkcje ustrojowe	141
2. Najwyższy Sąd Specjalny jako sądowy organ ochrony Konstytucji	146
3. Najwyższy Sąd Specjalny jako specjalny stały organ sądowy	153
 ROZDZIAŁ VII. Organizacja wewnętrzna Najwyższego Sądu	
Specjalnego i ustalanie jego składu	156
1. Uwagi wprowadzające	156
2. Ustalanie składu NSS	157
3. Regulamin NSS	159
4. Rola Prezesa NSS	160
5. Personel pomocniczy	164
 ROZDZIAŁ VIII. Kompetencje Najwyższego Sądu Specjalnego	
inne niż kontrola konstytucyjności prawa	167
1. Orzekanie w sprawie ważności wyborów parlamentarnych	167
2. Orzekanie w sprawie ważności referendum	173
3. Orzekanie w przedmiocie pozbawienia parlamentarzysty mandatu . . .	177
4. Orzekanie w sprawie sporów kompetencyjnych	186
5. Orzekanie w sprawie wiążących norm prawa międzynarodowego	190
 ROZDZIAŁ IX. Rozstrzyganie sporów w sprawie poziomej	
i hierarchicznej niezgodności norm	203
1. Uwagi wprowadzające	203
2. Kontrola konstytucyjności prawa a autonomia Parlamentu	205
3. Przesłanki dopuszczalności kontroli konstytucyjności prawa przez NSS	213
4. Tryb postępowania	219
 ROZDZIAŁ X. Wyroki Najwyższego Sądu Specjalnego	222
1. Atrybuty wyroków NSS	222
2. Wpływ wyroków NSS na postępowanie sądowe i administracyjne . . .	229
3. Sprawa majątku greckiej rodziny królewskiej	232

Podsumowanie i wnioski	244
Wykaz źródeł	251
Literatura	251
Orzecznictwo	266
Akty normatywne	271
Inne źródła	276

Wykaz skrótów

EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. wraz z załączonym do niej Protokołem Paryskim z 20.03.1952 r. (*Περί κυρώσεως της εν Ρώμη την 4ην Νοεμβρίου 1950 υπογραφείσης Συμβάσεως »δια την προάσπισιν των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών« ως και του Προσθέτου εις αυτήν Πρωτοκόλλου Παρισίων της 20ης Μαρτίου 1952*)

ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka

Konstytucja – Konstytucja Republiki Greckiej z 9 czerwca 1975 r., Φ.Ε.Κ. Α'/111/09.06.1975 (*Σύνταγμα της Ελλάδας*)

k.p.c. – Dekret Prezydencki nr 503/1985 Kodeks postępowania cywilnego, Φ.Ε.Κ. Α'/182/24.10.1985 (*Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας*)

KPP – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, 2000/C 364/01 (*Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*)

NSS – Najwyższy Sąd Specjalny

PrAT – Sąd I Instancji w Atenach (*Πρωτοδικείο Αθηνών*)

PrLI – Sąd I Instancji w Liwadii (*Πρωτοδικείο Λιβαδειάς*)

Protokół nr 16 do EKPC – Protokół nr 16 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności ratyfikowany ustawą nr 4596/2019 I) Ratyfikacja Protokołu nr 16 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, II) ..., Φ.Ε.Κ. Α' 32/26.02.2019 (*I) Κύρωση του Πρωτοκόλλου υπ' αριθμόν 16 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, II)...*)

RS – Rada Stanu

TS – Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

ustawa nr 345/1976 – ustawa nr 345/1976 Kodeks postępowania przed Najwyższym Sądem Specjalnym wydany na podstawie art. 100 Konstytucji, Φ.Ε.Κ. Α'/141/10.06.1976 (*Περί κυρώσεως του Κώδικος περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*)

Φ.Ε.Κ. – *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* – Dziennik Rządowy (odpowiednik polskiego Dziennika Ustaw)

Spis greckich pojęć wraz z transkrypcją i tłumaczeniem

ανεξαρτησία (aneksartisía) – pojęcie wieloznaczne, oznaczające w zależności od kontekstu: niepodległość, niezależność albo niezawisłość.

Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Εσωτερικού και Νήσων (Anotati Stratiotiki Diikisi Esoterikon kie Nison) – Naczelne Dowództwo Wojskowe ds. Wewnętrznych i Wysp.

Ανώτατο Δικαστήριο (Anotato Dikastirio) – Sąd Najwyższy.

Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (Anotato Idiko Dikastirio) – Najwyższy Sąd Specjalny.

απόφαση (apofasi) – pojęcie wieloznaczne mogące oznaczać, w zależności od kontekstu: rozstrzygnięcie, decyzję itp.

Άρειος Πάγος (Arios Pagos) – Areopag.

Άρειος Πάγος της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (Arios Pagos tis Anatolíkis Chersu Ellados) – Areopag Wschodniej Grecji Kontynentalnej; lokalny ośrodek władzy działający po wybuchu powstania greckiego w 1821 r. na obszarze dzisiejszej Fokidy w centralnej Grecji.

αρεοπαγίτης (areopagitis) – dosłownie „areopagita”; sędzia orzekający w Areopagu.

ατιμία (atimia) – forma wykluczenia z życia publicznego w starożytnej Grecji.

Βουλή των Ελλήνων (Wuli ton Elinon) – dosł. Parlament Hellenów – jednoizbowy, grecki Parlament.

Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος (Jerusia tis Ditikis Chersu Ellados) – Senat Zachodniej Grecji Kontynentalnej; lokalny ośrodek władzy działający po wybuchu powstania greckiego w 1821 r. na obszarze dzisiejszej Administracji Zdecentralizowanej Grecja Zachodnia.

γραφή παρανόμων (grafe paranomon) – rodzaj skargi publicznej używanej w greckich miastach-państwach, pozwalającej na usunięcie norm niezgodnych

z systemem prawnym zarówno podczas prac nad przyjęciem prawa, jak i podczas jego obowiązywania.

γραφὴ παρανόμων μὴ ἐπιτήδειον θεῖναι (grafe paranomon me epitedeion theinai) – rodzaj skargi publicznej wprowadzony w 403/402 r. p.n.e., która obejmowała kontrolę projektów prawa niezgodnego z obowiązującym systemem prawnym.

διάταγμα (diatagma) – dekret.

Δικαστήριον Συγκρούσεως Καθηκόντων (Dikastiro Sinkruseos Kathikonton) – Sąd Sporów Kompetencyjnych.

δίκαστήριον (dikasterion) – dosłownie „sąd”; w starożytnych Atenach kolejalny organ władzy sądowniczej, który był wyłaniany spośród ogółu ateńskich obywateli.

Ειδικό Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας (Idiko Dikastirio Agonon Kakodikias) – Sąd Odpowiedzialności Zawodowej.

Ειδικό Δικαστήριο Ευθύνης Υπουργών (Idiko Dikastirio Ewtinis Ipurgon) – Sąd Specjalny ds. Odpowiedzialności Ministrów.

Ελεγκτικό Συνέδριο (Elenktiko Sinedrio) – Trybunał Obrachunkowy.

Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (Ewropaiko Elenktiko Sinedrio) – Europejski Trybunał Obrachunkowy.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (Efimerida tis Kiwnerniseos) – Dziennik Rządowy, odpowiednik polskiego Dziennika Ustaw.

Ἡλιαία (Heliaja) – organ władzy sądowniczej, który był wybierany spośród osób wchodzących w skład Sądu Ludowego; dzielił się na 10 sądów (*δίκαστήριον*), które miały różną liczbę sędziów w zależności od sprawy, którą rozpatrywały.

Ημέρα του Όχι (Imera tu Ochi) – „Dzień Nie”; greckie święto narodowe przypadające na 28 października na pamiątkę odrzucenia ultimatum włoskiego z 1940 r.

καθαρεύουσα (katarewusa) – odmiana języka greckiego używana jako język urzędowy od lat 30. XIX w. w Grecji, funkcjonująca obok języka potocznego; oficjalnie zniesiona w 1976 r.

κυβερνήτης (kiwnernitis) – gubernator.

Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανία (Nea Politiki Diikisis ton katikon tis Rumelis, tis Mikras Asias, ton Mesojion nison kie tis Wlachobogdania) – Nowa Administracja Polityczna mieszkańców Roumeli, Azji Mniejszej, Wysp Śródziemnomorskich i Wołoszczyzny; dzieło greckiego rewolucjonisty Rigasa

Fereosa z 1797 r., stanowiące propozycję nowego systemu politycznego dla wymienionych w tytule terytoriów.

Νόμος της Επιδαύρου (Nomos tis Epidawru) – Prawo z Epidauros, grecka ustawa zasadnicza z 1823 r.

ουσιαστική αντισυνταγματικότητα (usiastiki antisintagmatikotita) – niekonstytucyjność materialna.

πιθαρχικός δικαστής (pitarchikos dikastis) – rzecznik dyscyplinarny.

Πελοποννησιακή Γερουσία (Peloponisiaki Jerusia) – Senat Peloponeski; utworzony w 1821 r. lokalny ośrodek władzy na Peloponezie.

Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδας (Politiko Sintagma tis Elladas) – Konstytucja Polityczna Grecji; grecka ustawa zasadnicza z 1827 r.

πρόεδρος (proedros) – prezes.

Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος (Prosorino Politewma tis Ellados) – Tymczasowa Konstytucja Grecji; grecka ustawa zasadnicza z 1822 r.

Στρατοπολιτικόν Σύστημα Σάμου (Stratopolitikon Sistima Samu) – Wojskowo-Polityczny Układ Samos; lokalny ośrodek greckiej władzy działający na wyspie Samos po 1821 r.

Συμβούλιο της Επικρατείας (Simwulio tis Epikratias) – Rada Stanu.

σύμβουλος (simwulos) – dosłownie „radca”; sędzia orzekający w Radzie Stanu.

Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας (Sintagma tis Kritikis Politias) – Konstytucja Państwa Kretańskiego uchwalona w 1907 r.

Τα Δίκαια του ανθρώπου (Ta Dikaia tu Antropu) – *Prawa człowieka*, dzieło Rigasa Fereosa z 1797 r. wzorowane na francuskiej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela.

Το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας (To Sintagma tis Ellinikis Dimokratias) – *Konstytucja Republiki Greckiej*; dzieło Rigasa Fereosa z 1797 r., stanowiące część *Nowej Administracji Politycznej*...

τυπική αντισυνταγματικότητα (tipiki antisintagmatikotita) – niekonstytucyjność formalna.

υπερασπίζομαι (iperaspizome) – czasownik w stronie medialnej oznaczający „bronię się”.

χοτζέτι (chodzeti) – w prawie osmańskim potwierdzenie przeniesienia własności.

χωρίο (chorio) – wieś, gospodarstwo rolne.

ROZDZIAŁ I

Wprowadzenie

1. Wpływ Hellenów na rozwój prawa

Znakomita część prac poświęconych naukom prawnym nawiązuje do tradycji prawa rzymskiego. Nie sposób nie docenić olbrzymiego wpływu, jaki na rozwój nauk prawnych mieli starożytni Rzymianie. W końcu to normy prawa rzymskiego legły u podstaw systemów prawa prywatnego większości państw współczesnej Europy. W pracach poświęconych wpływowi rzymskiej jurysprudencji na rozwój współczesnych systemów prawnych pomija się jednak rolę antycznej Grecji, która również oddziaływała na kształt prawodawstwa antycznego Rzymu¹. Paradoks losów obu cywilizacji polega na tym, że to Rzymianie podbili greckie miasta-państwa, ale to kultura rzymska została zdominowana przez grecką. Rzymianie inkorporowali również część greckich rozwiązań prawnych, szczególnie w zakresie prawa publicznego. Kultura prawna obu cywilizacji rozwijała się jednak w odmienny sposób. Jak wskazuje John M. Kelly, antyczni Grecy skupiali się na sądowych sporach i popisach retorycznych², Rzymianie natomiast wykształcili grupę profesjonalnych prawników, którzy objaśniali i rozwijali prawo, poszukując przy tym praktycznych rozwiązań problemów występujących w obrocie prawnym³.

¹ Δ.Χ. Γκόφα, *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Ateny–Komotini 2008, s. 35 i n.; J. Rataj, *O wpływie praw greckich na prawo rzymskie. Dwa głosy dyskusji*, „Roczniki Teologiczne” 2018, z. 4, s. 8 i przywoływana tam literatura.

² Zob. np.: Isajos, *Mowy*, tłum. J. Rominkiewicz, Wrocław 2013; Demostenes, *Wybór mów*, tłum. R. Turasiewicz, Wrocław, Warszawa 2005; Lizjasz, *Mowy*, tłum. R. Turasiewicz, Kraków 1998. Na temat procesu sądowego w Atenach okresu klasycznego zob. J. Skorupka, *O procesie sądowym w starożytnych Atenach V i IV w. p.n.e. na podstawie wybranych mów Demostenesa, Ajschinesa, Hyperejdesa i Isajosa*, „Palestra” 2022, nr 1–2, s. 125–159.

³ J.M. Kelly, *Historia zachodniej teorii prawa*, przekład zbiorowy pod red. B. Szlachty, Kraków 2006, s. 68.

Paradoks „kulturowego przejęcia” Rzymu przez antycznych Greków najpełniej ujmują słowa Horacego: „Podbita Grecja dzikich zwycięzców zdobywa, wieśniakom z Lacjum dając sztukę”⁴. To Grecy jako pierwsi położyli podwaliny pod rozwój współczesnej, europejskiej kultury prawnej. Bez wątpienia wpływ kultury duchowej czy tradycji literackiej antycznych Greków na ościenne ludy, w tym na Rzymian, był ogromny. Znakomity specjalista w dziedzinie prawa rzymskiego i papirologii Rafał Taubenschlag w odniesieniu do prawa hellenistycznego (a więc już po okresie demokracji ateńskiej) wypowiada się w sposób następujący: „Jak prawa orientalne i greckie prawa są prekursorami prawa rzymskiej republiki, tak prawo hellenistyczne jest prekursorem prawa rzymskiej epoki cesarstwa”⁵.

Popktuje przekonanie, że myśl starożytnych Greków miała ograniczony wpływ na rozwój współczesnych systemów prawnych. Nauka prawa – nie tylko w Polsce, ale i na świecie – w pierwszej kolejności skupia się bowiem nad dorobkiem rzymskich prawników⁶. Wpływ starożytnych greckich prawników na współczesny konstytucjonalizm jest daleko większy, niż może się wydawać na pierwszy rzut oka. Jak stwierdza Jerzy Zajadło, w dużej mierze aparat pojęciowy, jakim posługuje się współczesne prawo konstytucyjne, wywodzi się z dorobku antycznych Greków⁷. Autor ten wymienia chociażby takie pojęcia, jak: cnoty polityczne, demokracja, konstytucjonalizm, kosmopolityzm, obywatelstwo, republika (jakkolwiek mowa w tym przypadku o republice jako o pojęciu⁸, gdyż sam źródłosłów jest łaciński), sprawiedliwość, suwerenność⁹. Bez wątpienia są to pojęcia o zasadniczym znaczeniu dla nowoczesnego konstytucjonalizmu. Celem pracy nie jest jednak analiza rozwiązań przyjmowanych w poszczególnych *poleis* ani wpływu starożytnej myśli greckiej na współczesny konstytucjonalizm.

⁴ W oryginale: *Graecia capta ferum victorem cepit et artisintulit agresti Latio*, Hor, Ep. II 1, 156–157; por. Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie*, t. 2, *Gawędy. Listy. Sztuka poetycka*, tłum. J. Sękowski, oprac. O. Jurewicz, Wrocław 1988, s. 382.

⁵ R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 29.

⁶ Jak pisze H.J. Wolff: „To the average lawyer, Greek legal history is an absolute *terra incognita*” – H.J. Wolff, *Commentary: Greek Legal History – Its Functions and Potentialities*, „Washington University Law Quarterly” 1975, nr 2, s. 395. Zob. również: J. Zajadło, *Ateńskie korzenie idei rządów prawa? (artykuł bibliograficzno-recenzyjny)*, „Państwo i Prawo” 2021, z. 7, s. 123–125.

⁷ J. Zajadło, *Demos, nomos, epieikeia: czego we współczesnych sporach konstytucyjnych możemy się nauczyć od starożytnych Greków?*, „Przegląd Konstytucyjny” 2020, nr 3, s. 7.

⁸ A. Ceglarska, *Historia rozwoju Republiki Rzymskiej według Polibiusza*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, nr 2, s. 85–93.

⁹ J. Zajadło, *Nomos – dla prawników słowo magiczne*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 8, s. 3 i przywoływana tam literatura; *idem*, *Ateńskie korzenie...*, s. 123–125.

2. Ku greckiemu modelowi kontroli konstytucyjności prawa

Kształt systemu prawnego danego państwa stanowi rezultat rozwoju systemu politycznego, społecznego, ekonomicznego czy wreszcie prawnego każdego kraju. Po upadku Imperium Rzymskiego depozytariuszem grecko-rzymskiej tradycji prawnej zostało Cesarstwo Wschodniorzymskie (Bizantyńskie). O ile w początkowym okresie Bizancjum korzysta przede wszystkim z dorobku prawników okresu Justyniana I oraz podjętych przez niego prób kodyfikacyjnych, o tyle w późniejszym okresie wytwarza swój unikatowy dorobek prawny¹⁰. Wraz z upadkiem Cesarstwa Bizantyńskiego w 1453 r. i przejściem terytoriów greckich pod panowanie tureckie rozwój greckiej tradycji prawnej zostaje zahamowany. Warto dodać, że pejoratywny przymiotnik „bizantyński” – oznaczający coś przesadnego, niewydolnego, cechującego się nadmiernym przepychem – jest szczególnie często odnoszony do administracji publicznej¹¹. Cesarstwo Bizantyńskie stworzyło jednak wydolną, skuteczną, wysoce wykwalifikowaną kadrę urzędniczą. Co więcej, administracja ta podlegała ewolucji związanej ze zmianami wewnątrz i na zewnątrz Cesarstwa. Bez sprawnego aparatu administracyjnego niemal tysiącletnie trwanie Konstantynopola po upadku Rzymu byłoby niemożliwe. Tytułem przykładu wszystkie decyzje prawne były spisywane w trzech egzemplarzach, po jednym egzemplarzu dla stron oraz kancelarii cesarskiej¹². Rozwiązania te na długo wyprzedzały środki podejmowane przez ościenne państwa¹³.

Dopiero w okresie Oświecenia, pod koniec XVIII w., Grecy wykształceni w Europie Zachodniej zapoczątkowali nowożytną, grecką myśl konstytucyjną

¹⁰ W okresie Cesarstwa Bizantyńskiego powstało wiele innych kodyfikacji odwołujących się wprost do tradycji prawa rzymskiego, m.in.: *Ekloga* wydana w 726 r. przez Leona III, *Prochiron* wydawany w latach 870–879 przez Bazylego I oraz jego synów Aleksandra i Leona VI, *Opus Basilicon* z przełomu 888 i 889 r. wydany przez wspomnianego Leona VI czy *Heksabiblos*, a więc kodyfikacja bizantyńskiego prawa prywatnego, która formalnie obowiązywała w Grecji do 1946 r., kiedy to został uchwalony grecki Kodeks cywilny. Zob.: B. Stolte, *The Law of the New Rome: Byzantine Law*, [w:] *The Cambridge Companion to Roman Law*, red. D. Johnstone, Cambridge 2015, s. 355–373; G. Mousourakis, *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer, 2015, s. 193–211; *Law and Society in Byzantium, Ninth–Twelfth Centuries*, red. A.E. Laiou, D. Simon, Washington 1994, *passim*.

¹¹ J. Herrin, *Bizancjum. Niezwykłe dziedzictwo średniowiecznego imperium*, tłum. N. Radomski, Poznań 2009, s. 8. Autorka wskazuje jako przykład niepochlebnego użycia przymiotnika „bizantyński” w odniesieniu do przepisów podatkowych stanowiących w Unii Europejskiej.

¹² *Ibidem*, s. 153.

¹³ M. Grünbart, *Securing and Preserving Written Documents in Byzantium*, [w:] *Manuscripts and Archives*, red. A. Bausi, C. Brockmann, M. Friedrich, S. Kienitz, Berlin–Boston 2018, s. 319–338.

(w szczególności na uwagę zasługują dzieła Rigasa Fereosa czy Adamandiosa Koraisa)¹⁴. Wymienieni autorzy odwoływali się do nowych prądów umysłowych Europy. Po śmierci Koraisa w 1833 r. jego uczniowie torują drogę tzw. grece oczyszczonej, odwołującej się do tradycji antycznych (czego praktycznym wymiarem była wręcz groteskowa archaizacja języka)¹⁵. To właśnie w tym języku będą formułowane greckie akty normatywne i orzeczenia sądowe aż do 1976 r. W praktyce zapożyczenia z greki oczyszczonej są nadal obecne w greckim języku prawnym i prawniczym. Odrodzenie się greckiej państwowości na początku XIX w. zapoczątkowuje stopniowy rozwój greckiego systemu sądownictwa. W 1822 r. zostaje uchwalona pierwsza grecka ustawa zasadnicza. W XIX w. uchwalono ich jeszcze pięć (1823, 1827, 1832, 1844 i 1864). Szczegółowo proces ten zostanie opisany w pierwszym rozdziale monografii, poświęconym specyfice greckiego modelu sądownictwa.

Powstanie państwa, w którym najwyższe prawo stanowiła konstytucja, skutkowało konfliktami o charakterze prawnym – typowymi dla współczesnego konstytucjonalizmu. Istota tych problemów była podobna do tych, które pojawiły

¹⁴ Rigas Fereos był autorem m.in.: *Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανία; Τα Δίκαια του ανθρώπου; Το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας*. Dwujęzyczne opracowanie prac Fereosa w języku greckim i angielskim zawiera: *Rhigas Velestinlis. Revolutionary Scripts*, tłum. V.K. Zervoulakos, red. D. Karaberopoulos, Ateny 2008, *passim*. Z kolei A. Korais pozostawił po sobie bogatą korespondencję z T. Jeffersonem na temat charakteru i znaczenia ustawy zasadniczej dla Grecji i innych państw. Zob. m.in.: N. Kaltchas, *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*, New York 1965, s. 9 i n.; K. Paschalis, *Adamantios Korais and the dilemmas of liberal nationalism*, [w:] *Adamantios Korais and the European Enlightenment. Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, red. K. Paschalis, Oxford 2010, s. 213–222; E. Ioannis, *A Founder on Founding: Jefferson's Advice to Korais*, „The Historical Review” 2004, nr 1, s. 157–181; A.D. Karayiannis, D. Ithakissios, *Hellenic Nomarchy: a Discourse on Freedom An Early 19th Century Greek Humanist Treatise*, „Storia del Pensiero Economico” 1999, nr 38, s. 137–144; *Πρακτικά Συνεδρίου: Ρήγας Φεραίος, Ιωάννης Καποδίστριας, Φρανσίσκο ντε Μιράντα – η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, στο Διαφωτισμό και στη Γνώση*, Saloniki 2013; M. Paschalidi, *Constructing Ionian Identities: The Ionian Islands in British Official Discourses; 1815–1864*, London 2009, s. 74 i n.; K. Rydel, *Konstytucja z Epidauros – historia, rozwiązania ustrojowe, znaczenie*, Warszawa 2016, *passim*.

¹⁵ Mowa o stylizowanej na język antyczny odmianie języka greckiego o nazwie *καθαρεύουσα*. Była to sztuczna odmiana języka greckiego w zasadzie niezrozumiała dla przeciętnego odbiorcy, ale używana jako język urzędowy od lat 30. XIX w. w Grecji i funkcjonująca obok języka potocznego, czyli tzw. demotyku (dosłownie języka ludowego). Charakteryzowały ją w szczególności sztucznie archaizowana gramatyka, konstrukcje stylistyczne oraz słownictwo. Oficjalnie została zniesiona w 1976 r. Zob. K. Gortych-Michalak, *Struktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych. Studium porównawcze w aspekcie translologicznym*, Poznań 2013, s. 44 i n.

się wcześniej w nienazwanym jeszcze państwie prawa (czy raczej *polis* prawa). Konflikty różnych systemów prawnych, kolizje norm czy zagadnienie nieposłuszeństwa wobec prawa to problematyka, która nie była obca starożytnym Ateńczykom. Literackim przykładem tego rodzaju rozbieżności jest *Antygona* Sofoklesa¹⁶. Dramat ten ukazywał bowiem, że człowiek funkcjonuje w świecie rządzonym przez różne porządki normatywne, w tym przypadku – boski i ludzki. W sytuacji gdy ta sama dziedzina życia jest regulowana przez różne systemy norm, dochodzi do ich kolizji. Skutkuje to koniecznością wykształcenia mechanizmów rozwiązywania takich konfliktów. Jak trafnie zauważa Marek Zubik:

Rozwój idei konstytucjonalizmu, z wyższą mocą obowiązującą ustawy zasadniczej, wzmocnił konieczność poszukiwania efektywnych mechanizmów wiążącego rozstrzygania konfliktów norm, pochodzących z różnych systemów normatywnych bądź różnych szczebli hierarchicznego systemu norm¹⁷.

Już w drugiej połowie XIX w. sądowy model kontroli konstytucyjności prawa zbliża Grecję do systemu anglosaskiego¹⁸. Zaadaptowanie anglosaskiego systemu sądowej kontroli konstytucyjności nie jest oczywistym kierunkiem rozwoju greckiego systemu sądownictwa. Z jednej strony system greckiego prawa pozostaje pod przemożnym wpływem prawników niemieckich, którzy w tym czasie nie wypracowali jeszcze żadnego mechanizmu kontroli konstytucyjności prawa¹⁹. Pojawili się oni na terytorium Grecji wraz z Ottonem I z dynastii Wittelsbachów, osadzonym na greckim tronie w 1832 r. Z drugiej strony – prawo greckie na początku XIX w. czerpie z wzorów francuskich, na co wpływa stacjonowanie francuskich wojsk w latach 1797–1798 oraz 1807–1814 na Wyspach Jońskich²⁰.

Proces sądowej kontroli konstytucyjności prawa zapoczątkowuje Areopag – najwyższy sąd w sprawach karnych i cywilnych²¹. Organ ten został utworzony

¹⁶ M. Zubik, *Prawo konstytucyjne współczesnej Polski*, Warszawa 2023, s. 305.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ A. Kaidatzis, *Greece's third way in Prof. Tushnet's distinction between strong-form and weak-form judicial review, and what we may learn from it*, „Jus Politicum” 2014, nr 13, s. 1.

¹⁹ Dopiero w 1920 r. wprowadzono do austriackiej Konstytucji wąski model kontroli zaproponowany przez H. Kelsena, który współorganizował zresztą on sam.

²⁰ D. Loules, *The French Revolution and Its Influence Upon Greece*, „Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya” 1991, nr 15–16, s. 283–290; I. Tassopoulos, *On the Jacobin Dimension of Greek Constitutional Tradition*, [w:] *The Greek Crisis and European Modernity*, red. A. Triandafyllidou, R. Gropas, H. Kouki, London 2013, s. 59–88.

²¹ Nazwa Areopag odnosi się nie tylko do wzgórza położonego w Atenach oraz jednej z instytucji demokracji ateńskiej, ale również do organu sądowego, który stanowi współcześnie najwyższą instancję w sprawach cywilnych i karnych. Jak podaje Ajschylos w *Eumenidach*,

16 października 1834 r. na mocy dekretu królewskiego i funkcjonuje do dziś pod niezmienioną nazwą. Kamieniem milowym w ewolucji kontroli konstytucyjności prawa w Republice Greckiej jest powstanie Rady Stanu wzorowanej na rozwiązaniach francuskich w 1929 r.²². Organ ten, chociaż w zamyśle twórców miał stanowić najwyższą instancję w sprawach administracyjnych, stał się również w przyszłości nieformalnym sądem konstytucyjnym. Dalszy rozwój greckiej tradycji konstytucyjnej hamują tragiczne wydarzenia II wojny światowej, następnie wojna domowa w latach 1946–1949, a niedługo potem junta „czarnych pułkowników”, sprawująca rządy w latach 1967–1974. To w czasie rządów junty „czarnych pułkowników” próbowano odejść od rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa i wprowadzić Trybunał Konstytucyjny wzorem innych państw Europy.

Próba zaimplementowania scentralizowanego modelu kontroli sprawowanej przez Trybunał Konstytucyjny okazała się nieudana. Okoliczności, w jakich próbowano ustanowić Trybunał Konstytucyjny, spowodowały, że greccy prawnicy zaczęli traktować z dużą rezerwą zaproponowany przez Hansa Kelsena model kontroli²³. Ten bowiem kojarzył się z brutalnymi rządami junty „czarnych pułkowników”.

Wszystkie te okoliczności powodują, że obowiązująca obecnie Konstytucja Republiki Greckiej z 1975 r. tworzy system sądowej kontroli konstytucyjności prawa nazywany w literaturze systemem mieszanym²⁴. System ten rzeczywiście łączy ze sobą elementy specyficzne dla Kelsenowskiego modelu scentralizowanej kontroli oraz kontroli rozproszonej, która dominuje w anglosaskich systemach prawa²⁵. Każdy sędzia może w konkretnej, indywidualnej sprawie pominąć stosowanie określonego przepisu. Pominięcie to Anglosasi określają mianem *null and void*. Rozproszona kontrola sprawowana przez sądy greckie stanowi przy

pierwszy, mitologiczny proces na Areopagu odbywa się przeciwko Orestesowi oskarżonemu przez Erynie o zabójstwo ich matki Klitajmestry. W toku procesu nadzorowanego przez Atenę jako obrońca Orestesa występuje Apollon. Ławę przysięgłych tworzy dwunastu Ateńczyków. Wobec równego rozkładu głosów w ławie przysięgłych decydujący głos przypada Atenie. Bogini decyduje, że Orestes nie zostanie zabity, i przekonuje Erynie, aby zgodziły się z werdyktem oraz stały się strażniczkami Aten. Erynie stają się od tego momentu Eumenidami, zaś Atena zarządza, aby od tego momentu wszelkie spory były rozstrzygane w drodze procesu sądowego.

²² R. Puchta, *Rada Stanu jako organ sądowej ochrony konstytucji we Francji*, Warszawa 2019, s. 25.

²³ H. Kelsen, *Istota i rozwój sądownictwa konstytucyjnego*, tłum. B. Banaszkiewicz, posłowiem opatrzyła S. Wronkowska, Warszawa 2009, *passim*.

²⁴ P. Mikuli, *Zdekoncentrowana sądowa kontrola konstytucyjności prawa*, Kraków 2007, s. 26 i n.

²⁵ Φ. Βασιλόγιαννης, *Σε τί χρησιμεύει ακόμη ο συγκεντρωτικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, „Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου” 1993, nr 6, s. 40–49.

tym podstawowy element ochrony, jeden z fundamentów ustroju tego państwa, mający niemal dwustuletnią tradycję. Zdaniem części greckich autorów rozproszony model kontroli konstytucyjności prawa jest na tyle zakorzeniony w greckiej tradycji ustrojowej, że stanowi przykład niezmiennalnej zasady prawnej²⁶. Konstytucja powołuje jednak Najwyższy Sąd Specjalny (NSS) – organ sądowy²⁷, który w określonych przypadkach może orzekać tak jak sąd konstytucyjny w Kelsenowskim rozumieniu, a więc derogować niekonstytucyjne normy. Bliższa analiza greckich rozwiązań prawnych przedstawiona w dalszej części monografii prowadzi do wniosku, że elementy właściwe dla kontroli rozproszonej przeważają. Natomiast NSS odgrywa przede wszystkim rolę harmonizacyjną. Rola negatywnego ustawodawcy, która tradycyjnie przypisywana jest sądom konstytucyjnym w modelu Kelsenowskim, ma znaczenie marginalne. Przedstawione również wyżej okoliczności implementacji do greckiego porządku prawnego Trybunału Konstytucyjnego w formie przewidzianej przez Konstytucję z 1968 r. spowodowały, że intencją greckiego ustrojodawcy nie było tworzenie silnego sądu konstytucyjnego na kształt austriackiego TK czy niemieckiego FTK. Oczywiście jest natomiast, że okoliczności te mogą prowadzić do powstania rozbieżności w orzecznictwie greckich sądów.

Właśnie sprzeczności w orzecznictwie sądów mają być rozstrzygane przez NSS. Nie jest to sąd konstytucyjny w ścisłym znaczeniu. Rola tego organu jest inna. Już pobieżna analiza art. 100 Konstytucji Republiki Greckiej prowadzi do wniosku, że rola, jaką grecki ustrojodawca przypisał NSS, jest znacznie większa niż przypisanie mu funkcji negatywnego ustawodawcy. Wydaje się, że pojęciem znacznie bardziej adekwatnym w odniesieniu do NSS będzie „sądowy organ ochrony konstytucji”²⁸. Rola i kompetencje NSS nie ograniczają się bowiem wyłącznie do rozstrzygania sporów w odniesieniu do kontroli konstytucyjności prawa między greckimi sądami czy hierarchiczną zgodnością norm z ustawą zasadniczą. Gdyby zestawić kompetencje przewidziane przez grecką ustawę zasadniczą z polską terminologią konstytucyjną, można by dojść do wniosku, że jest to organ łączący w sobie kompetencje Sądu Najwyższego (orzekanie w kwestii ważności wyborów i referendum), Trybunału Stanu (pozbawienie parlamentaryzmu mandatu) czy wreszcie Trybunału Konstytucyjnego (rozstrzyganie kwestii związanych z kontrolą konstytucyjności prawa). Nie budzi więc wątpliwości,

²⁶ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece*, [w:] *Constitutional Courts as Positive Legislators*, red. A.R. Brewer-Carías, Cambridge 2011, s. 549–552.

²⁷ Konstytucja Republiki Greckiej z 1975 r. posługuje się terminem: *Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, oznaczającym właśnie Najwyższy Sąd Specjalny.

²⁸ R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 14.

że rola przypisana temu organowi sądowemu jest bardziej znacząca niż tradycyjnie zarezerwowana dla sądów konstytucyjnych.

Ustanowienie NSS na mocy postanowień Konstytucji z 1975 r. w odniesieniu do kwestii kontroli konstytucyjności prawa stanowi nowość na gruncie greckich rozwiązań ustrojowych. Jak wspomniano, nie sposób zakwalifikować tego organu jako kolejnego sądu konstytucyjnego na mapie współczesnej Europy. Nie można jednak abstrahować od występujących między nimi podobieństw. Powołanie tego organu jest raczej jednym z mechanizmów mających chronić republikański ustrój współczesnej Grecji. Taki też aspekt jego działalności wysuwa się na pierwszy plan. Wspomniany wcześniej „epizod” w historii greckiego konstytucjonalizmu, związany z ustanowieniem Trybunału Konstytucyjnego, każe bowiem części greckich prawników podchodzić ze znaczną rezerwą do scentralizowanego modelu kontroli prawa²⁹.

3. Myśl starożytnych Greków odnosząca się do kontroli prawa

Niektórzy autorzy upatrują początków myśli poświęconej hierarchicznej zgodności i kontroli prawa (jakkolwiek nienazwanej w ten sposób) wśród ateńskich prawników³⁰. Należy przy tym odróżnić pojęcie „kontroli konstytucyjności prawa” od pojęcia „sądowej kontroli konstytucyjności prawa”. Pierwsze z nich odnosi się do działań obejmujących badanie aktów prawnych pod kątem ich zgodności z konstytucją, którego dokonują różne organy państwa. Sądowa kontrola konstytucyjności prawa ma węższy zakres pod względem podmiotowym. W tym przypadku badania aktów normatywnych dokonują sądy i/lub trybunały. To właśnie sądowa kontrola konstytucyjności prawa stanowi główny obszar zainteresowania tej monografii.

Tak jak dzisiaj podstawowym filarem ochrony demokratycznego państwa prawnego są sądy i trybunały, tak jednym z mechanizmów chroniących ateńską demokrację była instytucja *γραφὴ παρανόμων*, czyli procedura, w ramach której każdy Ateńczyk cieszący się prawami publicznymi mógł złożyć skargę przeciwko osobie proponującej określoną zmianę w prawie³¹. Obywatel, działa-

²⁹ Zob. np. prace Parlamentu nad Konstytucją z 1975 r. i wypowiedź A. Kaklamanisa: *Πρακτικά συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής, Βουλή των Ελλήνων Ε' Αναθεωρητική*, Ateny 1975, s. 275.

³⁰ M.H. Hansen, *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa. Struktura, zasady i ideologia*, tłum. R. Kulesza, Warszawa 1999, s. 211–217.

³¹ Zob. M. Węcowski, *Procedury zaskarżania decyzji politycznych i oskarżania osób publicznych*, [w:] *Historia starożytnych Greków*, t. 2, *Okres klasyczny*, red. B. Bravo, M. Węcowski, E. Wipszycka, A. Wolicki, Warszawa 2009, s. 435–440; J. Atkinson, *Athenian Law and*

jąc jako oskarżyciel, występował ze skargą przeciwko osobie, która postulowała określoną nowelizację prawa (przyjętą albo procedowaną), i zarzucał jej niezgodność z pozostałymi normami funkcjonującymi w systemie. Takie oskarżenie przerywało debatę nad propozycją i dalsze prace w przypadku, gdy dane prawo nie zostało przyjęte, albo zawieszało jego obowiązywanie, jeśli stanowiło już część porządku prawnego *polis*. W pisemnej skardze oskarżyciel mógł zawrzeć zarówno zarzuty, które, posługując się współczesnym nazewnictwem, określilibyśmy jako formalne i materialne. W skardze należało określić osobę oskarżonego, a więc obywatela, który był odpowiedzialny za wniesienie projektu aktu prawnego. Skargę rozpoznawał kolegiálny organ władzy sądowniczej nazywany *δίκαστήριον*³², który był wybierany w drodze losowania spośród ateńskich obywateli, a zatem tych samych osób, które wcześniej kwestionowane prawo przyjęły lub nad nim w danym momencie pracowały. W przypadku uznania przez *δίκαστήριον* zasadności skargi oskarżony był najczęściej skazywany na grzywnę, a kwestionowane prawo przestawało obowiązywać. W przypadku trzykrotnego, skutecznego oskarżenia danego obywatela obejmowała *ατιμία*, czyli wykluczenie z życia publicznego poprzez pozbawienie praw obywatelskich³³. Sami starożytni w oskarżycielskich mowach podkreślali, że likwidacja tej procedury ochronnej spowoduje upadek demokracji ateńskiej. Przewidywania te okazały się słuszne – *γραφὴ παρανόμων* zostało zawieszone w 411 r. p.n.e. przez oligarchów, a następnie w 404 r. p.n.e. przez Trzydziestu Tyranów³⁴.

Zbliżonym instrumentem prawnym była *γραφὴ παρανόμων μὴ ἐπιτήδειον θεῖναι*. Ten rodzaj skargi publicznej został wprowadzony w 403/402 r. p.n.e. po restytucji systemu demokratycznego w Atenach³⁵. Obejmował on kontrolę projektów prawa niezgodnego z obowiązującym systemem prawnym, które dotychczas były rozpoznawane w ramach procedury *γραφὴ παρανόμων*.

Procedura ta była wykorzystywana bardzo często do ochrony systemu prawnopolitycznego *polis*. Tytułem przykładu można wskazać mowę Ajschinesa *Przeciw*

the Will of the People in the Fourth Century BC, „Acta Classica” 2003, vol. 46(1), s. 21–47; J. Skorupka, *O procesie sądowym...*, s. 135.

³² Organ władzy sądowniczej, który był wybierany spośród osób wchodzących w skład Sądu Ludowego (Ἡλιαία). Heliaja w okresie Peryklesa składała się z sześciu tysięcy członków (po sześciuset z każdej z dziesięciu fyli) i była najwyższym organem władzy sądowniczej – zob. J. Skorupka, *O procesie sądowym...*, s. 135 i n.

³³ M.H. Hansen, *Demokracja ateńska...*, s. 213; S. Dmitriev, *Athenian Atimia and Legislation against Tyranny and Subversion*, „The Classical Quarterly” 2015, nr 1, s. 35–50.

³⁴ M.H. Hansen, *Demokracja ateńska...*, s. 216.

³⁵ J. Atkinson, *The graphē paranomōn in its Athenian context*, „Acta Classica” 2015, vol. 58, s. 5 i n.

Ktezyfontowi, czyli o wieńcu, w której przywoływana jest postać Aristofonta mówiącego, że siedemdziesiąt pięć razy musiał bronić się przed oskarżeniami o proponowanie norm niezgodnych z obowiązującym prawem³⁶. Rozwiązania zbliżone stosowano również w innych *poleis*³⁷. Nie sposób nie dostrzec w przedstawionej procedurze pewnych paraleli do współczesnej kontroli konstytucyjności prawa. Przywoływany Mogens H. Hansen pisze wręcz o zadziwiającym podobieństwie. Wyrażony przez niego pogląd warto przytoczyć w całości:

Współczesna sądowa kontrola prawa jest niezwykle podobna do ateńskiej *γραφὴ παρανόμων* oraz *γραφὴ παρανόμων μὴ ἐπιτήδειον θεῖναι*, dwóch rodzajów skarg publicznych, dzięki którym sądy ludowe były uprawnione do rozpoznawania i uchylania każdego dekretu przyjętego przez eklezję oraz każdego prawa nadanego przez prawodawcę, jeśli większość sędziów uznała dekret albo prawo za niezgodne z obowiązującym ustawodawstwem.

Przykładem takiej niezgodności będzie sprzeczność z normami zawartymi w nowelizowanym prawie i/lub z zasadami, które legły u podstawy ustroju demokratycznego³⁸.

4. Stan badań w Polsce i Grecji

Zagadnienia związane z NSS oraz z sądową kontrolą konstytucyjności prawa w Republice Greckiej w zasadzie nie stanowiły przedmiotu badań polskich naukowców. Brakuje również publikacji, które szerzej poruszałyby temat ustroju

³⁶ „Ten osławiony Aristofont z demu Adzenia chełpił się kiedyś przed Wami, że w procesach o uchwałę niezgodną z prawem został uniewinniony siedemdziesiąt pięć razy!” – Ajschines, *Mowy*, tłum. W. Lengauer, Warszawa 2004, rozdział 194, s. 243. Pojawiające się w cytacie słowo „dem” oznacza jednostkę podziału administracyjnego greckich miast-państw. Podział na demy został wprowadzony w Attyce w wyniku reform Klejstenesa w 508 r. p.n.e.

³⁷ E.W. Robinson, *Democracy beyond Athens. Popular Government in the Greek Classical Age*, Cambridge 2011, s. 59.

³⁸ „The modern judicial review of laws is remarkably similar to the Athenian *graphe paranomon* and *graphe nomon me epitedeion theinai*, two types of public action by which the popular courts were empowered to hear and overrule any decree (*psephisma*) passed by the *ekklesia* and any law (*nomos*) passed by the *nomothetai* if (a majority of) the jurors found that the decree or law in question was unconstitutional (i.e. in conflict with any of the laws included in the revised law code and/or with the principles on which the democratic constitution was based)” – M.H. Hansen, *The Tradition of Ancient Greek Democracy and its Importance for Modern Democracy*, Copenhagen 2005, s. 22. Zob. również: E.M. Harris, *The Rule of Law in Action in Democratic Athens*, Oxford 2014, *passim*; J. Zajadło, *Ateńskie korzenie...*, s. 131.

Republiki Greckiej. Polskojęzyczne prace na ten temat mają charakter przyczynkar-ski, a część z nich nie jest wolna od błędów, w szczególności w sferze tłumaczeń³⁹.

Zasadniczo jedynym polskim autorem wprost odnoszącym się do kwestii związanych z kontrolą konstytucyjności prawa w Republice Greckiej jest Piotr Mikuli⁴⁰. O ile jednak autor podejmuje tę problematykę, o tyle ogranicza się wyłącznie do zrębowego zarysowania problemu. Odwołuje się przy tym jedynie do literatury anglojęzycznej i francuskojęzycznej. Kwestie ustrojowe opisują Jarosław Kamiński⁴¹ oraz Anna Pulit⁴². Wszystkimi przywołanymi publikacjami należy się jednak posługiwać ostrożnie⁴³, biorąc pod uwagę chociażby zmiany w Konstytucji Republiki Greckiej z 1975 r.⁴⁴. Ostatnia rewizja tego aktu normatywnego nastąpiła w 2019 r., w związku z czym oczywiste jest, że żadna z przywoływanych publikacji nie uwzględnia obecnego stanu prawnego.

W bibliografii starałem się przywołać wszystkie pozycje polskojęzyczne odnoszące się do kształtu współczesnego greckiego ustroju państwowego, także te, które nie są bezpośrednio związane z wykonywaniem władzy sądowniczej. Współczesna Grecja nigdy nie stanowiła jednak głównego przedmiotu zainteresowania polskich badaczy, wobec czego lista ta jest skromna.

Naturalnie znacznie bogatsza na ten temat jest literatura greckojęzyczna. Stanowi ona podstawowy materiał bibliograficzny pracy. Z przyczyn oczywistych wymienianie w tym miejscu wszystkich autorów, którzy w sposób pośredni lub bezpośredni odnosili się do problematyki ustrojowej NSS, jest niecelowe, a zainteresowany czytelnik powinien sięgnąć do załączonej bibliografii.

Z perspektywy polskiej nauki prawa analiza rozwiązań prawnych dotyczących NSS, jak również greckiego systemu sądownictwa ma charakter nowatorski i nigdy nie stanowiła przedmiotu szerszych zainteresowań badaczy. Podjęta problematyka może być przy tym interesująca dla polskich prawników. Okres powstawania pracy obejmuje przede wszystkim lata 2018–2022, a więc okres tzw. kryzysu konstytucyjnego w Polsce, zapoczątkowanego w 2015 r.⁴⁵. Znamienne

³⁹ N. Ciesielczyk, *Analiza problemów tłumaczeniowych przekładu konstytucji Grecji na język polski*, „Investigationes Linguisticae” 2009, t. 17, s. 108–128.

⁴⁰ P. Mikuli, *Kontrola konstytucyjności w sądach w Grecji*, „Jurysta” 2002, nr 5, s. 10–12; *idem*, *Zdekoncentrowana...*, s. 29–33.

⁴¹ J. Kamiński, *System konstytucyjny Grecji*, Warszawa 2004, *passim*.

⁴² A. Pulit, *System konstytucyjny Grecji*, Kraków 2012, *passim*.

⁴³ P. Yessiou-Faltsi, *Sądowa kontrola konstytucyjności ustaw w Grecji*, tłum. W. Mann, „Państwo i Prawo” 1986, z. 12, s. 33–38.

⁴⁴ Ф.Е.К. А/111/09.06.1975. Aktualne brzmienie Konstytucji po uwzględnieniu zmian z 1986, 2001, 2008 oraz 2019 r. figuruje pod następującym publikatorem: Ф.Е.К. 187/А/28.11.2019.

⁴⁵ A. Kustra, *Kryzys konstytucyjny w Polsce. Od planu upakowania sądu (court-packing) do negowania orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 2016,

jest, że kryzys ten rozpoczął się od wielu działań mających podporządkować woli rządzącej większości Trybunał Konstytucyjny, a następnie pozostałe organy składające się na system władzy sądowniczej⁴⁶. Rozprawa w żadnym stopniu nie odnosi się do tego problemu, natomiast w przyszłości może stanowić głos w dyskusji na temat tego, w jaki sposób zmodyfikować lub na nowo skonstruować polski model kontroli konstytucyjności prawa. Dyskusji tej nie da się bowiem uniknąć.

5. Problem badawczy i metodologia

Monografia stanowi opracowanie z zakresu prawa konstytucyjnego i została poświęcona jednemu z konstytucyjnych organów władzy sądowniczej w Republice Greckiej – Najwyższemu Sądowi Specjalnemu. Tym samym zastosowane w niej metody badawcze są właściwe dla dogmatyki prawa konstytucyjnego. Podstawową metodą, za pomocą której zrekonstruowano aktualny stan prawny dotyczący NSS, była metoda formalnodogmatyczna. Zasadniczym przedmiotem analizy są greckie rozwiązania konstytucyjne i ustawowe regulujące pozycję ustrojową tego organu. Poza analizą aktów normatywnych zaprezentowano również tezy z najważniejszych orzeczeń wydanych przez NSS. Pomocniczo wskazano także najistotniejsze rozstrzygnięcia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TS), które choćby pośrednio odnosiły się do statusu NSS. Rozprawa jest wolna od rozważań na gruncie komparatystycznym i koncentruje się wyłącznie na rozwiązaniach greckiego systemu prawnego. Analiza aktów normatywnych i orzecznictwa wsparta jest odniesieniami do osiągnięć przedstawicieli świata greckiej nauki. W niezbędnym zakresie odwołano się do prac innych badaczy, w tym również polskich. W ograniczonym stopniu wykorzystano też metodę historycznoprawną. Za jej pomocą przedstawiono zarówno historyczny rozwój greckiego modelu kontroli konstytucyjności prawa, jak i wskazano na uwarunkowania historyczne i społeczne, które doprowadziły do jego ukształtowania oraz do powołania NSS.

Podstawowym celem badawczym jest przedstawienie zadań, kompetencji i trybu postępowania przed NSS oraz określenie pozycji ustrojowej tego organu na gruncie greckiej Konstytucji. Celem pobocznym jest weryfikacja tezy, na ile

nr 12, s. 343–366; W. Sadurski, *Polski kryzys konstytucyjny*, Łódź 2020, s. 94–148 oraz wymieniona tam literatura.

⁴⁶ M. Zubik, A.D. 2015/2016. *Anni horribili polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Konstytucyjny” 2018, nr 2, s. 46–57; *Konstytucyjny spór o granice zmian organizacji i zasad działania Trybunału Konstytucyjnego: czerwiec 2015 – marzec 2016*, red. P. Tuleja, P. Radziejewicz, Warszawa 2017, *passim*.

grecki model sądowej kontroli konstytucyjności prawa może być określany jako tzw. system mieszany. Osiągnięcie obu wymienionych celów było możliwe dzięki weryfikacji następujących tez badawczych:

1. Każdy grecki sędzia może w każdej sprawie odmówić zastosowania przepisu ustawy, powołując się na ustawę zasadniczą.
2. Kompetencja sędziego do odmowy zastosowania przepisu ustawy stanowi przykład konstytucyjnej zasady niezmiennalnej.
3. Konstrukcja greckiego systemu sądownictwa powoduje powstawanie rozbieżności w orzecznictwie.
4. Najwyższy Sąd Specjalny stanowi przykład organu sądowego, który w pewnych sytuacjach orzeka jak sąd konstytucyjny w Kelsenowskim ujęciu; jego rola jako negatywnego ustawodawcy jest marginalna.
5. Podstawowym zadaniem Najwyższego Sądu Specjalnego z perspektywy relacji z pozostałymi organami władzy sądowniczej jest harmonizacja orzecznictwa.
6. Rola Najwyższego Sądu Specjalnego jest szersza niż „tradycyjnych” sądów konstytucyjnych. Pełni on przede wszystkim funkcję „sądowego organu ochrony konstytucji”.

6. Struktura monografii

Ujęty w ten sposób problem badawczy został zaprezentowany w dziesięciu rozdziałach oraz w podsumowaniu i we wnioskach. Pierwszy rozdział przedstawia historyczny rozwój greckiego konstytucjonalizmu, ze szczególnym uwzględnieniem kontroli konstytucyjności prawa. Rozdział drugi został poświęcony standardowi niezależności sądu, wynikającemu z orzecznictwa ETPC i TS. Rozdział trzeci opisuje najbardziej rozpowszechnione modele kontroli konstytucyjności prawa na świecie, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. modelu mieszanego, uznawanego w literaturze za charakterystyczny dla Grecji. Rozdział czwarty został poświęcony statusowi władzy sądowniczej w Grecji, w tym NSS oraz jego odrębności względem pozostałych organów władzy sądowniczej oraz legislatywy i egzekutywy. Tutaj przedstawiono także szczegółowo status prawny sędziego w Republice Greckiej, który odnosi się również do sędziów tworzących NSS. W rozdziale piątym przedstawiono pozycję prawną tego Sądu, w szczególności jego funkcje ustrojowe. Rozdział szósty dotyczy wewnętrznej organizacji NSS ze szczególnym uwzględnieniem roli jego Prezesa. Rozdział siódmy został poświęcony opisaniu tych wszystkich funkcji, które nie wiążą się bezpośrednio z hierarchiczną kontrolą konstytucyjności prawa. Kolejny rozdział przedstawia

kompetencje dotyczące rozstrzygania o niezgodności treści ustaw z Konstytucją oraz sporów w sprawie sprzecznych interpretacji przepisów ustawowych dokonywanych przez sądy najwyższe. W tych przypadkach bowiem NSS działa w sposób zbliżony do sądów konstytucyjnych, w bezpośredni sposób wpływając na kształt obowiązującego prawa. Ostatni rozdział przedstawia charakter prawny orzeczeń wydawanych przez NSS. Rozważania kończy podsumowanie wymieniające najważniejsze wnioski płynące z analizy rozwiązań poświęconych pozycji ustrojowej NSS. Ponadto w zakończeniu zawarto przegląd wybranych propozycji greckich prawników odnoszących się do reformy tego organu.

7. Uwagi dotyczące sposobu transkrypcji oraz tłumaczeń

W celu ułatwienia korzystania z pracy wszystkie wyrazy występujące w języku nowogreckim zostały zapisane według uproszczonej transkrypcji fonetycznej⁴⁷. Nazwy utarte, które występują w polskiej literaturze, takie jak „Epidaurus” (a nie „Epidawros” zgodnie z zasadami transkrypcji), zostały zapisane z pominięciem tych zasad. Przypisy pojawiające się w tekście pracy zostały zapisane w oryginale zgodnie z polskim zapisem bibliograficznym.

Jeśli nie wskazano inaczej, wszystkie zawarte w tekście tłumaczenia fragmentów tekstów w językach angielskim i greckim pochodzą od autora. Nazwy własne organów władzy publicznej przytaczane w monografii zostały zapisane w systemie monotonicznym. Fragmenty ustaw zasadniczych wydane przed oficjalnym zniesieniem katarewusy⁴⁸ zostały przytoczone w systemie politonicznym⁴⁹, w pozostałym zakresie jest stosowany system monotoniczny⁵⁰. W tłumaczeniach podjęto próbę możliwie najwierniejszego oddania polskiej terminologii prawniczej. Z tego też względu, tytułem przykładu, słowo *απόφαση* oznaczające dosłownie „rozstrzygnięcie” jest w niniejszej pracy tłumaczone w zależności od kontekstu

⁴⁷ Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej, <http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/latynizacja/grecki.pdf> (dostęp: 1.02.2023 r.).

⁴⁸ Mowa o stylizowanej na język antyczny odmianie języka greckiego, używanej jako język urzędowy od lat 30. XIX w. w Grecji, funkcjonującej obok języka potocznego, zob. przypis 15.

⁴⁹ System politoniczny w języku greckim oznacza historyczny sposób akcentowania wyrazów, charakteryzujący się licznymi znakami diakrytycznymi. Został oficjalnie zniesiony w 1982 r.

⁵⁰ System monotoniczny oznacza współczesny sposób akcentowania wyrazów w języku greckim. Został wprowadzony w 1982 r. i zastąpił system politoniczny. W systemie monotonicznym do oznaczenia akcentu używa się wyłącznie jednego znaku diakrytycznego.

jako: „decyzja” (w odniesieniu do decyzji administracyjnych właściwych dla postępowania administracyjnego), „wyrok” (w odniesieniu do merytorycznych orzeczeń sądów), „postanowienie” (w odniesieniu do niemerytorycznych orzeczeń sądów) lub „orzeczenie” (w przypadku odnoszenia się zarówno do wyroków, jak i postanowień). Szczególnie cennymi pracami dotyczącymi szeroko rozumianych problemów związanych z przekładem tekstu prawniczego, stanowiącego jeden z najistotniejszych elementów tego opracowania, są teksty Karoliny Gortych-Michalak⁵¹ oraz Natalii Ciesielczyk⁵².

Ostatnia uwaga redakcyjna odnosi się do pojawiającego się w tekście pracy słowa „Konstytucja”. W przypadku gdy słowo to występuje samodzielnie, oznacza Konstytucję Grecji z 9 lipca 1975 r.⁵³. Tłumaczenie tego aktu normatywnego stanowiło – z odpowiednimi modyfikacjami uznanymi przez autora za niezbędne – podstawę cytowań przepisów greckiej ustawy zasadniczej⁵⁴. Kursywą oznaczono zmiany wprowadzone przez autora.

Książka jest zmodyfikowaną i zaktualizowaną wersją rozprawy doktorskiej obronionej – z wyróżnieniem – na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w kwietniu 2024 r. W tym miejscu chciałbym podziękować Profesorowi Markowi Zubikowi, mojemu nauczycielowi i promotorowi, za opiekę naukową i pomoc w opracowaniu rozprawy. Dziękuję Profesorom

⁵¹ K. Gortych, *Dyglosja w historii greckiego języka prawa*, „Investigationes Linguisticae” 2008, t. 16, s. 33–43; K. Gortych, A. Matulewska, *Translacyjne problemy wyrażania modalności deontycznej w tekstach aktów normatywnych w języku polskim, angielskim i greckim*, [w:] *Prawo i język*, red. A. Mróz, A. Niewiadomski, M. Pawelec, Warszawa 2009, s. 65–78; K. Gortych-Michalak, *Super- i makrostruktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych: studium porównawcze w aspekcie translologicznym*, „Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication” 2013, nr 14, s. 117–135; *eadem*, *Polisemia w przekładzie prawniczym grecko-polskim i polsko-greckim*, „Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication” 2013, nr 13, s. 175–183; *eadem*, *Rola tłumacza w przekładzie prawnym polsko-greckim i grecko-polskim*, [w:] *Polski język prawny – media, społeczeństwo, edukacja*, red. D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, E. Walewska, Warszawa 2014, s. 9–19; *eadem*, *Środki językowe formułowania praw politycznych w Konstytucji Polski, Grecji i Cypru*, [w:] *Język współczesnego prawa: polityka a język*, red. D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, E. Walewska, Warszawa 2014, s. 21–38; *eadem*, *In Search of Equivalents in Legal Translation: A Parametric Approach to the Comparison of Legal Terminology in Polish and Greek*, Poznań 2017, *passim*.

⁵² N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 108–128.

⁵³ Φ.Ε.Κ. Α/111/09.06.1975. Aktualne brzmienie Konstytucji po uwzględnieniu zmian z 1986, 2001, 2008 oraz 2019 r. figuruje pod następującym publikatorem: Φ.Ε.Κ. Α/187/28.11.2019.

⁵⁴ *Konstytucja Grecji z 9 czerwca 1975 r.*, tłum. G. Ulicka, W. Ulicki, B. Zdaniuk, N. Ciesielczyk, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011, s. 299–340.

Marianowi Grzybowskiemu, Jerzemu Zajadle oraz Beacie Stępień-Załuckiej za podjęcie się trudu recenzowania rozprawy doktorskiej. Dziękuję również Profesor Monice Florczak-Wątor i Profesor Hannie Suchockiej, które zgodziły się recenzować rękopis książki. Ich wskazówki i uwagi okazały się nieocenione dla nadania pracy ostatecznego kształtu. Dziękuję również Profesor Małgorzacie Borowskiej za pomoc w pracy nad tłumaczeniem zawiłości greckiego języka prawnego i prawniczego. Zarówno rozprawa, jak i książka nie powstałyby bez życzliwości i codziennego wsparcia moich najbliższych: rodziny i przyjaciół. Szczególnie dziękuję Rodzicom oraz mojej narzeczonej Aleksandrze. Dedykuję im tę książkę.

Publikacja uwzględnia stan prawny na styczeń 2025 r.

ROZDZIAŁ II

Specyfika tożsamości konstytucyjnej Grecji

W wyniku powstania wymierzonego przeciwko Imperium Osmańskiemu, które wybuchło 17 marca 1821 r., Grecy wywalczyli niepodległe państwo⁵⁵. Z punktu widzenia ujednolicenia systemu prawa oraz zorganizowania rządów na wyzwolonych obszarach niezbędne było uchwalenie jednej ustawy zasadniczej⁵⁶, która obowiązywałaby na wszystkich terenach zajętych przez powstańców. Na terenach tych istniało bowiem co najmniej kilka różnych aktów normatywnych w randze konstytucyjnej⁵⁷. Można wymienić lokalne statuty uchwalane przez: Senat Zachodniej Grecji Kontynentalnej (Γερουσία της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος), Senat Peloponeski (Πελοποννησιακή Γερουσία), Areopag Wschodniej Grecji Kontynentalnej (Άρειος Πάγος της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος) czy Wojskowo-Polityczny Układ Samos (Στρατοπολιτικόν Σύστημα Σάμου).

⁵⁵ A. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία: 1204–1985*, Saloniki 2005, s. 155–196; J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia Grecji*, Kraków 2005, s. 446–469; R. Clogg, *Historia Grecji nowożytnej*, Warszawa 2006, s. 17–59; A. Bojarski, *Powstanie Greków 1821–1829*, Warszawa 2011, s. 41–103.

⁵⁶ Na temat projektowanych i przyjętych ustaw zasadniczych między 1797 a 1828 r. zob. Π. Κιτρομηλίδης, *Οι Καταβολές του Ελληνικού Συνταγματισμού (1797–1827)*, [w:] *30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975: τα ελληνικά συντάγματα από το Ρήγα έως σήμερα*, praca zbiorowa, Ateny 2004, s. 15–24.

⁵⁷ Wyraz „konstytucja” tylko częściowo oddaje sens i znaczenie aktów normatywnych przyjętych przez Greków, szczególnie w pierwszej fazie powstania. Tytułem przykładu A. Korais tłumaczy wyraz „konstytucja” jako *Τύπος πολιτείας* lub *Σύστημα πολιτικών*, co można rozumieć jako: „typ ustroju” lub „system polityczny”. Korais zauważa, że termin „konstytucja” był używany już za czasów Izokratesa i Demostenesa, ale w innym znaczeniu. O wątpliwościach w odniesieniu do terminu „konstytucja” zob. A.H.J. Greenidge, *A Handbook of Greek Constitutional History*, New York 1896, s. 1–11.

W okresie wojny o niepodległość, w latach 1821–1830, Grecy trzykrotnie uchwalali akty normatywne o charakterze konstytucji⁵⁸, które obejmowały swym zasięgiem całość ziem powstańczych⁵⁹. Najwcześniejszym była uchwalona 1 stycznia 1822 r. przez Pierwsze Zgromadzenie Narodowe w Epidaurus Tymczasowa Konstytucja Grecji (Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος). Akt ten znosił, przynajmniej formalnie, lokalne ośrodki władzy i pozbawiał mocy wydane przez nie akty normatywne w randze ustawy zasadniczej⁶⁰. Mówił o tym art. 101 Tymczasowej Konstytucji Grecji: „Geruzje, Areopag i wszystkie inne lokalne Greckie Rządy powstałe przed ustanowieniem Powszechnego Zgromadzenia Narodowego, podlegają jednakowo i całkowicie decyzjom Rządu”⁶¹. Dnia 30 kwietnia 1822 r. uchwalono ustawę „o sądach” przyjmującą rozwiązania francuskie. W praktyce rozwiązania dotyczące ustroju sądownictwa nie weszły w życie⁶².

Tymczasowa Konstytucja Grecji została następnie zastąpiona Prawem z Epidaurus, uchwalonym 13 kwietnia 1823 r. przez Drugie Zgromadzenie Narodowe w Astros (Νόμος της Επιδαύρου). Obie greckie ustawy pozostawały w dużej mierze pod wpływem konstytucji francuskich z 1793 i 1795 r. Podobnie jak one – podporządkowywały władzę wykonawczą parlamentowi⁶³. Stosunkowo

⁵⁸ Niektóre greckie konstytucje okresu powstania przytacza *in extenso* „Gazeta Krakowska”. Konstytucja z 1822 r. (wyciąg): *Z Londynu d. 4 Maia*, „Gazeta Krakowska”, nr 42, 27.05.1822 r.; Konstytucja z 1827 r.: *Wiadomości z Grecyi*, „Gazeta Krakowska”, nr 79, 03.10.1827 r.; nr 80, 07.10.1827 r.; nr 81, 10.10.1827 r., nr 82, 14.10.1827 r.; nr 83, 17.10.1827 r.

⁵⁹ M. Chechab, *Philhellenism and Constitutionalism: The First Greek Constitutions*, [w:] *Concepts and Functions of Philhellenism Aspects of a Transcultural Movement*, red. M. Vöhler, S. Alekou, M. Pechlivanos, Berlin, Boston 2021, s. 211–224.

⁶⁰ A. Surówka, *Zasady zmiany konstytucji Republiki Greckiej*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008, s. 137.

⁶¹ Artykuł 101 Tymczasowej Konstytucji Grecji: „Αἱ Γερουσίαι καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ πᾶσα κατὰ μέρος κεντρικὴ τῆς Ἑλλάδος Διοίκησις, ὀργανισθεῖσα πρὸ τῆς παρούσης γενικῆς τοῦ ἔθνους συνελεύσεως, ὑπόκεινται ἔξισου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως” – J. Murray, *The Provisional Constitution of Greece*, Translated from the Second Edition of *Corinth*, Accompanied by the Original Greek: Preceded by a Letter to the Senate of the Grecian Confederation, and by a General View of the Origin and Progress of the Revolution, by a Grecian Eye-witness; and Followed by Official Documents, London 1832, s. 90–91.

⁶² Π. Ρεντούλης, *Η εξέλιξη του γαλλικού αστικού δικονομικού δικαίου και η αλληλεπίδρασή του με το ελληνικό*, DIKH 2006, nb 32, <https://www.praxislaw.gr/> (dostęp: 16.04.2022 r.); *idem*, *Σύντομη ιστορική επισκόπηση του ελληνικού αστικού δικονομικού δικαίου*, DIKH 2005, nb 13, <https://www.praxislaw.gr/> (dostęp: 16.04.2022 r.).

⁶³ A. Καραμανίδου, *Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και η αυτοθέσμιση της επαναστατημένης ελληνικής κοινωνίας – το πρώτο πολιτειακό κείμενο στην Ιστορία για την απαγόρευση της δουλείας*, [w:] *Πρακτικά Συνεδρίου: Ρήγας Φεραίος, Ιωάννης Καποδίστριας, Φρανσίσκο ντε Μιράντα – η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, στο Διαφωτισμό και στη Γνώση*, Saloniki 2013, s. 113; A. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική...*, s. 183; A. Surówka, *Zasady zmiany...*, s. 137.

niewiele uwagi obie konstytucje poświęcały władzy sądowniczej. Zawarte w nich przepisy miały szczątkowy charakter. Obie greckie ustawy zasadnicze deklarowały niezależność judykatury, wskazując, że: „Władza Sądownicza jest niezależna od dwóch innych władz: Wykonawczej i Ustawodawczej”⁶⁴. Konstytucje te poświęcały niewiele miejsca pozostałym zagadnieniom związanym z wymiarem sprawiedliwości, ograniczając się do zrębowego opisanie jego struktury i wskazania podstawowych gwarancji procesowych. Zorganizowanie wymiaru sprawiedliwości nie należało wówczas do najistotniejszych problemów, z jakimi zmagali się powstańcy. Kwestia ta miała zostać uregulowana w przyszłości. Tytułem przykładu art. 98 Tymczasowej Konstytucji Grecji przewidywał, że: „do czasu ogłoszenia odpowiednich Kodeksów, cywilnego i karnego, postępowanie opiera się na prawach wiecznej pamięci Chrześcijańskich Cesarzy i ustaw wydanych przez Legislatywę i Egzekutywę. W sprawach handlu w Grecji obowiązuje wyłącznie Francuski Kodeks Handlowy”⁶⁵.

W praktyce rozwiązania przyjęte w obu konstytucjach oraz rywalizacja między liderami politycznymi doprowadziły do wielu konfliktów wewnętrznych między powstańcami, które skutkowały osłabieniem władzy wykonawczej. Rezultatem licznych sporów o władzę był wybuch wojny domowej, która doprowadziła niemal do upadku powstania⁶⁶. Historyk Dakin Douglas, opisując ówczesny ustrój Grecji, pisze wręcz o systemie oligarchicznym, mającym niewiele wspólnego z deklarowanym republikanizmem: „W rzeczywistości mimo tak wielu dyskusji na temat demokratycznych zasad Konstytucja po prostu zamieniała starą władzę turecką w oligarchię notabli”⁶⁷.

Z tych względów kolejna grecka ustawa zasadnicza realizowała postulaty silnej władzy wykonawczej i centralizacji władzy państwowej. Chronologicznie trzecia grecka ustawa zasadnicza okresu wojny o niepodległość została uchwa-

⁶⁴ Artykuł 87 Tymczasowej Konstytucji Grecji: „Τὸ Δικαστικὸν εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰς ἄλλας δύο δυνάμεις, τὴν Ἐκτελεστικὴν καὶ Βουλευτικὴν” – J. Murray, *The Provisional...*, s. 86–87. Analogiczne rozwiązania przyjmowało Prawo z Epidaurus.

⁶⁵ Artykuł 98 Tymczasowej Konstytucji Grecji: „Ἀχρι τῆς κοινοποιήσεως τῶν εἰρημένων Κωδικῶν, αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν ἡμῶν Αὐτοκρατόρων, καὶ τοὺς παρὰ τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ σώματος ἐκδιδόμενους νόμους. διὰ δὲ τὰ ἐμπορικὰ, ὁ ἐμπορικὸς τῆς Γαλλίας Κώδιξ μόνος ἰσχύει εἰς τὴν Ἑλλάδα” – J. Murray, *The Provisional...*, s. 90–91. Mowa w tym przypadku o ustawodawstwie okresu bizantyńskiego.

⁶⁶ R. Clogg, *Historia Grecji...*, s. 47–53.

⁶⁷ „Στην πραγματικότητα, παρά την τόση συζήτηση περί δημοκρατικῶν αρχῶν, το Σύνταγμα ἀπέβλεπε ἀπλῶς στην αντικατάσταση της παλιάς τουρκικῆς εξουσίας με μια ολιγαρχία προυχόντων” – D. Douglas, *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία 1821–1833*, Ateny 1989, s. 117.

lona przez Trzecie Zgromadzenie Narodowe w Trojzenie w 1827 r. pod nazwą: Konstytucja Polityczna Grecji (Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδας). W odróżnieniu od poprzednich dwóch ustaw zasadniczych akt ten wzorowany był na rozwiązaniach Konstytucji Stanów Zjednoczonych z 1787 r. Konstytucja Polityczna Grecji stanowiła wówczas jeden z najbardziej nowoczesnych tekstów ustaw zasadniczych w Europie⁶⁸. Na wzór rozwiązań amerykańskich wprowadzono system prezydencki, który przekazywał władzę wykonawczą „gubernatorowi” wybranemu na siedmioletnią kadencję. Gubernator był zarówno głową państwa, jak i szefem rządu. Na stanowisko to został wybrany Joanis Kapodistrias⁶⁹, który przybył z Malty do Grecji w 1828 r. Postanowienia Konstytucji z 1827 r. w znacznej mierze nie zostały jednak zrealizowane. W rzeczywistości republikański ustrój, o którym mowa w Konstytucji z 1827 r., ustępował miejsca samodzielnemu rządowi gubernatora. Faktycznie Kapodistrias wprowadził w Grecji ustrój autorytarny. Przekonał parlamentarzystów do zawieszenia obowiązywania Konstytucji z 1827 r. oraz przyznania kompetencji prawodawczych gubernatorowi⁷⁰. Rozwiązał potem Trzecie Zgromadzenie Narodowe. Niewątpliwie wpływ na kształt gubernatorskich rządów miały jego doświadczenia związane z wieloletnim pobytem na dworze Cesarstwa Rosyjskiego⁷¹. Samodzielne rządy Kapodistriasa zakończyły się w 1831 r. w drodze udanego zamachu na życie gubernatora dokonanego przez wpływową rodzinę Mawromichalisów. Zabójstwo gubernatora było reakcją na uwięzienie jednego z najbardziej znamienitych członków tego rodu i bohatera wojny o niepodległość – Petrobeja Mawromichalisa.

O ile konstytucje okresu wojny o niepodległość można uznać za bardzo nowoczesne i realizujące postulaty Oświecenia, jeśli mowa o ich założeniach (przynajmniej w teorii, praktyka, jak wskazano, bywała bowiem różna)⁷², o tyle regulacje dotyczące władzy sądowniczej były skromne. Z punktu widzenia tematyki monografii na uwagę zasługują dwa przepisy: art. 2 Uchwały przyjmującej Konstytucję z 1823 r. oraz art. 143 Konstytucji z 1827 r. Ustanawiały one hierar-

⁶⁸ K. Diogos, *The Greek Vision of America during the Greek War of Independence (1821–1830)*, „European Journal of American Studies” 2022, nr 1, s. 1–16.

⁶⁹ A. Surówka, *Zasady zmiany...*, s. 137.

⁷⁰ R. Clogg, *Historia Grecji...*, s. 59; E. Spiliotopoulos, *Judicial Review of legislative Acts in Greece*, „Temple. Law Quarterly” 1983, vol. 56, s. 464–465.

⁷¹ E. Zieliński, *Rząd Republiki Greckiej*, [w:] *Rządy w państwach Europy*, t. 2, red. E. Zieliński, I. Bokszczanin, Warszawa 2005, s. 135.

⁷² „Such is a slight sketch of this constitution, excellent in theory, but totally unfit for the people to whom it was addressed; hardly did it see the light, when some of its best provisions were openly trampled upon, and others forgotten; indeed the organic law of Epidaurus soon became a dead letter (...)” – T. Gordon, *History of the Greek Revolution*, Edinburgh, London 1844, s. 325.

chiczną nadrzędność ustawy zasadniczej⁷³. Pierwszy z przywoływanych przepisów przewidywał, że: „Pod żadnym pretekstem i w żadnych okolicznościach Rząd nie może stanowić prawa wbrew obowiązującej Konstytucji”⁷⁴, a drugi: „Przepisy konstytucyjne mają pierwszeństwo przed wszystkimi innymi”⁷⁵.

W praktyce rola sędziów była sprowadzona wyłącznie do stosowania przepisów ustawy. Akcentowano wówczas, za rozwiązaniami francuskimi, prymat władzy ustawodawczej⁷⁶. W przypadku dostrzeżenia niekonstytucyjności danego rozwiązania prawnego jedyną dopuszczalną możliwością usunięcia niezgodności byłaby zmiana obowiązującego prawa przez parlament. Uznawano, że wyłącznie parlament może interpretować i zmieniać prawo. Ten paradygmat wzmacniała dodatkowo treść Konstytucji z 1827 r., która w art. 94 stanowiła, że: „[Parlament – dopisek K.R.] Zmienia i uchyla niekonstytucyjne ustawy”⁷⁷. W odniesieniu do pozycji prawnej sądów i sędziów trudno również mówić o przymocie niezależności i niezawisłości. Osoby piastujące godność sędziego były uwikłane w spory partyjne i blisko związane z ówczesnymi liderami politycznymi. W świetle tych okoliczności zasada niezależności władzy sądowniczej od pozostałych władz, wyrażona np. w art. 87 Tymczasowej Konstytucji Grecji z 1822 r., była w dużej mierze wyłącznie pustym hasłem.

Wobec nieudanej próby zaimplementowania republikańskiego systemu demokratycznego w Grecji, na mocy decyzji Konferencji londyńskiej obradującej w latach 1827–1832, Grecja stała się monarchią. Na króla został wybrany Otto Friedrich Ludwig von Bayern, który przeszedł do historii jako król Grecji Otton I⁷⁸. Wobec zmiany formy ustroju na monarchiczny zdecydowano o uchwaleniu nowej konstytucji. Ustawa zasadnicza z 1832 r. wprowadzała parlamentarny system rządów,

⁷³ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 541.

⁷⁴ Artykuł 2 Konstytucji z 1823 r.: „Ἐπ’ οὐδεμιᾷ προφάσει καὶ περιστάσει, δύναται ἡ Διοίκησις νὰ νομοθετήσῃ ἐναντίως εἰς τὸ παρὸν Σύνταγμα”, zbiory elektroniczne Biblioteki Parlamentu Hellenów, <https://www.hellenicparliament.gr/en/Vouli-ton-Ellinon/I-Bibliothiki/Koinovouleftiki-Syllogioid/Syntagmata/> (dostęp: 6.03.2025 r.).

⁷⁵ Artykuł 143 Konstytucji z 1827 r.: „Οἱ παρόντες Συνταγματικοὶ νόμοι ὑπερισχούουν ἀπ’ ὅλους τοὺς λοιπούς (...)”.

⁷⁶ Odwoływano się do formuły Monteskiusza, że sędziowie są jedynie „ustami, które wypowiadają słowa Ustawy” – „Mais les Juges de la Nation ne font (...) que la bouche, qui prononce les paroles de la Loi” – Ch.L. de Secondat, *De l'esprit des lois*, Genève 1748, t. I, s. 332, cyt. za: R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 392.

⁷⁷ Artykuł 94 Konstytucji z 1827 r.: „Τροπολογεῖ καὶ ἀκυρόνει τοὺς νόμους πλὴν τῶν συνταγματικῶν”.

⁷⁸ Warto wspomnieć, że jednym z pierwszych gestów króla, które miały świadczyć o przywiązaniu do kultury greckiej, była zmiana imienia z „Otton” na „Οθων” – zob. J. Bonarek, T. Czekański, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia...*, s. 472.

a głową państwa ustanawiała dziedzicznego króla⁷⁹. W rzeczywistości akt ten nie wszedł nigdy w życie. Okres panowania króla w latach 1832–1843 określony jest jako czas „bawarokracji”⁸⁰. Do 1835 r. władzę sprawowała w imieniu małoletniego króla Rada Regencyjna złożona z bawarskich urzędników⁸¹. Po osiągnięciu pełnoletności przez króla w 1835 r. przejął on władzę, ale w dalszym ciągu najważniejsze stanowiska w aparacie urzędniczym oraz armii zajmowali przybysze z Bawarii. Natomiast status władzy sądowniczej zasadniczo nie zmienił się wraz początkiem panowania króla. Z punktu widzenia kształtowania się systemu kontroli konstytucyjności prawa niezwykle doniosłym zdarzeniem w okresie rządów Ottona I jest ustanowienie greckiego sądu najwyższego ds. cywilnych i karnych – Areopagu⁸². Sąd ten powstał na mocy dekretu królewskiego z 16 października 1834 r. i już kilkanaście lat później przedmiotem jego rozważań stanie się ocena zgodności aktów normatywnych z grecką ustawą zasadniczą.

Zagadnienie kontroli konstytucyjności prawa pojawia się po raz pierwszy w wyroku Areopagu w 1847 r., a więc w 13 lat po jego ustanowieniu⁸³. Mowa o sprawie o sygn. AP 198/1847⁸⁴. Wtedy to po raz pierwszy sąd orzekł

⁷⁹ E. Zieliński, *Rząd Republiki Greckiej...*, s. 135–136.

⁸⁰ A. Κλάψης, *Αφοσιωμένος σε μια ιδέα – Ο βασιλιάς Όθων και η Ελλάδα / Im Bann einer Idee – König Otto und Griechenland*, Ateny 2021, s. 51.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Nazwa tego organu jest tłumaczona pod wpływem opracowań francusko- i angielskojęzycznych w starszych przekładach Konstytucji Republiki Grecji z 1975 r. jako Sąd Kasacyjny – zob. *Konstytucja Grecji*, tłum. G. Ulicka, W. Ulicki, Warszawa 2005, s. 94. Określenie „Sąd Najwyższy”, którym posługuje się tłumaczenie Konstytucji Grecji z 1975 r. przygotowane przez Wydawnictwo Sejmowe, również stanowi wątpliwe tłumaczenie nazwy tego organu sądowego. Zob. np. *Konstytucja Grecji...*, 2011, s. 313. Grecka nazwa Άρειος Πάγος jest ugruntowana w polskiej nauce i używana w co najmniej dwóch znaczeniach: wzgórza w centrum Aten oraz instytucji demokracji ateńskiej. Nazwa „Areopag” powinna mieć również zastosowanie do współcześnie funkcjonującego najwyższego sądu od spraw cywilnych i karnych. Gdyby bowiem grecki ustrojodawca chciał posługiwać się określeniem „Sąd Najwyższy”, wówczas posłużyłby się w tekście ustawy zasadniczej określeniem Ανώτατο Δικαστήριο. Ta nazwa jednak nie pada. Kolejnym argumentem przemawiającym za odrzuceniem tego tłumaczenia jest fakt, że Konstytucja Republiki Cypryjskiej z 16 sierpnia 1960 r. posługuje się rzeczywiście pojęciem Sądu Najwyższego jako Ανώτατο Δικαστήριο i taka też nazwa pada w polskiej wersji tego aktu normatywnego – zob. *Konstytucja Republiki Cypryjskiej*, tłum. L. Akritidis, P. Akritidis, Warszawa 2013, s. 51 i n.

⁸³ E. Spiliotopoulos, *Judicial...*, s. 471.

⁸⁴ Szeroko na temat okoliczności wydania wyroku zob. Σ. Τρωιάνος, *Η περιπέτεια του βυζαντινού δικαίου στην Ελλάδα τον 19ον αιώνα: Η περίπτωση των τάκων*, referat wygłoszony podczas Panhelleńskiej Konferencji Historycznej, Saloniki, 26–28 maja 1995, s. 219–235. Zob. również Σ. Τρωιάνος, *Και πάλι οι περιπέτειες του βυζαντινού δικαίου στην Ελλάδα του 19ου αιώνα – Ο χώρος του δημοσίου δικαίου*, „Βυζαντιακά” 1998, nr 18, s. 57–71.

o niedopuszczalności swojej ingerencji w kompetencje władzy ustawodawczej. Uznał związanie sądów wolą ustawodawcy, wskazując na swoją niewłaściwość w zakresie kontroli zgodności prawa z ustawą zasadniczą. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że decyzja ta nie była nowatorska i tylko utrzymywała status sędziów jako „ust ustawy”. W rzeczywistości jednak stanowisko wyrażone przez skład orzekający chroniło obywatela w sporze z państwem oraz stanowiło asumpt do dyskusji na temat roli sądów w kwestii bezpośredniego stosowania ustawy zasadniczej⁸⁵.

Spór, jaki przyszło rozstrzygać Areopagowi, toczył się między spadkobiercami Konstandinosa Janopulosa a greckim rządem o własność „wioski”⁸⁶ w miejscowości Retendu, zlokalizowanej w zachodniej części półwyspu Peloponez w pobliżu Gastuni⁸⁷. Pełne akta sprawy nie przetrwały do czasów współczesnych, natomiast z zachowanych informacji wynika, że Janopulos nabył 17 stycznia 1821 r. farmę od czterech obywateli osmańskich. Po wybuchu powstania przeciwko Imperium Osmańskiemu w marcu 1821 r. i rozpoczęciu walk na terytorium Peloponezu lokalni możni z Gastuni uniemożliwiali nowemu właścicielowi korzystanie z jego praw wynikających z własności. Jego uprawnienia zostały jednak potwierdzone decyzjami Parlamentu oraz Komitetu Rządowego. Majątek wchodzący w skład gospodarstwa został bowiem zakwalifikowany przez rządzących jako publiczny, wobec czego władztwo nad tym majątkiem sprawowały również lokalne władze.

Sytuacja ta trwała do 1836 r. W tym roku Wasilios Janopulos wystąpił do Sądu I Instancji w Patras o zobowiązanie lokalnych władz do dokonania cesji na rzecz spadkobierców. Spadkobiercy podnosili, że wioska stanowiła własność Konstandinosa Janopulosa, który skutecznie nabył jej własność podczas panowania tureckiego. Własność ta została stwierdzona decyzjami lokalnych ośrodków władzy, a więc rodzina dysponowała tytułem prawnym. Na potwierdzenie tych okoliczności spadkobiercy przedstawili uwierzytelniony odpis umowy kupna, dokument Parlamentu oznaczony jako 172/4.01.1828 skierowany do Komitetu Rządowego⁸⁸, a także oświadczenie oznaczone jako 2000/10.01.1828, wydane przez Sekretariat Gospodarki⁸⁹.

W ocenie lokalnej administracji powództwo nie zasługiwało na uwzględnienie. Argumentowano, że dokumenty były nieważne, gdyż zostały wydane przez nielegalne ośrodki władzy. Zarzuty te nie znalazły jednak uznania sądu.

⁸⁵ Σ. Τρωιάδος, *Η περιπέτεια...*, s. 58.

⁸⁶ Opracowania na temat sprawy konsekwentnie posługują się terminem *χωρίο* oznaczającym dosłownie wieś. Pojęcie to można również odnosić do gospodarstwa rolnego.

⁸⁷ Σ. Τρωιάδος, *Η περιπέτεια...*, s. 58.

⁸⁸ Trzyosobowy organ władzy publicznej zarządzający państwem do czasu przybycia J. Kapodistriasa, funkcjonujący w latach 1827–1828.

⁸⁹ Σ. Τρωιάδος, *Η περιπέτεια...*, s. 58.

Zobowiązał on państwo do zwrotu powodowi „wioski”, z wszystkimi pożytkami w okresie przejściowym.

Rozstrzygnięcie to zostało zaskarżone przez lokalne władze do Sądu Apelacyjnego w Nawplionie. W postępowaniu toczącym się w II instancji brał udział również brat Wasiliosa Janopulosa, Konstandinos. W złożonej apelacji zarzucano brak autentyczności umowy nabycia. Podniesiono, że inne pisma urzędowe potwierdzające jego własność są nieważne.

Sąd Apelacyjny w Nawplionie wezwał braci do przedłożenia oryginału umowy nabycia „wioski”⁹⁰. Oryginał został jednak zagubiony przez organy władzy wydające dokumenty na rzecz spadkodawcy. Tym samym bracia nie mogli legitymować się oryginałem umowy. Wystąpili jednak do sądu o pozwolenie na wykazanie własności w inny sposób, tj. poprzez przesłuchanie świadków. W ocenie Sądu Apelacyjnego w Nawplionie bracia nie wykazali okoliczności skutecznego nabycia „wioski” przez spadkodawcę, wobec czego zmienił on wyrok Sądu I Instancji w Patras i oddalił powództwo. Rozstrzygnięcie Sądu Apelacyjnego w Nawplionie zostało zaskarżone przez braci Janopulos do Areopagu.

Spory właścicielskie dotyczące gruntów miały wówczas powszechny charakter i z tego względu oczywiste było, że wyrok będzie wykorzystywany w przyszłości jako podstawa argumentacji stron postępowania albo uzasadnienia dla sądowych decyzji.

Strona rządowa twierdziła, że grunty należące pierwotnie do Turcji Osmańskiej przechodzą na własność greckiego państwa, a jednostkowe decyzje Parlamentu stwierdzające własność spadkobierców zostały wydane na podstawie błędnych przesłanek i nie wywołują skutków prawnych. Argumentowano, że nabycie własności nie spełniało wymogów, jakie osmańskie prawo przewidywało dla potwierdzenia własności⁹¹. Spadkobiercy nie legitymowali się dokumentem o nazwie *hüccet*⁹².

⁹⁰ *Ibidem*, s. 60.

⁹¹ O. Παπαδημάτος, *Η εισαγωγή, η εξέλιξη και η (ιστορική και σημερινή) λειτουργία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, Ateny 2018, s. 17.

⁹² Σ. Τρωιάνος, *Η περιπέτεια...*, 58–59. Termin ten oznacza dosłownie „dowód” i występował w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, był to dokument zawierający dowód w ramach toczącego się postępowania, np. zeznania świadka złożone pod przysięgą. Po drugie, był to dokument zaopatrzony w podpis kadiego (muzułmańskiego sędziego), który poświadczał zapadnięcie rozstrzygnięcia w określonej sprawie i podlegał wpisowi w rejestrze sądowym. Za jego pomocą kadi mógł również zatwierdzić spisana umowę przenoszącą własność nieruchomości, którą nazywano z greckiego *χοτζέτι*. Zob.: A. Akgündüz, *Shari'ah Courts and Shari'ah Records: The Application of Islamic Law in the Ottoman State*, „Islamic Law and Society” 2009, vol. 16(2), s. 202–230; F. Apellániz, *Ottoman Legal Attitudes towards Diversity*, [w:] *idem, Breaching the Bronze Wall: Franks at Mamluk and Ottoman Courts and Markets*, Lejda, Boston 2020, s. 206–284.

Pozostałe dokumenty, jakimi dysponowali spadkobiercy Janopulosa, nie stanowiły również innej, ograniczonej formy władztwa rzeczowego, a więc tzw. *tapi*⁹³.

Areopag przyznał rację spadkobiercom Konstandinosa Janopulosa i orzekł o obowiązku zwrotu „wioski” na ich rzecz. Z punktu widzenia rozważań dotyczących kontroli konstytucyjności prawa najistotniejsza jest konstatacja Sądu o niedopuszczalności orzekania o zgodności dokumentu potwierdzającego własność z ustawą zasadniczą. Przede wszystkim Sąd stwierdza, że: „zgodnie z zasadami prawa konstytucyjnego sądy są właściwe do zbadania, czy dokumenty przedłożone im przez strony są aktami o charakterze normatywnym, to znaczy, czy spełniają wymogi Konstytucji do wydania na ich podstawie decyzji”⁹⁴, a także: „sądy nie mogą jednak kontrolować decyzji wydanych na podstawie ustawy co do ich treści, ponieważ nigdy nie zakłada się, że suwerenna władza narodu jest niezgodna z prawem”⁹⁵. Jak wskazano dalej w uzasadnieniu: „Sędzia musi tylko egzekwować prawo i sądzić na jego podstawie, ale nie może go krytykować i obalać, uzasadniając to tym, że suwerenny naród nie był uprawniony do wydania takiego prawa lub takiej decyzji”⁹⁶.

Kolejne doniosłe rozstrzygnięcie zapadło w czasie obowiązywania następnej greckiej ustawy zasadniczej, a więc Konstytucji z 1864 r. Wyrok odnosił się do wydarzenia, które nastąpiło w nocy z 22 na 23 (10/11) października 1862 r.⁹⁷. Doszło wówczas do wojskowego puczu, który obalił dotychczasowe rządy Ottona I Wittelsbacha⁹⁸. W czasie przewrotu skazany na śmierć za zabójstwo Atanasios Chadzi Spiru został uwolniony przez tłum biorący udział w wystąpieniach przeciwko królowi. Po ponownym uwięzieniu Spiru wystąpił do Areopagu,

⁹³ Dokument potwierdzający użyczenie nieruchomości przez władzę osmańską na rzecz drobnego rolnika. Umowa ta nie przenosiła własności i bliższa była dzierżawie gruntu.

⁹⁴ „κατά τας αρχάς του Συνταγματικού Δικαίου, τα δικαστήρια είναι αρμόδια να εξετάσουν αν τα παρά των διαδίκων εις αυτά καθυποβαλλόμενα έγγραφα ως νομοθετικά πράξεις φέρουσιν νομοθετικόν χαρακτήρα, τουτέστι φέρουσι τους παρά του Συντάγματος απαιτούμενους τύπους προς σύστασιν νομοθετικής αποφάσεως” – Α. Καϊδατζής, *Ο Δικαστικός έλεγχος των νόμων στην Ελλάδα (1844–1935)*, Αteny–Saloniki 2016, s. 62.

⁹⁵ „τα δικαστήρια (...) δεν είναι όμως αρμόδια και να εξελέγουν τας τοιαύτας νομοθετικές αποφάσεις ως προς το περιεχόμενόν των, καθότι δεν υποτίθεται ποτέ, ότι η εξουσία η παριστάνουσα την του έθνους κυριαρχίαν παρανομεί” – *ibidem*, s. 63.

⁹⁶ „ο δικαστής οφείλει μόνον να εφαρμόση τον νόμον και να δικάση επί τη βάσει αυτού, αλλά δεν δύναται να τον επικρίνη και να τον ανατρέψη επί τω λόγω ότι η κυριαρχική του έθνους αρχή δεν είχαν εξουσίαν να εκδώση τοιούτον νόμον ή τοιαύτην απόφασιν” – Α. Ψύγκας, *Ανιχνεύοντας και επαναανοηματοδοτώντας τη »θεωρία των πολιτικών ζητημάτων« στην ελληνική έννομη τάξη. Απόπειρα οριοθέτησης της δικαστικής εξουσίας σεσχέση με τις »πολιτικές« εξουσίες, »Δικαιώματα του Ανθρώπου» 2010, nr 47, s. 757.*

⁹⁷ J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia...*, s. 481.

⁹⁸ Α. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική...*, s. 256–258.

wskazując na niedopuszczalność ponownego uwięzienia. Areopag w sprawie toczącej się pod sygn. AP 141/1864 przyznał rację skarżącemu i nakazał jego uwolnienie⁹⁹.

Na gruncie tej sprawy pojawił się problem dotyczący interpretacji czynu dokonanego przez zbuntowanych obywateli i jego skutków względem skazanego. Sąd orzekł, że okoliczności sprawy uzasadniają stwierdzenie, że w tej sytuacji doszło do praktycznej realizacji zasady suwerenności narodu, a akt ten należy rozumieć jako zastosowanie prawa łaski względem skazanego (co zresztą zostanie potwierdzone w przyszłości poprzez ogłoszenie amnestii przez Zgromadzenie Narodowe). Okoliczności wyrażenia woli przez naród i jej charakter uzasadniają również brak publikacji tej decyzji w stosownym dzienniku urzędowym. Tak wyrażona wola ludu stanowiła w ocenie Sądu „prawo”, a brak jego publikacji wynikał wyłącznie z charakteru, w jaki sposób decyzja ta została podjęta: „wyżej wspomniana decyzja (...) interpretuje tylko fakt i nie została opublikowana w Gazecie Rządowej [Dzienniku Rządowym – dopisek K.R.], ponieważ w żadnym razie nie podpada pod kategorię przepisów ustawowych lub rozporządzeń”¹⁰⁰. Na uwagę zasługuje również konstatacja Sądu o roli sędziów w zapewnieniu ochrony ustawy zasadniczej:

(...) sądowa kontrola konstytucyjności prawa stanowi odpowiedź na niepowodzenia polityki. Im bardziej władza polityczna jest delegitymizowana, a inne działania mające gwarantować przestrzeganie konstytucji, tj.: proces parlamentarny, odpowiedzialność polityczna, wybory, nie chronią ustawy zasadniczej, tym bardziej sędzia, jako ostatnia deska ratunku, jest uprawniony do interwencji w celu zapewnienia przestrzegania konstytucji¹⁰¹.

Podobnie jak w przypadku poprzednio przywoływanego orzeczenia odnoszącego się do sporów gruntowych, Areopag stwierdził, że nie może badać „ważności” woli suwerennego ludu, a nawet jej nieformalne wyrażenie jest wiążące dla sądów.

⁹⁹ A. Καϊδατζής, *Το Σύνταγμα του 1844*, [w:] *Ιστορία των Ελλήνων*, t. 12, red. Γ. Αναστασιάδη, Saloniki 2006, s. 168 i n.

¹⁰⁰ „η προμνημονευθείσα απόφασις (...) ερμηνεύουσα απλώς εν γεγονός και τοι μη δημοσιευθείσα δια της εφημερίδος της Κυβερνήσεως, διότι, ούτως έχουσα, δεν υπάγεται στην κατηγορία των νόμων ή διαταγμάτων” – *Αποφάσεις του Αρείου Πάγου (ποινικαί) του έτους 1864*, Ateny 1867, s. 270.

¹⁰¹ „ο δικαστικός έλεγχος του νόμου έρχεται ως απάντηση στην αποτυχία της πολιτικής. Όσο περισσότερο απο-νομιμοποιείται η πολιτική εξουσία και όσο οι λοιπές, πολιτικές, εγγυήσεις που προβλέπει το σύνταγμα για την τήρησή του, η κοινοβουλευτική διαδικασία, η πολιτική ευθύνη, οι εκλογές κλπ, αποτυγχάνουν να προστατεύσουν το σύνταγμα, τόσο περισσότερο νομιμοποιείται ο δικαστής να παρέμβει για να εγγυηθεί αυτός, ως τελευταία καταφυγή και κατασταλτικά, την τήρηση του συντάγματος” – A. Καϊδατζής, *Ο Δικαστικός...*, s. 231.

Odwołanie się przez Areopag w obu komentowanych wyrokach, a więc AP 198/1847 oraz AP 141/1864, do kwestii kontroli konstytucyjności było częściowo uzasadnione treścią ustaw zasadniczych. Zgodnie z art. 107 Konstytucji z 1844 r. oraz art. 110 Konstytucji z 1864 r. przestrzeganie ustawy zasadniczej stanowiło obowiązek greckich obywateli. Przytoczone przepisy miały następującą treść: „Przestrzeganie Konstytucji zostaje powierzone patriotyzmowi Greków”¹⁰². Drugim przepisem, który mógł uzasadniać sprawowanie kontroli konstytucyjności przez sądy, był art. 103, w brzmieniu tożsamym dla obu przywoływanych ustaw zasadniczych, deklarujący uchylenie niekonstytucyjnych praw. Przepis ten stanowił: „Wszystkie Ustawy i Dekrety niezgodne z Konstytucją, są uchylane”¹⁰³.

W opinii części ówczesnych prawników greckich przytaczany art. 103 Konstytucji z 1844 r. oraz Konstytucji z 1864 r. wcale nie zezwalał na sądową kontrolę konstytucyjności prawa, a jedynie stanowił zapowiedź derogacji praw uchwalonych przed wejściem w życie przywoływanych ustaw zasadniczych¹⁰⁴. Jak to określił Pawlos Kalligas:

System, w ramach którego obywatele współuczestniczą w opracowywaniu ustaw, oparty na oddzieleniu władzy wykonawczej od innych, nie pozwala sędziom kontrolować dzieł prawodawców, czy są one konstytucyjne czy niekonstytucyjne. Sędziowie nie mogą osądzać praw, ale są zobowiązani do osądzania według nich¹⁰⁵.

Inni dostrzegali jednak, że nadrzędny charakter konstytucji musi się wiązać z jej szczególną mocą prawną. Już wówczas Diomidis Kiriakos pisał, że: „Ustawy niekonstytucyjne w ogóle nie są prawami, ponieważ władza polityczna może być

¹⁰² „Η τήρησις του παρόντος Συντάγματος αφιερούται εις τον πατριωτισμόν των Ελλήνων” – Γ. Κασσιμάτης, *Η Μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Ατény 2005, s. 65. Przepis ten, w zmienionej formie, obowiązuje również na gruncie Konstytucji z 1975 r. Zgodnie z art. 120 ust. 4 przestrzeganie Konstytucji zostaje powierzone patriotyzmowi Greków, którzy mają prawo i obowiązek przeciwstawiać się wszelkimi sposobami każdemu, kto zmierzałby do obalenia jej przy użyciu siły.

¹⁰³ „Όλοι οι Νόμοι και τὰ Διατάγματα, καθ’ ὅσον ἀντιβαίνουν εἰς τὸ παρὸν Σύνταγμα καταργοῦνται”.

¹⁰⁴ Γ. Φιλάρητος, *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, Ατény 1888, s. 254.

¹⁰⁵ „Το σύστημα δι’ οὗ προσκαλοῦνται καὶ οἱ πολῖται νὰ συμμεθέξουν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν νόμων, ὅταν στηρίζεται εἰς τὴν διαχώρισιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἀπὸ πάσης ἄλλης, δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς δικαστὰς τὴν ἐξέλεξιν τῶν ἐργῶν τοῦ νομοθέτου, ἀν εἶναι συνταγματικά ἢ ἀντισυνταγματικά. Οἱ δικασταὶ δὲν δύνανται νὰ δικάζουν τοὺς νόμους ἀλλὰ χρεωστοῦν νὰ δικάζουν κατ’ αὐτοὺς” – Π. Καλλιγὰ, *Σύστημα Ρωμαϊκοῦ Δικαίου καθ’ ἃ ἐν Ελλάδι πολιτεύεται*, Ατény 1858, s. 74.

wykonywana tylko w sposób przewidziany przez Konstytucję¹⁰⁶, oraz że: „przepisy konstytucji są swego rodzaju regułami operacyjnymi ponad powszechnym prawem i nie mogą być przez nie zmieniane ani wprost, ani w sposób dorozumiany¹⁰⁷. Możliwość odmowy zastosowania norm prawnych niezgodnych z ustawą zasadniczą przez sąd stanowi natomiast jedną z głównych gwarancji zapewnienia konstytucji najwyższej roli w porządku prawnym.

Stanowiska wyrażone przez Areopag w dwóch przywołanych sprawach oraz opinia części greckiej doktryny prawniczej nie stanowiły jeszcze podstawy do przyjęcia poglądu, że sądy greckie akceptują i dokonują rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa. Przeciwnie, większość orzeczeń jednoznacznie przesądzała o niedopuszczalności takiego rozwiązania. Tytułem przykładu w wyroku Areopagu w sprawie toczącej się pod sygnaturą AP 254/1883 wyrażony jest wyraźny zakaz sprawowania jakiegokolwiek kontroli konstytucyjności prawa z punktu widzenia jego zgodności z ustawą zasadniczą: „[sądy – dopisek K.R.] nie są uprawnione do kontrolowania władzy ustawodawczej¹⁰⁸. Związanie sędziego treścią ustawy podkreślał także Sąd Apelacyjny w Atenach. W sprawie EfAT 1850/1896 Sąd stwierdził, że: „sędzia nie ocenia, lecz stosuje prawo, w związku z czym jest uprawniony wyłącznie do badania, czy dany akt prawny ma formę przewidzianą przez Konstytucję dla aktów normatywnych, a nie do badania treści rozstrzygnięć ustawodawczych, gdyż wtedy władza sądownicza stałaby się nadrzędna względem władzy ustawodawczej¹⁰⁹.

¹⁰⁶ „οι αντισυνταγματικοί νόμοι δεν είναι παντάπασι νόμοι, διότι αι πολιτικάί εξουσίαι δύνανται να ενασκώνται μόνον καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα” – Δ. Κυριακού, *Ερμηνεία του ελληνικού Συντάγματος*, t. II, Ateny 1904–1905, s. 346.

¹⁰⁷ „αι διατάξεις του συντάγματος εισίν είδος τι διατακτικών κανόνων ανωτέρων του συνήθους νόμου, και μη δυνάμενων να αλλοιωθώσιν υπ' αυτού μήτε ρητώς μήτε σιωπηρώς” – *ibidem*. Na marginesie warto dodać, że procedura zmiany Konstytucji z 1864 r. była stosunkowo trudna. Wprowadzenie procedur zmieniających ustawę zasadniczą należy uznać za sukces autorów tekstu ustawy zasadniczej, gdyż Konstytucja z 1844 r. w ogóle nie przewidywała żadnej procedury zmiany – zob.: A. Καϊδατζής, *Το Σύνταγμα του 1864*, [w:] *Ιστορία των Ελλήνων*, t. 13, red. Γ. Αναστασιάδη, Saloniki 2006, <https://argolikivivliothiki.gr/2019/08/07/the-constitution-of-1864/> (dostęp: 6.05.2022 r.); Π. Μαντζούφας, *Οι παρατηρήσεις του Διομήδη Κυριακού για το σχέδιο του Συντάγματος του 1864. Το ιστορικό πλαίσιο, η διαδικασία και οι ιδεολογικές τάσεις κατά την ψήφιση του Συντάγματος του 1864*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2015, nr 6, s. 703–719.

¹⁰⁸ „δεν δικαιούνται να ελέγξωσι την νομοθετικήν εξουσίαν” – A. Καϊδατζής, *Το Σύνταγμα του 1864...*

¹⁰⁹ „ο δικαστής δεν επικρίνει αλλά εφαρμόζει τον νόμον, επομένως έστιν αρμόδιος να εξετάσει μόνον εάν η νομοθετική πράξις φέρει τους παρά του Συντάγματος αναγραφόμενους τύπους... ουχι δε και να εξελέγη τας τοιαύτας νομοθετικές αποφάσεις ως προς το περιεχόμενον αυτών, διότι τότε η δικαστική εξουσία. Θα καθίστατο ανωτέρα της νομοθετικής” – *ibidem*.

Podobne stanowisko wyraził Areopag w powołanej wyżej sprawie AP 254/1883:

Dopóki ustawa nosi zewnętrzne znamiona aktu normatywnego, tj. została przegłosowana przez Parlament, podpisana przez króla i opublikowana w Dzienniku Rządowym, sądy nie mają prawa badać, czy w trakcie jej uchwalania zachowano wewnętrzne wymogi formalne, tj. czy głosowano zgodnie z tym, co nakreślono w niniejszej Konstytucji¹¹⁰.

Zgodnie z przeważającym wówczas stanowiskiem kontrola konstytucyjności prawa stanowiła uprawnienie Parlamentu, które było realizowane w drodze zmieniania i uchylania ustaw uznanych za niekonstytucyjne. Zmiana w tym rozumowaniu nastąpiła dopiero w latach 90. XIX w.

Greckim odpowiednikiem sprawy *Madison v. Marbury* była sprawa zawisła przed Areopagiem w 1897 r. o sygn. AP 23/1897¹¹¹. Już wówczas sądy greckie pozostawały pod wpływem Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych¹¹². W postępowaniu toczącym się pod przywołaną tu sygnaturą Areopag po raz pierwszy odmówił zastosowania normy ustawowej, powołując się na jej niezgodność z Konstytucją.

Przedmiotem zawisłego przed Sądem sporu była kwestia własności gruntów. Sporne terytoria leżały na terenie historycznej Beocji w pobliżu jeziora Kopais, które miało zostać osuszone. Jezioro Kopais często wylewało, a grunty części właścicieli leżały na terenach zalewowych. W 1867 r. przyjęto ustawę poświęconą osuszeniu jeziora Kopais, która przyznawała kompetencję do ostatecznego wytyczenia granic działek nad jeziorem siedmioosobowej komisji wyznaczonej przez spółkę wybraną do przeprowadzenia jego osuszania. Jeżeli komisja uznała, że dany teren leży na terenach zalewowych, wówczas wywłaszczanemu nie przysługiwało żadne odszkodowanie. W praktyce wytyczenie granic przez komisję pozbawiało własności wielu obywateli. Komisja miała uprawnienie do określenia terenów zalewowych, co uniemożliwiało w konsekwencji wysuwanie

¹¹⁰ „εφ’ όσον ο νόμος φέρει πάντα τα εξωτερικά γνωρίσματα, ήτοι ότι εν αυτώ λέγεται ότι εψηφίσθη υπό της Βουλής, εκυρώθη υπό του Βασιλέως και εδημοσιεύθη δια της εφημερίδος της Κυβερνήσεως, δεν δικαιούνται τα δικαστήρια να εξετάσωσιν αν, κατά την κατάρτισιν αυτού, ετηρήθησαν αι εσωτερικαί διατυπώσεις, ήτοι εάν εψηφίσθη σύμφωνα με τα εν τω Συντάγματι ως προς τούτο διαγραφόμενα” – *ibidem*.

¹¹¹ Grecy wskazują na fundamentalne znaczenie przywoływanego wyroku Areopagu dla rozwoju kontroli konstytucyjności prawa. W literaturze brak bezpośrednich dowodów na wpływ wyroku *Madison v. Marbury* na zapadłe orzeczenie Areopagu – zob. J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 542.

¹¹² S. Vlachopoulos, *The constitutionality control in the Greek legal order – A European country which follows the American system!* –, „Rechtspolitisches Forum Legal Policy Forum” 2019, t. 77, s. 8.

jakichkolwiek roszczeń co do gruntów, które leżały w granicach wytyczonego terytorium zalewowego. Niezależnie od postanowień ustawy, zgodnie z art. 17 Konstytucji z 1864 r., wywłaszczenie było możliwe wyłącznie za odszkodowaniem.

Omawiana sprawa trafiła przed Sąd I Instancji w Atenach, który w wyroku o sygn. PrAT 2566/1885 stwierdził, że rozwiązanie przyjęte przez ustawę stoi w sprzeczności z obowiązującą Konstytucją z 1864 r.¹¹³. W uzasadnieniu Sąd stwierdził, że nikt nie może być pozbawiony prawa do sędziego (mówiąc współczesną terminologią – prawa do sądu) ani pozbawiony własności bez powodu. Argumentację tę wzmacniał art. 17 Konstytucji z 1864 r., który przewidywał, że nikt nie może zostać pozbawiony swojej własności bez uprzedniego odszkodowania. Sąd stwierdził, że: „sądy, gdy napotkają oczywistą sprzeczność między Konstytucją a ustawą, nie mogą uznać niezmiennalnej Konstytucji za nieobowiązującą, a rozstrzygając niezgodność, muszą przyznać jej nadrzędność i uznać, że ustawa nie ma zastosowania”¹¹⁴.

Odmienne stanowisko wyraził Sąd Apelacyjny w Atenach. Jego zdaniem władza sądownicza nie była uprawniona do kwestionowania przepisów prawa uchwalonych w prawidłowy sposób. Sędziowie byli zaś zobowiązani do podporządkowania się ustawom i ich stosowania. W wyroku o sygn. EfAT 924/1892 Sąd stwierdził, że: „Sądy nie mają prawa oceniać ustaw prawidłowo sformułowanych z wytycznymi Konstytucji i odmawiać ich stosowania, gdyż są zobowiązane (...) do podporządkowywania się ustawom i ich stosowania”¹¹⁵.

Ostatecznie sprawa trafiła do Areopagu. Przesądził on w sposób jednoznaczny dopuszczalność pomijania przez sąd podczas orzekania przepisów niezgodnych z ustawą zasadniczą. W wyroku o sygn. AP 23/1897 Sąd stwierdził: „gdy przepis prawa jest sprzeczny z Konstytucją, zmieniając jej postanowienia za pomocą zwykłych aktów prawnych, sąd ma prawo nie zastosować go w przypadku orzekania”¹¹⁶.

Omówione wyżej wyroki zapoczątkowały w Grecji zdecentralizowany model kontroli konstytucyjności prawa. Bezpośrednie stosowanie ustawy zasadniczej

¹¹³ A. Καϊδατζής, *Ο Δικαστικός...*, s. 186–188.

¹¹⁴ „τα δικαστήρια, οσάκις ήθελον συναντήσῃ προφανή αντίφασιν μεταξύ Συντάγματος και νόμου, μη δυνάμενα να θεωρήσωσι καταργημένον το αμετάβλητο Σύνταγμα, κατ’ ανάγκη θέλουσι λύσει την αντινομίαν, αποδίδοντα εις τούτο την επικράτησιν και θεωρούντα τον νόμον ανίσχυρον” – *ibidem*.

¹¹⁵ „τα δικαστήρια δεν έχουσι το δικαίωμα νόμους προσηκόντως καταρτισθέντας να επικρίνωσι ως αντικειμένους εις το Σύνταγμα και να αρνηθώσι την εφαρμογήν των, αφού υποχρεούνται (...) να υποτάσσωνται εις τους νόμους και να εφαρμόζωσιν αυτούς” – *ibidem*.

¹¹⁶ „όταν διάταξις νόμου αντίκειται εις το Σύνταγμα, ως μεταβάλλουσα δι’ απλού νομοθετήματος θεμελιώδη διάταξιν αυτού, δικαιούται το δικαστήριον να μην εφαρμόζη αυτήν εν τω θέματι περί ου δικάζει” – *ibidem*.

i sprawowanie kontroli konstytucyjności przez sądy umożliwiło ochronę konstytucyjnych wolności i praw już pod koniec XIX w. Wspólną cechą wszystkich przytoczonych orzeczeń jest ochrona jednostki w sporze z państwem. Kontrola konstytucyjności w tym okresie ma jeszcze ograniczony charakter i nie obejmuje w szczególności procedury dojścia do skutku ustawy. Ten element kontroli traktowany jest jako *interna corporis* Parlamentu i materia nie podlega kognicji sądów. Reguła ta w zasadzie obowiązuje do dziś¹¹⁷. Należy odnotować, że w XIX w. greckiemu sądownictwu udało się zagwarantować nadrzędność konstytucji nad ustawami zwykłymi oraz zapewnić skuteczną ochronę jednostce przed naruszeniem jej praw. Mechanizm rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa stał się nierozzerwalnie związany z greckim systemem prawnym, mimo że nie był jednoznacznie wyrażony w treści Konstytucji z 1864 r.

Ustawa zasadnicza z 1864 r. została głęboko zrewidowana na skutek wojkowego zamachu stanu w Gudi z 28 sierpnia 1909 r. Wówczas reformy rozpoczął Elefterios Wenizelos, polityk, który ośmiokrotnie piastował stanowisko szefa rządu. Jedną z reform była głęboka rewizja postanowień Konstytucji z 1864 r. Zmiany objęły 54 artykuły ustawy zasadniczej. Szerokość i głębokość zmian w Konstytucji z 1864 r. spowodowały, że nowa ustawa zasadnicza przeszła do historii pod nazwą Konstytucji z 1911 r.¹¹⁸.

W Konstytucji z 1911 r. nadal brak było jakichkolwiek postanowień dotyczących kontroli konstytucyjności prawa przez sądy. Kompetencję sądów do badania konstytucyjności prawa wprowadziła dopiero Konstytucja z 1927 r.¹¹⁹. Zgodnie z jej art. 5 władza sądownicza jest sprawowana przez niezawisłe sądy na podstawie ustaw¹²⁰. Zasadnicze znaczenie ma jednak deklaracja wyjaśniająca, która odnosi się do tego przepisu i określa, że: „prawdziwe znaczenie tego przepisu oznacza, że sądy mają obowiązek niestosowania prawa, gdy jego treść jest niezgodna z Konstytucją”¹²¹. Deklaracja ta została zaproponowana przez

¹¹⁷ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 543.

¹¹⁸ E. Zieliński, *Rząd Republiki Greckiej...*, s. 137.

¹¹⁹ M.E. Παναγοπούλου, *Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβητήσεως για την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου από το ΑΕΔ, [w:] Τιμητικός Τόμος για τα 170 χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Διαφάνεια και ανεξαρτησία κατά τον έλεγχο του δημοσίου χρήματος*, red. K. Ρίζος, Ateny-Komotini 2004, s. 759–760.

¹²⁰ Artykuł 5 Konstytucji z 1927 r.: „Η δικαστική εξουσία ασκείται υπό δικαστηρίων ανεξαρτήτων, υποκειμένων μόνον εις τους νόμους” – Π. Ορέστη, *Η εισαγωγή, η εξέλιξη και η (ιστορική και σημερινή) λειτουργία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, Ateny 2018, s. 30.

¹²¹ „Η αληθής έννοια της διατάξεως είναι ότι τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμον, ούτινος το περιεχόμενον αντίκειται προς το Σύνταγμα” – *ibidem*.

Komisję Konstytucyjną Parlamentu Rewizyjnego z 1926 i 1927 r. Uzasadniona była w następujący sposób:

Komisja postanowiła większością głosów, że w ustanowionej niezależności sądów, podległych prawom Państwa, zatem i najwyższemu prawu Konstytucji, zawiera się też ich [sądów – dopisek K.R.] zobowiązanie badania zgodności treści prawa z przepisami konstytucyjnymi. Aby jednak doprecyzować tekst [art. 5 Konstytucji z 1927 r. – dopisek K.R.], Komisja rekomenduje Parlamentowi przyjęcie stosownej deklaracji wyjaśniającej przy formułowaniu proponowanej poprawki¹²².

Co ciekawe, zaproponowana poprawka nie stanowiła zupełnej nowości w greckiej dogmatyce prawa konstytucyjnego. Wskutek buntu miejscowej ludności przeciwko Imperium Osmańskiemu, który wybuchł w 1895 r. na Krecie, wyspa uzyskała szeroką autonomię. Jednym z jej przejawów było przyjęcie Konstytucji Państwa Kretańskiego z 1907 r.¹²³ Jej art. 96 ustanawiał model rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa, stanowił bowiem, że: „Sądy nie mogą stosować niekonstytucyjnego prawa”¹²⁴.

W okresie obowiązywania Konstytucji z 1927 r. zaczęła funkcjonować grecka Rada Stanu (jakkolwiek organ ten został ustanowiony już w Konstytucji Republiki Greckiej z 1911 r.)¹²⁵. Z punktu widzenia kontroli konstytucyjności prawa

¹²² „Η Επιτροπή ενόμισε, κατά πλειοψηφίαν, ότι εν τη καθιερωμένη ανεξαρτησία των Δικαστηρίων, υποκειμένων εις τους νόμους του Κράτους και συνεπώς και εις τον υπέρτατον νόμον το Σύνταγμα, εννοείται και υποχρέωσις αυτών εις έρευναν της αρμονίας του περιεχομένου του νόμου προς τας Συνταγματικάς διατάξεις. Αλλά προς πλήρη διασάφειν του κειμένου εισηγείται εις την Βουλήν την αποδοχήν σχετικής ερμηνευτικής δηλώσεως κατά την διατύπωσιν της προτεινομένης τροπολογίας” – *Εισηγητικάς Εκθέσεις της επί του Συντάγματος Κοινοβουλευτικής Επιτροπής*, Ateny 1926–1927, s. 5, cyt. za: A. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο II*, Ateny–Komotini 2018, s. 357.

¹²³ Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας.

¹²⁴ „Τὰ δικαστήρια όφείλουν νά μη έφαρμόζουν νόμον άντισυνταγματικών” – cyt. za: Konstytucja Państwa Kretańskiego z 1907 r., <https://www.worldstatesmen.org/Crete-const.pdf> (dostęp: 6.10.2022 r.). Zob. również A. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία...*, s. 357.

¹²⁵ Grecka nazwa tego organu to Συμβούλιο της Επικρατείας. Nazwę tę należy tłumaczyć jako Rada Stanu. Organ ten został wprowadzony do greckiego systemu prawnego wzorem rozwiązań francuskich, gdzie funkcjonuje właśnie pod taką nazwą. Ponadto dosłowne tłumaczenie greckiej nazwy również prowadzi do wniosku, że prawidłowe tłumaczenie to Rada Stanu. Słowo *συμβούλιο* oznacza radę, natomiast słowo *επικράτεια* oznacza terytorium, nad którym rozciąga się władza, a więc państwo. Takie tłumaczenie proponują również poprzednie wydania „sejmowego” tłumaczenia Konstytucji Grecji z 1975 r. Zob. *Konstytucja Grecji*, tłum. G. Ulicki, W. Ulicka, Warszawa 1992, s. 65. W najnowszym wydaniu „sejmowego” – z 2011 r. – przekładu Konstytucji nazwa tego organu jest tłumaczona jako „Naczelny Sąd Administracyjny” – zob. *Konstytucja Grecji...*, 2011, s. 311 i n. Co ciekawe, mimo wprowadzonej zmiany w tłumaczeniu

powstanie Rady Stanu miało doniosłe znaczenie¹²⁶. W założeniu organ ten miał nie tylko przedstawiać projekty aktów prawnych czy pociągać do odpowiedzialności urzędników państwowych, ale co najistotniejsze – miał rozpatrywać wnioski o stwierdzenie nieważności decyzji administracyjnych¹²⁷. Rada Stanu, wykonując tę kompetencję, stała się strażnikiem konstytucyjnych wolności i praw¹²⁸. Należy przy tym podkreślić, że zarówno wówczas, jak i współcześnie organ ten nie jest upoważniony do derogowania przepisów ustaw. Od pierwszego wyroku zapadłego w 1929 r., orzeczonego wspólnie z Areopagiem, Rada Stanu uznawała kompetencję sądów do niestosowania niekonstytucyjnego prawa¹²⁹.

Funkcjonowanie postanowień republikańskiej Konstytucji z 1927 r. zostało zawieszone w 1935 r.¹³⁰. Ster rządów przejął najpierw Jeorgos Kondilis, a następnie Joanis Metaksas¹³¹, którego rządy trwały do stycznia 1941 r. Przywrócono wówczas

nazwy tego organu w przywoływanym opracowaniu w jednym miejscu pozostawiono poprzednio używaną nazwę, a więc Rada Stanu. Mowa o art. 18 ust. 5 Konstytucji, zgodnie z którym: „Poza przypadkami, o których mowa w poprzednich ustępach, ustawa może przewidywać stosowanie innych form pozbawienia użytkowania i posiadania nieruchomości, jeżeli jest to niezbędne ze względu na szczególne okoliczności. Ustawa określa osobę zobowiązaną do wypłaty odszkodowania użytkownikom lub posiadaczom nieruchomości oraz procedurę wypłaty, która powinna każdorazowo odpowiadać istniejącym warunkom. Działania związane z zastosowaniem postanowień niniejszego ustępu muszą być wstrzymane natychmiast po ustaniu szczególnych okoliczności, które spowodowały ich podjęcie. W razie nieusprawiedliwionego kontynuowania tych działań Rada Stanu podejmuje decyzję o wstrzymaniu poszczególnych ich kategorii, na żądanie każdej uprawnionej osoby” – zob. *ibidem*, s. 305.

¹²⁶ E. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Ateny–Komotini 2021, s. 243.

¹²⁷ Warto nadmienić, że instytucja o tożsamej nazwie i pokrywających się w części kompetencjach funkcjonowała wcześniej. Nie był to jednak ten sam organ. Już w 1833 r. w okresie rządów absolutnych Ottona I powołano Radę Stanu wzorowaną na rozwiązaniach francuskich. Organ ten miał dwojaką funkcję. Po pierwsze, miał stanowić ciało doradcze względem króla w ustroju pozbawionym innych organów przedstawicielskich. Po drugie, miał odgrywać rolę najwyższego sądu administracyjnego. Organ ten został następnie rozwiązany. Faktycznie dopiero od 1927 r. Rada Stanu – ustanowiona na mocy Konstytucji z 1927 r. – zaczęła realnie pełnić funkcje najwyższego organu sądowego w sprawach szeroko pojętej administracji.

¹²⁸ E. Βενιζέλος, *Η θέση του ΣτΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων*, „Δίκαιο και Πολιτική” 1983, nr 6, s. 9–21.

¹²⁹ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 542; zob. również: A. Καϊδατζής, *Η συμβολή των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στην εξέλιξη του δικαστικού ελέγχου των νόμων στην Ελλάδα*, [w:] *Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων*, red. Φ. Κατσίγιαννης, Ν. Μαρούλη, Β. Μπουκουβάλα, Μ. Ειρηνάκη, Saloniki 2015, s. 45–66.

¹³⁰ Na temat najnowszej historii greckiego konstytucjonalizmu, zob. Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, τεύχος Α', 1821–1941, Ateny–Komotini 1981, *passim*; *idem*, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922–1974*, Ateny 1983, *passim*.

¹³¹ W. Kulesza, *Instytucje demokracji bezpośredniej w państwach autorytarnych w międzywojennej Europie*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, z. 2, s. 130–131.

monarchię konstytucyjną¹³². W rzeczywistości jednak postanowienia ustawy zasadniczej nie były respektowane, a Grecja stała się państwem autorytarnym.

Dnia 28 października 1940 r. Grecja odrzuca włoskie ultimatum i przystępuje do II wojny światowej po stronie aliantów¹³³. Włoskie żądania dotyczą udostępnienia terytorium Grecji żołnierzom Benito Mussoliniego i możliwości zajęcia przez nich niesprecyzowanych punktów strategicznych w tym kraju, co w praktyce oznacza okupację państwa. Chociaż Grekom udało się powstrzymać włoską agresję, a nawet zająć część opanowanej przez Włochów Albanii, to musieli ustąpić w starciu z wojskami III Rzeszy. Grecja kapitułuje 20 kwietnia 1941 r. Na terytorium Hellady powstaje marionetkowe Państwo Greckie podporządkowane Niemcom. Król, wraz z rządem, przenosi się na Kretę, a następnie do Kairu. Później, wraz z częścią ministrów, opuszcza stolicę Egiptu i udaje się do Londynu¹³⁴.

Chociaż w październiku 1944 r. Grecja została wyzwolona spod niemieckiej okupacji i doszło do restytucji monarchii, to przez kolejne półtora roku państwo było zarządzane przez Brytyjczyków. Po pokonaniu wojsk Wehrmachtu mianowany przez króla i zaakceptowany przez Brytyjczyków rząd zaczął działać również na rzecz likwidacji lewicowych formacji. Konserwatywny grecki rząd rywalizował głównie z ELAS (Greckie Ludowe Wyzwoleńcze Wojsko), które podlegało Frontowi Wyzwolenia Narodowego. Organizacja ta pozostawała pod silnym wpływem Komunistycznej Partii Grecji. Działania wymierzone w lewicowe formacje oraz łagodny stosunek rządu względem kolaborantów doprowadziły do wybuchu wojny domowej między rojalistycznym rządem wspieranym przez Amerykanów i Brytyjczyków a Demokratyczną Armią Grecji podporządkowaną Komunistycznej Partii Grecji, wspieranej przez państwa komunistyczne. Konflikt trwający w latach 1946–1949 zakończył się porażką sił lewicowych. Trudne doświadczenia okupacji niemieckiej oraz wojny domowej, a także strach przed komunistami doprowadziły do przyjęcia konserwatywnej Konstytucji z 1952 r. restytuującej monarchię.

¹³² E. Zieliński, *Rząd Republiki Greckiej...*, s. 137.

¹³³ Tego dnia, o trzeciej rano, J. Metaksas otrzymał od włoskiego ambasadora E. Grazziego ultimatum. Włosi oskarżyli Greków o współpracę z Wielką Brytanią i Royal Navy oraz zażądali otwarcia na czas wojny greckich baz wojskowych. Metaksas miał odpowiedzieć słowami: „A więc wojna!”. Lakoniczna odpowiedź Metaksasa powtarzała tym samym wolę oporu greckiego narodu, którą wyrażano jednym słowem „Nie”. Na pamiątkę tych wydarzeń 28 października jest obchodzony w Grecji Dzień „Nie” (gr. *Ημέρα του Όχι*). Tego dnia przez główne ulice wsi i miast przechodzą defilady, zwykle młodzieży w wieku szkolnym. Tradycją jest, że sztandar szkoły niesie najlepszy uczeń.

¹³⁴ J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia...*, s. 579.

Grecja po wojnie domowej stała się państwem policyjnym. Sytuacja polityczna w kraju była niestabilna¹³⁵. W 1965 r. premier Jeorgos Papandreu został zdymisjonowany przez króla Konstantyna II z funkcji premiera. Pomiędzy październikiem 1955 r. a kwietniem 1967 r. Grecją rządziło 15 gabinetów¹³⁶.

Funkcjonowanie monarchicznego ustroju zostało ponownie zawieszone w 1967 r., wraz z przejęciem władzy przez juntę „czarnych pułkowników”. W ciągu kolejnych dwóch lat Grecja miała pięć różnych gabinetów. W tym czasie pojawia się również próba zaimplementowania sądu konstytucyjnego w Kelsenowskim ujęciu. Trybunał Konstytucyjny pojawia się w art. 106 Konstytucji z 1968 r.¹³⁷, która została narzucona siłą przez juntę „czarnych pułkowników”, ale faktycznie nie weszła w życie¹³⁸.

Do kompetencji Trybunału Konstytucyjnego, zgodnie z art. 106 ust. 2 Konstytucji z 1968 r., miało m.in. należeć orzekanie w sprawie skarg na akty dotyczące przygotowania lub przeprowadzenia wyborów do Parlamentu, a także protestów w sprawie ważności wyboru parlamentarzystów. Legitymację do wystąpienia ze skargą miał każdy wyborca. Trybunał orzekał również o konstytucyjności ustawy, dekretu ustawodawczego lub przepisu jednego z tych aktów normatywnych w przypadku wydania sprzecznych orzeczeń przez Radę Stanu, Areopag lub Trybunał Obrachunkowy, działając na wniosek Ministra Sprawiedliwości lub każdej osoby mającej uzasadniony interes prawny. Trybunał Konstytucyjny rozstrzygał również o zgodności statutu partii politycznej z ustawą zasadniczą. Faktycznie jednak przepisy ustawy zasadniczej nie tworzyły nawet fasadowych gwarancji niezależności¹³⁹. Trybunał miał stanowić jeden z filarów reżimu.

W myśl autorów ustawy zasadniczej z 1968 r. członkowie Trybunału Konstytucyjnego mieli być wybierani na wniosek Rady Ministrów po zasięgnięciu opinii zgromadzenia ogólnego (plenum) sędziów Trybunału. Konstytucja zakładała wybór jedenastu sędziów, przy czym ich liczba mogła wzrosnąć do piętnastu na mocy dekretu królewskiego wydanego na wniosek Rady Ministrów po uzyskaniu pozytywnej opinii Trybunału. Sędziowie mieli rekrutować się spośród członków sądów najwyższych, profesorów prawa, „wybitnych prawników” albo osób publicznych wyróżniających się w życiu politycznym, gospodarczym

¹³⁵ R. Clogg, *Historia Grecji...*, s. 171–191.

¹³⁶ E. Zieliński, *Rząd Republiki Greckiej...*, s. 138.

¹³⁷ Konstytucja Republiki Greckiej z 1968 r., Φ.Ε.Κ. Α/267/15.11.1968.

¹³⁸ P. Terlexis, *The Military and the Greek Constitution: A Comparison between the New and the Old Document*, „The Western Political Quarterly” 1971, vol. 24(3), s. 449 i n.

¹³⁹ Angielskie tłumaczenie tekstu Konstytucji Grecji z 1968 r. wraz z komentarzami zob. *Hearings, Reports and Prints of the House Committee on Foreign Affairs*, Washington 1971, s. 408 i n.

i zawodowym, a także z funkcjonariuszy publicznych najwyższej rangi. Biorąc pod uwagę fakt, że gwarancje niezawisłości sędziowskiej miały wówczas iluzoryczny charakter, a skład osobowy Trybunału był ustalany przez władzę wykonawczą także spośród osób niebędących prawnikami, trudno było oczekiwać, że rolą tego organu będzie faktycznie ochrona ustawy zasadniczej. Nawet pobieżna analiza wewnętrznej organizacji Trybunału oraz jego kompetencji jednoznacznie wskazuje, że był to wyłącznie strażnik niedemokratycznego ustroju.

O ile w art. 58 zd. 1 Konstytucji z 1968 r. deklarowano swobodne tworzenie partii politycznych przez obywateli mających prawo do głosowania¹⁴⁰, o tyle już w kolejnym zdaniu stwierdzano, że muszą kierować się zasadami narodowymi i demokratycznymi. Partie polityczne miały przyczyniać się również do rozwoju interesu narodowego. W ograniczaniu funkcjonowania partii politycznych junta „czarnych pułkowników” idzie jednak dalej. Zgodnie z art. 106 ust. 4 Konstytucji z 1968 r. funkcjonowanie partii politycznych miało podlegać nadzorowi Trybunału Konstytucyjnego, który mógł rozwiązać każdą partię, jeżeli stwierdził poważne naruszenie ustawy zasadniczej lub innych ustaw.

Przepisy ustawy zasadniczej z 1968 r. określały szeroki katalog okoliczności, który miał skutkować delegalizacją partii i jej rozwiązaniem na mocy decyzji Trybunału Konstytucyjnego. Zgodnie z art. 106 ust. 5 Konstytucji z 1968 r. partie polityczne, których cele lub działalność były w sposób jawny lub potajemnie sprzeczne z podstawowymi zasadami formy rządów, lub zmierzały do obalenia rozwijającego się systemu społecznego, lub zagrażały integralności terytorialnej kraju lub jego bezpieczeństwu publicznemu, mogły zostać zdelegalizowane. Decyzje Trybunału Konstytucyjnego w przedmiocie delegalizacji partii politycznej miały być przy tym ostateczne i ogłaszane w Dzienniku Rządowym. Od momentu publikacji wyroki korzystały z powagi rzeczy osądzonej ze skutkiem *erga omnes*. Wynikiem takiego rozstrzygnięcia była nie tylko delegalizacja partii politycznej oraz pozbawienie parlamentarzystów mandatów, lecz także pozbawienie tych ostatnich czynnego i biernego prawa wyborczego.

Ustawa zasadnicza przewidywała również inne kompetencje Trybunału Konstytucyjnego ingerujące w autonomię władzy ustawodawczej. Statuowała ona chociażby możliwość bezpośredniego ingerowania w materię regulaminową Parlamentu Hellenów. Trybunał Konstytucyjny, na wniosek parlamentarzysty, mógł uznać jego poszczególne przepisy za niekonstytucyjne.

Z perspektywy dzisiejszego konstytucjonalizmu największe zdziwienie budzi jednak art. 24 Konstytucji z 1968 r. O ile sądy konstytucyjne mają stać na straży konstytucyjnych wolności i praw, chronić obywateli przed nielegalnym działaniem

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 452.

władzy publicznej, o tyle omawiana ustawa zasadnicza przyjmuje całkowicie odmienne założenia. Trybunał Konstytucyjny miał bowiem limitować prawa człowieka, czego wyrazem jest w szczególności art. 24 ust. 1 Konstytucji z 1968 r. Przepis ten stanowił, że kto nadużywa nienaruszalności mieszkania, wolności słowa, zwłaszcza druku, tajemnicy środków korespondencyjnych, wolności zgromadzeń, wolności zrzeszania się itp., będzie tychże praw pozbawiony¹⁴¹. O stwierdzeniu takiego nadużycia i pozbawieniu konstytucyjnych wolności i praw orzekać miał Trybunał Konstytucyjny. Rola, jaka została przewidziana przez prawodawcę temu organowi, *nomen omen* strażnikowi wolności i praw człowieka, została trafnie ujęta w przywoływanym opracowaniu na temat Konstytucji z 1968 r.:

Reasumując, Trybunał Konstytucyjny staje się policją polityczną – organem ideologicznej kontroli procesu parlamentarnego, który strzeże ogromnych uprawnień wojskowej klasy rządzącej przed wolą ludu. To jednak nie kończy analizy. Poza tymi postanowieniami Konstytucja z 1968 r. ustanawia inne „gwarancje konstytucyjne”, strzegące, by demokracja nie podniosła głowy w Grecji¹⁴².

Upadek junty „czarnych pułkowników” w 1974 r. i prace nad nową ustawą zasadniczą stanowiły pole do debaty greckich prawników na temat zasadności ustanawiania sądu konstytucyjnego na wzór krajów Europy, które przyjęły scentralizowany model kontroli konstytucyjności prawa. Ów „moment konstytucyjny”, w jakim znalazła się Grecja, nie skłonił jednak greckiego społeczeństwa do ustanowienia organu sądowego sprawującego scentralizowaną kontrolę konstytucyjności prawa. Wspomnienia z dyktatury wojskowej spowodowały, że wprowadzenie sądownictwa konstytucyjnego w modelu scentralizowanym było społecznie niemożliwe. Jak wskazuje Apostolos Kaklamanis, uczestniczący w pracach nad projektem Konstytucji jako sprawozdawca Podkomisji ds. Rewizji Konstytucji: „to prawda, że w Grecji pomysł [wprowadzenia Trybunału Konstytucyjnego – dopisek K.R.] po raz pierwszy pojawił się w dobrze znanych propozycjach rewizji Konstytucji z 1963 r. Ale dzisiaj nikt nie może twierdzić, że ma tylu zwolenników, abyśmy nalegali na jej przyjęcie do naszej Konstytucji. W tym przypadku ważną rolę odegrała akceptacja przez dyktaturę, a forma, w jakiej wystąpiła w Konstytucji z 1968 r., pokazała, że nawet »dobry« pomysł może okazać się bardzo niebezpieczny

¹⁴¹ *Ibidem*, s. 425.

¹⁴² „In sum, the Constitutional Court becomes a political policeman – an organ of ideological control over the parliamentary process which guards the enormous powers of the military establishment against the voice of the people. This does not, however, complete the analysis. For beyond these provisions, the Constitution of 1968 establishes other »constitutional guarantees« that democracy shall not rear its head again in Greece” – *ibidem*, s. 452.

w złych rękach lub w nienormalnym okresie”¹⁴³. Zdecydowano się na rozwiązanie pośrednie. Zamiast sądu konstytucyjnego w rozumieniu Kelsenowskim utworzono Najwyższy Sąd Specjalny złożony z sędziów greckich sądów najwyższych. Jest to organ, który wyłącznie w ograniczonym stopniu odgrywa rolę sądu konstytucyjnego¹⁴⁴.

Obowiązująca do dzisiaj Konstytucja Republiki Greckiej z 1975 r. została uchwalona 7 czerwca 1975 r. i weszła w życie 11 czerwca 1975 r. Ustanowiła ona system demokracji parlamentarnej z Prezydentem Republiki jako głową państwa wybraną przez jednoizbowy Parlament¹⁴⁵. W myśl przepisów nowej Konstytucji sądy są władzą odrębną od pozostałych. Jednym z mechanizmów, które gwarantują tę odrębność, jest zobowiązanie wszystkich sądów do niestosowania prawa sprzecznego z Konstytucją. Rozwiązaniem szczególnym dla Grecji jest jednak ustanowienie mieszanego modelu kontroli konstytucyjności prawa, z Najwyższym Sądem Specjalnym. Stanowi on element korygujący działalność orzeczniczą sądów sprawujących kontrolę konstytucyjności prawa.

¹⁴³ „[ε]ίναι αλήθεια ότι στην Ελλάδα η ιδέα εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις γνωστές προτάσεις του 1963, για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Αλλά δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι έχει σήμερα τόσους οπαδούς ώστε να επιμείνουμε στην υιοθέτησή της στο Σύνταγμά μας. Σ’ αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο η αποδοχή της από τη δικτατορία, όπως και η μορφή με την οποία εμφανίστηκε εις το Σύνταγμα του 1968, έδειξε ότι και μια “καλή” ιδέα μπορεί σε κακά χέρια ή σε μια ανώμαλη περίοδο να αποδειχθεί πολύ επικίνδυνη” – *Πρακτικά συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής, Βουλή των Ελλήνων Ε΄ Αναθεωρητική*, Αteny 1975, s. 275.

¹⁴⁴ Κ. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100*, [w:] *Σύνταγμα. Κατ’ άρθρο ερμηνεία*, red. Φ. Σπυρόπουλου, Ξ. Κοντιάδη, Χ. Ανθόπουλου, Γ. Γεραπετρίτη, Αteny–Saloniki 2017, s. 1568 i n.

¹⁴⁵ M. Grzybowski, A. Pulit, *Prawo wyborcze na urząd Prezydenta w Grecji*, [w:] *Prawo wyborcze na urząd Prezydenta w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Warszawa 2007, s. 232–238.

ROZDZIAŁ III

Niezależność sądu w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej

1. Uwagi wprowadzające

Ustrój sądownictwa, jego struktura, pozycja prawna sądów i sędziów nie stanowią wyłącznie domeny prawa krajowego w przypadku większości państw europejskich¹⁴⁶. Republika Grecji jest członkiem dwóch organizacji międzynarodowych, których funkcjonowanie w sposób bezpośredni przekłada się na sferę sądownictwa. Mowa w tym przypadku o Radzie Europy oraz Unii Europejskiej¹⁴⁷. Wpływ prawa międzynarodowego na kształt greckiego sądownictwa przewiduje i dopuszcza Konstytucja. Zgodnie z art. 28 ust. 1 greckiej ustawy zasadniczej powszechnie uznane normy prawa międzynarodowego, jak również umowy międzynarodowe – po ich ratyfikacji w drodze ustawy i wejściu w życie, zgodnie z przyjętymi w nich postanowieniami – stanowią integralną część wewnętrznego prawa greckiego i mają wyższą moc prawną niż sprzeczne z nimi postanowienia ustawy¹⁴⁸. Artykuł 28 Konstytucji uzupełnia deklaracja wyjaśniająca, dodana na mocy zmiany Konstytucji z 6 kwietnia 2001 r., przewidująca, że przepis ten stanowi podstawę uczestnictwa kraju w procesie integracji europejskiej.

Przystąpienie do obu wspomnianych organizacji międzynarodowych wiąże się z przestrzeganiem norm prawnych zawartych w traktatach ustanawiających

¹⁴⁶ B. Stępień-Załucka, *Prawo do sądu*, [w:] *System ochrony praw człowieka w RP*, red. H. Zięba-Załucka, Rzeszów 2015, s. 35–36.

¹⁴⁷ Na temat akcesji Grecji do Unii Europejskiej (wówczas: Europejska Wspólnota Gospodarcza, EWG) traktują: G. Bernatowicz, *Droga Grecji, Hiszpanii i Portugalii do wspólnej Europy*, Warszawa 1991, s. 36 i n.; *idem*, *Stosunki Grecji, Hiszpanii i Portugalii z EWG i NATO*, Warszawa 1981, s. 17 i n.; M. Gajewski, K. Poznańska, *Republika Grecji*, Warszawa 1976, s. 127 i n.

¹⁴⁸ A.A. Fatouros, *International Law in the New Greek Constitution*, „Articles by Maurer Faculty” 1976, nr 70, s. 492–506.

te organizacje oraz prawa przez nie stanowionego. Charakterystyczne dla obu organizacji jest utworzenie własnego, ponadnarodowego sądownictwa – Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dla Rady Europy oraz Trybunału Sprawiedliwości dla Unii Europejskiej¹⁴⁹. Orzecznictwo obu trybunałów ma charakter międzynarodowy i uniwersalny z perspektywy państw członkowskich Rady Europy i Unii Europejskiej. Grecja, tak jak pozostałe państwa członkowskie, jest zobowiązana do respektowania i wykonywania rozstrzygnięć obu wymienionych sądów, a także przestrzegania zarówno stosownych norm prawa międzynarodowego tworzącego te organizacje, jak i prawa stanowionego przez te gremia, co jest szczególnie ważne w przypadku Unii. Z perspektywy zagadnień poruszanych w tej pracy istotne jest, po pierwsze, określenie minimalnych standardów sądownictwa przewidywanych przez EKPC i prawo unijne. Po drugie, określenie tych standardów pozwoli odpowiedzieć na pytanie, czy system sądownictwa w Grecji, a w szczególności NSS, spełnia te wymogi.

2. Pojęcie sądu w orzecznictwie ETPC

Grecja stała się członkiem Rady Europy w dniu 9 sierpnia 1949 r.¹⁵⁰. Organizacja ta przyjęła przełomowy dla ochrony praw człowieka w Europie akt prawny – Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC)¹⁵¹. Z punktu widzenia kształtu wymiaru sprawiedliwości podstawowe znaczenie ma art. 6 ust. 1 EKPC¹⁵².

Przepis ten ma dwojaki charakter. Z jednej strony stanowi samoistną podstawę ustanawiającą liczne prawa jednostki, z drugiej – urzeczywistnia inne postanowienia EKPC, bezpośrednio powiązane z tym przepisem, w szczególności z art. 13 EKPC. Stanowi on bowiem, że każdy, czyje prawa i wolności zawarte w niniejszej

¹⁴⁹ Stanowisko ETPC nabiera dodatkowego znaczenia, biorąc pod uwagę dyspozycję art. 32 EKPC stanowiącego, że Trybunał jest właściwy do rozpoznania wszystkich spraw dotyczących interpretacji i stosowania niniejszej konwencji i jej protokołów, które zostaną mu przedłożone na podstawie artykułów 3, 34, 46 i 47.

¹⁵⁰ Rada zawiesiła Grecję w 1967 r. po wojskowym zamachu stanu, a junta wycofała się z przestrzegania przepisów EKPC. Wraz z upadkiem junty w 1974 r. Grecja ponownie stała się stroną Konwencji.

¹⁵¹ Teksty autentyczne EKPC to francuski i angielski – Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 15, ETS No. 005. Polska wersja językowa EKPC dostępna jest m.in. na stronie: https://www.echr.coe.int/documents/convention_pol.pdf (dostęp: 26.05.2022 r.); autor korzystał także z bazy HUDOC.

¹⁵² Dalsze ustępy przywoływanego przepisu odnoszą się do gwarancji procesowych w ramach postępowania karnego.

konwencji zostały naruszone, ma prawo do skutecznego środka odwoławczego do właściwego organu państwowego także wówczas, gdy naruszenia dokonały osoby wykonujące swoje funkcje urzędowe.

Wymaga podkreślenia, że zarówno EKPC, jak i ustanowiony na jej mocy ETPC dopuszczają duży margines swobody państwa członkowskiego w zakresie unormowania statusu wymiaru sprawiedliwości. Granicą tej swobody jest takie uregulowanie sądownictwa, które powoduje, że sądy oraz procedury sądowe będą spełniały wymagania przewidziane w art. 6 EKPC.

Omawiany przepis EKPC wprowadza autonomiczne rozumienie terminu „sąd”. Pojęcie to w znaczeniu materialnym definiuje jego funkcja sądownicza, a więc rozstrzyganie spraw należących do jego kompetencji, zgodnie z zasadą rządów prawa i w postępowaniu prowadzonym zgodnie z prawnie ustaloną procedurą¹⁵³. Organ ten musi korzystać z określonych gwarancji, do których można zaliczyć: niezależność i niezawisłość, bezstronność, właściwie długą kadencję jego członków oraz odpowiednie gwarancje proceduralne¹⁵⁴. Ustalenie, czy w danym przypadku można mówić o „sądzie” w rozumieniu EKPC, wymaga stwierdzenia, czy dany organ (niekoniecznie nazywany przy tym „sądem” albo „trybunałem”) spełnia materialne wymogi ustanowione w Konwencji.

Wspomniane kryteria można zakwalifikować jako:

- 1) organizacyjne, czyli sąd musi być powołany w drodze ustawy, niezawisły (niezależny) i bezstronny oraz mieć kompetencję rozstrzygania spraw należących do jego właściwości, na podstawie rządów prawa;
- 2) proceduralne, czyli postępowanie przed danym organem sądowym musi być przewidziane przez prawo;
- 3) funkcjonalne, czyli sąd ma pełną jurysdykcję w sprawach należących do jego właściwości i kompetencję do podejmowania prawnie wiążących orzeczeń, które nie mogą być zmieniane lub uchylane przez inne, niesądowe władze¹⁵⁵.

W odniesieniu do zorganizowania sądownictwa wymóg, aby sąd był powołany ustawą, oznacza, że organizacja wymiaru sprawiedliwości jest uzależniona od woli władzy ustawodawczej wyrażonej w ustawie, a nie od władzy wykonawczej. Upoważnienie władzy wykonawczej do szczegółowego uregulowania ustroju wymiaru sprawiedliwości powinno być stosowane wyjątkowo. Kompetencje

¹⁵³ Wyrok ETPC z 7 maja 2021 r., Xero Flor v. Polska, skarga nr 4907/18, § 194.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ L. Garlicki, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. I, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, komentarz do art. 6, s. 310, nb 125.

egzekutywy powinny ograniczać się wyłącznie do ewentualnego wydawania przepisów wykonawczych do ustaw na podstawie i w granicach szczegółowych upoważnień.

Z perspektywy określenia standardu niezależności sędziowskiej przywołać należy sprawę *Ástráðsson v. Islandia*¹⁵⁶. Trybunał opracował w niej trójstopniowy test naruszenia prawa do sądu ustanowionego ustawą, który zakłada sprawdzenie trzech okoliczności: czy naruszenie prawa krajowego w kwestii powołań sędziowskich było oczywiste; czy naruszenie prawa dotyczyło normy o istotnym znaczeniu dla procedury mianowania sędziów; czy naruszenie prawa mogło być skutecznie ocenione i naprawione przez sąd krajowy. Kumulatywne spełnienie tych okoliczności uprawnia do stwierdzenia, że doszło do naruszenia prawa do sądu wywodzonego z art. 6 EKPC. Trybunał zauważył, że w celu poszanowania prawa jednostki do sądu ustanowionego ustawą konieczne może okazać się odsunięcie od orzekania sędziego powołanego z naruszeniem prawa¹⁵⁷.

W celu zrekonstruowania pojęcia sądu na gruncie Konwencji niezbędne jest również ustalenie, że dany organ jest samodzielny kompetencyjnie. Sąd musi posiadać kompetencję do rozstrzygania spraw należących do jego kognicji. Ponadto Konwencja gwarantuje w art. 6 prawo do sprawiedliwego rozpoznania sprawy przez sąd. Gwarancja ta ma charakter *stricte* proceduralny. Nie można przy tym traktować ETPC jako kolejnej instancji sądowej ani jako organu, który zastępuje w wymierzaniu sprawiedliwości sądy krajowe. Orzecznictwo strasburskie upatruje w prawie do sprawiedliwego rozpoznania sprawy dwóch zasad szczegółowych: kontrydiktoryjności oraz procesowej równości broni¹⁵⁸. Obie te zasady są ze sobą blisko związane i odnoszą się do postępowań zarówno karnych, jak i cywilnych¹⁵⁹. Konstytutywną składową pojęcia sądu w rozumieniu EKPC jest również jawność toczącego się postępowania, w tym prawo do publicznego ogłoszenia rozstrzygnięcia oraz rozpoznanie sprawy w rozsądnym terminie.

W odniesieniu do przymiotu niezależności tekst autentyczny EKPC posługuje się przymiotnikiem *independent*. Słowo to może oznaczać zarówno

¹⁵⁶ Wyrok ETPC z 1 grudnia 2020 r., *Ástráðsson v. Islandia*, skarga nr 36374/18. Zob. również: B. Stępień-Załucka, *Konsekwencje wadliwej procedury wyboru członków Krajowej Rady Sądownictwa. Uwagi w kontekście wyroku ETPC w sprawie Guðmundur Andri Ástráðsson przeciwko Islandii*, [w:] *Prawo konstytucyjne w systemie prawa. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Bożykowi z okazji 70. rocznicy urodzin i 45-lecia pracy naukowej*, red. R. Skarżyński, E. Kuzelewska, J. Matwiejuk, A. Jackiewicz, A. Olechno, L. Jamróz, A. Bartnicki, K. Bezubik, Białystok 2022, s. 877–886.

¹⁵⁷ Zob. również M. Szwed, *Problematyka nieusuwalności sędziów w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Konstytucyjny” 2021, nr 3, s. 145 i n.

¹⁵⁸ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej: Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2021, s. 653–654.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 668.

niezawisłość, jak i niezależność, które są rozróżniane przez polską doktrynę prawniczą¹⁶⁰. W tym sensie niezależność odnosi się do sądu, a niezawisłość – do osoby sędziego. Pojęcia te bywają przez ETPC używane zamiennie. Wynika to z faktu, że język angielski, podobnie jak grecki, nie rozróżnia tych pojęć. Trybunał uznaje zarówno niezawisłość, jak i niezależność jako pojęcia związane ze sobą na tyle, że istnieje konieczność ich łącznego postrzegania. Rekonstruując pojęcie niezawisłości w odniesieniu do innych władz oraz stron procesu, należy zweryfikować:

- 1) sposób powoływania członków sądu, czas sprawowania przez te osoby urzędu sędziego;
- 2) istnienie gwarancji przed naciskami zewnętrznymi (w szczególności sędziowie nie mogą podlegać zewnętrznym instrukcjom i muszą być nieusuwalni w okresie sprawowania urzędu) oraz
- 3) czy organ jest postrzegany jako niezawisły (sąd musi posiadać zewnętrzne znamiona niezawisłości)¹⁶¹.

W ramach sprawdzenia, czy organ jest postrzegany jako niezawisły, stosuje się dwuelementowy test niezawisłości, polegający na jej weryfikacji pod kątem subiektywnym i obiektywnym¹⁶². Najpierw bada się więc, czy w konkretnej sprawie dana osoba wydająca rozstrzygnięcie daje gwarancje niezawisłości. Sprawdzeniu podlega, czy zachodzą jakiekolwiek przesłanki, by sędziego orzekającego w konkretnej sprawie uznać za niedającego gwarancji niezawisłości (test subiektywny)¹⁶³. Następnie bada się, czy w świetle okoliczności faktycznych i prawnych możliwe jest, aby obserwator zewnętrzny miał uzasadnione przeświadczenie, że sędzia nie jest niezawisły (test obiektywny)¹⁶⁴. Bezpośrednio ze sferą niezawisłości Trybunał rozpatruje również, czy sąd jest bezstronny. W tym przypadku mowa o braku uprzedzeń albo niechęci względem stron procesu¹⁶⁵.

3. Sprawy przeciwko Grecji dotyczące zachowania standardów sądownictwa w świetle art. 6 EKPC

W kontekście „greckich” rozstrzygnięć przed ETPC można wyróżnić kilka orzeczeń, które doprecyzowują konwencyjne rozumienie pojęcia sądu i wymaganych od niego cech. Z perspektywy ustanowienia NSS jednym z najistotniejszych

¹⁶⁰ L. Garlicki, [w:] *Konwencja...*, komentarz do art. 6, s. 314, nb 131–132.

¹⁶¹ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej...*, s. 667–668.

¹⁶² *Ibidem*, s. 657.

¹⁶³ L. Garlicki, [w:] *Konwencja...*, komentarz do art. 6, s. 317, nb 137.

¹⁶⁴ *Ibidem*; M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej...*, s. 657.

¹⁶⁵ L. Garlicki, [w:] *Konwencja...*, komentarz do art. 6, s. 318, nb 141.

problemów rozstrzyganych przez ETPC był sposób wyłaniania prezesów greckich najwyższych organów sądowych (Rady Stanu, Areopagu i Trybunału Obrachunkowego), ponieważ osoby piastujące te stanowiska z urzędu wchodziły w skład NSS.

W odniesieniu do Grecji zarzut braku niezawisłości został podniesiony co do Prezesa Areopagu. W sprawie *Zolotas v. Grecja*¹⁶⁶ skarżący twierdził, że czas trwania postępowania karnego był nadmierny, co z kolei powodowało naruszenie konwencyjnego prawa do sądu. Ponadto skarżący podnosił, że Areopag (nazywany w omawianym wyroku Sądem Najwyższym) nie cieszy się przymiotem niezależności i bezstronności, ponieważ jego prezes jest powoływany przez Prezydenta Republiki na wniosek Rady Ministrów.

Trybunał, chociaż stwierdził, że sprawa skarżącego nie została rozpoznana w „rozsądnym terminie”, uznał zarzuty dotyczące braku niezależności i bezstronności prezesa Areopagu za bezzasadne. Podkreślił, że dla oceny, czy sąd jest niezależny, należy sprawdzić przede wszystkim sposób powoływania i długość kadencji jego członków, istnienie ochrony przed naciskami zewnętrznymi oraz występowanie oznak niezależności¹⁶⁷. Okoliczność, że Prezes Areopagu jest powoływany przez Prezydenta Republiki, nie stanowi sama w sobie naruszenia art. 6 EKPC. Wynika to z faktu, że od chwili powołania nie podlega on żadnym naciskom, nie otrzymuje instrukcji i wykonuje swoje obowiązki całkowicie niezależnie. Tym samym nie istnieje sprzeczność między art. 87 ust. 1 i 2 oraz art. 90 ust. 5 Konstytucji a art. 6 EKPC w przypadku powoływania prezesów sądów najwyższych. W kontekście bezstronności Prezesa Areopagu Trybunał wskazał również, że powołanie przez władzę wykonawczą nie może pozostawiać wątpliwości co do jego bezstronności. Nawet jeśli jest on bowiem wyłoniony przez władzę ustawodawczą, to nie oznacza to, że otrzymuje jakiekolwiek instrukcje w zakresie wykonywania przez niego kompetencji sędziowskich¹⁶⁸.

Trybunał nie zgodził się ze stanowiskiem skarżącego i uznał, że Prezes Areopagu cieszy się niezależnością od władzy wykonawczej. Stwierdził jednak, że czas trwania postępowania karnego w sprawie skarżącego był zbyt długi, co stanowiło naruszenie prawa do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie, a przez to art. 6 ust. 1 EKPC. Trybunał zasądził z tego powodu 4000 euro tytułem szkód moralnych, jakich doznał skarżący.

Europejski Trybunał badał wpływ wywierany na greckie sądownictwo nie tylko przez władzę wykonawczą, lecz także ustawodawczą¹⁶⁹. W sprawie

¹⁶⁶ Wyrok ETPC z 2 czerwca 2005 r., *Zolotas v. Grecja*, skarga nr 38240/02.

¹⁶⁷ *Ibidem*, § 24.

¹⁶⁸ *Ibidem*, § 26.

¹⁶⁹ *International Principles on the Independence and Accountability of Judges, Lawyers and Prosecutors*, Practitioners Guide No. 1, Geneva 2007, s. 23–24.

The Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Grecja ETPC uznał, że przyjęcie przez grecki Parlament ustawy ograniczającej właściwość sądów do rozpatrywania niektórych wniosków o odszkodowanie i stwierdzającej nieważność orzeczonych odszkodowań stanowi naruszenie statusu władzy sądowniczej¹⁷⁰. Wyrok ETPC był konsekwencją odstąpienia przez Grecję od umowy o budowę rafinerii, zawartej w 1972 r. Podstawą prawną takiego działania było przyjęcie ustawy nr 141/1975 umożliwiającej rozwiązanie przez Grecję umów zawartych w okresie junty „czarnych pułkowników”¹⁷¹. Działanie rządu greckiego doprowadziło do zaprzestania prowadzenia działalności przez rafinerię. Grecja wystąpiła o arbitraż, powołując się na przepisy zawartej umowy. Wyrok sądu arbitrażowego z 27 lutego 1984 r. był korzystny dla skarżącej spółki. Następnie 2 maja 1984 r. państwo zwróciło się do Sądu I Instancji w Atenach o uchylenie wyroku arbitrażowego, powołując się na brak właściwości sądu arbitrażowego. Wyroki sądów I i II instancji były korzystne dla spółki. Sądy uznały, że wypowiedzenie umowy z jakiegokolwiek powodu nie oznacza końca uprawnień arbitrów wyznaczonych do rozstrzygania sporów powstałych w okresie obowiązywania umowy¹⁷². Następnie 15 grudnia 1986 r. państwo wystąpiło ze skargą kasacyjną do Areopagu – trafiła ona do jęgo I Izby. Pierwotny termin rozprawy został wyznaczony na 4 maja 1987 r., ale na wniosek państwa został przełożony na 1 czerwca 1987 r. Natomiast 22 maja 1987 r. Parlament przyjął ustawę nr 1701/1987¹⁷³, która w art. 12 dokonywała

¹⁷⁰ Wyrok ETPC z 9 grudnia 1994 r., the Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Grecja, skarga nr 3427/87, § 49–50.

¹⁷¹ Mowa o ustawie nr 141/1975 w sprawie rewizji przepisów rozporządzenia z mocą ustawy nr 2687/1953 oraz rewizji i rozwiązania umów zawartych na mocy tego rozporządzenia w okresie dyktatury, Φ.Ε.Κ. Α'/179/28.08.1975 (*Περί αναθεώρησης των κατά το Ν.Δ. 2687/1953 εκκριτικών πράξεων και αναθεώρησης ή λύσεως των κατά το αυτό Νομοθετικών Διατάγμα συμβάσεων της δικτατορικής περιόδου*). Uprawnienie do wydania takiej ustawy przewidywała wprost grecka Konstytucja. Zgodnie z art. 107 ust. 2 Konstytucji warunki i procedura zmiany lub wypowiedzenia umów i aktów administracyjnych zezwalających na import kapitałów zagranicznych, niezależnie od formy, w jakiej by to następowało, zawartych lub wydanych między 21 kwietnia 1967 r. a 23 lipca 1974 r. na mocy rozporządzenia z mocą ustawy nr 2687/1953, jak również zmiany i wypowiedzenia wszelkich umów i aktów dotyczących inwestowania kapitałów zagranicznych, z wyjątkiem dotyczących rejestracji statków pod banderą grecką, są regulowane na mocy ustawy promulgowanej w ciągu trzech miesięcy od dnia wejścia w życie Konstytucji.

¹⁷² Wyrok ETPC z 9 grudnia 1994 r., the Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Grecja, skarga nr 3427/87, § 18.

¹⁷³ Ustawa nr 1701/1987 o obowiązkowym udziale podmiotów publicznych w przedsiębiorstwach prywatnych opisanych w ustawie nr 98/1975 oraz obejmowanie udziałów, Φ.Ε.Κ. Α'/69/25.05.1987 (*Αναγκαστική συμμετοχή δημόσιων φορέων στις ιδιωτικές επιχειρήσεις των Ν. 98/1975 και εξαγορά μεριδίων*).

autentycznej wykładni norm zawartych w ustawie nr 141/1975. Ustawodawca zdecydował, że rozwiązanie umów z powołaniem się na ustawę nr 141/1975 dotyczy również wszystkich klauzul umownych, w tym klauzuli arbitrażowej, oraz pozbawia trybunały arbitrażowe właściwości. Co więcej, w art. 12 ust. 2 ustawy nr 1701/1987 postanowiono, że wydane rozstrzygnięcia sądów arbitrażowych tracą ważność lub wykonalność. Stwierdzono również, że roszczenia wobec państwa greckiego wynikające z umów zawartych między 21 kwietnia 1967 r. a 24 lipca 1974 r., które zostały rozwiązane na mocy ustawy nr 141/1975, są przedawnione. Przepisy krajowe zostały zinterpretowane przez Parlament w taki sposób, że wyłączały skarżącym możliwość występowania o ochronę do sądów powszechnych.

Pełen skład Areopagu rozstrzygnął, że art. 12 ust. 2 ustawy nr 1701/1987 nie był niezgodny z Konstytucją. Następnie 11 kwietnia 1990 r. I Izba Areopagu uchyliła wyrok sądu II instancji i unieważniła korzystny dla spółki wyrok sądu arbitrażowego.

Stran Greek Refineries i Stratis Andreadis zwrócili się ze skargą do Europejskiej Komisji Praw Człowieka 20 listopada 1987 r., a więc zanim Areopag zdążył rozstrzygnąć ostatecznie w sprawie. Skarżący podnosili, że doszło do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC, ponieważ ich sprawa nie została rozstrzygnięta w rozsądnym terminie. Komisja uznała skargę za dopuszczalną.

W wyroku z 9 grudnia 1994 r. ETPC uznał, że tego rodzaju ingerencja władzy ustawodawczej we władzę sądowniczą była niedopuszczalna. Uchwalenie i stosowanie art. 12 ustawy nr 1701/1987 Trybunał uznał za „rozległą nierówność broni w sprawie” (ang. *wholesale inequality of arms in the proceedings in issue*). Usprawiedliwieniem dla tego rodzaju działania nie jest art. 77 ust. 1 Konstytucji, który zezwala władzy ustawodawczej na dokonywanie autentycznej wykładni ustaw. Dokonanie takiej wykładni może naruszać zasadę trójpodziału władzy, a obowiązek zbadania, czy taka okoliczność wystąpiła, leży po stronie greckich sądów. ETPC stwierdził też, że nie kwestionuje prawa Grecji do przywrócenia porządku demokratycznego poprzez wyeliminowanie z życia publicznego skutków czynności dokonanych przez juntę „czarnych pułkowników”. Stwierdził jednak, że musi się to odbywać zgodnie z EKPC, do której Grecja przystąpiła 28 listopada 1974 r. Tym samym Grecja musi zapewniać stronom sporów cywilnych równe uprawnienia w postępowaniu sądowym.

Skarżący domagali się zapłaty odszkodowania w wysokości roszczenia zasądzonego orzeczeniem sądu arbitrażowego. Strona rządowa stwierdziła, że skarżącym nie przysługuje żadne odszkodowanie. W § 80 wyroku ETPC podniósł, że sąd arbitrażowy uznał, iż roszczenia skarżących nie mogą przekroczyć 116 273 442 drachm, 16 054 165 dolarów amerykańskich i 614 627 franków francuskich. Trybunał uznał jednocześnie, że skarżący są uprawnieni do zwrotu

tych właśnie kwot. Ponadto ETPC zasądził na rzecz skarżących 125 000 funtów szterlingów tytułem zwrotu poniesionych kosztów postępowania. Dnia 17 stycznia 1997 r. Grecja zapłaciła w całości odszkodowanie i koszty postępowania spadkobiercom Andreadis, który zmarł 14 lutego 1989 r. w Paryżu. Rafineria zaś nie wznowiła swojej działalności.

W innej z „greckich” spraw dotyczących art. 6 EKPC Trybunał w Strasburgu rozstrzygał dopuszczalność ograniczenia właściwości sądów do rozpoznawania określonych kategorii spraw¹⁷⁴. W sprawie Papageorgiou v. Grecja skarżący Christos Papageorgiou złożył 23 grudnia 1987 r., wraz ze 109 innymi osobami, pozew o zapłatę przeciwko swojemu pracodawcy – Publicznemu Zakładowi Energetycznemu. Kwota dochodzonego roszczenia stanowiła wysokość środków potrąconych przez pracodawcę od powodów na rzecz Organizacji Zatrudnienia „Manpower”. Pozew został skierowany do Sądu Pokoju w Atenach, który częściowo zasądził roszczenie. Następnie, na skutek postępowania instancyjnego, Sąd I Instancji w Atenach podtrzymał wyrok, obniżając jednak wysokość zasądzzonego roszczenia. Publiczny Zakład Energetyczny złożył 13 marca 1991 r. skargę kasacyjną do Areopagu. Zarzucił w niej, że kwestia obowiązku płacenia składek na rzecz Organizacji Zatrudnienia „Manpower” jest sprawą z zakresu prawa ubezpieczeniowego i dlatego powinna zostać rozstrzygnięta przez sądy administracyjne.

W trakcie procedury przed Areopagiem Parlament uchwalił ustawę nr 2020/1992. Ustawa zamknęła drogę do sądowego dochodzenia należności przekazanych na Organizację Zatrudnienia „Manpower”. Zgodnie z jej art. 26 ust. 2 składki, które zostały wpłacone do dnia uchwalenia tej ustawy na rzecz organizacji zatrudnienia, nie podlegają zwrotowi, stosowne roszczenia wygasają, a toczące się przed jakimkolwiek sądem postępowania w sprawie odzyskania tych składek zostają umorzone.

Areopag, powołując się na zasadę podziału władz, stwierdził, że Parlament był upoważniony do przyjęcia przepisów, które pozwoliły na pozbawienie praw nabytych. Uznał też, że nowo przyjęte przepisy nie naruszały przepisów Konstytucji, wobec czego nie pominął ich stosowania. Z tego względu, zdaniem Areopagu, wyrok Sądu I Instancji w Atenach należało uchylić, a postępowanie umorzyć.

W dniu 24 maja 1994 r. Papageorgiou wystąpił do Europejskiej Komisji Praw Człowieka, wskazując, że uchwalenie ustawy nr 2020/1992 i jej zastosowanie w sprawie stanowiło naruszenie m.in. art. 6 ust. 1 EKPC. Podnosił, że wskutek zastosowania ustawy naruszono jego prawo do sprawiedliwego procesu, a ponadto postępowanie nie zostało rozpoznane w „rozsądnym czasie”. Skarżący uznał, że

¹⁷⁴ Wyrok ETPC z 22 października 1997 r., Papageorgiou v. Grecja, skarga nr 24628/94, § 37.

państwo „wykorzystało ustawodawstwo do rozstrzygnięcia sprawy, której było stroną”. Pierwsza Izba Komisji uznała dopuszczalność skargi 24 października 1995 r.

W ocenie strony rządowej art. 26 ustawy nr 2020/1992 miał charakter abstrakcyjny i generalny oraz nie dotyczył skarżącego¹⁷⁵. Tylko ze względu na abstrakcyjny i generalny charakter przyjętych norm zostały one zastosowane w sprawie skarżącego. Ponadto przyjęcie nowego prawa, które zmieniałoby określoną sytuację prawną jednej ze stron procesu, nie może być traktowane jako równoznaczne z naruszeniem art. 6 EKPC.

Trybunał w Strasburgu nie podzielił argumentacji greckiego rządu. Uznał, że gwarancje sprawiedliwego procesu zawarte w art. 6 EKPC wykluczały ingerencję greckiego ustawodawcy w wymiar sprawiedliwości, mającą na celu wywarcie wpływu na sądowe rozstrzygnięcie sporu. W ocenie ETPC data uchwalenia art. 26 ustawy nr 2020/1992 była nieprzypadkowa i w rzeczywistości pozbawiała skarżącego szans na korzystne dla niego rozstrzygnięcie sporu. Tym samym Trybunał stwierdził naruszenie art. 6 ust. 1 EKPC wskutek ograniczenia właściwości sądów w toku prowadzonego postępowania sądowego.

W odniesieniu do składu NSS warto podkreślić, że orzecznictwo ETPC dopuszcza, aby skład sądu nie tworzyli wyłącznie sędziowie zawodowi, przy czym tak ustanowiony skład orzekający musi odpowiadać wymogom przewidzianym w art. 6 ust. 1 EKPC, w szczególności co do kryteriów niezawisłości i bezstronności¹⁷⁶. Sytuacja taka ma miejsce w odniesieniu do dwóch członków NSS, tj. profesorów nauk prawnych, którzy korzystają z takich samych gwarancji, co pozostali sędziowie. Zorganizowanie wymiaru sprawiedliwości na podstawie ustawy w rozumieniu ETPC nie obejmuje tylko ustawodawstwa, które w bezpośredni sposób reguluje ustrój sądownictwa, ale wszystkie przepisy prawa krajowego, które w przypadku naruszenia powodują, że udział jednego sędziego lub większej ich liczby w badaniu sprawy będzie nieprawidłowy¹⁷⁷.

Dla określenia konwencyjnego standardu prawa do sądu istotne znaczenie ma również sprawa Papageorgiou i inni v. Grecja¹⁷⁸. Przedmiotem skargi złożonej

¹⁷⁵ Ustawa nr 2020/1992 Ustalenia dotyczące jednolitego podatku akcyzowego na produkty ropopochodne i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/34/28.02.1992 (Διαρρυθμίσεις στον ενιαίο ειδικό φόρο κατανάλωσης των πετρελαιοειδών προϊόντων και άλλες διατάξεις).

¹⁷⁶ L. Garlicki, [w:] *Konwencja...*, komentarz do art. 6, s. 309–310, nb 124.

¹⁷⁷ G. Borkowski, *Europejskie standardy powoływania na stanowisko sędziowskie w świetle najnowszego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda” 2020, nr 2, s. 331. Zob. również wyrok ETPC z 31 maja 2011 r., Kontaleksis v. Grecja, skarga nr 59000/08.

¹⁷⁸ Wyrok ETPC z 31 października 2019 r., Papageorgiou i inni v. Grecja, skargi nr 4762/18 oraz 6140/18.

do ETPC był program nauczania religii, który zdaniem skarżących nie zapewniał obiektywnej, krytycznej i pluralistycznej edukacji o religii¹⁷⁹. Ponadto procedury rezygnacji z zajęć religii wymagały od rodziców złożenia uroczystej deklaracji potwierdzającej, że ich dzieci nie są prawosławne.

W tej sprawie skarżący wniesli do greckiej Rady Stanu o unieważnienie decyzji Ministra Edukacji i Spraw Religijnych dotyczącej programu nauczania religii. Co więcej – wniesli o rozpoznanie sprawy w trybie pilnym, przed rozpoczęciem roku szkolnego. Sprawa nie tylko nie została zakończona przed wnioskowanym terminem, ale dodatkowo pierwotny termin rozprawy był sześciokrotnie przekładany. Z tego względu przysługujący środek zaskarżenia stracił na znaczeniu, a skarżący wystąpili do ETPC.

Trybunał stwierdził naruszenie art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC. Uznano, że państwo nie może wymagać od rodziców, aby ci deklarowali swoje wyznanie. Z punktu widzenia art. 6 EKPC i „rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie” istotne są wnioski Trybunału dotyczące dopuszczalności postępowania. Rząd grecki podkreślał, że skarżący nie wyczerpali krajowej drogi sądowej i z tego względu skargi są niedopuszczalne. Skutecznym środkiem ochrony, zdaniem Trybunału, nie mogło być jednak wnioskowanie przed Radą Stanu o udzielenie zabezpieczenia, ponieważ pierwotny wniosek o pilne rozpoznanie sprawy nie został uwzględniony. Ze względu na te okoliczności Trybunał nie uznał, że działanie skarżących było przedwczesne, dopuścił skargę oraz stwierdził naruszenie EKPC, przyznając skarżącym odszkodowanie.

Zgodnie z art. 35 ust. 1 EKPC Trybunał może rozpatrywać sprawę dopiero po wyczerpaniu wszystkich środków odwoławczych, przewidzianych prawem wewnętrznym, zgodnie z powszechnie uznanymi zasadami prawa międzynarodowego, i jeśli sprawa została wniesiona w ciągu czterech miesięcy od daty podjęcia ostatecznej decyzji. Trybunał wskazał, że to po stronie państwa spoczywa obowiązek wykazania, że zagwarantowano takie środki zaskarżenia, które umożliwiają w odpowiednim czasie uczynienie zadość skargom oraz oferują rozsądne perspektywy skuteczności złożonego instrumentu kontroli¹⁸⁰. Po wykazaniu tych okoliczności przez państwo to skarżący musi udowodnić, że dostępny środek zaskarżenia został faktycznie wykorzystany lub z jakiegoś powodu był

¹⁷⁹ Zob. A. Grebieniow, *Prawo do nauki a wolność religijna i ochrona danych osobowych. Papageorgiou i inni v. Grecja*, skargi nr 4762/18 i 6140/18, [w:] *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz Orzeczniczy. Rok 2019*, red. J. Kosonoga, Warszawa 2020, s. 427–429.

¹⁸⁰ Wyrok ETPC z 31 października 2019 r., *Papageorgiou i inni v. Grecja*, skargi nr 4762/18 oraz 6140/18, § 45–51.

nieodpowiedni i nieskuteczny w szczególnych okolicznościach sprawy albo że zaistniały szczególne okoliczności zwalniające z tego wymogu.

Warto dodać, że sprawa przewlekłości postępowań sądowych w Grecji, w tym postępowań administracyjnych, jest wyraźnie wskazywana jako jeden z podstawowych problemów tamtejszego wymiaru sprawiedliwości¹⁸¹. Nie jest to kwestia dostrzegana wyłącznie przez ETPC. Na problem szybkości postępowań zwracają uwagę również greccy przedstawiciele doktryny¹⁸², szczególnie w kontekście wspomnianego już kryzysu zadłużenia publicznego zapoczątkowanego w 2009 r. Problem ten jasno wskazują również greckie sądy. W stanowisku Rady Stanu wyrażonym w protokole Zgromadzenia Ogólnego sędziów tego Sądu nr 17/2021 przewlekłość postępowań jest podana jako następstwo aktualnych problemów wymiaru sprawiedliwości w Grecji. Stanowisko to warto przytoczyć w obszernym cytacie:

Faktem jest, że sprawiedliwość w Grecji jest wymierzana w szczególnie wolnym tempie i tę powolność obserwuje się również w sądownictwie administracyjnym, zarówno w Radzie Stanu, jak i w powszechnych sądach administracyjnych. Co więcej, oczywiste jest, że opóźnione wymierzanie sprawiedliwości, oprócz poważnych konsekwencji społecznych, gospodarczych i finansowych, jakie pociąga za sobą dla obywateli i państwa, jest także istotnym ciosem dla praworządności. (...) Nieskorelowanie obserwowane między sprawami wpływającymi i rozpatrywanymi jest pogłębiane przez szereg przyczyn, które można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza kategoria obejmuje czynniki, które przyczyniają się do wzrostu liczby spraw (...) Niedociągnięcia w organizacji i funkcjonowaniu sądów stanowią drugą kategorię przyczyn opóźnień¹⁸³.

¹⁸¹ Tytułem przykładu: postępowania w sprawach z zakresu ochrony konkurencji w Grecji i Belgii w 2020 r. były najdłuższe w całej Unii Europejskiej i trwały średnio 2000 dni – Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Unijna tablica wyników wymiaru sprawiedliwości z 2022 r., COM(2022) 234 final, tabela nr 18, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0234> (dostęp: 31.08.2022 r.). W przypadku spraw cywilnych i gospodarczych w I instancji czas rozpoznania sprawy w Grecji w 2018 i 2019 r. (brak danych za 2020 r.) był najdłuższy na tle wszystkich państw Unii, a w porównywanym 2012 r. – trzeci najdłuższy na tle zestawionych państw. Z przedłożonych statystyk wynika również, że o ile w 2012 r. średni czas postępowania w przypadku spraw cywilnych i gospodarczych w przypadku Grecji w I instancji wynosił niecałe 500 dni, to w 2019 r. już ponad 600 – *ibidem*, tabela nr 7.

¹⁸² K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη Στην Ελλάδα. Προτάσεις για ένα σύγχρονο δικαστικό σύστημα*, Ateny 2019 s. 30–31, 44–45.

¹⁸³ „Είναι γεγονός ότι η δικαιοσύνη στην Ελλάδα απονέμεται με ιδιαίτερα βραδείς ρυθμούς και ότι η βραδύτητα αυτή παρατηρείται και στη διοικητική δικαιοσύνη, τόσο στο Συμβούλιο της Επικρατείας, όσο και στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Είναι, εξάλλου, προφανές ότι

Trybunał w Strasburgu wypowiadał się również co do naruszeń Konwencji wynikających z przyjętego w Grecji modelu kontroli konstytucyjności prawa. Mowa o sprawie *Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Grecja*¹⁸⁴. Skarżąca spółka *Sine Tsaggarakis A.E.E.* prowadziła multipleks w miejscowości Heraklion na Krecie¹⁸⁵. W 2007 r. złożyła wniosek o kontrolę sądową pozwoleń na budowę i użytkowanie multipleksu przyznanych konkurencyjnym spółkom. Obszar ten był przeznaczony pod zabudowę mieszkaniową, a władze nie przeprowadziły wstępnego badania zgodności z warunkami środowiskowymi określonymi prawem. Skarżąca spółka zarzuciła lokalnym władzom, że funkcjonowanie konkurencyjnego multipleksu naraziłoby ją na nieuczciwą konkurencję, ponieważ prowadziła własny multipleks w sąsiedniej dzielnicy. Na etapie postępowania sądowoadministracyjnego sprawa trafiła do IV Izby Rady Stanu.

Z kolei w 2008 r. skarżąca spółka wystąpiła do organu właściwego ds. zagospodarowania przestrzennego z wnioskiem o wydanie nakazu zamknięcia konkurencyjnego multipleksu. Organy samorządowe odmówiły wydania takiego nakazu. Skarżąca spółka wystąpiła o ochronę w postępowaniu przed Radą Stanu. Na etapie postępowania sądowoadministracyjnego sprawa trafiła do V Izby Rady Stanu.

W orzeczeniu o sygn. RS 2375/2010 IV Izba Rady stwierdziła, że legalność pozwolenia na budowę kina nie może być ponownie badana przez organy administracyjne przy wydawaniu decyzji pozwalającej na jego użytkowanie. W tym samym rozstrzygnięciu stwierdziła również, że V Izba Rady Stanu w wyroku o sygn. RS 1528/2008 przyjęła odmienne stanowisko. Z uwagi na fakt, że IV Izba Rady Stanu zamierzała wydać odmienne rozstrzygnięcie od tego wydanego przez V Izbę Rady Stanu, wystąpiła do pełnego składu sądu o rozszalenie tej kwestii.

W roku 2011 pełen skład Rady Stanu podzielił stanowisko V Izby i dopuścił badanie legalności pozwolenia na budowę na etapie zarówno jego wydawania, jak i wydawania pozwolenia na użytkowanie. Rada Stanu, orzekając w pełnym

η καθυστερημένη απονομή της δικαιοσύνης, εκτός από τις σοβαρές κοινωνικές, οικονομικές και δημοσιονομικές επιπτώσεις .) που συνεπάγεται για τους πολίτες και το Κράτος, αποτελεί και σημαντικό πλήγμα στο Κράτος Δικαίου. (...) Η αναντιστοιχία που παρατηρείται μεταξύ εισαγόμενων και διεκπεραιούμενων υποθέσεων επιτείνεται από σειρά αιτίων που μπορούν να καταταγούν σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν παράγοντες που συμβάλλουν στην αύξηση των δικών (...). Δεύτερη κατηγορία αιτίων καθυστέρησης συγκροτούν οι αδυναμίες στην οργάνωση και λειτουργία των δικαστηρίων. (...)” – cyt. za: K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 45–46.

¹⁸⁴ Wyrok ETPC z 23 maja 2019 r., *Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Grecja*, skarga nr 17257/13.

¹⁸⁵ Szczegółowo na temat wyroku zob. P. Florjanowicz-Błachut, *Omówienie do wyroku ETPC z 23 maja 2019 r., 17257/13*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2019, nr 5, s. 133–138.

składzie, powołała się przy tym na konstytucyjną zasadę ochrony środowiska wyrażoną w art. 24 Konstytucji¹⁸⁶.

Niezależnie od stanowiska wyrażonego przez pełen skład Rady Stanu rok później IV Izba Rady Stanu wydała wyrok w sprawie. Podtrzymała swoje poprzednie rozstrzygnięcie i oddaliła wniosek spółki o dokonanie kontroli sądowej legalności wydanych pozwoleń. W treści zapadłego rozstrzygnięcia IV Izba powołała się nawet na orzeczenie Rady Stanu zapadłe w pełnym składzie i powtórzyła przytoczoną argumentację, ale jednocześnie stwierdziła, że „wyjątkowe okoliczności” przemawiają za oddaleniem wniosku.

Z kolei w 2014 r. V Izba Rady Stanu orzekła, że władze były zobowiązane do zamknięcia konkurencyjnego multipleksu. Władze miasta Heraklion odmówiły jednak wykonania wyroku V Izby Rady Stanu.

Skarżąca spółka Sine Tsaggarakis A.E.E. zarzuciła przed ETPC naruszenie przez Grecję art. 6 ust. 1 i art. 13 EKPC. Wskazała, że sprawy prowadzone przed Radą Stanu nie zostały rozpatrzone z poszanowaniem zasady pewności prawa oraz bezstronnie ze względu na odmienne wyroki pełnego składu i IV Izby Sądu.

Europejski Trybunał Praw Człowieka w motywach swojego uzasadnienia wskazał, że sąd najwyższy dla określonej jurysdykcji (w tym przypadku – Rada Stanu) ma za zadanie eliminować występujące rozbieżności w orzecznictwie. Trybunał, powołując się na wcześniejsze orzecznictwo, wskazał na zasady mające zastosowanie do spraw dotyczących rozbieżności w orzecznictwie.

Po pierwsze, ocena ETPC opiera się na zasadzie pewności prawa. W sposób dorozumiany zawiera się we wszystkich artykułach Konwencji i stanowi jeden z fundamentalnych elementów państwa prawa. Trybunał wskazał, że utrzymywanie się rozbieżności w orzecznictwie grozi stworzeniem stanu niepewności prawnej,

¹⁸⁶ W szczególności istotne wydają się ustępy 1 i 2 przywoływanego przepisu: Artykuł 24 Konstytucji: 1. Ochrona środowiska naturalnego i kulturalnego jest obowiązkiem państwa i prawem każdego obywatela. Państwo jest obowiązane stosować szczególne środki prewencyjne lub represyjne w celu ochrony zrównoważonego rozwoju środowiska. Ustawa reguluje kwestie dotyczące ochrony lasów i terenów leśnych. Sporządzenie spisu lasów jest obowiązkiem państwa. Zmiana sposobu użytkowania lasów i terenów leśnych jest zabroniona, chyba że użytkowanie ich jako terenów rolnych lub w innych celach, wynikających z interesu publicznego, jest korzystniejsze z punktu widzenia gospodarki narodowej. 2. Zagospodarowanie przestrzenne kraju, tworzenie, rozwój i rozbudowa miast i obszarów zamieszkałych w ogóle, znajdują się pod nadzorem i kontrolą państwa, co służyć ma funkcjonalności i rozwojowi aglomeracji oraz zapewnieniu jak najlepszych warunków życia. Odpowiednie decyzje i opinie techniczne uwzględniają zasady nauki. Sporządzenie krajowego spisu katastralnego jest obowiązkiem państwa. Zob. również B. Μπουκουβάλα, *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στις περιβαλλοντικές διαφορές στη διοικητική δίκη*, „Θεωρία & Πράξη Διοικητικού Δικαίου” 2020, nr 2, s. 179–193.

który może zmniejszyć zaufanie społeczne do systemu sądownictwa, podczas gdy to zaufanie jest jednym z fundamentalnych elementów praworządności.

Po drugie, nie każda rozbieżność w orzecznictwie sądowym stanowi naruszenie przepisów EKPC. Występują one bowiem naturalnie we wszystkich systemach, w których sądy są wyposażone w kompetencje do rozstrzygania spraw w ramach ich właściwości terytorialnej.

Po trzecie, pewność prawa i ochrona uzasadnionych oczekiwań stron nie gwarantują prawa do jednolitego orzecznictwa. Ewolucja orzecznictwa jest dopuszczalna na gruncie EKPC.

Po czwarte, rolę Trybunału nie jest porównywanie różnych orzeczeń sądowych, które zostały wydane nawet w podobnych sprawach, gdyż są to organy niezależne. Analogicznie – nie można traktować jako rozbieżności w orzecznictwie sytuacji, w której w dwóch sporach różne rozstrzygnięcie jest uzasadnione odmiennym stanem faktycznym każdej ze spraw.

Po piąte, stwierdzenie przez Trybunał naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC dotyczy trzech kryteriów. Obejmują one: ustalenie, czy istnieją „głębokie i trwałe różnice” w orzecznictwie sądów krajowych, sprawdzenie, czy system prawny przewiduje eliminowanie rozbieżności orzeczniczych, oraz stwierdzenie na podstawie konkretnego przypadku, czy doszło (i z jakim skutkiem) do ich zastosowania.

Na gruncie sprawy *Sine Tsagarakis A.E.E. v. Grecja* Trybunał stwierdził, że w przypadku greckiego sądownictwa administracyjnego można mówić o wystąpieniu „głębokich i trwałych różnic”. Grecki system prawny przewidywał co prawda mechanizm harmonizujący orzecznictwo, a Rada Stanu w pełnym składzie wypowiedziała się na temat sporu, ale nie zapobiegło to powstaniu rozbieżności w orzecznictwie¹⁸⁷.

Trybunał zauważył przy tym, że chociaż przedmiotowy zakres wniosków skarżącej spółki skierowanych do IV i V Izby był różny, to rzeczywistym celem było zatrzymanie funkcjonowania przedsiębiorstwa prowadzącego działalność w obiekcie usługowym zbudowanym na terenie przeznaczonym wyłącznie na budownictwo mieszkaniowe. Z tego względu zaistniała sytuacja doprowadziła do powstania stanu niepewności prawnej, co świadczy o nieskuteczności mechanizmu harmonizującego orzecznictwo sądowe w Grecji, a przez to stanowi naruszenie art. 6 ust. 1 EKPC.

Przywoływane orzeczenie ETPC ma szczególnie istotne znaczenie w odniesieniu do państw, które – podobnie jak Grecja – korzystają ze zdekoncentrowanej

¹⁸⁷ Artykuł 14 Dekretu Prezydenckiego nr 18/1989 w sprawie kodyfikacji przepisów poświęconych Radzie Stanu, Φ.Ε.Κ. Α/8/09.01.1989 (Κωδικοποίηση διατάξεων νόμων για το Συμβούλιο της Επικρατείας).

albo mieszanej kontroli konstytucyjności prawa. Harmonizacja orzecznictwa oraz pewność prawa są elementami demokratycznego państwa prawa i podlegają ochronie na gruncie art. 6 EKPC.

4. Najwyższy Sąd Specjalny a sąd/trybunał w rozumieniu EKPC

Najwyższy Sąd Specjalny sprawuje w określonych przypadkach funkcję sądu konstytucyjnego. Powyższe uwagi odnoszące się do kształtu sądownictwa spełniającego standard wyrażony w art. 6 EKPC mają zastosowanie również do sądownictwa konstytucyjnego. Wymagają one jednak doprecyzowania w kontekście najnowszego orzecznictwa ETPC dotyczącego sądów konstytucyjnych. Należy bowiem podkreślić, że próby podporządkowania tych organów, w szczególności przez obsadzenie ich sędziami uzależnionymi od woli politycznej, nie są zjawiskiem nowym¹⁸⁸.

Jak już wykazano, pojęcie sądu na gruncie EKPC ma autonomiczne znaczenie konkretyzowane przez orzecznictwo ETPC. Nabiera znaczenia materialnego i jest powiązane z wykonywaniem przez organ funkcji sądowej, tzn. rozstrzyganiem spraw w ramach przyznanych prawem kompetencji i po przeprowadzeniu postępowania w określony sposób¹⁸⁹. Pojęcie sądu może oznaczać organ powołany do rozstrzygania ograniczonej kategorii spraw, pod warunkiem że zawsze spełnia odpowiednie gwarancje wynikające z art. 6 EKPC¹⁹⁰. Może to być np. określone ciało parlamentarne, organ administracyjny albo gremium wyposażone w kompetencje do rozstrzygania sporów konstytucyjnych czy pociągania do odpowiedzialności konstytucyjnej.

¹⁸⁸ Na gruncie państw Unii Europejskiej wiele zmian od 2010 r. wprowadziły Węgry, następnie w 2012 r. – Rumunia, a od 2015 r. – Polska. Trybunał w Strasburgu wielokrotnie orzekał w sprawie naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC w związku z nieprawidłową obsadą sądu w następstwie prób wpływania na władzę sądowniczą przez pozostałe władze. W szczególności należy wymienić wyrok ETPC z 1 grudnia 2020 r., *Ástráðsson v. Islandia*, skarga nr 26374/18 i przywołane tam orzecznictwo oraz wyrok ETPC z 7 maja 2021 r., *Xero Flor v. Polska*, skarga nr 4907/18. Zob. również M.A. Nowicki, *Poważne nieprawidłowości przy wyborze sędziego Trybunału Konstytucyjnego biorącego następnie udział w składzie rozpatrującym skargę konstytucyjną: wyrok Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Polska z 7.05.2021 r., Izba (Sekcja I), skarga nr 4907/18*, „Palestra” 2021, nr 6, s. 88–99. Problem ten i jego skutki na gruncie prawa unijnego omawia ponadto R. Grzeszczak, *Skuteczność unijnych procedur ochrony praworządności w stosunku do państw członkowskich*, „Państwo i Prawo” 2019, z. 6, s. 28–29.

¹⁸⁹ Wyrok ETPC z 29 kwietnia 1988, *Belilos v. Szwajcaria*, skarga nr 10328/83, § 64.

¹⁹⁰ Wyrok ETPC z 8 lipca 1986 r., *Lithgow i inni v. Zjednoczone Królestwo*, skarga nr 9006/80, § 201.

Mimo odmienności, jakie wykazują sądy konstytucyjne względem sądów wymierzających sprawiedliwość, ETPC odnosi do nich standard przewidziany w art. 6 EKPC. Trybunał w Strasburgu wielokrotnie rozstrzygał sprawy, które dotyczyły sądów konstytucyjnych¹⁹¹. Tytułem przykładu można wymienić postępowania dotyczące Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (Bundesverfassungsgericht)¹⁹², postępowania przed austriackim Trybunałem Konstytucyjnym (Verfassungsgerichtshof)¹⁹³, przed francuską Radą Konstytucyjną (Conseil constitutionne)¹⁹⁴ czy przed polskim Trybunałem Konstytucyjnym¹⁹⁵.

Trybunał stwierdza, że:

(...) jest on w pełni świadomy szczególnej roli i statusu sądu konstytucyjnego, którego zadaniem jest zapewnienie przestrzegania Konstytucji przez władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, oraz który w Układających się Państwach z przewidzianym prawem do składania indywidualnych skarg, zapewnia obywatelom dodatkową ochronę prawną na szczeblu krajowym w zakresie ich praw podstawowych gwarantowanych w Konstytucji¹⁹⁶.

Dotychczasowe orzecznictwo dotyczące sądownictwa konstytucyjnego ETPC powtórzył w sprawie *Xero Flor v. Polska*, w której szeroko ujął pojęcie sądu i odniósł je również do polskiego Trybunału Konstytucyjnego. Trybunał europejski przypomniał, że: „zgodnie z utrwalonym orzecznictwem postępowanie może wchodzić w zakres art. 6 ust. 1 Konwencji, nawet jeśli toczy się przed sądem konstytucyjnym”¹⁹⁷.

Zdaniem ETPC zakwalifikowanie sądu konstytucyjnego jako „sądu” w rozumieniu art. 6 EKPC jest możliwe właśnie przez pryzmat sprawowanej funkcji:

Zgodnie z utrwalonym orzecznictwem Trybunału, „sąd” (*tribunal*) w materialnym znaczeniu tego terminu charakteryzuje jego funkcja sądowa, to znaczy rozstrzygnięcie

¹⁹¹ Szeroko na ten temat: Ekspertyza dotycząca zastosowania artykułu 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka do sądów konstytucyjnych Państw-Stron, sporządzona na prośbę Rzecznika Praw Obywatelskich w kontekście sprawy K 6/21 rozpoznawanej przez Trybunał Konstytucyjny, British Institute for International and Comparative Law (BIICL), <https://bip.brpo.gov.pl> (dostęp: 16.06.2022 r.).

¹⁹² Np. wyroki ETPC: z 16 września 1996 r., *Süssmann v. Niemcy*, skarga nr 20024/92; z 12 maja 2009 r., *Greenpeace e.V. i inni v. Niemcy*, skarga nr 18215/06.

¹⁹³ Wyrok ETPC z 28 maja 1997 r., *Pauger v. Austria*, skarga nr 16717/90.

¹⁹⁴ R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 56–57, przypis nr 177; wyrok ETPC z 21 października 1997 r., *Affaire Pierre-Bloch v. Francja*, skarga nr 120/1996/732/938.

¹⁹⁵ Wyrok ETPC z 7 maja 2021 r., *Xero Flor v. Polska*, skarga nr 4907/18.

¹⁹⁶ Wyrok ETPC z 16 września 1986 r., *Süssmann v. Niemcy*, skarga nr 20024/92, § 34–41.

¹⁹⁷ Wyrok ETPC z 7 maja 2021 r., *Xero Flor v. Polska*, skarga nr 4907/18, § 188.

spraw należących do jego właściwości na podstawie przepisów prawa, po postępowaniu prowadzonym w przepisany sposób. Musi również spełniać wiele innych wymagań, takich jak „niezależność, w szczególności od władzy wykonawczej; bezstronność; czas trwania kadencji jego członków”¹⁹⁸.

W świetle przedstawionych uwag bez wątpienia sądy konstytucyjne orzekające w sprawach ze skarg konstytucyjnych albo innych środków zaskarżenia, związanych z odpowiedzialnością cywilną albo karną jednostek, stanowią „sąd” w rozumieniu art. 6 EKPC. Tezy zapadłego orzeczenia nie dotyczą bowiem wyłącznie sporów o charakterze cywilnym, ale – jak się wydaje – wszelkich sporów traktujących o sytuacji prawnej obywatela, np. odpowiedzialności karnej czy obowiązkach o charakterze administracyjnym. Należy przy tym stwierdzić, że obecnie nie istnieje jeden uporządkowany standard, jaki ma spełniać sądownictwo konstytucyjne w świetle art. 6 ust. 1 EKPC¹⁹⁹. Dotychczasowe orzecznictwo ETPC przewiduje, że art. 6 ust. 1 EKPC znajduje zastosowanie, gdy postępowania przed sądami konstytucyjnymi dotyczą indywidualnych spraw²⁰⁰ lub indywidualnych aktów prawnych²⁰¹. Nie wydaje się jednak, żeby była to lista wyczerpująca, a jej dookreślenie pozostaje zadaniem doktryny i samego orzecznictwa.

Skoro kluczowe z punktu widzenia uznania określonego organu za „sąd” w rozumieniu art. 6 EKPC jest sprawowanie przez niego funkcji sądowej oraz bezpośrednie przełożenie na sytuację prawną jednostki, to przynajmniej w odniesieniu do części spraw NSS ustanowiony art. 100 Konstytucji Republiki Greckiej stanowi przykład „sądu” w rozumieniu art. 6 EKPC, z wszystkimi konsekwencjami związanymi z tym statusem.

Jak wynika z orzecznictwa strasburskiego, ETPC uznaje grecki NSS za „sąd”. W sprawie *Paschalidis i inni v. Grecja* ETPC szczegółowo opisał przebieg postępowania przed Radą Stanu, które zainicjowało wydanie wyroku NSS nr 11/1989²⁰². W uzasadnieniu rozstrzygnięcia Trybunał zauważył m.in., że samo powołanie się przez skarżącego na zawieszenie postępowań administracyjnych w związku

¹⁹⁸ *Ibidem*, § 194.

¹⁹⁹ Zob. I.C. Kamiński, *Konstytucja krajowa (prawo krajowe) jako przeszkoda w wykonaniu i uwzględnieniu orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – uwagi o wyroku Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 6/21*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2022, nr 8, s. 4–13 i przywoływana tam literatura. Zob. również zdanie odrębne sędziego K. Wojtyczka do wyroku ETPC z 7 maja 2021 r., *Xero Flor v. Polska*, skarga nr 4907/18.

²⁰⁰ Wyrok ETPC z 16 września 1996 r., *Süssmann v. Niemcy*, skarga nr 20024/92, § 44–46.

²⁰¹ Wyrok ETPC z 27 kwietnia 2004 r., *Gorraiz Lizarraga i inni v. Hiszpania*, skarga nr 62543/00, § 45–47.

²⁰² Wyrok ETPC z 19 marca 1997 r., *Paschalidis i inni v. Grecja*, skarga 20416/92 i inne, § 11–17.

z koniecznością rozstrzygnięcia sprawy przez NSS nie jest wystarczające do stwierdzenia, iż doszło do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC. Trybunał w Strasburgu zauważył jednak, że zawieszenie powinno trwać jedynie przez okres niezbędny do wydania wyroku przez NSS. Z tego względu dalszy sposób procedowania przed Radą Stanu (np. wielokrotne znoszenie terminów rozpraw) spowodował, że doszło do naruszenia prawa skarżącego do rozpoznania jego sprawy w rozsądnym terminie.

Głównym warunkiem uznania danego organu za „sąd” w rozumieniu art. 6 EKPC, z wszystkimi tego konsekwencjami, jest bowiem rozstrzyganie spraw należących do jego właściwości na podstawie przepisów prawa, po postępowaniu prowadzonym we właściwy sposób. Nie budzi żadnych wątpliwości, że NSS spełnia to kryterium. Dodatkowo z perspektywy ochrony praw jednostki, jaką zapewnia EKPC, argument ten wzmacnia fakt, że przez swoją działalność orzeczniczą NSS wpływa pośrednio i bezpośrednio na sytuację prawną jednostki.

Na marginesie powyższych uwag warto dodać, że ustawodawca grecki przewiduje również szczególną rolę NSS w dziedzinie ochrony praw człowieka we współpracy z ETPC. Republika Grecka jest stroną Protokołu nr 16 do EKPC²⁰³. Zgodnie z art. 1 ust. 1 tego Protokołu najwyższe sądy i trybunały państw członkowskich Rady Europy, wskazane zgodnie z art. 10²⁰⁴, mogą zwrócić się do Trybunału z wnioskiem o opinię doradczą w istotnych kwestiach dotyczących interpretacji lub stosowania wolności i praw zawartych w Konwencji i jej protokołach. Zgodnie z art. 2 ustawy nr 4596/2019 sądami uprawnionymi do występowania z wnioskiem o opinię doradczą w istotnych kwestiach dotyczących interpretacji lub stosowania wolności i praw zawartych w Konwencji i jej protokołach

²⁰³ Ustawa nr 4596/2019 I) Ratyfikacja Protokołu nr 16 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, II) ..., Φ.Ε.Κ. Α' 32/26.02.2019 (dalej: ustawa nr 4596/2019). Pełna nazwa aktu normatywnego to: I) Κύρωση του Πρωτοκόλλου υπ' αριθμόν 16 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, II) Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9ης Μαρτίου 2016, III) Τροποποίηση του ν. 3251/2004 σε συμμόρφωση με την απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 κατά το μέρος που τροποποιήθηκε με την απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009, IV) Εφαρμογή διατάξεων του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1939 του Συμβουλίου της 12ης Οκτωβρίου 2017, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, V) Διατάξεις που αφορούν στη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα της Δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις, VI) Διατάξεις που αφορούν στη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος και άλλες διατάξεις.

²⁰⁴ Artykuł 10 Protokołu nr 16 do EKPC: „Κażde Państwo w chwili podpisania lub w chwili składania dokumentu ratyfikacyjnego, przyjęcia lub zatwierdzenia, może wskazać, w drodze deklaracji skierowanej do Sekretarza Generalnego Rady Europy, sądy lub trybunały właściwe dla celów określonych w artykule 1 ustępie 1 niniejszego Protokołu. Deklaracja ta może być zmieniona w dowolnym późniejszym czasie w tej samej formie”.

są: Najwyższy Sąd Specjalny, Areopag, Rada Stanu i Trybunał Obrachunkowy. Ustawa precyzuje, że warunkiem wystąpienia z wnioskiem jest prowadzenie postępowania przed jednym z wymienionych sądów. Wniosek można złożyć na każdym etapie postępowania, aż do czasu wydania orzeczenia kończącego sprawę. Sąd, występując do ETPC z wnioskiem, działa z inicjatywy strony toczącego się postępowania lub z urzędu. Złożenie wniosku o wydanie opinii pociąga za sobą zawieszenie postępowania przed tym sądem do czasu wydania przez ETPC opinii lub postanowienia odrzucającego wniosek o wydanie opinii i zawiadomienia stron. Sąd wzywający do wydania opinii uzasadnia go i przedstawia ETPC odpowiedni kontekst prawny i faktyczny toczącej się sprawy. Wniosek o wydanie opinii zawiera: co najmniej krótki opis głównego przedmiotu rozprawy, streszczenie stanu faktycznego, relewantne dla sporu przepisy ustawodawstwa krajowego, kwestie związane z interpretacją lub stosowaniem praw i wolności określonych w EKPC, streszczenie żądań stron, jeśli takie wystąpią, oraz wszelkie opinie sądu wzywającego w tej sprawie.

5. Pojęcie sądu w prawie Unii Europejskiej i w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości

Prawo unijne i działalność orzecznicza TS przyjmują zbliżony do konwencyjnego standard wymiaru sprawiedliwości²⁰⁵. Sąd ten sformułował zasadę efektywnej ochrony sądowej (definiując również pojęcie sądu) jako zasadę ogólną prawa unijnego już w 1986 r.²⁰⁶, na długo przed jej skodyfikowaniem w art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej²⁰⁷. Regulacja ta jest zbliżona do (choć nie tożsama z) art. 6 EKPC²⁰⁸. Przepis ten stanowi kodyfikację zasady efektywnej

²⁰⁵ A. Bisztyga, *Europejska Konwencja Praw Człowieka a Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej – stan kompatybilności czy konkurencyjności?*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 3, s. 185–186.

²⁰⁶ Wyrok z 15 maja 1986 r., Marguerite Johnston v. Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, C-222/84, EU:C:1986:206; R. Grzeszczak, M. Krajewski, *Pojęcie „sądu” w świetle przepisów artykułu 47 KPP oraz 267 TFUE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2014, nr 6, s. 4–7.

²⁰⁷ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 391), dalej: KPP. Szeroko art. 47 KPP omawia: A. Wróbel, [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020, komentarz do art. 47 pkt I, s. 1106–1146, nb 1–78; N. Półtorak, [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020, komentarz do art. 47 pkt II, s. 1146 i n.

²⁰⁸ K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawo do skutecznego środka prawnego i bezstronnego sądu – art. 47 Karty Praw Podstawowych w relacjach horyzontalnych – kilka uwag w związku*

ochrony prawnej wynikającej z wcześniejszego orzecznictwa²⁰⁹. Elementy konstytutywne „sądu”, w myśl Karty praw podstawowych, to niezawisłość, bezstronność i ustanowienie na mocy ustawy.

Jak wynika z orzecznictwa TS, prawo do skutecznej ochrony sądowej i bezstronnego sądu nie znajduje potwierdzenia wyłącznie w KPP. Reguła ta zawsze stanowiła zasadę prawa Unii, wynikającą ze wspólnych tradycji konstytucyjnych państw członkowskich i chronioną na mocy art. 6 i 13 EKPC²¹⁰. Unijny Trybunał podkreśla, że treść i zakres prawa do skutecznej ochrony sądowej powinny być rozumiane w ten sam sposób albo nawet szerzej w porównaniu do rozumienia treści i zakresu praw definiowanych przez art. 6 i 13 EKPC²¹¹. Ponadto zgodnie z art. 52 ust. 3 KPP w zakresie, w jakim zawiera ona prawa, które odpowiadają tym zagwarantowanym w EKPC, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez tę Konwencję. Z tego względu rozumienie prawa do sądu na gruncie prawa unijnego powinno być zbliżone do standardu ustanowionego przez EKPC, podobnie jak pojęcie sądu²¹².

Sądy krajowe poszczególnych państw członkowskich są również sądami unijnymi²¹³. Oznacza to, że sądy państw członkowskich muszą być przygotowane na to, że będą rozstrzygać także sprawy dotyczące prawa unijnego²¹⁴. Problem ten został niedawno wyraźnie zaakcentowany przez Trybunał Sprawiedliwości²¹⁵. Stwierdził on, że:

(...) każde państwo członkowskie powinno zapewnić, by organy należące – jako „sąd” w rozumieniu prawa Unii – do systemu środków odwoławczych w dziedzinach objętych prawem Unii odpowiadały wymogom skutecznej ochrony sądowej²¹⁶.

Sądy krajowe bowiem – realizując zasadę lojalnej współpracy oraz skutecznej ochrony sądowej – służą „zapewnieniu poszanowania prawa w wykładni i sto-

z wyrokiem TSUE w sprawach połączonych C-585/18; C-624/18; C-625/18, „Palestra” 2020, nr 5, s. 105.

²⁰⁹ M. Taborowski, *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019, s. 270.

²¹⁰ K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawo...*, s. 105.

²¹¹ *Ibidem*, s. 106.

²¹² R. Grzeszczak, M. Krajewski, *Pojęcie „sądu”...*, s. 6.

²¹³ M. Taborowski, *Konsekwencje naruszenia prawa Unii Europejskiej przez sądy krajowe*, Warszawa 2012, s. 33.

²¹⁴ Wyrok TS z 27 lutego 2018 r., Associação Sindical dos Juizes Portugueses v. Tribunal de Contas, C-64/16, EU:C:2018:117.

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ *Ibidem*, § 34.

sowaniu traktatów unijnych”²¹⁷, zgodnie z art. 19 TUE²¹⁸. Trybunał potwierdził tym samym, że choćby tylko przez wzgląd na fakt, że sąd krajowy może rozstrzygać kwestie związane z prawem unijnym, determinuje to konieczność spełnienia przez niego wymogów niezawisłości. Podobnie jak ETPC, TS kładzie nacisk na znaczenie niezależności sądownictwa dla odpowiedniego standardu wymiaru sprawiedliwości. Ilustruje to wiele orzeczeń TS dotyczących zmian wprowadzonych w polskim systemie prawnym²¹⁹.

Pojęcie sądu na gruncie prawa unijnego ma autonomiczny charakter²²⁰. Poza art. 47 KPP występuje również na gruncie art. 267 TFUE²²¹. Rodzi się wobec tego pytanie, czy pojęcia sądu występujące w obu tych przepisach mogą być ze sobą utożsamiane. Wydaje się, że jest to dopuszczalne – czyni tak np. TS, uwzględniając te same wymogi dotyczące pojęcia sądu na tle zarówno art. 267 TFUE, jak i art. 47 KPP²²².

Należy podkreślić, że zakwalifikowanie danego organu przez państwo do organów sądowych nie jest równoznaczne z uznaniem tego podmiotu za „sąd” w rozumieniu prawa unijnego. W przypadku Grecji Trybunał Obrachunkowy

²¹⁷ *Ibidem*, § 33.

²¹⁸ Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 13), dalej: TUE.

²¹⁹ Wyroki TS: z 19 listopada 2019 r. w sprawach połączonych A.K. v. Krajowa Rada Sądownictwa (C-585/18) oraz C.P. (C-624/18) i D.O. (C-625/18) v. Sąd Najwyższy, EU:C:2019:982; z 24 czerwca 2019 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-619/18, EU:C:2019:531 (sprostowany 11 lipca 2019 r.); z 26 marca 2020 r., Miasto Łowicz v. Skarb Państwa – Wojewoda Łódzki, sprawy połączone C-558/18 i C-563/18, EU:2020:234; z 15 lipca 2021 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-791/19, EU:C:2021:596; z 5 listopada 2019 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-192/18, EU:C:2019:924. Zob. również: A. Grzelak, A. Sakowicz, *Wymóg niezależności sądu krajowego jako element skutecznej ochrony sądowej (uwagi na tle wyroku TS z 19.11.2019 r. dla polskiego wymiaru sprawiedliwości)*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 5, s. 59–77; K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawo...*, s. 105–117; B. Grabowska-Moroz, A. Śledzińska-Simon, *Sądowa kontrola Trybunału Sprawiedliwości UE w zakresie zmian dotyczących niezależności sądownictwa w państwie członkowskim UE – uwagi na tle Polski i Węgier*, [w:] *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza: aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, red. Ł. Bojarski, K. Grajewski, J. Kremer, G. Ott, W. Żurek, Warszawa 2019, s. 403–430; P. Wachowiec, *Pojęcie sądu na gruncie traktatów unijnych. Polski wkład do redefinicji?*, [w:] *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza: aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, red. Ł. Bojarski, K. Grajewski, J. Kremer, G. Ott, W. Żurek, Warszawa 2019, s. 565–579.

²²⁰ Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego dostępu do wymiaru sprawiedliwości*, Luksemburg 2016, s. 38.

²²¹ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 47), dalej: TFUE.

²²² M. Taborowski, *Mechanizmy...*, s. 271 i przywoływana tam literatura.

nie jest generalnie kwalifikowany jako „sąd” w rozumieniu przepisów unijnych. Trybunał Sprawiedliwości orzekł, że w sytuacji gdy Trybunał Obrachunkowy nie sprawuje funkcji sądowych, tylko funkcje administracyjne, nie może być uznawany za „sąd” w rozumieniu art. 267 TFUE²²³.

Rozstrzygnięcie Trybunału Sprawiedliwości było konsekwencją pytania prawnego, z jakim wystąpił Trybunał Obrachunkowy. W greckim systemie prawnym komisarze Trybunału Obrachunkowego działają przy każdym ministerstwie w celu dokonywania kontroli wydatków dokonywanych przez ministerstwo. W tym przypadku komisarz Trybunału Obrachunkowego, działający przy Ministerstwie Kultury i Turystyki, dwukrotnie odmówił zatwierdzenia rachunku przedstawionego do zapłaty przez biuro księgowe Ministerstwa. Wskazał, że podstawą odmowy był fakt, że pracownik, na rzecz którego miała zostać dokonana płatność, był nieobecny na stanowisku pracy ze względu na swoją działalność związkową. Wobec dwukrotnej odmowy zatwierdzenia rachunku sprawa trafiła do rozstrzygnięcia do I Izby Trybunału Obrachunkowego.

Z pytaniem prejudycjalnym dotyczącym zgodności przepisów krajowych dopuszczających nieobecność w pracy w celu sprawowania działalności związkowej z prawem Unii wystąpił grecki Trybunał Obrachunkowy. Trybunał Sprawiedliwości musiał ustalić, czy Trybunał Obrachunkowy stanowi „sąd” w rozumieniu art. 267 TFUE. Powołując się na swoje dotychczasowe orzecznictwo²²⁴, TS stwierdził, że w celu zakwalifikowania danego organu jako „sądu” na gruncie prawa unijnego należy zbadać: „w szczególności podstawę prawną istnienia organu, jego stały lub tymczasowy charakter, obligatoryjny charakter jego jurysdykcji, kontradiktoryjność postępowania, stosowanie przez organ przepisów prawa oraz jego niezależność”²²⁵. Ponadto wniosek do TS jest uzasadniony, gdy: „sądy krajowe są uprawnione do występowania z wnioskiem do Trybunału wyłącznie w sprawie zawisłej przed tymi sądami oraz gdy zostały one wezwane do wydania orzeczenia w postępowaniu mającym doprowadzić do rozstrzygnięcia o charakterze

²²³ Wyrok TS z 19 grudnia 2012 r., *Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeoio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeoio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou*, C-363/11, EU:C:2012:825.

²²⁴ Wyroki TS: z 17 września 1997 r., *Dorsch Consult*, C-54/96, EU:C:1997:413, § 23; z 31 maja 2005 r., *Synetairismos Farmakopoion Aitolias & Akarnanias (Syfait) i inni*, C-53/03, EU:C:2005:333, § 23; z 14 czerwca 2007 r., *Armin Häupl v. Lidl Stiftung & Co. KG*, C-246/05, EU:C:2007:340, § 16, oraz postanowienie z 14 maja 2008 r., *Jonathan Pilato*, C-109/07, EU:C:2008:274, § 22.

²²⁵ Wyrok TS z 19 grudnia 2012 r., *Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeoio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeoio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou*, C-363/11, EU:C:2012:825, § 18.

sądowym”²²⁶, a organ orzekający był podmiotem trzecim względem organu, który wydał zaskarżoną decyzję²²⁷.

Trybunał Sprawiedliwości orzekł, że grecki Trybunał Obrachunkowy nie stanowi „sądu”, ponieważ dokonywał oceny sprawozdania sporządzonego przez własnego komisarza przy Ministrze Kultury i Turystyki. Wobec tego nie działał w charakterze podmiotu trzeciego w odniesieniu do wchodzących w grę interesów i nie był bezstronny²²⁸. Ponadto jurysdykcja Trybunału Obrachunkowego obejmowała tylko kontrolę wydatków państwa, a nie rozstrzyganie o tej kwestii. Tym samym działalność ta nie może zostać zakwalifikowana jako rozstrzyganie sporów prawnych. Trybunał Sprawiedliwości wskazał również, że rozstrzygnięcie greckiego Trybunału Obrachunkowego nie nabrało skutku prawomocnego wyroku, prowadzone postępowanie zaś nie skutkowało wydaniem orzeczenia o charakterze sądowym²²⁹. Ostatnim z argumentów przemawiających za uznaniem, że Trybunał Obrachunkowy nie stanowi na gruncie omawianej sprawy „sądu” w rozumieniu przepisów unijnych, była okoliczność, że pracownik, na rzecz którego miał zostać zatwierdzony rachunek do wypłaty, nie był stroną toczącego się postępowania²³⁰.

Drugim istotnym zagadnieniem – obok problemu zdefiniowania pojęcia „sądu” – jest zbadanie, w jaki sposób prawo unijne wpływa na kontrolę konstytucyjności prawa w państwach członkowskich. Punktem wyjścia do dalszych rozważań jest fundamentalny z perspektywy stosowania prawa unijnego wyrok w sprawie *Simmenthal*²³¹. Trybunał Sprawiedliwości w odpowiedzi na pytania zadane przez włoski sąd w trybie prejudycjalnym stwierdził, że sąd krajowy, mający w ramach swoich kompetencji za zadanie zastosować przepisy prawa wspólnotowego, zobowiązany jest zapewnić pełną skuteczność tych norm, nie stosując w razie konieczności, z mocy własnych uprawnień, wszelkich – nawet późniejszych – sprzecznych z nimi przepisów ustawodawstwa krajowego. Nie można przy tym wymagać od sądu wnioskowania ani oczekiwania na zniesienie przepisów niezgodnych z prawem unijnym w drodze ustawodawczej lub w jakimkolwiek innym trybie konstytucyjnym²³².

W przypadku greckiego systemu prawnego prawo unijne, obok Konstytucji, jest kolejnym źródłem norm prawnych, które wymaga pominięcia stosowania

²²⁶ *Ibidem*, § 19.

²²⁷ *Ibidem*, § 20.

²²⁸ *Ibidem*, § 25.

²²⁹ *Ibidem*, § 28.

²³⁰ *Ibidem*, § 29–30.

²³¹ Wyrok ETS z 9 marca 1978 r., *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA*, 106/77, EU:C:1978:49.

²³² *Ibidem*.

przepisów krajowych w przypadku zaistnienia niezgodności z prawem Unii Europejskiej. Pominięcie stosowania normy prawa krajowego na podstawie prawa unijnego jest zbliżone do sprawowania zdekoncentrowanej kontroli konstytucyjności. Jak wskazuje Victor Ferreres Comella:

(...) sądy konstytucyjne utraciły swój ogólny monopol prawny. Sądy powszechne mogą teraz dokonywać kontroli zgodności norm [prawa krajowego – dopisek K.R.] z prawem wspólnotowym. Akceptacja orzecznictwa Simmenthal jest jak zbrodnia zdrady wobec Kelsenowskiego porządku rzeczy! Jak na ironię, mamy tu europejski sąd ponadnarodowy, który „zamerykanizował” praktykę kontroli konstytucyjności prawa w różnych państwach członkowskich Unii Europejskiej²³³.

Co więcej, skutkiem przywoływanego wyroku Simmenthal jest nie tylko nakaz bezpośredniego stosowania prawa unijnego, ale również wykluczenie przyjmowania „nowych, ważnych aktów prawa krajowego, gdyby były one niezgodne z normami wspólnotowymi”²³⁴. Wyrok Simmenthal nakazuje, aby wszystkie sądy bezpośrednio i niezwłocznie zapewniły wykonanie jasnego i bezwarunkowego przepisu prawa wspólnotowego, nawet gdy istnieje przepis krajowy rangi konstytucyjnej sprzeczny z takim przepisem wspólnotowym. Obowiązkiem sądu krajowego jest odmowa zastosowania jakiegokolwiek przepisu prawa krajowego sprzecznego z prawem wspólnotowym²³⁵.

Jak wskazuje część greckiej doktryny, możliwe jest – na poziomie stosowania prawa krajowego – odstępianie od badania konstytucyjności ustawy na rzecz badania zgodności z prawem unijnym, gdy wobec określonego przepisu można postawić zarzut niezgodności zarówno z ustawą zasadniczą, jak i z prawem Unii²³⁶.

²³³ „Obviously, this deeply transforms the role of ordinary judges in Europe: they are now authorized to review, by themselves, the validity of parliamentary enactments under higher norms. Constitutional courts have lost the monopoly they used to have. They still retain their monopoly over the determination of the validity of statutes under the national constitution, but they have lost their general monopoly over statutes. Ordinary courts too can now check them under E.C. law. The holding in Simmenthal seems a crime of high treason against the Kelsenian order of things! Ironically, here we have a European supranational court that has »Americanized« the practice of judicial review of legislation in the diverse member states of the European Union” – V.F. Comella, *Constitutional Courts and Democratic Values: A European Perspective*, Yale 2009, s. 126.

²³⁴ Wyrok TS z 9 marca 1978 r., Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA, C-106/77, EU:C:1978:49, § 17.

²³⁵ T.T. Konciewicz, *Skutki niezgodności prawa krajowego ze wspólnotowym. Niestosowanie normy czy uznanie jej za nieistniejącą?*, „Palestra” 2004, nr 1–2, s. 177.

²³⁶ K. Γιαννακόπουλος, *Η πρόταση ίδρυσης συνταγματικού δικαστηρίου υπό το πρίσμα της εξέλιξης των σχέσεων μεταξύ εθνικού και ενωσιακού δικαίου*, [w:] *Η πρόκληση της αναθεώρησης του συντάγματος*, red. X. Ακριβοπούλου, N. Παπαχρήστος, Ateny–Saloniki 2013, s. 163 i n.

W ocenie greckich badaczy do sytuacji takiej może dochodzić stosunkowo często²³⁷. Mowa chociażby o postanowieniach KPP zbliżonych do krajowych konstytucji. Niewątpliwie sprzyja temu fakt, że współczesne ustawy zasadnicze nie stanowią wyłącznie zrębowego opisu ustroju państwa, ale mają na celu ochronę praw podstawowych jednostek. Status prawny jednostki stał się bowiem pełnoprawnym elementem ustaw zasadniczych, a samo KPP – częścią prawa pierwotnego Unii Europejskiej.

Przywołane stanowisko wywołuje wiele kontrowersji²³⁸. Rzeczywiście do badania zgodności przepisów prawa krajowego z Konstytucją upoważnia ona sama. Zgodnie z jej art. 28 ust. 1 normy prawa unijnego stanowią integralną część wewnętrznego prawa greckiego i mają wyższą moc prawną niż sprzeczne z nimi postanowienia ustawy. Podnosi się jednak, że istnieje wyraźne rozróżnienie między kontrolą zgodności norm prawa krajowego a kontrolą zgodności z prawem unijnym pod kątem reguł kontroli i jej następstw, a czynności te nie mogą być zastępowane²³⁹. Z tego względu, biorąc pod uwagę hierarchiczną budowę systemów prawnych, których zwieńczeniem jest ustawa zasadnicza, pominięcie to stawia pod znakiem zapytania rzeczywistą nadrzędność ustawy zasadniczej nad innymi aktami normatywnymi.

W kontekście tzw. autonomii proceduralnej państw członkowskich prawo unijne przyjmuje, że to do każdego państwa członkowskiego należy ustalenie, w jaki sposób powołane do tego sądy krajowe sprawują kontrolę konstytucyjności prawa. Mowa chociażby o prokonstytucyjnej wykładni, wykładni zgodnej z konstytucją czy o bezpośrednim stosowaniu konstytucji przez sędziów w systemie scentralizowanej kontroli²⁴⁰. Wydaje się jednak, że swoboda ta znika w optyce prawa unijnego, gdy przepisy krajowe zagrażają skuteczności norm unijnych²⁴¹.

Niezależnie od powyższych uwag pominięcie stosowania kontroli konstytucyjności ustawy na rzecz badania jej zgodności z prawem unijnym jest łatwiejsze

²³⁷ *Ibidem*.

²³⁸ B. Μπουκουβάλα, *Ο δικαστικός έλεγχος της συμβατότητας των νόμων με το διεθνές και ενωσιακό δίκαιο ως μία αυτόνομη μορφή ελέγχου για την άρση της σύγκρουσης των κανόνων δικαίου κατά την εφαρμογή τους*, s. 1– 50, <https://www.academia.edu/> (dostęp: 6.09.2022 r.).

²³⁹ *Ibidem*, s. 50.

²⁴⁰ Zob. również P. Kardas, *Rozproszona kontrola konstytucyjności prawa w orzecznictwie Izby Karnej Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych jako wyraz sędziowskiego konstytucyjnego posłuszeństwa*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2019, nr 4, s. 22–27.

²⁴¹ „Z tego wynika, że wszystkie władze państw członkowskich są zobowiązane do zapewnienia pełnej skuteczności postanowień prawa wspólnotowego, także wtedy gdy władze te wprowadzają zmiany do konstytucji” – wyrok TS z 23 kwietnia 2009 r., *Angeliakidi v. Organismos Nomarchiakís Autodioikísís Rethymnis*, C-378/07–C-380/07, EU:C:2009:250, § 207.

do inkorporacji w państwach, które przyjęły model zdekoncentrowanej kontroli konstytucyjności prawa. Jednoczesne istnienie sądów konstytucyjnych oraz Trybunału Sprawiedliwości siłą rzeczy powoduje możliwość pojawiania się orzeczeń, które wzajemnie się wykluczają²⁴². Trybunał uznał, że stosowanie prawa unijnego wyprzedza obowiązek sędziego polegający na posłużeniu się orzeczeniem sądu konstytucyjnego dotyczącego przepisów prawa krajowego. W sprawie Jozef Križan i in. v. Slovenská inšpekcia životného prostredia TS orzekł, że:

(...) art. 267 TFUE powinien być interpretowany w ten sposób, że sąd krajowy może z urzędu skierować do Trybunału wnioski o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym, choć orzeka w następstwie odesłania po uchyleniu jego pierwszego orzeczenia w drodze kasacji przez trybunał konstytucyjny danego państwa członkowskiego, a przepis krajowy nakazuje mu rozstrzygnąć spór zgodnie z opinią prawną wyrażoną przez ów trybunał²⁴³.

Dotychczas ani prawo krajowe, ani prawo unijne nie wykształciły żadnego mechanizmu radzenia sobie z takimi sytuacjami. Jako *ultima ratio* należy uznać wystąpienie danego kraju ze wspólnoty europejskiej, a zdaniem Konstandinosa Janakopulosa: „Jednocześnie prawo unijne naciska na decentralizację kontroli konstytucyjności prawa i na państwa członkowskie, które mają tradycję skupiania tej kontroli w sądzie konstytucyjnym”²⁴⁴.

Postępująca jurydyzacja praw człowieka i zagwarantowanie jej ochrony również na szczeblu międzynarodowym przez ETPC i TS, a także działalność tego ostatniego w kontekście funkcjonowania Unii Europejskiej prowadzą do następujących konkluzji.

Po pierwsze, okoliczność istnienia umów międzynarodowych i sądownictwa międzynarodowego wzmacnia krajowe rozwiązania państw unijnych i Rady Europy w zakresie ochrony praw człowieka oraz utrzymywania określonego standardu demokracji. W tym kontekście należy odczytywać wymóg zapewnienia odpowiedniego standardu sądownictwa zgodnego zarówno z umowami międzynarodowymi, które tworzą Unię Europejską i Radę Europy, jak i z orzecznictwem TS i ETPC. Wielość systemów ochrony praw człowieka występujących na poziomie

²⁴² Np. cykl włoskich spraw Tarrico zob. K. Doktor-Bindas, *Tożsamość konstytucyjna jako controlimites w Republice Włoskiej*, [w:] *Tożsamość konstytucyjna w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej*, red. A. Wróbel, M. Ziółkowski, Warszawa 2021, s. 87–119.

²⁴³ Wyrok TS z 15 stycznia 2013 r., Jozef Križan v. Slovenská inšpekcia životného prostredia, C-416/10, EU:C:2013:8, § 73.

²⁴⁴ „Την ίδια στιγμή, το δικαίο της Ένωσης ασκεί πιέσεις αποκέντρωσης του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων και στα κράτη μέλη που έχουν παράδοση στη συγκέντρωση αυτού του ελέγχου σε ένα συνταγματικό δικαστήριο” – Κ. Παννακόπουλος, *Η πρόταση...*, s. 173.

krajowym i międzynarodowym to znaczne osiągnięcie szeroko rozumianej, europejskiej kultury prawnej.

Po drugie, wielość systemów ochrony praw człowieka powinna stanowić nie formę konkurencji między międzynarodowymi a krajowymi organami ochrony praw podstawowych, lecz przestrzeń do kooperacji²⁴⁵. Aktualne jest przy tym stanowisko Federalnego Trybunału Konstytucyjnego, zapadłe w sprawie Solange II:

(...) [dopóki] Wspólnoty Europejskie generalnie zapewniają, w szczególności poprzez orzecznictwo ETS, skuteczną ochronę praw podstawowych w stosunku do władzy zwierzchniej Wspólnot, w istocie równą niewzruszalnej ochronie praw podstawowych wynikającej z niemieckiej UZ [Ustawy Zasadniczej – dopisek K.R.], a zwłaszcza generalnie poręczają nienaruszalność istoty praw podstawowych – dopóty FSK nie będzie już wykonywać swoich kompetencji w odniesieniu do kwestii dopuszczalności stosowania pochodnego prawa wspólnotowego funkcjonującego jako podstawa prawna działań niemieckich sądów lub organów administracji na obszarze władzy zwierzchniej RFN, a tym samym nie będzie badać zgodności pochodnego prawa wspólnotowego z gwarancjami praw podstawowych zawartymi w UZ²⁴⁶.

Po trzecie, określony standard zorganizowania wymiaru sprawiedliwości wypracowany w ramach działalności orzeczniczej ETPC i TS ma zastosowanie również do sądów konstytucyjnych oraz organów odgrywających ich rolę, takich jak NSS w Republice Greckiej. Z perspektywy ochrony praw jednostki sądy konstytucyjne muszą spełniać standardy określone przez traktaty międzynarodowe i relewantne orzecznictwo ETPC i TS.

Po czwarte, specyfika prawa unijnego i konieczność jego stosowania z pierwszeństwem przed normami prawa krajowego zdaje się sprzyjać rozwojowi form zdekoncentrowanej kontroli konstytucyjności prawa²⁴⁷. Okoliczność ta nabiera

²⁴⁵ M. Zubik, *Prawo konstytucyjne...*, s. 71–72; M. Safjan, *Dialog czy konflikt? O relacji Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i sądów konstytucyjnych w dziedzinie zastosowania praw podstawowych*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2015, nr 1, s. 75–89; idem, *Dlaczego dialog pomiędzy sądami bywa trudny? O barierach pytań prejudycjalnych*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 20, s. 7–25.

²⁴⁶ Postanowienie FTK z 22 października 1986 r., 2 BvR 197/83, Solange II (Niemcy), cyt. za: M. Bainczyk, *Polski i niemiecki Trybunał Konstytucyjny wobec członkostwa państwa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2017, s. 146. Zob. również: *Relacje między prawem konstytucyjnym a prawem wspólnotowym w orzecznictwie sądów konstytucyjnych państw Unii Europejskiej. Omówienia 66 wybranych orzeczeń sądów konstytucyjnych Austrii, Belgii, Republiki Cypru, Republiki Czeskiej, Danii, Francji, Hiszpanii, Niemiec, Słowacji, Słowenii, Węgier i Włoch (1964–2006)*, oprac. B. Banaszkiewicz, P. Bogdanowicz, Warszawa 2006, s. 74.

²⁴⁷ Zasada pierwszeństwa prawa unijnego została wyrażona już w 1964 r. w wyroku TS z 15 lipca 1964 r., Flaminio Costa v E.N.E.L., C-6/64, EU:C:1964:66. Zob. również A. Mavritákis,

dotatkowego znaczenia właśnie w kontekście podporządkowania przez polityków krajowych sądów w Polsce czy na Węgrzech²⁴⁸. Należy podkreślić, że stosowanie prawa unijnego z pierwszeństwem przed prawem krajowym nie różni się zasadniczo od kontroli konstytucyjności prawa w ramach zdekoncentrowanego modelu, a przynajmniej różnice te nie są tak daleko idące, jak w przypadku kontroli scentralizowanej.

Po piąte, krajowe sądy konstytucyjne wykorzystują pojęcie tożsamości konstytucyjnej państwa członkowskiego jako przesłankę niestosowania zasad wynikających z traktatów unijnych²⁴⁹. Zauważalne jest, że dialog między TS a krajowymi sądami konstytucyjnymi przybiera często formę współzawodnictwa o to, który sąd jest „sądem ostatniego słowa”, a nie wspomnianej kooperacji²⁵⁰. Spośród najnowszych orzecznictwa można wymienić w szczególności wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 5 maja 2020 r.²⁵¹. Stoi on w opozycji do unijnych instytucji i wprost odwołuje się do zasady nadrzędności krajowej ustawy zasadniczej, wskazując, że: „Pierwszeństwo Konstytucji (art. 20 ust. 3 UZ [Ustawy Zasadniczej – dopisek K.R.]) zobowiązuje organy konstytucyjne, by w ramach swojego współudziału

Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, η εναρμονισμένη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος και η τεχνική της αναλογικότητας (με αφορμή το τέλος του «Βασικού Μετόχου»), „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2015, nr 3, s. 317–335.

²⁴⁸ M. Pyziak-Szafnicka, *Trybunał Konstytucyjny á rebours*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 5, s. 25–45.

²⁴⁹ K. Γιαννακόπουλου, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, Ateny–Komotini 2013, s. 360.

²⁵⁰ Oprócz wspomnianej serii spraw Taricco warto wspomnieć o wyroku czeskiego Sądu Konstytucyjnego, który orzeczeniem z 31 stycznia 2012 r. odmówił wykonania orzeczenia TS, powołując się na ochronę narodowej tożsamości konstytucyjnej. W uzasadnieniu wyroku czeski Sąd Konstytucyjny stwierdził, że: „najwyższym prawem na terytorium Czech jest konstytucja. Sąd Konstytucyjny natomiast pozostaje najwyższym strażnikiem czeskiego porządku konstytucyjnego, w tym również przed możliwymi nadużyciami ze strony organów Unii lub prawa europejskiego. Akty prawne organów UE, dokonujące wykładni lub rozwijające prawo UE w sposób, który zagraża podstawom porządku konstytucyjnego i założeniom demokratycznego państwa prawnego, nie mogą obowiązywać w Republice Czeskiej. (...) Mając powyższe na uwadze, Sąd Konstytucyjny uznał, że Trybunał Sprawiedliwości działał *ultra vires*, wydając wyrok w sprawie C-399/09” – zob. wyrok Sądu Konstytucyjnego z 31 stycznia 2012 r., ÚS 4/06, (Czechy), cyt. za: M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Kontrola konstytucyjności prawa pochodnego UE w trybie skargi konstytucyjnej i pytań prawnych*, [w:] *Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*, red. M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, Wrocław 2015, s. 58–59.

²⁵¹ Wyrok FTK z 5 maja 2020 r., 2 BvR 859/15, 2 BvR 1651/15, 2 BvR 2006/15, 2 BvR 980/16, DE:BVerfG:2020:rs20200505.2bvr085915. Zob. również M. Bainczyk, *Glosa do wyroku FTK z 5 maja 2020 r. w sprawie obligacji EBC*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2020, nr 2, s. 257–271.

w realizacji programu integracyjnego, jak również przy jego konkretyzacji i rozwijaniu, dbały o zachowanie jego granic²⁵². Co ciekawe, NSS zdążył już zastrzec, że jego działalność nie zastępuje TS. W wyroku nr 29/1999 NSS stwierdził, że:

(...) właściwy do interpretacji prawa wspólnotowego jest ETS (obecnie: TS). Uznanie równoległej kompetencji w przypadku NSS, który w celu jej wykonania musiałby zwrócić się do ETS z pytaniem prejudycjalnym, nie tylko nie służyłoby żadnemu rzeczywistemu celowi, ale także byłoby sprzeczne ze wspólnotowym obowiązkiem krajowych sądów najwyższych skierowania pytania prejudycjalnego do ETS z pominięciem innych konstytucyjnych organów²⁵³.

Po szóste, zdekoncentrowany model kontroli konstytucyjności prawa, który zaadaptowała Grecja, zdaje się lepiej odpowiadać praktycznym wyzwaniom, jakie stoją przed sędziami państw członkowskich w zakresie stosowania prawa Unii Europejskiej. Wobec nieistnienia w greckim systemie prawnym sądu konstytucyjnego charakterystycznego dla systemów kontroli scentralizowanej w przypadku zaistnienia niezgodności norm prawa krajowego z prawem unijnym – trudniej jest powołać się Grecji na pojęcie tożsamości konstytucyjnej²⁵⁴. Chociażby z tego powodu greckie sądy formułują zasadę prowadzenia proeuropejskiej wykładni przepisów prawa krajowego. Rada Stanu w wyroku o sygn. RS 3470/2011 orzekła wręcz, że istnieje: „obowiązek harmonizacji przepisów konstytucyjnych z zasadami prawa wspólnotowego”²⁵⁵. Stanowisko to pozostaje przy tym zgodne z regułą Simmenthal:

(...) każdy sąd krajowy orzekający w ramach swoich kompetencji ma obowiązek stosować w całości prawo wspólnotowe i zapewnić ochronę uprawnień wynikających z tego prawa dla jednostek, odmawiając zastosowania jakiegokolwiek przepisu prawa krajowego, który byłby ewentualnie z nim sprzeczny, zarówno wcześniejszego, jak późniejszego od normy wspólnotowej²⁵⁶.

²⁵² M. Bainczyk, *Glosa...*, s. 268–269.

²⁵³ „αρμόδιο για την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου είναι το ΔΕΚ (πλέον ΔΕΕ). Η αναγνώριση παράλληλης αρμοδιότητας στο ΑΕΔ, το οποίο για να την ασκήσει θα έπρεπε να υποβάλλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ, όχι μόνο δε θα εξυπηρετούσε κανένα πραγματικό σκοπό, αλλά θα ήταν αντίθετη προς την κοινοτική υποχρέωση των ανωτάτων εθνικών δικαστηρίων να παραπέμπουν απευθείας στο ΔΕΚ το ερμηνευτικό ζήτημα χωρίς την παρεμβολή άλλης συνταγματικής διαδικασίας”, wyrok NSS nr 29/1999.

²⁵⁴ A. Τσάτσος, *Ίδρυση ελληνικού συνταγματικού δικαστηρίου: ένα θεσμικό σοκ σε κύμα*, „Επιστημονικό Περιοδικό Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων” 2017, nr 1, s. 55–58.

²⁵⁵ „υποχρέωση εναρμόνισης των συνταγματικών διατάξεων με τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 3470/2011.

²⁵⁶ Wyrok ETS z 9 marca 1978 r., *Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA*, C-106/77, EU:C:1978:49, § 21.

Zdaniem części autorów od 2011 r., mimo braku formalnego uznania pierwszeństwa prawa unijnego przed postanowieniami Konstytucji, w greckim orzecznictwie widoczna jest przynajmniej pośrednia tendencja do uznawania prymatu prawa unijnego²⁵⁷. Z tego względu w regularnie występującej w Grecji dyskusji na temat konieczności powoływania sądu konstytucyjnego na wzór modelu scentralizowanego niektórzy autorzy podważają sens jego istnienia z perspektywy prawa unijnego. Przywoływany już Janakopoulos przekonuje, że: „w świetle wpływu prawa unijnego na sądową kontrolę konstytucyjności ustaw powołanie sądu konstytucyjnego w Grecji jest – jeśli nie przestarzałe, to co najmniej – poważnie wątpliwe”²⁵⁸.

²⁵⁷ D. Kabat-Rudnicka, *Konstytucjonalizacja Unii Europejskiej a sądownictwo konstytucyjne. Wielopoziomowa współpraca czy rywalizacja?*, Warszawa 2016, s. 246 i przywoływana tam literatura.

²⁵⁸ „υπό το πρίσμα της επίδρασης του ενωσιακού δικαίου στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, η ίδρυση ενός συνταγματικού δικαστηρίου αποτελεί μία – αν όχι ξεπερασμένη, τουλάχιστον – σοβαρώς αμφισβητούμενη επιλογή” – Κ. Γιαννακόπουλος, *Η πρόταση...*, s. 181–182. Tożsame stanowisko wyraża A. Τσάτσος, *Ίδρυση ελληνικού...*, s. 58.

ROZDZIAŁ IV

Modele kontroli konstytucyjności prawa

1. Uwagi wprowadzające

Kontrolę konstytucyjności prawa ujmuje się jako złożony proces kompleksowej oceny prawa, której celem jest ochrona nadrzędności ustawy zasadniczej²⁵⁹. W zależności od przyjętych rozwiązań różne mogą być jednak skutki stwierdzenia niezgodności normy z ustawą zasadniczą, jak również różne organy mogą być uprawnione do jej stwierdzania. Na świecie obowiązują dwa zasadnicze modele kontroli konstytucyjności prawa: amerykański (zdekoncentrowany, zdecentralizowany)²⁶⁰ oraz europejski (Kelsenowski, scentralizowany)²⁶¹. Obok nich funkcjonują systemy mieszane, np. grecki czy portugalski. Rozwiązania szczególne, które nie wpisują się w zaproponowany podział na scentralizowany i zdecentralizowany, przyjęły Francja²⁶² oraz Izrael²⁶³. Różnice między sposobem przeprowadzania

²⁵⁹ K. Wojtyczek, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2013, s. 31 i n.

²⁶⁰ Za interesujące należy uznać rozwiązania państw skandynawskich, które w zasadzie przyjęły rozproszony model kontroli konstytucyjności prawa: M. Grzybowski, *Ochrona wolności i praw jednostki. Specyfika podejścia skandynawskiego*, [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019, s. 649–663; *idem*, *Instytucja kontroli i ochrony konstytucyjności prawa w Finlandii (geneza i ewolucja)*, [w:] *Potentia non est nisida bonum. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Witkowskiemu*, red. M. Serowaniec, A. Bień-Kacała, A. Kustra-Rogatka, Toruń 2018, s. 347–359; A. Rytel-Warzocho, *Kontrola konstytucyjności prawa przez sądy powszechne – rozwiązania państw nordyckich*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. 31, s. 405–418.

²⁶¹ R. Hauser, J. Trzeciński, *O formach kontroli konstytucyjności prawa przez sądy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2008, z. 2, s. 9.

²⁶² A.R. Brewer-Carías, *Judicial Review: Comparative Constitutional Law, Essays, Lectures and Courses (1985–2011)*, Caracas 2014, s. 342–353.

²⁶³ Ł. Perlikowski, *Rola Sądu Najwyższego Państwa Izrael w kontekście stabilności ustroju politycznego opartego na konstytucji nieskodyfikowanej*, „Przegląd Sejmowy” 2022, nr 1, s. 124 i n.; A. Rataj, *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny*, Kraków–Budapeszt, *passim*.

i skutkami kontroli w poszczególnych państwach powodują konieczność wyodrębnienia trzech pojęć:

- 1) kontroli konstytucyjności prawa (*judicial review*);
- 2) kontroli hierarchicznej zgodności norm prawnych (ograniczone *judicial review*);
- 3) sądownictwa konstytucyjnego²⁶⁴.

Ustanowienie sztywnych konstytucji pisanych dało początek sądowej kontroli konstytucyjności prawa²⁶⁵. Zdzisław Czeszejko-Sochacki pisze wręcz, że:

(...) u podstaw powstania sądowej kontroli zgodności prawodawstwa leży jej genetyczny związek z konstytucją pisaną jako podstawowym aktem prawnym państwa, charakteryzującym się prawną nadrzędnością w stosunku do innych zjawisk prawnych, wyposażonym w wyższą moc prawną²⁶⁶.

Pierwszą z nowoczesnych ustaw zasadniczych była Konstytucja Stanów Zjednoczonych przyjęta w 1789 r. To właśnie w tym kraju, w 1803 r., narodziła się sądowa kontrola konstytucyjności prawa²⁶⁷. We wspomnianym już wyroku *Madison v. Marbury* Sąd Najwyższy wywiódł z amerykańskiej Konstytucji kompetencję do orzekania o niezgodności aktów prawnych Kongresu (a w niektórych sytuacjach również aktów prezydenta) z Konstytucją i do odmowy ich stosowania²⁶⁸.

²⁶⁴ Należy podzielić pogląd, że: „Potrzeba oddzielenia tych pojęć wynika przede wszystkim z tego, że sądy konstytucyjne, w ścisłym tego słowa znaczeniu (a więc organy powołane w celu badania hierarchicznej zgodności aktów normatywnych), pełnią współcześnie również inne funkcje” – A. Kustra, *Kelsenowski model kontroli konstytucyjności prawa a integracja europejska: studium wpływu*, Toruń 2015, s. 20.

²⁶⁵ Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003, s. 7.

²⁶⁶ *Ibidem*, s. 8.

²⁶⁷ S. Kubas, *Judicial review – geneza i rozwój*, [w:] *Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, red. K. Świerk-Bożek, Kraków 2004, s. 127–147; *idem*, *Powoływanie sędziów amerykańskiego Sądu Najwyższego*, [w:] *Prawa człowieka. Społeczeństwo obywatelskie. Państwo demokratyczne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Pawłowi Sarneckiemu*, red. P. Tuleja, M. Florczak-Wątor, S. Kubas, Warszawa 2010, s. 171–182; *idem*, *Warta na obrzeżach Konstytucji: Dekonstrukcja mitu założycielskiego amerykańskiej sądowej kontroli konstytucyjności prawa*, Kraków 2019, *passim*; B. Stępień-Załučka, *Sędziowski stan spoczynku. Studium konstytucyjnoprawne*, Warszawa 2019, s. 31. Jak wskazuje S. Kubas, nie należy przeceniać wartości wyroku Sądu Najwyższego z 24 lutego 1803 r., *Madison v. Marbury*, 5 U.S. 137 (USA). Autor ten wskazuje, że doszło do mitologizacji znaczenia tego wyroku i należy o nim mówić w dwóch kontekstach, tj. dziewiętnastowiecznym oraz dwudziestowiecznym. Pierwotny sens wyroku zapadłego na początku XIX w. został znacząco przeinaczony przez samych sędziów, zabezpieczając ich pozycję ustrojową – zob. S. Kubas, *Warta na obrzeżach...*, s. 12 i n.

²⁶⁸ Przywoływane orzeczenie nie jest jednak pierwszym, które wskazywałoby na „odczytanie” przez federalny Sąd Najwyższy kompetencji do sądowej kontroli prawa. Można wskazać

Wyrok ten rozpoczął sądową kontrolę konstytucyjności prawa w USA i dał początek tzw. rozproszonemu modelowi kontroli²⁶⁹. Badanie konstytucyjności aktu prawnego w tym systemie następuje przy okazji rozstrzygania konkretnej sprawy przed dowolnym sądem. Kontrola jest sprawowana przez sądy wszystkich instancji i polega na ocenie zgodności z Konstytucją danej normy na gruncie jej konkretnego zastosowania w rozpatrywanej sprawie (*invalidity as applied*)²⁷⁰. W przypadku stwierdzenia niekonstytucyjności danej normy w toczącym się postępowaniu sąd uznaje ją za nieważną i pomija w stosowaniu (*null and void*). Teoretycznie rozstrzygnięcie to wiąże wyłącznie strony sporu, ale ze względu na znaczenie precedensu oraz wpływ orzecznictwa sądów wyższych instancji – skutek orzeczenia może być znacznie szerszy. Cechą charakterystyczną systemu rozproszonej kontroli jest powiązanie zasięgu oddziaływania zapadłego orzeczenia z hierarchiczną pozycją sądu²⁷¹. Największe znaczenie mają, co oczywiste, orzeczenia sądów najwyższych. Zjawisko to najlepiej ilustruje przykład federalnego Sądu Najwyższego USA²⁷². Nie pełni on funkcji sądu konstytucyjnego w rozumieniu europejskiego modelu kontroli konstytucyjności prawa i nie deroguje norm prawnych niezgodnych z ustawą zasadniczą²⁷³. W praktyce jednak sądy niższych instancji nie stosują norm prawnych uznanych przez amerykański Sąd Najwyższy za niezgodne z federalną ustawą zasadniczą²⁷⁴. Z tego względu Sąd ten bywa traktowany przez niektórych przedstawicieli doktryny jak sąd konstytucyjny, jeśli chodzi o skutek zapadających rozstrzygnięć²⁷⁵.

na inne rozstrzygnięcia sądowe, np.: *Hylton v. United States*, 3 U.S. 171 z 1796 r. albo *Calder v. Bull*, 3 U.S. 386 z 1798 r. W ramach przywoływanych orzeczeń sędziowie wskazywali na konieczność kontroli działań innych organów władzy pod względem zgodności z ustawą zasadniczą – zob. P. Laidler, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki: od prawa do polityki*, Kraków 2011, s. 59–60.

²⁶⁹ E. Zwierzchowski, *Sądownictwo konstytucyjne*, Białystok 1994, s. 11.

²⁷⁰ P. Mikuli, *Zdekoncentrowana...*, s. 64.

²⁷¹ *Ibidem*, s. 64–65.

²⁷² A. Kustra-Rogatka, I. Wróblewska, W. Włoch, *Osobliwy sąd. Idea sądownictwa konstytucyjnego w kontekstach rządów prawa, demokracji i praw jednostki*, Toruń 2021, s. 23–31.

²⁷³ M. Gutowski, P. Kardas, *Konstytucja z 1997 r. a model kontroli konstytucyjności prawa*, „Palestra” 2017, nr 4, s. 24.

²⁷⁴ Głównie przez wzgląd na autorytet Sądu Najwyższego oraz zasadę *stare decisis* – zob. M. Zubik, *Prawo konstytucyjne...*, s. 307.

²⁷⁵ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 7. Pozycja ustrojowa Sądu Najwyższego USA jest jednak dalece odmienna od kontynentalnych trybunałów konstytucyjnych. Jak pisze M. Rosenfeld: „Inaczej niż tradycja kontynentalna, gdzie prawo jest wyłącznie produktem ustawodawcy, natomiast sędziowie ograniczają się do stosowania prawa, w tradycji amerykańskiej prawa precedensowego sędziego jest niezależnym źródłem prawa oraz hamulcem dla (niekonstytucyjnych) praw ustawodawcy” – M. Rosenfeld, *Constitutional adjudication in Europe and the*

Model ten można więc scharakteryzować jako zdekoncentrowany (rozproszony), następczy i konkretny²⁷⁶.

Odmienny model sądowej kontroli konstytucyjności prawa wykształcił się na kontynencie europejskim. System ten opiera się na całkowicie różnych założeniach. Koniec XVIII w. i przemiany wywołane rewolucją francuską spowodowały stopniowe powstawanie konstytucji pisanych²⁷⁷. Konsekwencją przyjęcia sztywnych konstytucji pisanych była potrzeba zapewnienia im realnej nadrzędności w systemie prawa oraz ich ochrony²⁷⁸. Europejscy prawnicy stanęli wobec tego samego wyzwania, przed którym stanęli ich amerykańscy odpowiednicy. Problem ten został jednak rozwiązany zupełnie inaczej. O ile na gruncie Konstytucji Stanów Zjednoczonych stosunkowo szybko wykształcił się model sądowej kontroli konstytucyjności (jakkolwiek początkowo, przez prawie 60 lat, miał on znikome znaczenie), o tyle w Europie taka ewentualność była pierwotnie odrzucana. W szczególności francuska doktryna, nie bez wpływu prądów intelektualnych okresu rewolucji francuskiej, wskazywała, że ochrona nadrzędności konstytucji powinna być sprawowana przez parlament, który jest jedynym podmiotem uprawnionym do stanowienia prawa. W tym systemie rola sędziego sprowadzona była zasadniczo do wykonawcy postanowień suwerennego parlamentu wyrażonych w ustawach. Sędziowie, którzy mieli być tylko „ustami ustaw”, nie byli uprawnieni do oceny rozstrzygnięć ustawodawcy²⁷⁹. Leszek Garlicki pisze wprost, że: „Dla francuskiej tradycji charakterystyczne jest rewolucyjne zerwanie z ideą kontroli sprawowanej przez organy sądowe”²⁸⁰. Z tego względu doktryna francuska odrzucała pozaparlamentarne formy kontroli konstytucyjności prawa, traktując tę materię jako *interna corporis* parlamentu. W zasadzie ani

United States: paradoxes and contrasts, [w:] *European and US Constitutionalism*, red. G. Nolte, Cambridge 2005, s. 212, cyt. za: D. Kabat-Rudnicka, *Konstytucjonalizacja...*, s. 147–148.

²⁷⁶ P. Mikuli, *Zdekoncentrowana...*, s. 11; E. Zwierzchowski, *Sądownictwo...*, s. 41–42.

²⁷⁷ Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo...*, s. 7–8.

²⁷⁸ L. Garlicki, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1987, s. 31.

²⁷⁹ M. Zubik, *Prawo konstytucyjne...*, s. 307.

²⁸⁰ L. Garlicki, *Sądownictwo...*, s. 19. W okresie przed rewolucją francuską kształtowała się idea ochrony ładu konstytucyjnego. R. Puchta pisze wręcz, że: „Wbrew obiegowym opiniom idea sądowej ochrony ładu konstytucyjnego jest silnie zakorzeniona w tradycji ustrojowej Francji” – R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 20. Autor ten powołuje się przy tym na stanowisko W. Skrzydło, zgodnie z którym: „[f]rancuska doktryna prawa konstytucyjnego przyjmowała zawsze, jako kamień węgielny, zasadę nadrzędności konstytucji w systemie źródeł prawa. Jednakże przez długi okres zasadzie tej nie towarzyszyły żadne gwarancje instytucjonalne. Prawo francuskie nie знаło żadnych środków prawnych ani instytucji gwarantujących zgodność ustaw z konstytucją. Niektórzy autorzy upatrywali w tym istotną sprzeczność między doktryną a rozwiązaniami prawnymi” – cyt. za: R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 20.

w okresie IV, ani V Republiki Francuskiej nie zaakceptowano w pełni dokonywania abstrakcyjnej kontroli konstytucyjności prawa²⁸¹. Jak wskazuje Radosław Puchta, ustawa jako wyraz woli powszechnej, pochodząca z organu wybranego przez Naród-Suwerena, w przeciwieństwie do absolutystycznego króla nie może „czynić źle”²⁸².

Inaczej kwestie związane z ochroną konstytucyjności były traktowane przez państwa germańskiego kręgu kulturowego. Monarchie absolutne, do jakich należały Prusy i Austria, sprowadzały sędziów do roli jednego z instrumentów władzy monarszej. Skomplikowana, wieloelementowa struktura I Rzeszy Niemieckiej powodowała jednak problemy „federalistyczne” (posługując się współczesną terminologią). Spory wynikające z wieloelementowej struktury tego państwa rozstrzygały Sąd Kameralny Rzeszy (Reichskammergericht) oraz Nadworna Rada Rzeszy (Reichshofrat). Jak wskazuje Leszek Garlicki, ukształtowana wówczas tradycja niemiecka sprowadzała się do założenia, że najwłaściwszą metodą rozstrzygania sporów o publicznoprawnym charakterze jest postępowanie sądowe²⁸³.

Z punktu widzenia europejskiego modelu sądowej kontroli konstytucyjności prawa przełomowe znaczenie miały prace Hansa Kelsena²⁸⁴. Autor ten nakreślił systematyczny wykład całości systemu prawa pozytywnego. W kontekście sądowej kontroli konstytucyjności prawa kluczowe w jego pracach było podkreślenie, że normy konstytucyjne znajdują się na najwyższym hierarchicznie szczeblu struktury prawa pozytywnego. Sądowa kontrola norm jest natomiast logiczną konsekwencją budowy systemu prawnego. Słusznie zauważa Dominique Rousseau, że Kelsen pierwszy przedstawił:

(...) taką teorię porządku prawnego, która nie tylko uzasadnia i legitymizuje kontrolę konstytucyjności prawa, ale w istocie czyni z niej główny ośrodek i gwaranta ważności całego systemu prawnego. Bez tej kontroli nie funkcjonowałaby gwarancja prawidłowości systemu, tj. przenoszenia mocy prawnej na normę, co stanowi swoisty punkt oparcia teorii Kelsenowskiej. Pozbawiona kontroli konstytucyjności piramida norm prawnych Kelsena rozpada się!²⁸⁵.

²⁸¹ M. Zubik, *Status prawny sędziego Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2011, s. 14.

²⁸² R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 23.

²⁸³ L. Garlicki, *Sądownictwo...*, s. 20.

²⁸⁴ H. Kelsen, *Czysta teoria prawa*, tłum. R. Szubert, Warszawa 2014, *passim*; *idem*, *Istota i rozwój...*; A. Kustra, *Kelsenowski model...*, s. 15–16; A. Kustra-Rogatka, *Kelsenowskie podstawy sądownictwa konstytucyjnego*, [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, red. M. Granat, Warszawa 2018, s. 9–35 i przywoływana tam literatura.

²⁸⁵ D. Rousseau, *Sądownictwo konstytucyjne w Europie*, tłum. M. Granat, Warszawa 1999, s. 21.

Prace dwóch pozytywistów prawniczych, Hansa Kelsena i Georga Jellinka²⁸⁶, tworzących tzw. wiedeńską szkołę prawa, stanowiły asumpt do ustanowienia Trybunału Konstytucyjnego w Austrii²⁸⁷. Wprowadzony model sądowej kontroli konstytucyjności ustaw charakteryzował się czterema cechami²⁸⁸. Po pierwsze, kompetencja do badania zgodności aktów prawnych z ustawą zasadniczą została przyznana jednemu wyspecjalizowanemu organowi – Trybunałowi Konstytucyjnemu²⁸⁹. Z tego powodu ten rodzaj kontroli ma skoncentrowany charakter. Po drugie, ów wyspecjalizowany organ stał się strażnikiem konstytucji, a jego działalność nie ograniczała się wyłącznie do rozstrzygania kwestii hierarchicznej zgodności norm. Badał on również ważność wyborów lub rozpatrywał skargi konstytucyjne²⁹⁰. Po trzecie, kontrola przybrała formę abstrakcyjną, a więc była sprawowana w oderwaniu od konkretnego sporu prawnego. Po czwarte, kontrola prawa powszechnie obowiązującego nabrała bezwzględnego charakteru. Przepis uznany za niezgodny z ustawą zasadniczą podlega derogacji ze skutkiem *erga omnes*.

Model wprowadzony w latach 20. XX w. stał się przykładem dla innych państw europejskich już w dwudziestolecie międzywojennym, przy czym początkowo brak było powszechnej zgody co do użyteczności tej koncepcji²⁹¹. Model scentralizowanej, sądowej kontroli konstytucyjności ustaw został recypowany bezpośrednio po II wojnie światowej przez RFN oraz Włochy, potem także w państwach należących do byłego „bloku wschodniego”²⁹². Cechami charakterystycznymi modelu Kelsenowskiego są: scentralizowanie, abstrakcyjność, sprawowanie kontroli zarówno następczo, jak i uprzednio oraz rozstrzygnięcie wywierające skutek *erga omnes*²⁹³. W tym modelu kontrola konstytucyjności może

²⁸⁶ H. Kelsen, *Istota..., passim*; G. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, tłum. M. Balsigerowa, M. Przedborski, Warszawa 1924, *passim*.

²⁸⁷ L. Garlicki, *Sądownictwo...*, s. 39–40.

²⁸⁸ *Ibidem*, s. 40.

²⁸⁹ B. Stępień-Załuśka, *Sędziowski stan spoczynku...*, s. 55–56.

²⁹⁰ Współcześnie trybunały konstytucyjne wyposażone są w wiele kompetencji, które służą ochronie konstytucyjnego porządku państwa. Tytułem przykładu, zgodnie z art. 93 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec, Federalny Trybunał Konstytucyjny orzeka m.in.: o wykładni Ustawy Zasadniczej w przypadku sporów o zakres praw i obowiązków najwyższych organów federalnych lub innych podmiotów, skarg konstytucyjnych, tzw. sporów federalnych czy kontroli hierarchicznej zgodności norm – zob. *Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec*, tłum. B. Banaszak, A. Malicka, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Stańkiewicz, Warszawa 2011, s. 538.

²⁹¹ A. Mączyński, J. Podkowik, [w:] *Konstytucja RP*, t. II, *Komentarz. Art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, komentarz do art. 188, s. 1128.

²⁹² *Ibidem*. W Polsce Trybunał Konstytucyjny został ustanowiony w 1982 r.

²⁹³ A. Kustra, *Kelsenowski model...*, s. 20.

przyjąć charakter uprzedni i dotyczyć aktu normatywnego, który jeszcze nie wszedł w życie, albo następczy i odnosić się do przepisów, które już funkcjonują w obrocie prawnym.

Z punktu widzenia „tradycyjnego” podziału na system kontroli zdekoncentrowanej i scentralizowanej niemożliwe wydaje się przyporządkowanie do nich Francji i Anglii. W Konstytucji V Republiki z 1958 r. ustanowiono Radę Konstytucyjną. Instytucja ta miała mieć pierwotnie charakter polityczny i pozasądowy. W toku zmian Rada Konstytucyjna zbliżyła się do modelu europejskiego²⁹⁴. Nie jest to jednak organ *stricto* sądowy. Kompetencje odnoszące się do następczej kontroli konstytucyjności przepisów ustaw ma również francuska Rada Stanu²⁹⁵. Organ ten został włączony w procedurę kontroli konstytucyjności prawa na podstawie ustawy konstytucyjnej nr 2008-724 z 23 lipca 2008 r.²⁹⁶.

Do żadnego z opisanych modeli sądowej kontroli konstytucyjności prawa nie sposób zakwalifikować również Anglii. Podstawową cechą konstytucjonalizmu brytyjskiego jest wielość dokumentów zawierających normy determinujące ustroj państwa²⁹⁷. Nie można jednak stwierdzić, że skoro nie istnieje jeden spisany dokument nazwany „konstytucją” albo „ustawą zasadniczą”, to nie ma żadnego dokumentu pisemnego. Przeciwnie, obowiązuje wiele zasad – zarówno spisanych, jak i niespisanych – które regulują kwestie ustrojowe²⁹⁸. Angielski konstytucjonalizm charakteryzuje się zasadą suwerenności parlamentu. Specyfika polega jednak na czymś innym. Żaden akt ustawy nie ma mocy obowiązującej większej niż każdy inny. W systemie suwerenności parlamentarnej ustawy z definicji nie podlegają kontroli sądowej, a co za tym idzie – kontroli konstytucyjności²⁹⁹. W przypadku Wielkiej Brytanii kontrola konstytucyjności występuje w bardzo ograniczonym zakresie na mocy uchwalonego w 1988 r. *Human Rights Act*³⁰⁰. Akt ten w sekcji 3(1) przewiduje możliwość orzeczenia przez sąd tzw. deklaracji niezgodności, przy czym nie powoduje ona niezastosowania danej normy w sprawie ani tym bardziej jej uchylenia. Deklaracja stanowi w istocie wezwanie ustawodawcy do podjęcia działań legislacyjnych mających na celu zmianę

²⁹⁴ K. Łokucijewski, *Kontrola konstytucyjności prawa. Standard w państwach demokratycznych*, analiza Centrum Stosunków Międzynarodowych, 2016, nr 2, s. 8–9.

²⁹⁵ R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 17; A. Chmielarz-Grochal, *Francuska Rada Stanu jako „sąd nad prawem”*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 7, s. 75.

²⁹⁶ A. Chmielarz-Grochal, *Francuska...*, s. 75.

²⁹⁷ M. Zubik, *Prawo konstytucyjne...*, s. 9–10. Brytyjski konstytucjonalizm reguluje wiele aktów prawnych, a niektóre, takie jak Wielka Karta Swobód, funkcjonują od kilkuset lat.

²⁹⁸ A.R. Brewer-Carias, *Judicial Review...*, s. 103.

²⁹⁹ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 7–8.

³⁰⁰ A. Kustra-Rogatka, *Kontrola konstytucyjności prawa w państwach UE w świetle ewolucji sądownictwa konstytucyjnego w Europie*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2018, t. 23, s. 142.

kwestionowanych przepisów³⁰¹. Tym samym rozwiązanie to pozostaje zgodne z doktryną suwerenności parlamentu, którą najpełniej ujmują słowa Williama Blackstone'a: „Prawdą jest, że tego, co robi Parlament, żadna władza na Ziemi nie może cofnąć”³⁰².

Podobnie jak Wielka Brytania, również Izrael opiera funkcjonowanie swojego państwa na tzw. konstytucji nieskodyfikowanej³⁰³. W literaturze podkreśla się wpływ brytyjskiego konstytucjonalizmu na kształt rozwiązań izraelskich³⁰⁴. Zarys ustroju państwa tworzy zbiór aktów normatywnych nazywanych Prawami Fundamentalnymi (albo Ustawami Zasadniczymi)³⁰⁵. Konstytucja nieskodyfikowana pozwala rządzącym na łatwiejszą adaptację do zmieniających się okoliczności, ale niesie ze sobą ryzyko braku stabilności ustroju. Jako mechanizm zaradczy przyjęto system „hamulców i równowagi” między organami władzy publicznej. Jednym z jego skutków są konflikty między Sądem Najwyższym i Knesetem³⁰⁶. Ustawa zasadnicza poświęcona sądownictwu przyznaje Sądowi Najwyższemu bardzo rozległe kompetencje, które w bezpośredni sposób mogą przekładać się na funkcjonowanie ustroju państwa. Zgodnie z art. 20 ustawy zasadniczej o sądownictwie orzeczenia Sądu Najwyższego wiążą wszystkie sądy z wyjątkiem samego Sądu Najwyższego³⁰⁷. Ze względu bowiem na brak w Izraelu konstytucji w znaczeniu formalnym Sąd Najwyższy odegrał istotną rolę w formowaniu ustawy zasadniczej w znaczeniu materialnym. Działalność orzecznicza Sądu Najwyższego skutkowałą rozszerzeniem kompetencji tego organu o kontrolę konstytucyjności prawa³⁰⁸.

2. Stosowanie ustawy zasadniczej przez sędziów. Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w Grecji

Konstytucja nie jest współcześnie rozumiana wyłącznie jako tekst, który określa procedury stanowienia prawa oraz wykonywanie władzy publicznej. Współczesny konstytucjonalizm traktuje ją jak najważniejszą ustawę, która określa status

³⁰¹ *Ibidem*.

³⁰² W. Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, Philadelphia 1893, uwaga 160.

³⁰³ A.R. Brewer-Carías, *Judicial Review...*, s. 103; S. Bożyk, *Izrael, [w:] Systemy ustrojowe państw współczesnych*, red. S. Bożyk, M. Grzybowski, Białystok 2012, s. 250–255.

³⁰⁴ Ł. Perlikowski, *Rola Sądu...*, s. 123–124.

³⁰⁵ S. Bożyk, *System konstytucyjny Izraela*, Warszawa 2002, s. 21–26; A. Rataj, *Sąd Najwyższy...*, s. 73–85.

³⁰⁶ Ł. Perlikowski, *Rola Sądu...*, s. 124.

³⁰⁷ A. Rataj, *Sąd Najwyższy...*, s. 46.

³⁰⁸ *Ibidem*, s. 48.

jednostki i zawiera fundamentalne zasady mające zapewnić jej hierarchiczną wyższość nad innymi aktami normatywnymi oraz spójność całego systemu prawnego. Konstytucja ma wiążący charakter, musi być bezpośrednio stosowana, a nakaz ten nabiera szczególnego znaczenia w kontekście organów państwa. Kontrola konstytucyjności prawa jest konsekwencją nie tylko logiki formalnej i oparcia systemu prawa na hierarchii norm, lecz także nadrzędności merytorycznej, jaką cieszą się przepisy konstytucyjne. Owa nadrzędność wynika z faktu, że ustawa zasadnicza chroni podstawowe wartości istotne z punktu widzenia porządku prawnego, a w szczególności konstytucyjne wolności i prawa. Ta uwaga natury ogólnej ma zastosowanie do wszystkich państw systemu demokratycznego, w tym również do Republiki Greckiej, która wypracowała swoisty system kontroli konstytucyjności prawa. Z tego powodu dopuszczenie kontroli konstytucyjności prawa, niezależnie od przyjętego modelu, jest logiczną konsekwencją hierarchicznego skonstruowania systemu prawnego, na którego szczycie znajduje się ustawa zasadnicza. Brak mechanizmu kontroli konstytucyjności prawa powodowałby, że nadrzędność Konstytucji byłaby pozorna.

Stosowanie nie tylko norm konstytucyjnych, ale prawa w ogóle przez sędziów nie może być sprowadzane wyłącznie do mechanicznego trzymania się przepisów. Doświadczenia totalitaryzmów potwierdzają, że skrajnie rozumiany pozytywizm prawniczy może przywieść do tragicznych skutków społecznych³⁰⁹. Okoliczność ta doprowadziła do „wyzwolenia” sędziów i wzmocniła pozycję władzy sądowniczej w celu ochrony konstytucyjnych wolności i praw jednostek. Współcześnie sędzia nie może zostać sprowadzony do roli „ust ustawy” i mechanicznego wydawania wyroków. Rolą sędziego nie jest bowiem wypełnianie swej funkcji orzeczniczej w automatycznym stosowaniu prawa. Sędzia nie może odwoływać się wyłącznie do gramatycznych reguł wykładni, ale powinien stosować wykładnię teleologiczną oraz systemową. Wymóg ten nabiera dodatkowego znaczenia w kontekście Konstytucji, która pozostawia sędziom, a w szczególności sędziom konstytucyjnym, większą władzę dyskrecyjną. Muszą oni ważyć interesy stron, interpretować nieostre pojęcia, które wielokrotnie padają w tekstach aktów normatywnych, badać sprzeczności norm pod kątem zarówno wertykalnym, jak i horyzontalnym. Taką aktywną rolę sędziów, nie tylko NSS, ale w ogóle na gruncie greckiego systemu prawnego, przewiduje art. 87 ust. 2 Konstytucji, stanowiący, że sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu podlegają wyłącznie Konstytucji i ustawom.

³⁰⁹ G. Radbruch, *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*, tłum. J. Stelmach, [w:] *Współczesna teoria i filozofia prawa na zachodzie Europy. Wybór tekstów*, red. T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka, R. Sarkowicz, J. Stelmach, Kraków 1985, s. 49–57.

W żadnym razie nie są obowiązani stosować się do postanowień wydawanych z naruszeniem Konstytucji³¹⁰.

Kontrola konstytucyjności prawa w modelach zarówno scentralizowanym, jak i rozproszonym opiera się na trzech zasadniczych założeniach³¹¹. Pierwszym i podstawowym jest uznanie konstytucji jako podstawowego i najważniejszego prawa państwa, zawierającego normy generalne i abstrakcyjne oraz wiążące dla wszystkich jej adresatów, w szczególności organów państwa. Po drugie, przyznanie konstytucji hierarchicznie najwyższej pozycji pośród aktów normatywnych skutkuje koniecznością podporządkowania jej innych norm prawnych oraz uznanie jej bezwzględnie wiążącego charakteru. Po trzecie, zapewnienie Konstytucji szczególnej roli jest możliwe wyłącznie w przypadku istnienia podziału władzy państwowej na trzy odrębne obszary: legislatywę, egzekutywę i judykatywę – o ściśle opisanych kompetencjach i funkcjach³¹². Tylko wówczas możliwe będzie funkcjonowanie obok siebie dwóch głównych mechanizmów zapewniających zgodność norm prawnych z Konstytucją. Mowa o systemie kontroli politycznej, gdy sprawują ją organy o charakterze politycznym (w przypadku Grecji mowa w szczególności o Parlamencie i Prezydencie Republiki), oraz o systemie kontroli sądowej, do którego zalicza się NSS³¹³.

Grecka jurysprudencja uznaje monopol Parlamentu na stanowienie prawa³¹⁴. Sądy w ramach sprawowanej kontroli nie powinny wyręczać prawodawcy w stanowieniu prawa ani faktycznie pozbawiać go kompetencji – uwaga ta odnosi się do wszystkich sądów, nie tylko greckich. Organy władzy sądowniczej muszą wykazać się powściągliwością w pomijaniu czy derogowaniu norm przyjętych przez ustawodawcę. Skoro jednak Konstytucja w art. 93 ust. 4 wprost nakazuje niestosowanie prawa niezgodnego z ustawą zasadniczą, to niezbędne jest wymienienie warunków, których spełnienie uzasadnia pominięcie stosowania normy.

Na gruncie greckiego systemu prawnego można wyróżnić cztery elementy kontroli, których kumulatywne spełnienie uzasadnia pominięcie stosowania normy. Po pierwsze, warunkiem niezastosowania normy z powołaniem się na

³¹⁰ O różnicach w stwierdzaniu niekonstytucyjności przez sędziów sądów powszechnych oraz sędziów sądów konstytucyjnych zob. B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων και ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, Saloniki 2012, s. 141–149.

³¹¹ A. Μανιτάκης, *Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, „Το Σύνταγμα” 2003, nr 1, s. 4.

³¹² *Ibidem*, s. 5.

³¹³ A. Καϊδατζής, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα, ενόψει της διάκρισης σε συστήματα ισχυρού και ασθενούς τύπου*, „Αρμενόπουλος” 2014, nr 12, s. 2015–2033.

³¹⁴ E. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Ateny–Saloniki 2021, s. 235–236.

art. 93 ust. 4 Konstytucji jest należyte uzasadnienie orzeczenia sądowego. Sędzia, wydając wyrok, w którym pomija zastosowanie określonego przepisu, musi swoją decyzję należycie uargumentować, wskazując okoliczności faktyczne i prawne determinujące odstępianie od zastosowania danej normy.

Po drugie, uprawnienie wynikające z art. 93 ust. 4 Konstytucji może być zastosowane wyłącznie przez sędziego. Ewentualne próby rozszerzenia uprawnienia wynikającego z tego przepisu, np. na urzędników państwowych, są niedopuszczalne. Część przedstawicieli greckiej doktryny prawniczej dopuszcza jednak odmowę zastosowania prawa niezgodnego z Konstytucją przez organy władzy publicznej ustanowione na mocy art. 101A Konstytucji w „ekstremalnych przypadkach”³¹⁵. Mowa o skrajnych, „ekstremalnie widocznych” naruszeniach postanowień ustawy zasadniczej³¹⁶. Naruszenie musi być jawne i niebudzące żadnych wątpliwości. Nie jest to jednak kompetencja przysługująca wszystkim przedstawicielom aparatu urzędniczego ze względu na zagrożenia, jakie sytuacja ta niesie dla bezpieczeństwa obrotu prawnego, i dotyczy wyłącznie organów władzy publicznej korzystających z niezawisłości osobistej i funkcjonalnej³¹⁷.

Mowa o pięciu organach władzy publicznej, częściowo powiązanych z władzą wykonawczą, ale jednocześnie korzystających z przymiotu niezależności, które mogą odmówić zastosowania niekonstytucyjnego prawa³¹⁸. Odmowa zastosowania niekonstytucyjnego przepisu może w każdym przypadku podlegać sądowej kontroli. Zrębowe uregulowanie tych organów w Konstytucji pojawiło się na mocy rewizji z 2001 r. Mowa o Rzeczniku Praw Obywatelskich (ombudsmanie)³¹⁹, Greckim Urzędzie Ochrony Danych Osobowych³²⁰, Krajowej Radzie Radiofonii

³¹⁵ P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 139, nb 380.

³¹⁶ Na temat niezależnych organów władzy publicznej upoważnionej w określonej sytuacji do niezastosowania niekonstytucyjnego przepisu ustawy zob. A. Ηλιάδου, *Άρθρο 101Α*, [w:] *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, red. Φ. Σπυρόπουλου, Ξ. Κοντιάδη, Χ. Ανθόπουλου, Γ. Γεραπετρίτη, Ateny–Saloniki 2021, s. 1–26 (udostępnione przez Autorkę).

³¹⁷ Artykuł 101A ust. 1 Konstytucji: W przypadku, gdy Konstytucja przewiduje utworzenie i działanie niezależnego organu, członkowie tegoż organu są powoływani na określoną kadencję i korzystają z niezawisłości osobistej i funkcjonalnej, na zasadach określonych w ustawie.

³¹⁸ *Ibidem*.

³¹⁹ Artykuł 103 Konstytucji: Ustawa reguluje kwestie dotyczące powoływania i kompetencji Rzecznika Praw Obywatelskich, który funkcjonuje jako organ niezależny. Mowa o ustawie nr 2477/1997 Rzecznik Praw Obywatelskich i Organ Kontroli Administracji Publicznej, Φ.Ε.Κ. Α/59/17.04.1997 (*Συνήγορος του Πολίτη και Σώμα Επιθεωρητών – Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης*). Zob. również: J. Kamiński, *Republika Grecka...*, 2013, s. 202.

³²⁰ Artykuł 9A zd. 2 Konstytucji: Ochrona danych osobowych jest zagwarantowana przez niezależny urząd, który jest tworzony i funkcjonuje zgodnie z postanowieniami ustawy. Mowa o ustawie nr 2472/1997 Ochrona osoby fizycznej przed przetwarzaniem danych osobowych, Φ.Ε.Κ. Α/50 /10.04.1997 (*Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων*

i Telewizji³²¹, a także o organach ds. tajności korespondencji³²² i rekrutacji urzędników państwowych³²³. Organy te cieszą się niezależnością porównywalną z niezawisłością sędziów i z tego względu, zdaniem przywołanych przedstawicieli

προσωπικού5 χαρακτήρα), której większość postanowień została uchylona i zastąpiona przez ustawę nr 4624/2019 Urząd Ochrony Danych Osobowych, środki wykonawcze do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych oraz włączenie do ustawodawstwa krajowego dyrektywy (UE) 2016/680 Parlamentu Europejskiego i Rady z 27 kwietnia 2016 r. i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/137/29.08.2019 (*Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, μέτρα εφαρμογής του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και ενσωμάτωση στην εθνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 και άλλες διατάξεις*).

³²¹ Artykuł 15 ust. 2 Konstytucji: Radiofonia i telewizja znajdują się pod bezpośrednią kontrolą państwa. Kontrola i stosowanie sankcji administracyjnych należą do wyłącznej kompetencji Krajowej Rady Radia i Telewizji, która, zgodnie z postanowieniami ustawy, jest organem niezależnym. Mowa o ustawie nr 2328/1995 Status prawny telewizji prywatnej i radiofonii lokalnej, regulacja problematyki rynku radiofonii i telewizji oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/159/03.08.1995 (*Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας, ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις*).

³²² Artykuł 19 ust. 1 zd. 1 Konstytucji: Tajemnica korespondencji oraz wszystkich innych form swobodnego porozumiewania się i komunikowania jest absolutnie nienaruszalna. Artykuł 19 ust. 2 Konstytucji: Ustawa określa zasady powoływania i funkcjonowania oraz kompetencje niezależnego organu, który zapewnia ochronę tajemnicy, o której mowa w ust. 1. Organ ten został nazwany Urzędem Bezpieczeństwa Komunikacji. Mowa o ustawie nr 3115/2003 Urząd Bezpieczeństwa Komunikacji, Φ.Ε.Κ. Α'/47/27.02.2003 (*Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών*).

³²³ Artykuł 103 ust. 7 zd. 1 Konstytucji: Rekrutacja personelu urzędniczego oraz personelu sektora publicznego w znaczeniu szerokim, jaki za każdym razem określany jest w ustawie, z wyjątkiem przypadków określonych w ust. 5, odbywa się albo w drodze konkursu, albo w drodze selekcji przeprowadzanej według obiektywnych i ustalonych wcześniej kryteriów i podlega kontroli niezależnego organu, na zasadach określonych w ustawie. Zgodnie z ust. 5 ustawa może wyłączyć stosowanie zasady nieusuwalności wobec wyższych urzędników administracyjnych, którzy zajmują stanowisko poza hierarchią urzędniczą, osób mianowanych bezpośrednio na stanowisko ambasadora, funkcjonariuszy obsługi urzędu Prezydenta Republiki oraz gabinetów premiera, ministrów i sekretarzy stanu. Organ ten został nazwany Naczelną Radą Doboru Kadr. Mowa o ustawie nr 2190/1994 Ustanowienie niezależnego organu ds. doboru personelu i regulacji spraw, Φ.Ε.Κ. 28/03.03.1994 (*Σύσταση ανεξάρτητης αρχής για την επιλογή προσωπικού και ρύθμιση θεμάτων διοίκησης*); w aktualnym brzmieniu nadanym przez ustawę nr 4765/2021 Modernizacja systemu rekrutacji w sektorze publicznym oraz wzmocnienie Naczelnej Rady Doboru Kadr i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/6/15.01.2021 (*Εκσυγχρονισμός, απλοποίηση και αναμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου των δημοσίων συμβάσεων, ειδικότερες ρυθμίσεις προμηθειών στους τομείς της άμυνας και της ασφάλειας και άλλες διατάξεις για την ανάπτυξη, τις υποδομές και την υγεία*).

doktryny, są uprawnione do dokonywania kontroli konstytucyjności w ściśle ograniczonym zakresie oraz odmowy zastosowania niekonstytucyjnych przepisów w „ekstremalnych przypadkach”.

Koncepcja ta jest jednak krytykowana. Takiej możliwości nie przewidują bowiem przepisy Konstytucji ani poszczególne ustawy regulujące status wymienionych organów władzy publicznej. Ponadto dotychczasowe orzecznictwo Rady Stanu interpretowało wąsko pojęcie sądu³²⁴. Nie sposób również mówić o ugruntowanej praktyce działania wskazanych organów. Tytułem przykładu: Naczelna Rada Doboru Kadr w decyzji 2/2020 stwierdziła, że jej wydział nie może powoływać się na dokonywanie kontroli konstytucyjności prawa skutkującej odmową stosowania przepisu³²⁵. Z tego względu należy przyjąć, że kompetencja do zastosowania kontroli konstytucyjności prawa, skutkująca niezastosowaniem przepisu prawa, przysługuje wyłącznie sędziom w toku orzekania.

Po trzecie, sędzia musi działać ze świadomością, że nie zastępuje ustawodawcy³²⁶. To Parlament, sprawując władzę ustawodawczą na mocy Konstytucji, jest jej wykonawcą, a zarazem interpretatorem. To ustawodawca w ramach swojej autonomii stanowienia prawa determinuje kształt stosunków prawnych, a w konsekwencji – społecznych i ekonomicznych. Konstytucja nakazuje sędziemu wyłącznie należyte wykonywanie powierzonych mu przez prawo kompetencji, czyli wykładnię i stosowanie Konstytucji, a nie jej zmienianie i kształtowanie. Innymi słowy, sędzia, odmawiając stosowania przepisu prawa, nie może wkraczać w kompetencje władzy ustawodawczej. Wyjątek taki został przewidziany dla NSS, ale – jak zostanie dalej wykazane – korzysta on niezmiernie rzadko ze swoich uprawnień³²⁷, a rola NSS jako „negatywnego ustawodawcy” jest ograniczona do minimum³²⁸.

Po czwarte – co najistotniejsze i związane z trzecim wymienionym aspektem warunków dopuszczalności kontroli konstytucyjności prawa przez greckie sądy – odmowa zastosowania przepisu prawa nie może stanowić ukrytej formy rewizji Konstytucji ani zastępowania ustrojodawcy³²⁹. Niezgodność poglądów politycznych czy filozoficznych sędziego z wyborami ideologicznymi, społecz-

³²⁴ Wyrok Rady Stanu, sygn. RS 2978/2004.

³²⁵ A. Ηλιάδου, *Αρθρο 101Α...*, s. 19.

³²⁶ Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Η δικονομική έννομη τάξη*, t. 3, Ateny–Komotini 2004, nb 118.

³²⁷ I. Tassopoulos, *New Trends in Greek Contemporary Constitutional Theory: A Comment on the Interplay Between Reason and Will*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 1999, vol. 10, s. 227.

³²⁸ A. Kaidatzis, *Greece’s third way...*, s. 17, przypis 57. Autor wskazuje, że od momentu ustanowienia NSS do 2012 r. wydał on zaledwie 21 orzeczeń dotyczących zgodności przepisów ustawowych z Konstytucją. Tylko dziesięciokrotnie orzekł o ich niezgodności.

³²⁹ A. Μανιτάκης, *Ιστορικά...*, s. 68.

nymi, ekonomicznymi i politycznymi ustawodawcy nie oznacza niekonstytucyjności danego rozwiązania prawnego. Kontrola sprawowana przez sąd nie może przybierać formy manifestu politycznego, ponieważ punktem wyjścia dla sędziego musi być założenie, że każda ustawa zasadnicza ze swej natury dopuszcza większą swobodę legislacyjną ustawodawcy. Tym samym kontrola musi przybierać formę ściśle prawniczego rozumowania popartego regułami wykładni. W ramach kontroli konstytucyjności wykładnia spornego przepisu jest bezpośrednio związana i uzależniona od stanu faktycznego konkretnej sprawy, który dynamicznie wnika w proces ustalania interpretacji prawa i kształtuje treść normy prawnej, która będzie podlegała kontroli pod kątem jej konstytucyjności³³⁰. Wszystko to nakazuje uznać, że Konstytucja wymusza wąsko rozumiany aktywizm sędziowski³³¹. Sędziowie mają nie tylko ograniczać się do literalnej wykładni przepisów, ale stosować inne metody interpretacji, przyjmując za podstawowy punkt odniesienia ustawę zasadniczą. W pełni aktualne pozostaje stanowisko wyrażone przez Nikolaosa Saripolosa już pod koniec XIX w., że:

Konstytucja jest ustawą fundamentalną, ograniczającą uprawnienia władzy, o zwiększonej mocy formalnej i nie może być zmieniona ani autentycznie zinterpretowana przez prosty akt władzy ustawodawczej lub przez ustawę zwykłą, chyba że na mocy decyzji Parlamentu zgodnie z przepisami rewizyjnymi³³².

Kontrola konstytucyjności prawa jest dozwolona tylko w przypadku oczywistej sprzeczności między Konstytucją a pozostałymi normami prawnymi³³³. Zastosowanie art. 93 § 4 Konstytucji ogranicza się zasadniczo bowiem tylko do przypadków oczywistej niekonstytucyjności konkretnego przepisu. Prawo stanowione korzysta przy tym z domniemania konstytucyjności³³⁴. Tytułem przykładu:

³³⁰ A. Γέροντας, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων – Νέες νομολογιακές προσεγγίσεις*, „Θεωρία & Πράξη Διοικητικού Δικαίου” 2021, nr 7, s. 650.

³³¹ V.G. Tzemos, M.A. Pravita, A. Makrydemetres, *Aspects of Judicial Activism in Greek Political and Administrative Culture*, „Ius Publicum Network Review” 2015, nr 1, s. 14.

³³² „Το Σύνταγμα είνε θεμελιώδης νόμος, περιορίζων τας συντεταγμένας εξουσίας έχων επηρξημένην τυπικήν δύναμιν, μη δυνάμενος να τροποποιηθή ή να ευρμηνευθή αυθεντικώς δι’ απλής πράξεως της συντεταγμένης νομοθετικής εξουσίας, δι’ απλού νόμου, αλλά μόνον υπό της Βουλής κατά τας περί αναθεωρήσεως διατάξεις” – Ν.Ι. Σαρίπολος, *Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου*, Ateny 1874, s. 332–333, cyt. za: A. Μανιτάκης, *Ιστορικά...*, s. 47.

³³³ Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Η δικονομική...*, nb 118; P. Yessiou-Faltsi, *Σądowa kontrola...*, s. 37.

³³⁴ Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Η δικονομική...*, nb 118. Zob. również: B. Μπουκουβάλα, *Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της ισχύος (συνταγματικότητας), της συμβατότητας με το ενωσιακό και το διεθνές δίκαιο και της “ορθής” ερμηνείας του νόμου στις διοικητικές διαφορές ουσίας*, s. 46–47, <https://www.ddikastes.gr/> (dostęp: 25.10.2022 r.).

Rada Stanu w wyroku o sygn. RS 3524/2013 stwierdziła, że każde zastosowanie normy prawnej przez sąd obejmuje dorozumiane uznanie, że jest ona zgodna z Konstytucją, ponieważ sąd, zgodnie z art. 93 ust. 4 Konstytucji, ma obowiązek nie stosować ustawy, której treść jest sprzeczna z ustawą zasadniczą. W przypadku sądów greckich, z wyłączeniem NSS, zakwestionowanie konstytucyjności ustawy skutkuje jej niezastosowaniem, a nie derogowaniem przepisu³³⁵.

Kontrola musi ponadto ograniczać się do obowiązującego przepisu i nie może obejmować aktu jako całości. Niekonstytucyjność jakiegoś przepisu nie może prowadzić do zaprzeczenia stosowania całej ustawy. Nie może ona obejmować poprawności wyborów legislacyjnych, a jedynie zgodność danego wyboru z ustawą zasadniczą³³⁶.

Kolejną logiczną konsekwencją rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa przyjętej w Grecji jest niemożność abstrakcyjnego kontrolowania aktów normatywnych, oprócz sytuacji określonych wprost w Konstytucji. Kontrolowane przepisy muszą stanowić podstawę wyrokowania w danej sprawie. Delikatną kwestią w przypadku kontroli konstytucyjności prawa w ogóle, nie tylko w Grecji, jest ocena wzajemnych relacji między organami władzy publicznej, z wyjątkiem oczywistych naruszeń ustawy zasadniczej. Ustawodawca ma bowiem większą swobodę w kształtowaniu pozycji prawnej organów władzy publicznej aniżeli sytuacji jednostki.

Do rozstrzygania sporów dotyczących konstytucyjności prawa powołani są sędziowie. Aleksandros Swolos nazywa ich „strażnikami prawa”. Píše on:

Obowiązek ten [kontroli konstytucyjności prawa – dopisek K.R.], spoczywający na wszystkich organach właściwych do stosowania prawa, jest oficjalnie ograniczony głównie do sądów, ponieważ zostały one uznane za organy posiadające niezależność względem władzy ustawodawczej i wykonawczej. Wynika to z założenia, że skoro przestrzeganie Konstytucji w każdym przypadku ma pierwszeństwo, to ustawa nie może być stosowana przez uprawniony organ, gdy Konstytucja została naruszona³³⁷.

³³⁵ J. Kamiński, *Republika Grecka*..., 2013, s. 201.

³³⁶ A. Γέροντας, *Ο έλεγχος*..., s. 651.

³³⁷ „Η υποχρέωσις αὐτή, ἡ ὁποία καταλαμβάνει παν ὄργανον ἔχον ἀρμοδιότητα ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, περιορίζεται ρητῶς ἢ κατὰ συνήθειαν κυρίως εἰς τὰ δικαστήρια, διότι ταῦτα εθεωρήθησαν ὡς ὄργανα ἔχοντα ἀνεξαρτησίαν κρίσεως ἀπέναντι τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἀπορρέει δὲ ἀπὸ τὴν συνείδησιν ὅτι, ἀφοῦ ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος εἰς πάσαν περίπτωσιν προηγείται, ὁ νόμος δὲν δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ ὑπο τοῦ ἀρμοδίου ὀργάνου, ἐφόσον παρεβιάσθῃ δι’ αὐτοῦ κατὰ περιεχόμενον τὸ Σύνταγμα” – Α. Σβώλος, *Τὸ νέον Σύνταγμα καὶ αἱ βάσεις τοῦ πολιτεύματος*, Ateny 1928, s. 360, cyt. za: Α. Μανιτάκης, *Ιστορικά*..., s. 70.

Podobną rolę sędziów dostrzega Pelayia Yessiou-Faltsi:

Konstytucja z 1975 r. wyraźnie nałożyła na sądy obowiązek odmowy stosowania niekonstytucyjnego ustawodawstwa. Historia współczesnej Grecji, nękanej kolejnymi wojnami i przewrotami politycznymi lub gospodarczymi, może rzeczywiście dać dobre wyjaśnienie, dlaczego władza sądów, jako niezależnych organów państwowych, pozwoliła greckiej teorii prawa uznać ich za obrońców Konstytucji przeciwko władzy ustawodawczej. Opierając się na obowiązku każdej z władz do powstrzymywania pozostałych władz od przekraczania swoich kompetencji, słusznie wskazuje się, że prawo sądów do odmowy stosowania niekonstytucyjnego ustawodawstwa stoi na straży zasady podziału władzy³³⁸.

Obowiązkiem sędziego jako przedstawiciela trzeciej władzy jest rozstrzygnięcie sporu na podstawie uznania nadrzędności formalnej i materialnej Konstytucji. Oczywiście jest przy tym, że o ile wszystkie przepisy ustaw zasadniczych mają walor normatywny, o tyle nie wszystkie są tak samo łatwe do zastosowania. Bezpośrednie użycie przepisu ustawy zasadniczej do rozstrzygnięcia sporu zależy chociażby od specyfiki danego przepisu, tj. czy sędzia ma do czynienia z ogólną zasadą ustrojową, prawem indywidualnym, czy z tzw. normami programowymi³³⁹, od charakteru stosunków prawnych, które podlegają regulacji przez dany przepis Konstytucji, albo od precyzji normy wyrażonej w przepisie konstytucyjnym. Z tych powodów np. prawa socjalne wyrażone w ustawie zasadniczej mogą być stosowane tylko w ograniczonym stopniu, ponieważ realizacja regulacyjnej treści prawa socjalnego zależy od interwencji ustawodawcy i odpowiedniej organizacji usług publicznych³⁴⁰. W dużej mierze realizacja tego rodzaju prawa jest uzależniona od możliwości finansowych państwa. Z tego względu urzeczywistnienie norm programowych

³³⁸ „The Constitution of 1975 expressly imposed the obligation of the courts to deny application of the unconstitutional legislation. The history of modern Greece, troubled by successive wars and political or economic upheavals, can indeed give a good explanation of why this power of the courts, in their capacity as independent State organs, allowed Greek legal theory to consider them as the defenders of the Constitution against the Legislature. On the basis of the obligation of every function to stop the overstepping of power by the others, it is justly pointed out that the right of the courts to deny application of the unconstitutional legislation safeguards the principle of separation of powers” – Π. Γέσιου-Φαλτσή, *Η δικονομική...*, nb 123.

³³⁹ Konstytucyjne normy programowe to takie normy, które wyznaczają władzy publicznej, w tym ustawodawcy, obowiązek dążenia do maksymalnego stopnia osiągnięcia pewnych celów społecznych i gospodarczych, uznanych przez ustrojodawcę za szczególnie ważne. Nie stanowią one same w sobie podstawy do kreowania praw indywidualnych.

³⁴⁰ Niektórzy autorzy dostrzegają problem pomijania kontroli konstytucyjności przepisów z perspektywy praw socjalnych, wskazując, że takie działania prowadzą w praktyce do uznania niektórych przepisów ustawy zasadniczej za ważniejsze od innych – zob. Γ. Κατρούγκαλος, *Ο δικαστικός έλεγχος της εφαρμογής των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων*, „Το Σύνταγμα” 1999, nr 2, s. 229.

może znacznie różnić się w danym momencie. Problem ten był wielokrotnie podnoszony przez greckie zarówno orzecznictwo, jak i doktrynę w okresie tzw. kryzysu zadłużenia w Republice Grecji³⁴¹. W orzecznictwie Rady Stanu przyjęto, że w sytuacjach kryzysowych ustawodawca korzysta z szerokiej swobody w kształtowaniu polityki gospodarczej i społecznej³⁴². Istnienie alternatywnych opcji nie powoduje przy tym samo w sobie niekonstytucyjności przyjętych rozwiązań³⁴³.

3. Grecki model kontroli konstytucyjności prawa

Rzeczywistość, w jakiej funkcjonują obecnie organy sądowe uprawnione do badania konstytucyjności ustaw w liberalnych demokracjach, jest oczywiście o wiele bardziej złożona, niż wynika to z typowego, idealnego rozróżnienia dwóch modeli³⁴⁴. Wypadkową systemów amerykańskiego i europejskiego są tzw. mieszane modele sądowej kontroli konstytucyjności prawa³⁴⁵. Ich charakterystyczną cechą jest przyznanie kompetencji do derogowania przepisów prawa niezgodnych z ustawą zasadniczą ze skutkiem *erga omnes* jednemu organowi, przy jednoczesnym pozostawieniu sądom powszechnym uprawnienia do odmowy zastosowania niekonstytucyjnego przepisu³⁴⁶. Z tego względu skutek *erga omnes* orzeczenia o niekonstytucyjności może zapaść wyłącznie w przypadku stwierdzenia niekonstytucyjności w drodze postępowania przed organem wskazanym w Konstytucji. Tym samym można pokusić się o stwierdzenie, że zasadniczo system mieszany jest tak naprawdę modelem rozproszonej kontroli konstytucyjności, wzbogaconym o elementy kontroli scentralizowanej³⁴⁷. Innymi słowy, sąd powszechny może

³⁴¹ G. Avdikos, *Judicial and Constitutional Review During the Greek Sovereign Debt Crisis: A General Overview*, „European Public Law” 2020, vol. 26(2), s. 237–242.

³⁴² Wyroki Rady Stanu: sygn. RS 668/2012, RS 3373/2015, RS 481/2018, RS 1308/2019.

³⁴³ A. Γέροντας, *Ο έλεγχος...*, s. 651.

³⁴⁴ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 7–8.

³⁴⁵ L. Garlicki, *Sądowa ochrona konstytucji we współczesnym państwie kapitalistycznym*, [w:] *Kontrola konstytucyjności prawa – Trybunał Konstytucyjny*, Materiały XXVII Ogólnopolskiej Sesji Zakładów i Katedr Prawa Konstytucyjnego, Puławy, 4–5 czerwca 1985 r., Lublin 1987, s. 38.

³⁴⁶ A. Kustra, *Kelsenowski model...*, s. 18.

³⁴⁷ Trzeba podkreślić, że po upolitycznieniu polskiego Trybunału Konstytucyjnego po 2015 r. coraz więcej polskich autorów i przedstawicieli sądownictwa mówi o zakwalifikowaniu polskiego modelu kontroli konstytucyjności prawa do modelu mieszanego. P. Kardas oraz M. Gutowski piszą: „Spostrzeżenia przedstawione powyżej stanowią jedną z podstaw twierdzenia, że Konstytucja RP z 1997 r. od chwili jej wejścia w życie określa mieszany model kontroli konstytucyjności prawa. Z jednej strony przewiduje mechanizm kontroli scentralizowanej, realizowany w sposób abstrakcyjny przez Trybunał Konstytucyjny, z drugiej

pominać w orzekaniu niekonstytucyjny w jego ocenie przepis, natomiast tylko orzeczenie powołanego do tego sądu o specjalnych kompetencjach ma skutek derogujący względem normy. Z państw europejskich model ten inkorporowała Portugalia³⁴⁸. Za przykład takiego państwa podawana jest również Republika Grecka, która przyjęła zdecentralizowany model kontroli konstytucyjności prawa, a jednocześnie powołała do istnienia mechanizm koncentracji w postaci NSS.

Zgodnie z art. 93 ust. 4 Konstytucji sądy są obowiązane do niestosowania ustaw zawierających treści sprzeczne z Konstytucją. Przepis ten jednoznacznie przesądza o istnieniu sądowej kontroli konstytucyjności prawa, sprawowanej przez sądy Republiki Greckiej. Grecka doktryna prawnicza, w zasadzie analogicznie do naukowców opisujących kontrolę konstytucyjności prawa w modelu zdecentralizowanym, określa kontrolę sprawowaną w Grecji jako: rozproszoną, następczą, incydentalną, obowiązkową oraz względną³⁴⁹.

elementy kontroli zdecentralizowanej (rozproszonej) – realizowanej przez sądy w jednostkowych sprawach. Model kontroli konstytucyjności prawa ma zatem na gruncie Konstytucji RP z 1997 r. charakter mieszany i zarazem komplementarny. (...) Można także twierdzić, że szczególna sytuacja wokół Trybunału Konstytucyjnego przyspieszyła proces akceptacji tej koncepcji przez tę część środowiska prawniczego, która konsekwentnie sprzeciwiała się możliwości sprawowania rozproszonej kontroli konstytucyjności przez sądy powszechne oraz sądy administracyjne” – M. Gutowski, P. Kardas, *Konstytucja z 1997...*, s. 17. Zob. również: M. Gutowski, P. Kardas, *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa. Kilka uwag o kompetencjach sądów powszechnych do bezpośredniego stosowania konstytucji*, „Palestra” 2016, nr 4, s. 5–27; *eidem*, *Spory ustrojowe a kompetencje sądów. Granice bezpośredniego stosowania konstytucji*, „Palestra” 2017, nr 12, s. 23–24; P. Mikuli, *Doktryna konieczności jako uzasadnienie dla rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. 40, s. 635–648; E. Łętowska, *Aktualność sporu o zdekoncentrowaną kontrolę konstytucyjności prawa w Polsce – uwagi na tle art. 10 Konstytucji RP*, [w:] *Minikomentarz dla Maksiprofesor. Księga jubileuszowa Profesora Leszka Garlickiego*, red. M. Zubik, Warszawa 2017, s. 797–814. Chociaż uznanie polskiego systemu kontroli konstytucyjności prawa za mieszany wydaje się atrakcyjne, nie stanowi w istocie żadnego rozwiązania problemów związanych z obecnym kryzysem konstytucyjnym. Podstawowy problem to kwestia awansów sędziowskich, za które odpowiada upolityczniona Krajowa Rada Sądownictwa funkcjonująca od 2017 r. Z tego względu uznanie, że bezpośrednie stosowanie Konstytucji z pominięciem ustaw uznanych za niekonstytucyjne rozwiąże aktualne problemy, pozostaje w istocie iluzoryczne. Upolityczniona KRS brała bowiem udział w wielu powołaniach i awansach sędziowskich i asesorskich. Oznaczałoby to przyznanie osobom powołanym na stanowisko w wadliwej procedurze kompetencji do pomijania stosowania ustaw. Sytuacja tego rodzaju generowałaby kolejne problemy, chociażby dotyczące kwestionowania prawidłowości obsady składu sędziowskiego, a wskutek tego – nieważność toczącego się postępowania.

³⁴⁸ P. Mikuli, *Zdekoncentrowana...*, s. 26 i n.; A. Kustra-Rogatka, *Kontrola konstytucyjności...*, s. 142.

³⁴⁹ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 30; *eadem*, *Οι έννομες συνέπειες της διάγνωσης της αντισυνταγματικότητας στο συγκεντρωτικό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των*

A. Rozproszenie

Rozproszony charakter kontroli polega na obowiązku badania kwestii zgodności przepisu prawa z Konstytucją na każdym etapie postępowania oraz przez wszystkie sądy, niezależnie od ich szczebla instancyjnego³⁵⁰. Kontrola rozproszona oznacza, że każdy sąd orzekający w danej sprawie jest w równym stopniu kompetentny, aby orzekać o konstytucyjności przepisu. Przyjęcie przez greckiego ustrojodawcę rozproszonego modelu kontroli ma na celu jak najpełniejszą realizację normy, którą wyraża art. 20 ust. 1 Konstytucji. Zgodnie z tym przepisem każdy ma prawo do sądowej ochrony prawnej i przedstawienia przed sądem swoich racji w kwestii swych praw i interesów, zgodnie z postanowieniami ustawy. Rozproszony charakter sądowej kontroli konstytucyjności prawa wynika wprost z art. 93 ust. 4 Konstytucji, który przesądza, że sądy są obowiązane do niestosowania ustaw zawierających treści sprzeczne z Konstytucją. Jakkolwiek, zdaniem greckich autorów, rozproszona kontrola konstytucyjności ustaw nie musi być wyraźnie zapisana w Konstytucji, ponieważ wynika ona z jej charakteru oraz szczególnej treści i mocy obowiązywania³⁵¹. Co ciekawe, Rządowy Projekt Konstytucji poprzedzający Konstytucję z 1975 r. nie zawierał przepisu, który zobowiązywałby sądy do niestosowania niekonstytucyjnego prawa³⁵². Wywodząco wówczas, że obowiązek ten wynika z art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji³⁵³. Dodanie art. 93 ust. 4 Konstytucji zaproponował parlamentarzysta Jeorgos Maghakis. Zgodnie z jego propozycją: „Sądy są zobowiązane do niestosowania przepisów ustaw oraz, w ogólności, aktów o charakterze ustawodawczym, które są sprzeczne z treścią Konstytucji”³⁵⁴. Poprawka ta, w zmienionym kształcie, została przyjęta do projektu ustawy zasadniczej³⁵⁵.

νόμων και το ζήτημα της μετάθεσης του χρόνου έναρξης του ανίσχυρου του αντισυνταγματικού νόμου, „Δημόσιο Δίκαιο” 2018, nr 3, s. 48–69; J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 544; E. Βενιζέλος, *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων και Ερμηνεία του Συντάγματος*, Ateny–Komotini 2022, *passim*.

³⁵⁰ Wymiennie stosuje się także inne określenia, takie jak zdekoncentrowany oraz zdecentralizowany – zob. P. Mikuli, *Zdekoncentrowana...*, s. 14.

³⁵¹ A. Ράϊκος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, t. I, Ateny–Komotini 2002, s. 1086.

³⁵² *Ibidem*.

³⁵³ Artykuł 100 ust. 1 lit. e Konstytucji: Ustanawia się Najwyższy Sąd Specjalny, którego kompetencje obejmują rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień, w razie sprzecznych stanowisk *Rady Stanu, Areopagu* lub *Trybunału Obrachunkowego*.

³⁵⁴ „Τα Δικαστήρια υποχρεούνται να μη εφαρμόζουν διατάξεις Νόμων, και εν γένει πράξεων Νομοθετικού περιεχομένου, αι οποίαι αντίκεινται εις το περιεχόμενον του Συντάγματος” – cyt. za: A. Ράϊκος, *Γενική Πολιτειολογία...*, s. 357.

³⁵⁵ *Ibidem*.

Główną cechą kontroli rozproszonej jest to, że rozstrzygnięcie o niekonstytucyjności i wydanie orzeczenia w tej sprawie nie są kompetencją jednego organu. Orzekanie o niekonstytucyjności nie jest skoncentrowane w rękach jednego sądu wyposażonego w szczególną jurysdykcję do kontroli niekonstytucyjności ustaw, przy jednoczesnym wyłączeniu pozostałych sądów od orzekania w tych sprawach. Podniesienie zarzutu niekonstytucyjności w kontroli rozproszonej jest wskazywane przez stronę toczącego się postępowania lub rozpatrywane z urzędu przez sąd. Przyznanie kompetencji do odmowy zastosowania przepisów ustawy przez każdego sędziego i na każdym etapie postępowania prowadzi *nolens volens* do ryzyka powstania kilku różnych sposobów wykładni i stosowania tego samego przepisu. Może to rodzić uzasadnione obawy o pewność i stabilność prawa, które to wartości stanowią immanentną cechę demokratycznego państwa prawa. Z tego względu, chociaż kontrola konstytucyjności prawa ma zasadniczo rozproszony charakter, to na gruncie systemu greckiego można mówić o dwóch mechanizmach stanowiących przejaw jej centralizacji poza ustanowieniem NSS.

Po pierwsze, na mocy zmiany Konstytucji z 2001 r. do greckiego systemu prawnego wprowadzono art. 100 ust. 5 Konstytucji³⁵⁶. Przepis ten przewiduje, że w przypadku gdy jedna izba Rady Stanu, Areopagu albo Trybunału Obrachunkowego uzna postanowienie ustawy za niekonstytucyjne, przekazuje ona sprawę odpowiedniemu zgromadzeniu plenarnemu tego sądu, chyba że sprawa została osądzona wcześniejszym orzeczeniem zgromadzenia plenarnego lub NSS. Zagadnienie jest wówczas badane przez zgromadzenie ogólne sędziów danego sądu. Należy podkreślić, że w greckim systemie prawnym pojęcie sądu najwyższego odnosi się właśnie do Rady Stanu, Areopagu albo Trybunału Obrachunkowego. Nie można go utożsamiać wyłącznie z jednym organem, jak np. z polskim Sądem Najwyższym. Każdy z nich stanowi bowiem odrębny sąd najwyższy w określonych prawem jurysdykcjach. Rada Stanu obejmuje swoją właściwością sprawy administracyjne, Areopag – sprawy karne i cywilne, a Trybunał Obrachunkowy – z zakresu ubezpieczeń społecznych czy odpowiedzialności cywilnej pracowników sektora publicznego za szkody wyrządzone przez nich państwu.

Innymi słowy, izba sądu najwyższego, która bada konstytucyjność i zgłasza wątpliwość co do zgodności obowiązującego przepisu prawa, nie może od razu wydać ostatecznego rozstrzygnięcia w sporze głównym, ale musi skierować sprawę do rozpoznania przez zgromadzenie plenarne danego sądu. Izba może

³⁵⁶ K. Σακελλαροπούλου, *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ.5 του συντάγματος, δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου*, [w:] *Το Συνταγματικό Δικαστήριο σε ένα σύστημα παρεμπόπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, red. A. Μανιτάκης, Α. Φωτιάδου, Ateny–Saloniki 2008, <https://nomosphysis.org.gr/> (dostęp: 20.11.2022 r.).

odstąpić od skierowania sprawy na posiedzenie plenarne w sytuacji, gdy wcześniej orzeczeniem zgromadzenia plenarnego lub NSS orzeczono co do istoty danej sprawy. Nie jest wówczas konieczne orzekanie o tym samym przepisie³⁵⁷. Zdaniem przedstawicieli greckiej doktryny rozstrzygnięcie takie ma jednak charakter wyłącznie informacyjny i pomocniczy – nie wiąże izby sądu, który skierował sprawę do rozpoznania. Rozstrzygnięcie plenum sądu najwyższego ma co najwyżej walor moralny, nie stanowi wiążącego precedensu. Ponadto wydłuża całe postępowanie, a izba sądu może odstąpić od stanowiska plenum po uzasadnieniu swojej decyzji. Jak wyjaśnia Konstandinos Christojonos:

(...) [rozstrzygnięcie – dopisek K.R.] nie „zamraża” kwestii konstytucyjności prawa, a izba sądu może uznać przepis prawa za konstytucyjny w przeciwieństwie do zgromadzenia ogólnego, nawet jeśli ten uznał go za niezgodny z konstytucją. I odwrotnie, może uznać ten przepis za niekonstytucyjny i skierować ponownie na posiedzenie plenarne, nawet jeśli przepis prawa został wcześniej uznany za zgodny z Konstytucją³⁵⁸.

Zgromadzenie ogólne sądu najwyższego działające na podstawie art. 100 ust. 5 Konstytucji pełni wówczas funkcję nie sądowniczą, lecz doradczą. Jego rozstrzygnięcie ma charakter pomocniczy i niewiążący. Ciężar wydania wiążącego rozstrzygnięcia o niekonstytucyjności obowiązującego między stronami postępowania spoczywa nadal na składzie orzekającym, który może, chociaż nie musi, podzielić stanowisko zgromadzenia ogólnego sędziów danego sądu najwyższego³⁵⁹.

Zbliżoną procedurę przewiduje art. 15 ust. 7 ustawy nr 4938/2022³⁶⁰. Zgodnie z tym przepisem zgromadzenie plenarne sądu może zebrać się w celu wymiany poglądów w sprawach prawnych. Ustalenia tych posiedzeń nie są wiążące dla sądów. Wymienione mechanizmy „centralizacji” kontroli konstytucyjności prawa nie zmieniają więc jednak w sposób zasadniczy rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa w Republice Greckiej.

³⁵⁷ Wyrok Rady Stanu, sygn. RS 1476/2004.

³⁵⁸ „δεν »παγώνει« το ζήτημα της συνταγματικότητας του νόμου, αλλά το τμήμα σε αντίθεση με την ολομέλεια, μπορεί να κρίνει τη διάταξη του νόμου συνταγματική ακόμη και αν κρίθηκε από την ολομέλεια αντισυνταγματική ή αντιθέτως να κρίνει τη διάταξη αντισυνταγματική και να παραπέμψει εκ νέου στην ολομέλεια, ακόμη και αν η διάταξη του νόμου κρίθηκε με προγενέστερη απόφαση, ως συνταγματική” – K. Χρυσόγονος, *Παρόν και μέλλον της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Ateny–Komotini 2006, s. 335, cyt. za: B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 96.

³⁵⁹ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 44.

³⁶⁰ Ustawa nr 4938/2022 Kodeks organizacji sądów i status funkcjonariuszy sądownictwa oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α/109/06.06.2022 (*Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών και λοιπές διατάξεις*).

Drugim mechanizmem koncentracji kontroli konstytucyjności prawa jest funkcjonujący od 1 stycznia 2011 r. proces „pilotażowy” wprowadzony ustawą nr 3900/2010³⁶¹. Zgodnie z art. 1 ust. 1 tej ustawy Komisja składająca się z Prezesa i dwóch wiceprezesów Rady Stanu rozstrzyga określone zagadnienie prawne, gdy porusza ono kwestię interesu ogólnego i przynosi konsekwencje dla szerszego kręgu osób. Zainicjowanie postępowania wiąże się z podaniem tej informacji do publicznej wiadomości, co skutkuje zawieszeniem toczących się postępowań dotyczących tego samego zagadnienia prawnego. Rozstrzygnięcie Rady Stanu wiąże organ przekazujący sprawę do rozpoznania i strony występujące w ramach toczącego się postępowania. Orzeczenie to nie wiąże innych, niższych sądów, które zawiesiły sprawy, co do których pojawiły się te same wątpliwości prawne. Oczywiście pozostaje jednak, że jeżeli organ administracji wyda orzeczenie sprzeczne z orzeczeniem Rady Stanu w sprawie „pilotażowej”, to orzeczenie to podlegać będzie odwołaniu lub kontroli sądowej. Zagadnienie prawne, które może wystąpić w ramach tego postępowania, może dotyczyć kwestii zgodności danego rozwiązania z Konstytucją. Tym samym proces pilotażowy przed Radą Stanu wykazuje pewne podobieństwa do konkretnej kontroli prawa sprawowanej przez sądy konstytucyjne, np. w formie rozstrzygania pytań prawnych.

Warto dodać, że zdaniem części przedstawicieli doktryny działalność orzecznicza Rady Stanu stanowi również przykład funkcjonowania sądu konstytucyjnego³⁶². Greckie sądy administracyjne kontrolują konstytucyjność aktów administracyjnych, zarówno indywidualnych, jak i ogólnych (w terminologii greckiej doktryny mowa o indywidualnych i normatywnych aktach administracyjnych)³⁶³. Wykonując swoją kompetencję określoną w art. 95 ust. 1 lit. b Konstytucji, grecka Rada Stanu stała się organem stojącym na straży konstytucyjnych wolności i praw. Jest to możliwe przez unieważnianie niekonstytucyjnych aktów administracyjnych wydanych na podstawie ustawy. Rada Stanu nie ma natomiast kompetencji

³⁶¹ Ustawa nr 3900/2010 Usprawnienie procedur i przyspieszenie postępowań administracyjnych oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/213/17.12.2010 (*Εξορθολογισμός διαδικασιών και επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και άλλες διατάξεις*). Aktualne brzmienie przepisów zostało nadane przez ustawę nr 4957/2022, Φ.Ε.Κ. Α'/141/21.07.2022. Zob. również: Β. Μπουκουβάλα, *Γενικές σκέψεις για το ένδικο βοήθημα της αιτήσεως αναιρέσεως μετά τον Ν.3900/2010 και της σχέσης του με το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, s. 1–34, www.constitutionalism.gr (dostęp: 10.09.2022 r.); Α. Τσιφωνάς, *Η δικονομική μεταρρύθμιση του ν.3900/2010 και ο νέος ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2011, nr 3, s. 424–439; Φ. Αρναούτογλου, *Η «πρότυπη» ή «πilotική» δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Ateny–Saloniki 2012, *passim*; Α. Γέροντας, *Ο έλεγχος...*, s. 653–654.

³⁶² J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 546 i przywoływana tam literatura.

³⁶³ *Ibidem*, s. 553–554.

do uchylania przepisów ustawy. Kompetencje Rady Stanu do kontroli konstytucyjności aktów administracyjnych osłabia fakt, że grecki system prawny nie przewiduje instytucji *actio popularis* ani skargi konstytucyjnej.

Trzecim, a zarazem najdalej idącym elementem koncentracji kontroli konstytucyjności prawa jest ustanowienie Najwyższego Sądu Specjalnego. Organ ten, jak wskazano wcześniej, pełni funkcję zbliżoną do sądu konstytucyjnego i w określonych przypadkach jest uprawniony do derogowania norm niezgodnych z ustawą zasadniczą.

B. Następczość

Przyjęty w Republice Greckiej model kontroli konstytucyjności prawa ma charakter następczy, co oznacza, że dochodzi do niej zawsze na etapie stosowania prawa po jego ogłoszeniu. Konstytucja nie przewiduje żadnej formy kontroli prewencyjnej aktów normatywnych przez sądy. W związku z tym sądowa kontrola konstytucyjności prawa w Republice Greckiej zawsze następuje po opublikowaniu ustawy. Podobnie Konstytucja nie przewiduje uprzedniej kontroli konstytucyjności traktatów unijnych i innych umów międzynarodowych³⁶⁴. Kontrola ta może mieć wyłącznie następczy charakter.

Brak kontroli prewencyjnej jest łagodzony przez działalność Parlamentu. Zgodnie z art. 100 Regulaminu Parlamentu na etapie uchwalenia ustawy Przewodniczący Parlamentu i każdy parlamentarzysta albo członek rządu mogą wnieść zastrzeżenia co do konstytucyjności proponowanych rozwiązań. Niekonstytucyjność może dotyczyć zarówno sfery materialnej, jak i naruszenia przepisów proceduralnych przez proponowane prawo. O sprzeczności decyduje Parlament. Ten swoisty mechanizm autokontroli parlamentarnej nie zastępuje jednak w żadnym stopniu prewencyjnej kontroli sprawowanej przez upoważniony do tego sąd konstytucyjny³⁶⁵.

Drugi mechanizm łagodzący brak prewencyjnej kontroli konstytucyjności prawa wymienia Konstytucja. Zgodnie z jej art. 42 ust. 1 Prezydent Republiki może w terminie miesiąca od dnia uchwalenia projektu ustawy zwrócić go Parlamentowi, przedstawiając tego uzasadnienie³⁶⁶. Tak rozumiana weryfikacja

³⁶⁴ Podstawową regulację w zakresie ratyfikacji umów międzynarodowych zawiera art. 28 Konstytucji.

³⁶⁵ A. Γερωντας, *Ο έλεγχος...*, s. 660.

³⁶⁶ *Ibidem*. Terminologia, którą stosuje grecka Konstytucja, jest niejednolita. Przywołany art. 42 ust. 1 Konstytucji stanowi, że Prezydent Republiki podpisuje i publikuje ustawy uchwalone przez Parlament w ciągu miesiąca od dnia ich uchwalenia. Prezydent Republiki – w terminie określonym w poprzednim zdaniu – może zwrócić Parlamentowi uchwalony przez

ma wyłącznie charakter autokontroli w ramach sprawowania funkcji ustawodawczej przez Parlament. Z tego powodu, zgodnie z art. 42 ust. 2 Konstytucji, projekt ustawy zwrócony przez Prezydenta Republiki jest rozpatrywany na posiedzeniu plenarnym Parlamentu. Jeżeli został on ponownie uchwalony bezwzględną większością głosów ogólnej liczby parlamentarzystów, zgodnie z procedurą określoną w art. 76 ust. 2³⁶⁷, to Prezydent Republiki ma obowiązek podpisania i opublikowania ustawy w ciągu 10 dni od dnia ponownego jej uchwalenia³⁶⁸.

W ramach stanowienia prawa na uwagę zasługuje jeszcze jeden mechanizm, który w założeniu twórców Konstytucji miał łagodzić brak kontroli prewencyjnej norm prawnych. Zgodnie z art. 73 ust. 2 w zw. z art. 98 ust. 1 lit. d Konstytucji wszystkie projekty ustaw dotyczące świadczeń pieniężnych wszelkiego typu i warunków ich wypłaty są wnoszone wyłącznie przez ministra finansów po zasięgnięciu opinii Trybunału Obrachunkowego. Negatywna opinia wyrażona przez Trybunał Obrachunkowy nie kończy jednak bytu danego projektu i może on być nadal procedowany przez Parlament, wobec czego instrument ten ma bardzo ograniczone znaczenie.

Wymienione elementy łagodzące brak prewencyjnej kontroli prawa mają wszakże polityczny charakter i nie podlegają ocenie sądów. Wszelkie mechanizmy kontroli konstytucyjności prawa w Grecji mają charakter wyłącznie następczy i dotyczą tylko ustaw już uchwalonych oraz ogłoszonych.

C. Incydentalność

Incydentalny charakter kontroli oznacza, że problem konstytucyjności jest rozpoznawany w ramach toczącej się sprawy, obok głównego problemu stanowiącego oś sporu. Grecki system rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa zakłada, że sądy wszystkich szczebli są właściwe do rozstrzygania pojawiających się w toku postępowania wątpliwości pod kątem zgodności danego rozwiązania z Konstytucją. Nieistotne jest w tym przypadku, czy zarzut niekonstytucyjności

nią projekt ustawy, przedstawiając motywy zwrotu. Również art. 35 ust. 2 lit. c posługuje się określeniem „zwrot projektu ustawy uchwalonej przez Parlament”.

³⁶⁷ Artykuł 76 ust. 2 Konstytucji: Projekt ustawy, który został przyjęty w głosowaniu i następnie zwrócony *Parlamentowi* zgodnie z postanowieniami art. 42, jest rozpatrywany i poddawany pod głosowanie na posiedzeniu plenarnym *Parlamentu* dwa razy i na dwóch różnych posiedzeniach, odbywających się w odstępie co najmniej 2 dni; w takim przypadku na pierwszym posiedzeniu ma miejsce dyskusja i głosowanie w przedmiocie założeń oraz nad poszczególnymi przepisami projektu, a na drugim posiedzeniu nad poszczególnymi artykułami i nad całością projektu ustawy.

³⁶⁸ E. Βενιζέλος, *Μαθήματα...*, s. 234–238.

danego rozwiązania został podniesiony przez stronę, czy zauważony przez skład orzekający³⁶⁹.

Uznanie danego rozwiązania za niezgodne z ustawą zasadniczą może stanowić bezpośrednią podstawę orzekania w danej sprawie. Zapadłe orzeczenie nie powoduje derogacji przepisu i w teorii wiąże wyłącznie strony sporu (jakkolwiek sądy niższych instancji stosują się do rozstrzygnięć sądów wyższej instancji)³⁷⁰.

Incydentalność związana z rozproszoną kontrolą prawa ma immanentną wadę. Chodzi o możliwość wydawania sprzecznych ze sobą orzeczeń co do konstytucyjności lub niekonstytucyjności określonej normy. W tych okolicznościach konieczne jest ujednolicenie orzecznictwa. Nie sposób nie dostrzec „przewodniej” roli orzeczeń sądów najwyższych i ich znaczenia dla harmonizacji stanowisk podległych im sądów, niemniej uwarunkowane jest to zasadniczo czynnikami pozaprawnymi. W przypadku Grecji ta „przewodnia” rola przypada Radzie Stanu i Areopagowi.

Incydentalny charakter kontroli konstytucyjności ustaw ogranicza sąd do sprawowania kontroli jedynie nad przepisem lub jego częścią, które mają kluczowe znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy i są związane bezpośrednio z rozstrzyganym problemem³⁷¹. Sąd nie jest uprawniony do rozszerzenia swojej kontroli na inny przepis lub część przepisu, która nie jest kluczowa dla rozstrzygnięcia zawisłej przed nim sprawy³⁷².

D. Obligatoryjność

W Republice Greckiej sądy są zobowiązane sprawować kontrolę konstytucyjności z urzędu, a strona postępowania nie musi składać wniosku kwestionującego określone rozwiązanie prawne. Zarzut niekonstytucyjności normy prawnej może być podniesiony nie tylko przez strony postępowania lub sędziego sprawozdawcę, lecz także przez każdego innego członka składu orzekającego w trakcie narady. Może być również podniesiony po raz pierwszy w trakcie postępowania odwoławczego. Dopuszczalność ta wynika z dwóch przepisów Konstytucji. Po pierwsze, mowa o art. 93 ust. 4 Konstytucji nakazującym sądom niestosowanie

³⁶⁹ A. Μανιτάκης, *Οι (αυτο)δεσμεύσεις του δικαστή από τον παρεμπíπτοντα έλεγχο της (αντι)συνταγματικότητας των νόμων*, „Νόμος. Επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών” 2007, nr 9, s. 775–798.

³⁷⁰ X. Ακριβοπούλου, X. Ανθοπούλος, *Εισαγωγή στο Διοικητικό Δίκαιο*, Αteny 2015, s. 27.

³⁷¹ Wyrok Rady Stanu, sygn. RS 1943/2018.

³⁷² *Ibidem*. Zob. również B. Μπουκουβάλα, *Ο παρεμπíπτων έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και οι εγγενείς περιορισμοί του: Παρουσίαση της ΟΛΣτΕ 1943/2018*, s. 1–9, <https://www.ddikastes.gr/> (dostęp: 10.10.2022 r.).

ustaw zawierających treści sprzeczne z ustawą zasadniczą. Po drugie, zgodnie z art. 87 ust. 2 sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu podlegają wyłącznie Konstytucji i ustawom; w żadnym razie nie są obowiązani stosować się do postanowień wydawanych z naruszeniem Konstytucji.

Obligatoryjność kontroli stanowi konsekwencję zobowiązania sędziego do ochrony Konstytucji, a także jej stosowania i przestrzegania. Obowiązkowość sprawowania kontroli została również wymieniona w orzecznictwie sądowym. Zgodnie z wyrokiem Rady Stanu o sygn. RS 3178/2003 zbadanie niekonstytucyjności obowiązującego przepisu prawa należy nie do swobodnego uznania sądu, ale do jego obowiązku. Podobne stanowisko wyraził Areopag w uzasadnieniu wyroku o sygn. AP 1608/1982. Areopag orzekł, że w świetle art. 20 ust. 1, art. 87 ust. 2 oraz art. 93 ust. 3 i 4 Konstytucji sąd rozpoznaje z urzędu przyczyny niekonstytucyjności, niezależnie od zarzutów i żądań stron.

Kontrola konstytucyjności prawa jest obowiązkowa, a sąd dokonuje jej z urzędu³⁷³. Ze względu na jej obligatoryjność sporne pozostaje, czy strona postępowania może podnieść zarzut niekonstytucyjności nawet wtedy, gdy nie ma w tym interesu prawnego lub sędzia uwzględni niekonstytucyjność z własnej inicjatywy. W tym momencie pojawia się bowiem problem tego, któremu atrybutowi sądowej kontroli konstytucyjności prawa przyznał prymat ustrojodawca grecki. Czy istotniejszy z tej perspektywy jest incydentalny, czy obowiązkowy charakter kontroli?³⁷⁴

Wydaje się, że orzecznictwo Rady Stanu w tym zakresie przyznaje prymat incydentalnemu charakterowi kontroli³⁷⁵. W wyroku o sygn. RS 3057/2009 Rada, chociaż niejednogłośnie, rozstrzygnęła kwestię, czy podniesiony przez stronę zarzut niekonstytucyjności jest dopuszczalny tylko wtedy, gdy strona powołująca się na ten zarzut wykaże interes prawny w jego popieraniu. Większość składu orzekającego stwierdziła, że zarzut naruszenia konstytucyjnej zasady równości zakłada, iż strona powołująca się na zarzut niekonstytucyjności jest posiadaczem indywidualnego prawa, a więc należy do kategorii osób, które są poddawane nierównemu, niesprawiedliwemu traktowaniu. Jeśli strona nie zalicza się do tej grupy, to nie może powoływać się na zarzut niekonstytucyjności. Tym samym skuteczne powołanie się strony na zarzut niekonstytucyjności jest uzasadnione istnieniem interesu prawnego strony. Z tego względu wydaje się, że orzecznictwo Rady Stanu przyznaje pierwszeństwo incydentalności kontroli przed obowiązkiem sprawdzenia niekonstytucyjności prawa ciążącym na sędzie z urzędu.

³⁷³ P. Yessiou-Faltsi, *Sądowa kontrola...*, s. 37.

³⁷⁴ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 86.

³⁷⁵ *Ibidem*, s. 87–88.

Stanowisko mniejszości sędziów orzekających w sprawie o sygn. RS 3057/2009 wychodziło z innego założenia. W celu zapewnienia realnej nadrzędności Konstytucji jako zespołu norm o zwiększonej mocy prawnej nie jest istotne, czy strona ma interes prawny w popieraniu wniosku o stwierdzenie niekonstytucyjności, czy też nie. Zarzuty dotyczące niekonstytucyjności mogą stanowić podstawę twierdzeń obu stron toczącego się postępowania i z tego względu sąd powinien uwzględnić je w wyroku.

E. Względny charakter

Orzeczenie sądu stwierdzające niekonstytucyjność określonego rozwiązania prawnego wywołuje skutek tylko między stronami postępowania. Konsekwencją prawną niekonstytucyjności danej normy jest jej niestosowanie w sporze prawnym, przy czym nie ma to wpływu na ważność i powszechne obowiązywanie prawa. Obowiązywanie prawa nie ustaje wraz ze stwierdzeniem w danym postępowaniu jego niekonstytucyjności, gdyż skutek rozstrzygnięcia wiąże tylko strony. Stwierdzenie niezgodności normy z Konstytucją skutkuje jej niestosowaniem, a nie sądowym stwierdzeniem jej nieważności. Z tego powodu sędzia odnotowuje rozstrzygnięcie o niekonstytucyjności w uzasadnieniu, a nie w sentencji orzeczenia. Prawo pozostaje w mocy i może być stosowane w innych sprawach. Orzeczenie o niekonstytucyjności pozwala zachować w kontroli rozproszonej względną powagę rzeczy osądzonej, która dotyczy tylko stron sporu i tylko sprawy spornej (art. 331 k.p.c. oraz art. 197 Kodeksu postępowania administracyjnego³⁷⁶).

W orzecznictwie sądów greckich można jednak dostrzec orzeczenia, które podważają tak rozumiany sens konkretnej kontroli konstytucyjności³⁷⁷. Rada Stanu w wyroku o sygn. RS 370/1997 orzekła, że w przypadku uchylenia indywidualnego aktu administracyjnego decyzją Rady Stanu lub nieodwołalnym orzeczeniem sądu administracyjnego organy administracji mają obowiązek uchylenia indywidualnych aktów administracyjnych wydanych na podstawie tego przepisu prawa, który został uznany w postępowaniu sądowym za niekonstytucyjny, chyba że przemawiają za tym względy interesu publicznego lub zostaną naruszone prawa osób trzecich działających w dobrej wierze. Rozstrzygnięcie to zostało następnie powtórzone w wyrokach o sygn. RS 2176/2004 oraz RS 1175/2008. Rada Stanu,

³⁷⁶ Ustawa nr 2717/1999 Kodeks postępowania administracyjnego, Φ.Ε.Κ. Α'/97/17.05.1999 (*Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας*). Grecki Kodeks postępowania cywilnego jest dostępny w języku angielskim. Dzięki uprzejmości Autorów, J. O'Shea oraz D. Webbera, w niniejszej publikacji wykorzystano fragmenty tego tłumaczenia – J. O'Shea, D. Webber, *The Greek Code of Civil Procedure*, Lex Graeca Press, 2024.

³⁷⁷ Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 78–79.

kierując się zbliżoną argumentacją, uznała, że to rozwiązanie prawne jest zgodne z zasadą rządów prawa oraz zasadą legalności i dobrej administracji, które nie tolerują utrzymywania się sytuacji powstałych z rażącym naruszeniem prawa³⁷⁸.

W praktyce więc wymienione orzeczenia Rady Stanu zmierzają do wywarcia skutku *erga omnes*, a nie *in concreto*. Zauważalna jest również: „standardowa praktyka sądów niższych instancji polegająca na stosowaniu się do orzeczeń sądów najwyższych, a także oparta na Konstytucji możliwość bezpośredniego zaskarżenia przez jednostki decyzji administracyjnych do Rady Stanu”, powodująca³⁷⁹, że część greckiej doktryny nazywa grecką Radę Stanu „sądem konstytucyjnym”³⁸⁰.

Republika Grecji pozostaje wierna modelowi mieszanej kontroli sądowej przez wszystkie sądy wszystkich stopni i we wszystkich rodzajach spraw, który uzupełnia działalność orzecznicza NSS. Jak przekonują przedstawiciele greckiej doktryny, wynika to: „z ograniczonego zaufania względem ustawodawcy, a nieograniczonego zaufania do sprawiedliwości”³⁸¹. Zdekoncentrowana kontrola konstytucyjności prawa w Grecji funkcjonuje od ponad 100 lat i można pokusić się wręcz o stwierdzenie, że ma charakter zasady ustrojowej³⁸². Jej niedoskonałości są łagodzone przez wprowadzenie mechanizmów mających na celu centralizację kontroli konstytucyjności prawa³⁸³.

³⁷⁸ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 79.

³⁷⁹ J. Pliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 546.

³⁸⁰ *Ibidem*.

³⁸¹ „που χαρακτηρίζεται από την δυσπιστία απέναντι στη νομοθετική εξουσία και την απεριόριστη εμπιστοσύνη στη δικαιοσύνη” – Α. Γέρωντας, *Ο έλεγχος...*, s. 651.

³⁸² J. Pliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 549–552.

³⁸³ Por. D. Kabat-Rudnicka, *Konstytucjonalizacja...*, s. 148 i przywoływaną tam literaturę.

ROZDZIAŁ V

Specyfika systemu sądownictwa w Grecji

1. Uwagi wprowadzające

Problem podziału władzy był dostrzegalny przez starożytnych Hellenów na długo przed Monteskiuszem i współczesnym konstytucjonalizmem. W *Polityce* Arystotelesa można odnaleźć pierwsze odniesienia do tej kwestii. Filozof pisze:

Wszystkie ustroje mają trzy części składowe, toteż mądry prawodawca musi się nad tym zastanowić, co jest dla każdej z nich pożyteczne; jeśli się one przedstawiają dobrze, to i ustrój musi być dobry, a różnice między nimi stanowią także o różnicy ustrojów. Jedną z tych trzech części jest czynnik obradujący nad sprawami państwowymi, drugą czynnik rządzący (bierze się przy tym pod uwagę, jakie winny być urzędy, jaki ich zakres władzy i jaki sposób ich wyboru), trzecią zaś czynnik sądzący. Czynnik obradujący rozstrzyga o pokoju i wojnie, o zawarciu i zerwaniu przymierza, o prawach, o [karze] śmierci, wygnaniu i konfiskacie mienia, o wyborze urzędników i ich kontroli³⁸⁴.

Konstytucja Republiki Greckiej z 1975 r. realizuje zasadę podziału władz, a zgodnie z art. 26 ust. 3 Konstytucji władza sądownicza jest sprawowana przez sądy, których orzeczenia są wykonywane w imieniu Ludu Greckiego³⁸⁵. Władzę

³⁸⁴ *Polityka*, IV 11, 1 – cyt. za: Arystoteles, *Polityka*, [w:] *idem, Dzieła wszystkie*, t. 1, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2003, s. 103. Tekst oryginalny: „ἔστι δὲ τρία μέρη τῶν πολιτειῶν πασῶν, περὶ ὧν δεῖ θεωρεῖν τὸν σπουδαῖον νομοθέτην ἐκάστη τὸ συμφέρον· ὧν ἔχόντων καλῶς ἀνάγκη τὴν πολιτείαν ἔχειν καλῶς, καὶ τὰς] πολιτείας ἀλλήλων διαφέρειν ἐν τῷ διαφέρειν ἕκαστον τούτων. ἔστι δὲ τῶν τριῶν τούτων ἓν μὲν τί τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν. δεύτερον δὲ τὸ περὶ τὰς ἀρχάς, τοῦτο δ' ἔστι τίνας δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας, καὶ ποίαν τινὰ δεῖ γίνεσθαι τὴν αἵρεσιν αὐτῶν, τρίτον δὲ τί τὸ δικάζον. κύριον δ' ἔστι τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως, καὶ περὶ νόμων, καὶ περὶ θανάτου καὶ φυγῆς καὶ δημεύσεως, καὶ περὶ ἀρχῶν αἵρέσεως καὶ τῶν εὐθυνῶν”.

³⁸⁵ Σ.-Ι. Κουτνατζής, *Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου*, Ateny–Komotini 2021, s. 85–106.

ustawodawczą sprawuje Parlament i Prezydent Republiki, a władzę wykonawczą – Prezydent Republiki i rząd³⁸⁶. Zasada podziału władz ma tak duże znaczenie z punktu widzenia ustroju Republiki Grecji, że zgodnie z art. 110 Konstytucji przepis ją ustanawiający nie może zostać zmieniony³⁸⁷.

Sądownictwo jest niezależne od władzy ustawodawczej i wykonawczej. Prawo dostępu do sądu na gruncie Konstytucji reguluje art. 20 ust. 1. Stanowi on, że każdy ma prawo do sądowej ochrony i dochodzenia przed sądem swoich racji w zakresie praw i interesów, zgodnie z postanowieniami ustawy. Przepis ten nie tylko ustanawia prawo indywidualne, lecz także nakłada na państwo obowiązki o charakterze pozytywnym, takie jak zorganizowanie postępowania sądowego w taki sposób, aby zapewnić jednostce pełną i skuteczną ochronę sądową³⁸⁸. Prawo do ochrony sądowej zakłada istnienie mechanizmu sądowego, który gwarantuje dostęp do wymiaru sprawiedliwości oraz wydanie orzeczenia w drodze określonej procedury³⁸⁹.

Do uznania określonego organu za „sąd” w rozumieniu art. 20 ust. 1 Konstytucji konieczne jest kumulatywne spełnienie następujących warunków:

- 1) pełnienie funkcji sądowniczych, a więc ze sfery niewykonywanej przez inne organy władzy państwowej;
- 2) obsada sądu przez niezależnych sędziów, a w zakresie przewidzianym przez ustawę – również ławników;
- 3) jawność postępowania oraz konieczność publikowania wyroków;
- 4) obowiązek kompletnego i szczegółowego uzasadnienia orzeczenia, w tym również przedstawienie stanowiska mniejszości orzekających sędziów;
- 5) wiążący charakter wydawanych rozstrzygnięć;
- 6) wyrokowanie na podstawie przepisów prawa, w tym również zasad prawnych;

³⁸⁶ Konstytucja doprecyzowuje w art. 81, że rząd stanowi Rada Ministrów składająca się z Prezesa Rady Ministrów oraz ministrów.

³⁸⁷ Przywoływany przepis stanowi, że postanowienia Konstytucji, z wyjątkiem tych, które określają podstawy i formę ustroju jako republiki parlamentarnej, oraz z wyjątkiem postanowień art. 2 ust. 1, art. 4 ust. 1, 4 i 7, art. 5 ust. 1 i 3, art. 13 ust. 1 i art. 26, podlegają zmianie. Zob. A. Bisztyga, D. Wojtczak, *Teoretyczne i komparatystyczne uwagi o trybie zmiany konstytucji i jej preambuły*, [w:] Dookoła Wojtek... *Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, red. R. Balicki, M. Jabłoński, K. Wójtowicz, Wrocław 2018, s. 72. Jak słusznie wskazuje R. Grabowski, chociaż Prezydent Republiki zgodnie z art. 26 ust. 1 Konstytucji Grecji sprawuje wraz z Parlamentem władzę ustawodawczą, to nie bierze udziału w procedurze zmiany Konstytucji – R. Grabowski, *Udział prezydenta w procedurze zmiany konstytucji w państwach europejskich*, „Studia Politologiczne” 2016, nr 42, s. 173–174; zob. też A. Surówka, *Zasady zmiany...*, s. 136–143.

³⁸⁸ K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 18.

³⁸⁹ *Ibidem*.

- 7) możliwość odmowy zastosowania przepisu prawa sprzecznego z Konstytucją;
- 8) konieczność przestrzegania gwarancji procesowych stron określonych w przepisach zarówno krajowych, jak i międzynarodowych, w szczególności wynikających z art. 6 EKPC³⁹⁰.

Władzę sądowniczą tworzą sądy powszechne, nad którymi nadzór sprawują sądy najwyższe (Rada Stanu, Areopag i Trybunał Obrachunkowy) oraz sądy specjalne.

Sądy dzielą się na cywilne i karne oraz administracyjne. Zgodnie z art. 1 ustawy nr 4938/2022 Kodeks organizacji sądów i status funkcjonariuszy sądownictwa sądy cywilne i karne obejmują: Areopag, cywilne sądy apelacyjne, sądy cywilne I instancji, sądy pokoju, sądy przysięgłych, sądy nieletnich, sądy ds. wykroczeń, sądy karne I instancji. Powszechne sądy administracyjne obejmują administracyjne sądy I instancji, administracyjne sądy apelacyjne oraz komisje generalne tych sądów. Zgodnie z art. 94 ust. 1 Konstytucji sądy cywilne rozpatrują spory z zakresu prawa prywatnego oraz sprawy wynikające z postępowania nieprocesowego. Konstytucja dopuszcza przy tym, w art. 94 ust. 3, możliwość przekazywania określonych kategorii spraw między jurysdykcjami. Przepis ten stanowi bowiem, że w szczególnych przypadkach oraz w celu jednolitego stosowania tego samego ustawodawstwa ustawa może powierzyć sądom administracyjnym orzekanie w niektórych kategoriach sporów z zakresu prawa prywatnego, a sądom cywilnym – w niektórych kategoriach sporów administracyjnych. Ponadto, zgodnie z art. 94 ust. 4 zd. 1 i 2 Konstytucji, wszelkie inne kompetencje o charakterze administracyjnym mogą również być powierzone sądom cywilnym lub administracyjnym, na zasadach określonych w ustawie. Kompetencje te obejmują także zastosowanie środków zmierzających do podporządkowania administracji orzeczeniom sądowym.

Kognicja sądów karnych obejmuje karanie przestępców i stosowanie wszelkich środków określonych w ustawach karnych. Konstytucja dopuszcza przy tym w art. 96 ust. 2 powierzenie ustawą organom wykonującym zadania policji rozpatrywanie wykroczeń policyjnych karanych grzywną, a organom zapewniającym bezpieczeństwo wsi – rozpatrywanie wykroczeń związanych z własnością ziemi i wynikających z nich sporów prywatnych³⁹¹. Orzeczenia wydane przez te organy podlegają zaskarżeniu w drodze apelacji do odpowiedniego sądu powszechnego. Wniesienie apelacji zawiesza wykonanie orzeczenia.

Pojęcie sądu najwyższego w greckim porządku prawnym odnosi się do trzech różnych organów sądowych: Rady Stanu, Areopagu i Trybunału Obrachunkowego.

³⁹⁰ Szeroko na ten temat: H. Κουβαράς, *Άρθρο 20*, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ε. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023, s. 13–15.

³⁹¹ Zob. N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 118.

Każdy z tych organów został wyodrębniony jako organ władzy sądowniczej, który sprawuje zarówno funkcje orzecznicze, jak i nadzór judykacyjny nad podległymi im sądami w ramach oddzielnych jurysdykcji krajowych. Najwyższym sądem w sprawach cywilnych i karnych jest Areopag, a najwyższym sądem administracyjnym – Rada Stanu. Trybunał Obrachunkowy rozpatruje sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych czy odpowiedzialności cywilnej pracowników sektora publicznego za szkody wyrządzone przez nich państwu³⁹².

Konstytucja nie precyzuje kompetencji Areopagu. Ustrojodawca grecki przedstawił natomiast otwarty katalog kompetencji Rady Stanu. Zgodnie z art. 95 ust. 1 lit. a–d zalicza się do nich: uchylanie, w razie skargi, tytułów egzekucyjnych władz administracyjnych za przekroczenie uprawnień lub naruszenie prawa oraz decyzji wydanych w ostatniej instancji przez powszechne sądy administracyjne, rozstrzyganie sporów administracyjnych podlegających jej kompetencji oraz opracowywanie wszystkich dekretów o charakterze normatywnym. Ponadto, stosownie do treści art. 95 ust. 3 Konstytucji, osądzanie niektórych kategorii spraw dotyczących unieważnienia aktów prawnych, stanowiące kompetencję Rady Stanu, może być powierzone na mocy ustawy, zależnie od charakteru i ważności tych spraw, powszechnym sądom administracyjnym. Rada Stanu orzeka także jako sąd II instancji na zasadach określonych w ustawie³⁹³.

Sędziowie greccy są podzieleni na dwie grupy: cywilną (skupiającą sędziów orzekających w sprawach zarówno cywilnych, jak i karnych) oraz administracyjną.

³⁹² Grecka nazwa tego organu to Ελεγκτικό Συνέδριο. Najnowsze wydanie sejmowego przekładu Konstytucji Grecji z 1975 r. posługuje się pojęciem „Izby Obrachunkowej” – zob. *Konstytucja Grecji...*, 2011, s. 311 i n. Tłumaczenie „Trybunał Obrachunkowy” wydaje się jednak bardziej zasadne, ponieważ w języku greckim do określenia Europejskiego Trybunału Obrachunkowego również stosuje się określenie Ελεγκτικό Συνέδριο, dodając jednocześnie przymiotnik Ευρωπαϊκό, tak więc pełna nazwa europejskiego odpowiednika to Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο. Z tego względu w tej pracy przyjęto, że właściwą nazwą dla tego greckiego organu, niemającego swojego odpowiednika w Polsce, jest Trybunał Obrachunkowy. Ze względu na sądowe kompetencje Trybunału Obrachunkowego tłumaczenie nazwy tego organu jako „Najwyższa Izba Kontroli”, jakie proponuje N. Ciesielczyk, należy uznać za niezbyt fortunne – zob. N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 120. Grecki Trybunał Obrachunkowy rzeczywiście kontroluje wydatki państwa, o czym stanowi art. 98 ust. 1 lit. a–c Konstytucji, ale sprawuje również wymiar sprawiedliwości i zalicza się do władzy sądowniczej. Polska doktryna prawnicza traktuje Najwyższą Izbę Kontroli jako szczególnego rodzaju organ kontroli państwowej wymykający się z tradycyjnego trójpodziału władzy. Nie ulega żadnym wątpliwości, że Najwyższa Izba Kontroli nie jest organem sądowym. Różne kompetencje obu organów oraz sprawowanie innej roli w systemie władzy powodują, że odnoszenie nazwy „Najwyższa Izba Kontroli” do Trybunału Obrachunkowego nie wydaje się zasadne.

³⁹³ Dekret Prezydencki nr 18/1989 w sprawie kodyfikacji przepisów poświęconych Radzie Stanu.

Konsekwencją tego podziału jest wprowadzenie zakazów dla sędziów sądów administracyjnych do orzekania w sprawach cywilnych i odwrotnie³⁹⁴. Przywołana Rada Stanu i Areopag sprawują nadzór nad orzecznictwem sądów podległych, stojąc na straży jednolitości orzecznictwa oraz rozpatrując nadzwyczajne środki odwoławcze. Stanowi o tym art. 87 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którym sędziowie orzekający pozostają pod nadzorem sędziów wyższego stopnia, jak również prokuratora generalnego i prokuratorów przy Areopagu.

Trzeci spośród greckich sądów najwyższych, a więc Trybunał Obrachunkowy (w kształcie określonym przez Konstytucję z 1952 r.), odgrywa trojaką rolę: pełni funkcje zarówno kontrolne, opiniodawcze, jak i sądowe³⁹⁵. Do funkcji kontrolnych Trybunału Obrachunkowego należy zaliczyć np.: kontrolę wydatków państwa, samorządów terytorialnych oraz osób prawnych, których obowiązek kontroli wynika z ustaw, a także rachunków bankowych wymienionych podmiotów oraz kontrolę umów o dużej wartości finansowej, których stroną jest państwo lub inna osoba prawna utożsamiana z państwem, jak również sporządzenie i składanie Parlamentowi raportu o stanie finansowym i bilansie państwa załączane do projektu ustawy o wykonaniu budżetu.

W zakresie funkcji opiniodawczej należy wyróżnić opiniowanie projektów ustaw o rentach lub uznaniu służby za dającą prawo do renty, zgodnie z postanowieniami art. 73 ust. 2 Konstytucji. Przepis ten stanowi, że projekty ustaw dotyczące świadczeń pieniężnych wszelkiego typu i warunków ich wydatkowania są wnoszone wyłącznie przez ministra finansów po zasięgnięciu opinii Trybunału Obrachunkowego.

W zakresie funkcji sądowniczej Trybunał Obrachunkowy rozstrzyga m.in. spory związane z przyznawaniem rent, a także spory wynikające z odpowiedzialności funkcjonariuszy publicznych, cywilnych i wojskowych, jak również urzędników samorządów terytorialnych oraz osób prawnych prawa publicznego za każdą szkodę wyrządzoną umyślnie lub przez zaniechanie na szkodę państwa, samorządów terytorialnych lub innych osób prawnych prawa publicznego.

Ustanowienie NSS jest ściśle powiązane z wyodrębnieniem w greckim systemie prawnym trzech jurysdykcji, na których czele stoją wspomniane już Areopag, Rada Stanu (od 1929 r.) oraz Trybunał Obrachunkowy (w obecnym kształcie od 1952 r.)³⁹⁶. Kontrola konstytucyjności prawa następuje wówczas, gdy jeden sąd

³⁹⁴ P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 180, nb 503–504.

³⁹⁵ Na temat funkcji Trybunału Obrachunkowego zob.: E. Μάλτα, *Ο προληπτικός έλεγχος των δημοσίων δαπανών από το Ελεγκτικό Συνέδριο*, Ateny–Saloniki 2009, *passim*; K. Ρίζος, *Ο έλεγχος των δημοσίων δαπανών και λογαριασμών από το Ελεγκτικό Συνέδριο*, Ateny–Saloniki 2015, *passim*; A. Κοκκίδου, *Οι αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, Ateny–Saloniki 2004, *passim*.

³⁹⁶ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 14–15.

najwyższy uzna określony przepis za niekonstytucyjny, a inny zinterpretuje ten sam przepis za zgodny z postanowieniami Konstytucji. Wyróżnienie w greckim porządku prawnym trzech sądów najwyższych o trzech różnych właściwościach powoduje konieczność ujednolicenia sprzecznych ze sobą orzeczeń.

Poza sądami powszechnymi i trzema sądami najwyższymi – Radą Stanu, Areopagiem i Trybunałem Obrachunkowym – na grecki system sądownictwa składają się sądy specjalne. Zostały one wyodrębnione ze względu na szczególny charakter rozpoznawanych spraw. Zalicza się do nich Najwyższy Sąd Specjalny, sądy wojskowe, Sąd Odpowiedzialności Zawodowej oraz Sąd Specjalny ds. Odpowiedzialności Ministrów.

Zgodnie z art. 96 ust. 4 Konstytucji zostały przewidziane odrębne sądy wojskowe dla armii lądowej, marynarki wojennej i lotnictwa wojskowego, a także sądy kaperskie. Sądy wojskowe dla armii lądowej, marynarki wojennej i lotnictwa wojskowego nie są uprawnione do rozpatrywania spraw osób cywilnych. Zgodnie z art. 96 ust. 5 Konstytucji skład sądów wojskowych w większości stanowią członkowie korpusu sądowego sił zbrojnych, korzystający z gwarancji niezawisłości funkcjonalnej i osobistej. Do postępowania i orzeczeń sądów wojskowych zastosowanie ma również art. 93 ust. 2–4 Konstytucji³⁹⁷.

Na system sądownictwa w Republice Greckiej składa się także Sąd Odpowiedzialności Zawodowej (Ειδικό Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας), o którym mowa w art. 99 Konstytucji. Składa się on z prezesa Rady Stanu jako przewodniczącego oraz wyłonionych w drodze losowania następujących członków: jednego sędziego Rady Stanu, jednego sędziego Areopagu, jednego starszego radcy Trybunału Obrachunkowego, dwóch profesorów wydziałów prawa krajowych uniwersytetów oraz dwóch adwokatów reprezentujących Najwyższą Radę Dyscyplinarną Adwokatury³⁹⁸. Sąd ten orzeka w przedmiocie odszkodowań w przypadku umyślnego działania na szkodę strony występującej

³⁹⁷ Artykuł 93 Konstytucji: (...) 2. Rozprawy przed wszystkimi sądami są jawne, o ile sąd nie podejmie decyzji, że jawność może przynieść ujmę dobrym obyczajom lub jeżeli w danym przypadku istnieją szczególne powody, aby chronić życie prywatne lub rodzinne stron. 3. Każde orzeczenie sądowe musi być odrębnie i w kompletny sposób uzasadnione; jest ono ogłaszane na posiedzeniu jawnym. Ustawa określa skutki prawne, jakie wynikają z ogłoszonego orzeczenia, oraz sankcje, jakie zostaną nałożone w przypadku naruszenia postanowień zdania poprzedniego. Zdanie odrębne podlega obowiązkowej publikacji. Ustawa określa zasady umieszczania ewentualnego zdania odrębnego w protokołach, jak również warunki oraz formę jego opublikowania. 4. Sądy nie są zobowiązane do stosowania ustaw zawierających treści sprzeczne z Konstytucją.

³⁹⁸ Kształcenie w ramach nauk prawnych prowadzą trzy publiczne uczelnie w Grecji. Są to: Narodowy Uniwersytet im. J. Kapodistriasa w Atenach, Uniwersytet Demokryta w Tracji oraz Uniwersytet Arystotelesa w Salonikach.

w postępowaniu, albo gdy orzekający sąd dopuścił się rażącego zaniedbania. Sąd Odpowiedzialności Zawodowej opisany w art. 99 Konstytucji jest również właściwy do rozstrzygania sporów związanych z wszelkiego rodzaju wynagrodzeniami i emeryturami sędziów. Wówczas jego skład uzupełnia jeden profesor nauk prawnych i jeden adwokat.

Ostatnim z sądów specjalnych jest Sąd ds. Odpowiedzialności Ministrów (Ειδικό Δικαστήριο Ευθύνης Υπουργών). W dużej mierze jego kompetencje są zbliżone do polskiego Trybunału Stanu. Zgodnie z przywoływanym przepisem Sąd ten tworzony jest *ad hoc* do każdej sprawy związanej z przestępstwami karnymi podczas wypełniania obowiązków osób, które są lub były członkami rządu lub sekretarzami stanu. Składa się z sześciu członków Rady Stanu oraz siedmiu członków Areopagu. Sędziowie są wyłaniani w drodze losowania przez Przewodniczącego Parlamentu na posiedzeniu jawnym Parlamentu³⁹⁹. Przewodniczącym tego Sądu jest ten członek Areopagu, który ma najwyższy stopień służbowy, a w przypadku członków równych stopniem – mający najdłuższy staż. Orzeka on jako sąd I oraz II instancji.

Grecka doktryna wskazuje, że uprawnienia quasi-sądownicze przysługują także Parlamentowi⁴⁰⁰. W szczególności Parlament wyraża zgodę na zastosowanie prawa łaski stosownie do treści art. 47 ust. 2 Konstytucji⁴⁰¹. Przepis ten przewiduje, że wobec ministra skazanego zgodnie z postanowieniami art. 86 Konstytucji Prezydent Republiki może zastosować prawo łaski jedynie za zgodą Parlamentu⁴⁰².

Należy również wspomnieć o art. 48 Konstytucji, który przewiduje, że w razie wojny, mobilizacji zarządzanej ze względu na niebezpieczeństwo zewnętrzne lub bezpośrednie zagrożenie bezpieczeństwa narodowego, jak również w przypadku ujawnienia działań zbrojnych mających na celu obalenie ustroju demokratycznego możliwe jest objęcie części albo całości terytorium Grecji stanem oblężenia,

³⁹⁹ Sejmowy przekład Konstytucji Grecji z 1975 r. posługuje się pojęciem „Izby Deputowanych”, zob. *Konstytucja Grecji...*, 2011, s. 303 i n. Tłumaczenie to jest błędne. Polski przekład posługuje się błędnym zapożyczeniem z języka francuskiego, które określa grecki Parlament jako *Chambre des députés*. Greckie określenie organu sprawującego władzę ustawodawczą to *Βουλή*. Izba Deputowanych to pojęcie, które odnosi się do niższej izby parlamentu w państwach o systemie bikameralnym, takich jak Brazylia czy Włochy. Biorąc pod uwagę, że system parlamentarny w Grecji nie przewiduje istnienia dwóch izb, prawidłowe tłumaczenie to „Parlament” – zob. N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 114.

⁴⁰⁰ P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 104, nb 265.

⁴⁰¹ Artykuł 47 ust. 2 Konstytucji: Wobec ministra skazanego zgodnie z postanowieniami art. 86 Prezydent Republiki może zastosować prawo łaski jedynie za zgodą Parlamentu.

⁴⁰² M. Lorencka, *Immunitet parlamentarny w Grecji*, [w:] *Immunitet parlamentarny w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, J. Juchniewicz, Rzeszów 2017, s. 127–133.

stanowiącym jedyny stan nadzwyczajny⁴⁰³. W takiej sytuacji dopuszczalne jest ustanowienie sądów nadzwyczajnych. Jest to wyjątek od ogólnej reguły przewidzianej w art. 8 zd. 2 Konstytucji, zgodnie z którą tworzenie komisji sądowych lub sądów nadzwyczajnych, niezależnie od nadawanych im nazw, jest zabronione.

2. Niezawisłość sędziów i niezależność sądów. Status prawny sędziego

Zasada podziału władzy i ich wzajemnego równoważenia się organizuje funkcjonowanie państwa demokratycznego jako całości⁴⁰⁴. Pełni również funkcję gwarancyjną dla zabezpieczenia konstytucyjnych wolności i praw jednostki⁴⁰⁵. Chociaż przywołany już Monteskiusz deprecjonował znaczenie władzy sądowniczej, to dostrzegał on konieczność jej odizolowania od pozostałych władz. Bez odseparowanej od pozostałych władz judykatury niemożliwa byłaby do osiągnięcia wolność⁴⁰⁶. Istotą idei trójpodziału władzy jest zabezpieczenie ustroju przed tyranią. Naiwnością byłoby bowiem myślenie, że żadna z władz nie jest zdolna do wykroczenia poza swoje kompetencje. Amerykański polityk i jeden z ojców założycieli Stanów Zjednoczonych Ameryki, Alexander Hamilton, słusznie stwierdził, że najmniejsze zagrożenia dla ustroju niesie ze sobą wykonywanie władzy sądowniczej:

Kto uważnie przygląda się różnym działaniom władzy, musi dostrzec, że w rządzie, w którym są one od siebie oddzielone, sądownictwo, z natury swoich funkcji, zawsze będzie najmniej niebezpieczne dla praw politycznych Konstytucji⁴⁰⁷.

Niezawisłość sędziowska i niezależność sądownictwa nie są przywilejami sędziów i sądów, ale gwarantem z jednej strony podziału władzy, a z drugiej – ochrony jednostki. Bez niezależnych sądów i niezawisłych sędziów nie sposób mówić o systemie wzajemnego hamowania i równoważenia się władz ani o ochronie jednostki w sporze z omnipotencją państwa.

⁴⁰³ Co do tłumaczenia art. 48 Konstytucji – zob. N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 123.

⁴⁰⁴ B. Stępień-Załuca, *Sędziowski stan spoczynku...*, s. 17–19.

⁴⁰⁵ *Ibidem*.

⁴⁰⁶ P. Laidler, *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych...*, s. 34.

⁴⁰⁷ „Whoever attentively considers the different departments of power must perceive, that, in a government in which they are separated from each other, the judiciary, from the nature of its functions, will always be the least dangerous to the political rights of the Constitution (...)” – A. Hamilton, *Federalist* 78, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed78.asp (dostęp: 28.12.2022 r.).

W przypadku Grecji problem zachowania niezawisłości sądownictwa widać najdobitniej na przykładzie przywoływanego już okresu junty „czarnych pułkowników”. Wskutek wprowadzonych wówczas zmian w wymiarze sprawiedliwości w rzeczywistości pozbawiono obywateli gwarancji konstytucyjnych oraz mechanizmów ochronnych zarówno krajowych, jak i międzynarodowych.

Suma naruszeń praw człowieka w Grecji skutkowałą licznymi skargami złożonymi przez państwa-strony EKPC przeciwko temu państwu. We wrześniu 1967 r. ze skargami do Europejskiej Komisji Praw Człowieka wystąpiły: Dania, Norwegia, Szwecja i Holandia⁴⁰⁸. W latach 1968–1969 Komisja badała przypadki naruszeń EKPC przez Grecję, a efektem prowadzonego śledztwa był raport. Zawierał on szczegółowe wyliczenie naruszeń praw człowieka i systemu demokratycznego, jakiego dopuściła się grecka junta⁴⁰⁹. Junta wprowadziła autorytarny reżim i podporządkowała sędziów wojskowym (np. przez komponowanie składów orzekających z jednego sędziego zawodowego i czterech oficerów sił zbrojnych bez prawniczego przygotowania)⁴¹⁰ oraz ograniczyła prawo do sądu (np. osoby skazane za przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu narodowemu albo porządkowi publicznemu nie mogły wnosić środków zaskarżenia)⁴¹¹. Junta odmówiła możliwości odwołania się do sądu osobom zatrzymanym, ograniczyła konstytucyjne gwarancje procesu oraz dokonywała arbitralnych zmian kadrowych w sądownictwie, odwołując m.in. prezesa Areopagu. W raporcie potwierdzono, że jednym z aspektów naruszeń EKPC była działalność wymierzona w niezależność władzy sądowniczej⁴¹². Sądownictwo zostało całkowicie podporządkowane władzy pułkowników, czego najpełniejszym wyrazem było zaaprobowanie zmian w porządku prawnym przez upolityczniony Areopag. W wyroku Areopagu

⁴⁰⁸ Pierwotnie skargi zostały złożone oddzielnie przez każde państwo, natomiast Europejska Komisja Praw Człowieka zdecydowała o ich łącznym rozpoznaniu. Skargi zostały wniesione na podstawie art. 33 EKPC stanowiącego, że każda z Wysokich Układających się Stron może wnieść skargę do Trybunału, jeśli uważa, że inna Wysoka Układająca się Strona naruszyła postanowienia Konwencji lub jej protokołów, zob. Raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie ze skargi Dania, Norwegia, Szwecja, Holandia v. Grecja, Sprawozdanie Podkomisji, t. 1, część 1, skarga nr 3321/67, 3222/67, 3323/67, 3344/67. Europejska Komisja Praw Człowieka została zlikwidowana w 1998 r., a jej funkcje przejął ETPC na mocy Protokołu nr 11 do EKPC.

⁴⁰⁹ W odpowiedzi na działania Komisji grecki dyktator J. Papadopoulos wydał oświadczenie, w którym nazwał ją „spiskiem homoseksualistów i komunistów przeciwko wartościom hellenistycznym” – M.R. Madsen, *Resistance to the European Court of Human Rights: The Institutional and Sociological Consequences of Principled Resistance*, [w:] *Principled Resistance to ECtHR Judgments – A New Paradigm?*, red. M. Breuer, Berlin 2019, s. 45.

⁴¹⁰ Raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka..., § 220.

⁴¹¹ *Ibidem*, § 219.

⁴¹² *Ibidem*, § 222–228.

o sygn. AP 483/1968 pada stwierdzenie, że: „zgodnie z przyjętą doktryną i nauką Prawa Publicznego zwycięska rewolucja tworzy sprawiedliwość. Konsekwentnie, ponieważ zwyciężyła Rewolucja z 21 kwietnia 1967 r., która sprawuje odtąd władzę na terenie całego Państwa, legalnie ustanowiła wiążące reguły dla określonych organów”⁴¹³. Co więcej, w innym z wyroków związanych z wprowadzaniem reżimu „czarnych pułkowników” Areopag stwierdził, że przetrzymywanie przeciwników politycznych podczas referendum zatwierdzającego zmiany w Konstytucji nie miało wpływu na jego wynik⁴¹⁴. Odmienne stanowisko wyraziła Rada Stanu, nazywając przewrót „pozakonstytucyjną zmianą polityczną”⁴¹⁵.

Krytyczne stanowisko względem rozwiązań zawartych w Konstytucji z 1968 r. wyraził również Najwyższy Sąd Specjalny. W wyroku nr 19/1990 stwierdził, że: „Tekst Konstytucji z 1968 r. określony w Ustawie Konstytucyjnej z 1 sierpnia 1974 r., nie jest Konstytucją, ponieważ brakuje jej legitymacji demokratycznej jako dzieła przemocy. Nie jest też ustawą w rozumieniu art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji 1975/1996”⁴¹⁶.

Odrębność władzy sądowniczej zakłada, że jest ona wyposażona w kompetencje zastrzeżone wyłącznie dla niej, a ponadto jest wydzielona organizacyjnie od pozostałych władz. Konsekwencją organizacyjnego wyodrębnienia władzy sądowniczej jest konieczność zapewnienia jej warunków funkcjonowania odpowiadających zakresowi jej kompetencji i jurysdykcji. Zagwarantowanie tych warunków nie może stanowić jawnej czy ukrytej formy nacisku na władzę sądowniczą. Samo bowiem kompetencyjne wyodrębnienie władzy sądowniczej od innych władz jest jeszcze niewystarczające. Prawidłowe realizowanie swej roli przez sądy jest zapewnione tylko wtedy, gdy sędziowie cieszą się faktyczną niezawisłością. Konstytucyjne gwarancje niezawisłości sędziowskiej wynikają z art. 87 ustawy zasadniczej, który w ustępie pierwszym przewiduje, że wymiar

⁴¹³ „κατά δόγμα, όπερ εγένετο δεκτόν και υπό της επιστήμης του Δημοσίου Δικαίου, η επανάστασις επικρατήσασα, δημιουργεί δίκαιον. Συνεπώς, η Επανάστασις της 21ης Απριλίου 1967, επικρατήσασα αναμφισβητήτως, ως ασκούσα έκτοτε την πολιτικήν εξουσίαν αποκλειστικώς εφ’ απάσης της Χώρας, νομίμως τίθησι κανόνας υποχρεωτικούς διά των παρ’ αυτής ορισθέντων προς τούτο οργάνων”, wyrok Areopagu, sygn. AP 483/1968, cyt. za: Σ. Βλαχόπουλος, *Τό »Σύνταγμα« της δικτατορίας*, <https://www.kathimerini.gr/society/930695/to-syntagma-tis-diktatorias/> (dostęp: 22.10.2022 r.).

⁴¹⁴ Wyrok Areopagu, sygn. AP 486/1968.

⁴¹⁵ „υπό εξωσυνταγματικής συνθήκας πολιτική μεταβολή”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 503/1969.

⁴¹⁶ „Κείμενο Συντάγματος του 1968, όπως το χαρακτηρίζει η Συνταγματική Πράξη της 1ης Αυγούστου 1974, δεν είναι Σύνταγμα, γιατί στερείται δημοκρατικής νομιμοποίησης ως προϊόν βίας, δεν αποτελεί όμως ούτε και τυπικό νομό κατά την έννοια του άρθρου 100 § 1 ε’ του Συντάγματος 1975/1996”, wyrok NSS nr 19/1990. Zob. również K. Παννακόπουλος, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Με αφορμή την απόφαση 8/2007 ΑΕΔ*, Ateny 2009, s. 3.

sprawiedliwości sprawują sądy złożone z sędziów, którzy cieszą się niezawisłością osobistą i funkcjonalną⁴¹⁷. Z kolei zgodnie z ustępem drugim przywoływanego przepisu sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu podlegają wyłącznie Konstytucji oraz ustawom i w żadnym razie nie są obowiązani stosować się do postanowień wydawanych z naruszeniem Konstytucji.

Z art. 87 Konstytucji wynika, że sędziowie nie podlegają innym władzom państwowym ani sędziom wyższego stopnia czy stronom postępowania⁴¹⁸. Niezawisłość funkcjonalna ma wąskie znaczenie, ponieważ obejmuje sytuację prawną sędziego na sali rozpraw. Niezawisłość osobista jest pojęciem szerszym i polega na ustanowieniu takich gwarancji dotyczących sprawowania funkcji sędziowskiej, które wzmocnią niezawisłość funkcjonalną. Niezawisłość osobista dotyczy całokształtu regulacji prawnych odnoszących się do sędziego, określając jego status prawny. Status prawny sędziego w Grecji obejmuje: szczególny tryb powoływania i awansu, nieusuwalność, nieprzenoszalność, godne wynagrodzenie, niepołączalność, zakaz prowadzenia działalności publicznej i gospodarczej, a także odpowiedzialność dyscyplinarną⁴¹⁹.

Drugim pojęciem statuującym odrębność władzy sądowniczej od pozostałych władz jest niezależność sądów. Warto przy tym zwrócić uwagę na kwestie terminologiczne. Greckie akty normatywne nie rozróżniają pojęć „niezależność” i „niezawisłość”, lecz stosują jedno określenie, tzn. *ανεξαρτησία*. Słowo to, w zależności od kontekstu, może oznaczać zarówno „niezależność”, jak i „niezawisłość”. Może również odnosić się do pojęcia „niepodległości” państwa.

Współcześnie grecka doktryna prawnicza wypowiada się na temat niezależności sądów w dwóch aspektach: zewnętrznym i wewnętrznym⁴²⁰. W znaczeniu zewnętrznym sąd jest jedynym organem państwa sprawującym wymiar sprawiedliwości. Oznacza to niezależność od innych organów władzy państwowej, w tym także sprawujących władzę sądowniczą. Sędziowie niższych szczebli nie mają obowiązku kierować się poglądami wyrażonymi przez sądy wyższych instancji⁴²¹. Wszystkie inne pozasądowe organy są wyłączone od orzekania⁴²².

⁴¹⁷ K. Γώγος, Άρθρο 87 (Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι), [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ε. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023, s. 1–26; Δ. Ράικος, *Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία*, Ateny–Komotini 2008, *passim*.

⁴¹⁸ P. Yessiou-Faltsi, *Civil Procedure in Greece*, Alphen aan den Rijn 2019, nb 50.

⁴¹⁹ K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 19–20, 49.

⁴²⁰ K. Γώγος, Άρθρο 87..., s. 13 i n.

⁴²¹ *Ibidem*.

⁴²² A. Καϊδατζής, X. Χαρίλαος, *Εξωδικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου. Μια συμβολή στη διαλογική πρόσληψη του συντάγματος (Με αφορμή τη διαιτητική απόφαση 15/2011)*, [w:] Π. Αλικάκος i inni, *Επετειακός Τόμος – 30 Χρόνια (1987–2017). Επετειακό τόμο της Εταιρείας Νομικών Βορείου Ελλάδος*, Ateny–Saloniki 2017, s. 227–247.

W znaczeniu wewnętrznym niezależność łączy się z pojęciem bezstronności, która wyraża się przede wszystkim w braku osobistego interesu sędziego w rozstrzygnięciu sporu⁴²³. Innymi słowy, w wymiarze wewnętrznym mowa o indywidualnej postawie sędziego orzekającego w sprawie cechującej się neutralnością względem stron postępowania oraz wolnością od wszelkich form nacisku. Wewnętrzny aspekt niezależności sądów oznacza więc przestrzeganie obiektywizmu oraz brak wszelkiego interesu w konkretnym rozstrzygnięciu sporu, który wykraczałby poza ścisłe stosowanie przepisu prawa⁴²⁴. Należy przy tym pamiętać, że sędziego musi cechować bezstronność, a nie neutralność⁴²⁵. Sędzia nie może faworyzować lub deprecjonować stron postępowania, ale nie oznacza to, że nie może wypowiadać sądów wartościujących. Sędzia musi wykazywać umiar i powściągliwość, aby nie narazić na szwank wizerunku swojego ani całego wymiaru sprawiedliwości. Nie pozbawia go to jednak możliwości wyrażania swoich ocen względem konkretnych zachowań czy rozwiązań prawnych. Nabiera to szczególnego znaczenia w kontekście rozstrzygania sporów o zgodność danych rozwiązań z ustawą zasadniczą, szczególnie na płaszczyźnie jej materialnej zgodności. Proces ten musi bowiem przebiegać zgodnie z normami, zasadami oraz wartościami wyrażonymi w ustawie zasadniczej na podstawie wypracowanych przez doktrynę reguł wykładni. Z tego względu proces ten nie może zostać uproszczony wyłącznie do subiektywnego wyrażenia stanowiska przez sędziego⁴²⁶. Jak mówi Ekaterini Sakielaropulu, Prezydent Republiki Grecji, a wcześniej Prezes Rady Stanu: „Sędziowie korzystają z gwarancji pełnienia funkcji i muszą być niezawisli i bezstronni, zachowując swój prestiż i misję. Są oceniani za swoje decyzje, a nie uprzedzenia”⁴²⁷. Jak pisze z kolei Athanasios Kondaksis: „Bezstronność sędziego jest podstawą sprawiedliwości. To serce sprawiedliwego procesu”⁴²⁸.

Przymioty niezależności i bezstronności są nierozzerwalnie związane z wykonywaniem władzy sądowniczej. Niezależność jest konstytucyjną cechą sądów,

⁴²³ K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 49.

⁴²⁴ Wyrok TS z 11 lipca 2019 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-619/18, EU:C:2019:531, § 73.

⁴²⁵ K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 49–50.

⁴²⁶ M. Wiącek, M. Zubik, *Kompetencje sądu konstytucyjnego a granice swobody orzekania przez sędziów Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 4, s. 27.

⁴²⁷ „Οι δικαστές απολαμβάνουν τις εγγυήσεις του λειτουργήματός τους και οφείλουν να είναι ανεξάρτητοι και αμερόληπτοι, διαφυλάσσοντας το κύρος και την αποστολή τους. Κρίνονται για τις αποφάσεις τους, δεν στοχοποιούνται” – z przemówienia E. Sakielaropulu z okazji 48. rocznicy Odrodzenia Republiki, https://www.efsyn.gr/politiki/353186_i-dikaio-syni-den-aponemetai-me-basi-koino-peri-dikaioy-aisthima (dostęp: 30.08.2022 r.).

⁴²⁸ A. Κονταξής, *Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Συνδυασμός θεωρίας και πράξης*, τ. I, Ateny–Komotini 2006, s. 322.

która pozwala im na skuteczną ochronę wolności i praw jednostki oraz wiążące rozstrzyganie sporów między uczestnikami obrotu prawnego. Bezstronność, a więc kierowanie się obiektywizmem, jest warunkiem sprawiedliwego osądzenia sprawy. Obie te kwestie nie powinny zależeć od przedstawicieli pozostałych władz. Tylko wówczas sąd dysponuje autorytetem niezbędnym do realizowania swojej funkcji, a jego orzeczenia mogą znaleźć posłuch.

Powyższe rozważania warto podsumować stanowiskiem Sakielaropulu:

(...) [niezawisłość sędziów – dopisek K.R.] jest podstawą każdego demokratycznego państwa i gwarancją indywidualnych wolności obywateli w państwie prawa. Sędzia jest gwarantem wolności obywatelskich. Swoją legitymację czerpie wprost z Konstytucji, ale legitymację tę wzmacnia zaufanie, jakie budzi w obywatelach (...) Sędziowie sprawują prawo na podstawie stanu faktycznego, wolni od jakichkolwiek zewnętrznych wpływów lub nacisków, bez obawy o jakąkolwiek sankcję lub nadzieję na osobistą korzyść. Zachowują niezależność od władzy ustawodawczej i wykonawczej, zgodnie z zasadą podziału władz, odrzucając jakikolwiek wpływ ze strony ich przedstawicieli. Sędzia, jako strażnik wolności jednostki, egzekwuje prawo bez obawy na przeszkody lub nadzieję na zaspokojenie innych władz, przełożonych, masowych mediów i opinii publicznej⁴²⁹.

System prawny Republiki Greckiej nie zaadaptował ustaw regulujących status sędziów NSS w sposób szczególny, różniący się od pozostałych sędziów. Gwarancje przewidziane Konstytucją odnoszą się do wszystkich sędziów, w tym także sędziów zasiadających w NSS.

3. Tryb powoływania sędziów oraz system ich awansu

Tryb powoływania sędziów jest zrębowo opisany w art. 88 ust. 1 Konstytucji. Sędziowie są mianowani dożywotnio na mocy postanowienia Prezydenta

⁴²⁹ „αποτελεί τον θεμελιώδη λίθο κάθε δημοκρατικού κράτους και την εγγύηση των ατομικών ελευθεριών των πολιτών σε ένα κράτος δικαίου. Ο δικαστής λειτουργεί ως θεσμικό αντίβαρο, ως εγγυητής των ελευθεριών των πολιτών. Αντλεί τη νομιμοποίησή του ευθέως από το Σύνταγμα, η νομιμοποίηση, όμως, ενισχύεται από την εμπιστοσύνη που εμπνέει στους πολίτες (...) Οι δικαστές απονέμουν το δίκαιο με βάση τα δεδομένα που αναπτύσσονται ενώπιόν τους, απαλλαγμένοι από κάθε εξωτερική επιρροή ή πίεση, χωρίς να φοβούνται οποιαδήποτε κύρωση ή να ελπίζουν σε προσωπικά οφέλη. Διατηρούν την ανεξαρτησία τους απέναντι στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία, σύμφωνα και με την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, αποκρούοντας οποιαδήποτε επιρροή εκ μέρους των εκπροσώπων τους. Ο δικαστής ως φύλακας των ατομικών ελευθεριών εφαρμόζει τον νόμο, χωρίς να φοβάται μήπως ενοχλήσει ή να ελπίζει να ικανοποιήσει τις άλλες εξουσίες, τους ιεραρχικά ανώτερους του, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) και την κοινή γνώμη” – Κ. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 49.

Republiki⁴³⁰. Kwestie te, poza Konstytucją, regulują trzy akty normatywne: ustawa nr 4938/2022 – Kodeks organizacji sądów i status funkcjonariuszy sądownictwa oraz ustawa nr 3910/2011 o Krajowej Szkole Funkcjonariuszy Sądownictwa⁴³¹ wraz ze zmianami wprowadzonymi na mocy ustawy nr 4871/2021⁴³². Należy podkreślić, że pojęcie funkcjonariuszy sądownictwa jest szersze i dotyczy m.in. prokuratorów. Problematyka objęta zakresem pracy obejmuje jednak wyłącznie sędziów. Ustawa nr 4938/2022 rozwija regulację konstytucyjną odnoszącą się do trybu powoływania sędziów. Zgodnie z art. 40 ust. 1 tej ustawy sędziowie powoływani są na mocy postanowienia Prezydenta Republiki, wydanego po przeprowadzeniu egzaminu kwalifikacyjnego oraz w drodze procedury określonej w tej ustawie. Wyciąg z postanowienia Prezydenta Republiki podlega publikacji w Dzienniku Rządowym i zawiera datę wydania postanowienia, dane osób powoływanych (imię, nazwisko, imiona rodziców oraz datę urodzenia), miejsce powołania oraz sąd, do którego dana osoba została powołana.

Niezbędnym warunkiem powołania na stanowisko sędziowskie jest ukończenie aplikacji w Krajowej Szkole Funkcjonariuszy Sądownictwa, która prowadzi kursy dla kandydatów na sędziów administracyjnych, cywilnych, karnych oraz prokuratorów. Kandydatem może być osoba posiadająca obywatelstwo greckie. Osoby, które nabyły obywatelstwo greckie, nie mogą zostać sędziami przed upływem pięciu lat od daty jego nabycia.

Krajowa Szkoła Funkcjonariuszy Sądownictwa jest podmiotem prawa publicznego, ma autonomię administracyjną i finansową oraz podlega nadzorowi Ministra Sprawiedliwości. Nadzór Ministra Sprawiedliwości jest jednak w dużej mierze ograniczony. Tytułem przykładu, chociaż wszyscy członkowie Zarządu Szkoły – gremium zarządzającego placówką – są powoływani decyzją

⁴³⁰ Konstytucja posługuje się pojęciem *διάταγμα*, co można tłumaczyć zarówno jako dekret, jak i rozporządzenie. Grecka doktryna prawnicza dzieli dekrety prezydenckie na: normatywne (rozumiane jako przykład ustawodawstwa delegowanego), wykonawcze (w zasadzie mowa w tym przypadku o rozporządzeniach wykonawczych do ustawy), regulacyjne (wydawane w ramach uprawnień Prezydenta Republiki, mających na celu regulację ustroju państwowego, np. o rozwiązaniu Parlamentu). W odniesieniu do powoływania sędziów pojęcie to przetłumaczono jako „postanowienie”, gdyż polskie prawo przewiduje w tym przypadku wydanie postanowienia Prezydenta RP. Obecnie zaś, na gruncie polskiego systemu prawnego, pojęcie „dekretu” ma ograniczony, zasadniczo historyczny charakter. Na temat źródeł prawa w Grecji zob. P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 54 i n., nb 82–84 i n.

⁴³¹ Ustawa nr 3910/2011 o Krajowej Szkole Funkcjonariuszy Sądownictwa oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/11/08.02.2011 (*Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών και άλλες διατάξεις*).

⁴³² Ustawa nr 4871/2021 o zmianach ram prawnych Krajowej Szkoły Funkcjonariuszy Sądownictwa oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/246/10.12.2021 (*Μεταρρυθμίσεις στο νομοθετικό πλαίσιο της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργών και άλλες επείγουσες διατάξεις*).

Ministra Sprawiedliwości, to większość z nich zasiada tam z racji pełnionej funkcji, np. Prezesa Rady Stanu albo Prezesa Areopagu. Tym samym wywieranie presji na skład Zarządu przez czynnych polityków jest ograniczone.

Kandydatem na sędziego może być osoba, która ma minimum dwa lata praktyki prawniczej albo legitymuje się dyplomem doktora nauk prawnych i roczną praktyką prawniczą, albo jest urzędnikiem sądowym z krajowym dyplomem prawa lub równorzędnym uzyskanym za granicą i ma za sobą minimum trzy lata służby, albo jest sędzią pokoju lub członkiem Rady Prawnej Państwa⁴³³. Kandydat musi posiadać wyłącznie greckie obywatelstwo i mieć co najmniej 28 lat oraz nie więcej niż 40 lat w dniu 31 grudnia w roku, w którym ogłoszono konkurs.

Kandydat musi mieć uregulowany stosunek do służby wojskowej. Nie może być także pozbawiony praw publicznych prawomocnym wyrokiem sądu. Musi cieszyć się pełną zdolnością do czynności prawnych oraz pełnią praw publicznych. Kandydat nie może być skazany za przestępstwo popełnione z winy umyślnej na karę pozbawienia wolności na okres dłuższy niż trzy miesiące. Kandydat nie może być ponadto prawomocnie skazany za jakiegokolwiek przestępstwa wymienione w ustawie nr 4938/2022 (np. kradzież, rozbój, oszustwo, fałszerstwo) oraz musi cieszyć się moralnością godną sędziego. Osoba ubiegająca się o przyjęcie do Szkoły musi być zdrowa fizycznie i psychicznie. Okoliczności te są stwierdzane w trybie właściwym dla urzędników publicznych przez komisję lekarską, w skład której muszą wchodzić psycholog i psychiatra. Szczegółowe wymogi względem kandydatów na sędziów przewidują art. 44–45 ustawy nr 4938/2022.

Po formalnej weryfikacji dokumentów kandydaci przystępują do egzaminu wstępnego, który składa się z trzech etapów. Pierwszy to tłumaczenie tekstu prawnego obejmującego dziesięć linii tekstu z języka greckiego na język obcy i odwrotnie, i odbywa się między 15 a 18 lipca w Salonikach (art. 19 ust. 1 ustawy nr 4871/2021). Drugi etap egzaminu również ma charakter pisemny. Kandydaci podzieleni są na trzy grupy w zależności od tego, czy aplikują do pionu sądownictwa administracyjnego, karnego i cywilnego lub sędziego pokoju albo na prokuratora. Egzamin pisemny trwa cztery dni i odbywa się w Salonikach, a jego wyniki ogłaszane są najpóźniej do 30 listopada (art. 19 ust. 2 ustawy nr 4871/2021). Trzecia część egzaminu odbywa się ustnie. Obejmuje zagadnienia, z których

⁴³³ Odpowiednik Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z art. 100A zd. 2 Konstytucji do kompetencji Rady Prawnej Państwa należy zwłaszcza wspieranie i reprezentowanie przed sądem państwa oraz uznawanie roszczeń wobec państwa lub poszukiwanie kompromisu w sporach z nim. Do członków Rady Prawnej Państwa stosuje się odpowiednio art. 88 ust. 2 i 5 (godne wynagrodzenie i stan spoczynku) oraz art. 90 ust. 5 Konstytucji (tryb awansu).

kandydaci byli egzaminowani w trakcie drugiego etapu, oraz prawo europejskie. Skala ocen egzaminów wstępnych do wszystkich etapów egzaminu wynosi od zera do piętnastu. Kandydat musi uzyskać minimum osiem punktów z piętnastu, aby uczestniczyć w dalszej części egzaminu, przy czym ocena z egzaminu językowego w ramach pierwszego etapu nie jest uwzględniana przy tworzeniu ostatecznej listy rankingowej. Ostateczny wynik kandydata jest sumą średniej z kolokwium pisemnego z wagą 75% i średniej z kolokwium ustnego z wagą 25%. Ocena ta może zostać podwyższona o 0,1, np. w przypadku ukończenia studiów podyplomowych (przy czym ocena nie może być podwyższona o więcej niż 0,2) (art. 19 ust. 3 i art. 20 ustawy nr 4871/2021).

Do Szkoły przyjmowani są kandydaci, którzy są wpisani na listę końcową według kolejności wyników, aż do obsadzenia liczby miejsc wymienionych w ogłoszeniu o naborze. Status aplikanta nabywają osoby, które złożyły wymagane dokumenty, np. wniosek o przyjęcie do Szkoły, i złożyły ślubowanie.

Kształcenie aplikantów podzielone jest na dwa etapy. Pierwszy obejmuje zajęcia dydaktyczne, a drugi – staż w sądzie. Szkolenie jest prowadzone osobno dla każdego etapu i trwa 16 miesięcy. Rozpoczyna się 1 lutego w roku przyjęcia do Szkoły, a kończy 31 maja następnego roku. Po pierwszym etapie szkolenia aplikanci, którzy uzyskali pozytywną ocenę kształcenia wystawioną przez osoby prowadzące zajęcia, przystępują do egzaminów pisemnych. Na podstawie uzyskanych wyników z ocen wystawionych przez prowadzących zajęcia w Szkole oraz egzaminu pisemnego jest tworzona lista aplikantów przypisanych do każdego pionu kształcenia. Również na podstawie uzyskanych wyników aplikanci są przydzielani do sądów. W okresie szkolenia aplikanci rozpatrują przyznane im sprawy pod kierunkiem patrona, przygotowują propozycje orzeczeń sądowych lub wniosków prokuratorskich i zarządzeń prokuratorskich, a także aktów oskarżenia. W ramach szkolenia aplikanci mogą uczestniczyć w toku postępowania przygotowawczego lub przesłuchania bez prawa zabierania głosu, a także w rozprawach sądowych podczas rozpoznania spraw i na posiedzeniach bez prawa głosu i bez utrwalania ich udziału w protokołach z posiedzeń. Na tym etapie szkolenia aplikanci są oceniani przez patronów.

Po ukończeniu aplikacji kandydaci podlegają ocenie dokonywanej przez Radę Studiów Krajowej Szkoły Funkcjonariuszy Sądownictwa pod kątem uznania ich za nadających się do wykonywania powierzonych im obowiązków⁴³⁴. Zgodnie z art. 34 ust. 1 zd. 2 ustawy nr 4871/2021:

⁴³⁴ Dosłownie: „są oceniani pod kątem tego, czy są odpowiedni do wykonywania obowiązków sędziego”. Tekst oryginalny: „κρίνονται ως προς το αν θεωρούνται κατάλληλοι για την άσκηση των καθηκόντων του δικαστικού λειτουργού”.

(...) orzeczenie to może być negatywne jedynie w przypadku stwierdzenia, w drodze specjalnie uzasadnionej decyzji, że aplikant nie posiada niezbędnej etyki sędziowskiej lub wykazuje problemy z zachowaniem, które albo utrudniają mu pracę ze współpracownikami i innymi przedstawicielami wymiaru sprawiedliwości, albo nieodwracalnie szkodzą jego osobistej reputacji lub autorytetowi wymiaru sprawiedliwości⁴³⁵.

W przypadku negatywnej decyzji Rady Studiów aplikant ma prawo złożyć odwołanie od decyzji do Zarządu Szkoły. Zarząd Szkoły orzeka w ciągu pięciu dni od daty wpływu odwołania. W przypadku utrzymania w mocy decyzji o skreśleniu student zostaje trwale skreślony ze Szkoły.

W przypadku pozytywnej oceny aplikanta powołanie na stanowisko sędziowskie następuje na wniosek Najwyższej Rady Sądownictwa (odpowiednik polskiej KRS). Zgodnie z art. 90 ust. 1 Konstytucji awansowanie, powoływanie na stanowisko, przenoszenie, delegowanie i zmiana stanowiska sędziego odbywają się na mocy postanowienia Prezydenta Republiki, wydanego po uprzedniej decyzji Najwyższej Rady Sądownictwa.

Najwyższa Rada Sądownictwa składa się z osób wybieranych odrębnie dla każdej z jurysdykcji podlegającej Radzie Stanu, Areopagowi albo Trybunałowi Obrachunkowemu. Skład Rady podlega modyfikacjom w zależności od pionu sądownictwa. Każdorazowo jednak w skład tego organu wchodzi prezes właściwego sądu najwyższego oraz członkowie tego sądu, wyłonieni w drodze losowania spośród osób sprawujących swe funkcje w tym sądzie przez co najmniej dwa lata. Szczegółowe regulacje w zakresie składu Rad zawierają art. 80, 85 i 91 ustawy nr 4938/2022.

W przypadku gdyby Minister Sprawiedliwości nie zaakceptował decyzji wyrażonej przez Najwyższą Radę Sądownictwa co do powołania aplikanta na stanowisko sędziowskie, odmowa ta podlega rozpoznaniu przez sąd najwyższy właściwy dla danej jurysdykcji. Prawo odwołania przysługuje również sędziemu, którego dotyczy ocena. Kluczowy w procedurze powoływania sędziów jest art. 90 ust. 4 Konstytucji, stanowiący, że postanowienia zgromadzenia plenarnego obradującego jako Najwyższa Rada Sądownictwa II Instancji w odesłanej do niego sprawie, jak również decyzje Najwyższej Rady Sądownictwa, wobec których Minister nie zgłosił sprzeciwu, są dla Ministra wiążące.

⁴³⁵ Artykuł 34 ust. 1 zd. 2 ustawy nr 4871/2021: „Η κρίση αυτή μπορεί να αποβεί αρνητική, μόνον εφόσον διαπιστωθεί, με ειδικώς αιτιολογημένη απόφαση, ότι ο εκπαιδευόμενος δεν διαθέτει το προσήκον δικαστικό ήθος ή ότι εμφανίζει προβλήματα συμπεριφοράς, τα οποία είτε δυσχεραίνουν τη συνεργασία του με τους συναδέλφους και τους λοιπούς παράγοντες απονομής της δικαιοσύνης είτε πλήττουν ανεπανόρθωτα το προσωπικό του κύρος ή το κύρος της δικαιοσύνης”.

O powołaniu na stanowisko sędziego zainteresowanego zawiadamia Minister Sprawiedliwości. W zawiadomieniu określa się rozsądny, ale nie dłuższy niż 30-dniowy termin na zaprzysiężenie i objęcie urzędu. Na wniosek zainteresowanego termin ten może zostać przedłużony o 30 dni. Dokonywanie jakichkolwiek czynności urzędowych przed objęciem urzędu przez osobę, która została powołana na stanowisko sędziowskie, ale nie złożyła przysięgi, jest zabronione. Zaprzysiężenie następuje przed sądem, do którego został mianowany sędzia na posiedzeniu jawnym. Sędzia zobowiązany jest złożyć podczas posiedzenia przysięgę o ustalonej treści⁴³⁶. Z posiedzenia sporządza się protokół stanowiący potwierdzenie objęcia urzędu.

Odrębnego omówienia wymaga procedura powoływania Prezesa Rady Stanu, Prezesa Areopagu oraz Prezesa Trybunału Obrachunkowego. Objęcie tych urzędów następuje na mocy postanowienia Prezydenta Republiki wydanego na wniosek Rady Ministrów i po dokonaniu wyboru spośród członków odpowiedniego sądu najwyższego. Procedurę rozpoczyna Rada Ministrów, która zasięga opinii Konferencji Przewodniczących Parlamentu oraz rekomendacji Ministra Sprawiedliwości co do kandydatów⁴³⁷. Przed zasięgnięciem opinii Konferencji Przewodniczących Parlamentu Rada Ministrów na wniosek Ministra Sprawiedliwości dokonuje każdorazowo wstępnej selekcji sześciu sędziów mających kwalifikacje do piastowania stanowiska. Następnie Minister Sprawiedliwości zwraca się do Konferencji Przewodniczących Parlamentu, która po wysłuchaniu kandydatów, jednomyślnie lub przynajmniej większością głosów co najmniej czterech piątych jej członków, wyraża swoją opinię. Proponuje wówczas trzem spośród sześciu przedstawionych kandydatów możliwość objęcia stanowiska. Opinia ta nie jest wiążąca oraz może zostać pominięta, jeśli zwołanie Konferencji Przewodniczących Parlamentu nie jest możliwe wskutek rozwiązania Parlamentu albo upłynął dwumiesięczny termin, jaki ustawa przewiduje na wydanie opinii.

⁴³⁶ Treść przysięgi zawiera art. 41 ust. 7 ustawy nr 4938/2022: „Ορκίζομαι να φυλάττω πίστη στην πατρίδα, να υπακούω στο Σύνταγμα και στους νόμους και να εκπληρώνω ευσυνείδητα τα καθήκοντά μου”, co oznacza: „Przysięgam dochować wierności Ojczyźnie, przestrzegać Konstytucji i ustaw oraz sumiennie wypełniać swoje obowiązki”.

⁴³⁷ Ponadpartyjny organ kolegialny powołany na mocy Regulaminu Parlamentu z 1987 r. Składa się z Przewodniczącego i wiceprzewodniczących Parlamentu, byłych Przewodniczących, jeśli zostali wybrani na parlamentarzystów w danej kadencji Parlamentu, przewodniczących komisji stałych, przewodniczącego Komisji ds. Instytucji i Transparentności (specjalnej komisji stałej), przewodniczących kół parlamentarnych oraz przedstawicieli posłów niezrzeszonych (o ile jest ich co najmniej pięciu). Organ ten ma umocowanie w Konstytucji od 2001 r. Wspomina o nim art. 101A dodany na mocy zmiany z 6 kwietnia 2001 r., zob. art. 13 i 14 Regulaminu Parlamentu. Zob. również: L. Akritidis, P. Akritidis, *Parlament Grecji*, Warszawa 1998, s. 15–16; A. Pulit, *Grecka Izba Deputowanych*, [w:] *Parlamenty państw europejskich*, red. J. Czajkowski, M. Grzybowski, Kraków 2005, s. 106–107.

W greckiej procedurze powoływania sędziów udział czynnika politycznego jest znikomy w odniesieniu do sądów powszechnych. Sędziów powołuje Prezydent Republiki w drodze postanowienia. Jest to akt urzędowy, który dla swojej ważności wymaga kontrasygnaty właściwego ministra, w tym przypadku – Ministra Sprawiedliwości (art. 35 ust. 1 Konstytucji). Przepisy prawa nie przewidują jednak uprawnień po stronie władzy wykonawczej, które pozwoliłyby na blokowanie możliwości powołania albo awansowania sędziego. Rola czynnika politycznego wzrasta natomiast w odniesieniu do procedury powoływania prezesów sądów najwyższych współtworzących skład NSS. W odniesieniu jednak do większości członków NSS uprawnienia nominacyjne polityków, podobnie jak w przypadku innych sędziów, są ograniczone.

4. Nieusuwalność, nieodwoalność i nieprzenoszalność sędziów

Konstytucja Republiki Greckiej z 1975 r. przewiduje nieusuwalność i nieodwoalność sędziów. Zgodnie z art. 88 ust. 4 Konstytucji nie mogą być oni odwoływani, chyba że na mocy orzeczenia sądowego z powodu skazania za przestępstwo karne lub z powodu ciężkiego przewinienia dyscyplinarnego, choroby lub inwalidztwa albo niekompetencji zawodowych⁴³⁸, stwierdzonych zgodnie z przepisami ustawy oraz z poszanowaniem postanowień art. 93 ust. 2 i 3 Konstytucji⁴³⁹. Przepisy te przewidują, że rozprawa w tym zakresie ma być jawna, o ile sąd nie podejmie decyzji, że jawność może przynieść ujemę dobremu obyczajom, lub jeżeli w danym przypadku istnieją szczególne powody, aby chronić życie prywatne lub rodzinne stron. Ponadto orzeczenie w tym zakresie musi być ogłoszone na rozprawie jawnej oraz odrębnie i kompletnie uzasadnione⁴⁴⁰. Orzeczenie w przedmiocie odwołania

⁴³⁸ K. Γώγος, *Άρθρο 88*, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ε. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023, s. 1–37.

⁴³⁹ Artykuł 93 Konstytucji: (...) 2. Rozprawy przed wszystkimi sądami są jawne, o ile sąd nie podejmie decyzji, że jawność może przynieść ujemę dobremu obyczajom lub jeżeli w danym przypadku istnieją szczególne powody, aby chronić życie prywatne lub rodzinne stron. 3. Każde orzeczenie sądowe musi być odrębnie i w kompletny sposób uzasadnione; jest ono ogłaszane na posiedzeniu jawnym. Ustawa określa skutki prawne, jakie wynikają z ogłoszonego orzeczenia, oraz sankcje, jakie zostaną nałożone w przypadku naruszenia postanowień zdania poprzedniego. Zdanie odrębne podlega obowiązkowej publikacji. Ustawa określa zasady umieszczania ewentualnego zdania odrębnego w protokołach, jak również warunki oraz formę jego opublikowania.

⁴⁴⁰ Słusznie argumentuje się, że należyte uzasadnienie orzeczenia zwiększa zaufanie obywateli, poziom merytoryczny wyrażonego stanowiska i złożonych zdań odrębnych oraz

z zajmowanego stanowiska może wydać w odniesieniu do konkretnego sędziego wyłącznie sąd najwyższy w pełnym składzie, w którego jurysdykcji orzeka dany sędzia. Od tak wydanego orzeczenia nie przysługuje droga odwoławcza.

Powołanie sędziego nie jest ograniczone w czasie – poza okresem próbnym bezpośrednio po powołaniu na stanowisko. Po tym okresie sędzia pełni swą funkcję aż do czasu przejścia w stan spoczynku. Dopuszczalność tego rozwiązania wprost przewiduje Konstytucja w art. 88 ust. 3, zgodnie z którym ustawa może przewidywać odbycie przez sędziów próbnego okresu szkoleniowego nieprzekraczającego trzech lat przed powołaniem ich na stanowisko sędziego orzekającego. W tym okresie mogą oni pełnić funkcję sędziego orzekającego na zasadach określonych w ustawie. Zgodnie z art. 64 ustawy nr 4938/2022 sędziowie są powoływani dożywotnio.

Zgodnie z art. 88 ust. 5 Konstytucji sędziowie, aż do stanowiska sędziego sądu apelacyjnego lub prokuratora przy tym sądzie, jak również wszystkie osoby zajmujące stanowiska równorzędne muszą przejść w stan spoczynku po ukończeniu 65 lat. Wszyscy sędziowie zajmujący stanowiska wyższe od wymienionych i równorzędne z nimi – muszą przejść w stan spoczynku po ukończeniu 67 lat. Stosując w praktyce to postanowienie, przyjmuje się, że 30 czerwca roku, w którym należy przejść w stan spoczynku, jest w każdym przypadku uznawany za datę osiągnięcia ustalonej granicy wieku.

Jak stanowi natomiast art. 88 ust. 6 zd. 1 i 2 Konstytucji, przeniesienie sędziego na inne stanowisko służbowe jest zabronione. Wyjątkowo dopuszcza się przeniesienie przy obsadzaniu stanowisk sędziów w okresie próbnym sądów I instancji oraz prokuratorów sądów I instancji, na wniosek zainteresowanego, na zasadach określonych w ustawie.

Zasadą jest, że od 10 maja do 10 czerwca obraduje Najwyższa Rada Sądownictwa decydująca o awansach i przenoszeniu sędziów. Awansowani i przeniesieni sędziowie mają obowiązek stawić się na swoich stanowiskach do 15 września tego samego roku (wtedy zaczyna się tzw. rok sądowy). W przypadku powstania wakatów i konieczności obsadzenia miejsc w trakcie roku sądowego zbiera się ona również w październiku i styczniu, a sędziowie awansowani lub przeniesieni są zobowiązani do stawienia się na swoich stanowiskach w ciągu miesiąca od opublikowania postanowienia prezydenckiego o awansie lub przeniesieniu. Zasadą jest, że przeniesienie nie powinno następować w ciągu roku od powołania sędziego do służby w określonym miejscu. Przed upływem tego terminu przeniesienie jest możliwe ze względu na powody urzędowe albo ważne powody osobiste.

społeczną i polityczną akceptację decyzji. Zob. V. Bader, *Parliamentary Supremacy versus Judicial Supremacy. How can adversarial judicial, public, and political dialogue be institutionalised?*, „Utrecht Law Review” 2016, nr 1, s. 169.

Do przyczyn osobistych uzasadniających przeniesienie zalicza się wystąpienie okoliczności uniemożliwiających sędziemu orzekanie w danym okręgu albo uzasadniony wniosek sędziów o zmianę ich miejsc orzekania.

Przepisy odrębnie regulują kwestię delegacji sędziego. Zgodnie z art. 61 ust. 1 ustawy nr 4938/2022 sędziowie mogą być oddelegowani, jeśli w danym sądzie istnieje zapotrzebowanie na ich służbę. Delegacja może nastąpić również do Ministerstwa Sprawiedliwości⁴⁴¹. Czas trwania delegacji nie może przekroczyć roku. Ponowne oddelegowanie tego samego sędziego jest niedozwolone przed upływem trzech lat od pierwszego oddelegowania. Po zakończeniu okresu oddelegowania albo jego odwołaniu sędzia wraca na poprzednie stanowisko służbowe.

W greckiej literaturze przedmiotu podnosi się dysfunkcyjność mechanizmu delegowania sędziów (jak również prokuratorów i urzędników sądowych)⁴⁴². Oddelegowanie sędziego odbywa się na wniosek Prezesa Areopagu, Komisarza Generalnego Rady Państwa albo prezesów sądów I instancji. Proces ten nie może zostać zainicjowany przez Ministra Sprawiedliwości. Mimo że delegacje sędziowskie nie stały się w Grecji mechanizmem karania sędziów, to w negatywny sposób wpływają na wymiar sprawiedliwości. Po pierwsze, podnosi się, że stanowią one niewystarczającą odpowiedź ustawodawcy na niewielką liczbę etatów sędziowskich, co z kolei powoduje opóźnienia w wymiarze sprawiedliwości⁴⁴³. Oddelegowanie sędziów odbywa się najczęściej do sądów, w których prowadzona jest największa liczba spraw, takich jak Ateny, Pireus i Saloniki, przy czym nie rozwiązuje to problemu wysokiej liczby wakatów sędziowskich. Po drugie, mechanizm delegacji jest nadużywany. W ocenie Związku Sędziów i Prokuratorów delegowanie sędziów powinno być stosowane tylko, „gdy jest absolutnie konieczne”. Delegacje wpływają bowiem negatywnie na jakość pracy sędziów. Podkreśla się, że delegacje:

(...) pogłębiają atmosferę niepewności i strachu odczuwaną przez sędziów, co jest najgorszym doradcą dla każdego, kto sprawuje wymiar sprawiedliwości. Zwykle przeradza się to w przekonanie, że sędziowie są zagrożeni natychmiastowym oddelegowaniem, jeżeli ich orzeczenie zostanie uznane za nieprawidłowe, z wszystkimi tego konsekwencjami dla nich i ich rodzin⁴⁴⁴.

⁴⁴¹ Przywołany przepis posługuje się sformułowaniem, które oznacza dosłownie: „Dopuszcza się oddelegowanie sędziego, jeśli zaistnieje służbowa potrzeba”, w oryginale: „Επιτρέπεται η απόσπαση δικαστικών λειτουργιών, αν υπάρχει υπηρεσιακή ανάγκη”.

⁴⁴² K. Σακελλαροπούλου i inni, *Η Δικαιοσύνη...*, s. 205.

⁴⁴³ Stanowisko Związku Sędziów i Prokuratorów z 28 marca 2007 r., <https://ende.gr/> (dostęp: 10.04.2023 r.).

⁴⁴⁴ „επιτείνουν το κλίμα ανασφάλειας και φόβου που αισθάνονται οι δικαστές, που αποτελεί τον χειρότερο σύμβουλο για όποιον δικαιοδοτεί, αφού τείνει να μετατραπεί σε

Chociaż przywołane stanowisko Związku Sędziów i Prokuratorów zostało wyrażone w 2007 r., pozostaje ono aktualne, gdyż brzmienie przepisów dotyczących delegowania nie zostało zmienione wraz z przyjęciem ustawy nr 4938/2022. Po trzecie, delegacje stanowią finansowy ciężar dla osób delegowanych. Zgodnie z art. 61 ust. 7 ustawy nr 4938/2022 wydatki sędziego związane z delegacją pokrywa państwo w miesiącu następującym po jej odbyciu. Oznacza to w praktyce, że koszty związane z zakwaterowaniem i transportem do i z miejsca oddelegowania musi pokryć delegowany sędzia (analogiczne rozwiązania dotyczą prokuratorów i urzędników sądowych).

5. Niepołączalność

Zasada *incompatibilitas* stanowi jeden z podstawowych elementów składających się na status prawny sędziów w demokratycznym państwie prawa. Oznacza w tym przypadku zakaz piastowania określonych stanowisk i prowadzenia działalności, która mogłaby rzutować na bezstronność sędziego, oraz chroni przed wystąpieniem konfliktu interesów. Podstawową regulację w tym zakresie wyznacza art. 89 Konstytucji. Ustęp pierwszy tego przepisu wprost przesądza, że sędziom zabrania się świadczenia jakichkolwiek innych płatnych usług, jak również wykonywania jakiegokolwiek innego zawodu. Przewidziane w dalszej części przepisu wyjątki obejmują wyłącznie: wybór sędziów na członków Akademii (mowa tu o Akademii Ateńskiej), zatrudnienie w szkolnictwie wyższym, udział w radach lub komisjach mających kompetencje o charakterze dyscyplinarnym, kontrolnym lub sądowym oraz w komisjach przygotowujących projekty ustaw, jeżeli udział ten jest wyraźnie określony w ustawie. Regulację tę powtarza art. 48 ustawy nr 4938/2022. Przepis ten doprecyzowuje również wyjątki przewidziane w Konstytucji. Ustawa dopuszcza powierzanie sędziom reprezentowania kraju w organizacjach międzynarodowych oraz orzekanie w arbitrażu jedynie w ramach ich zadań służbowych, jak również prowadzenie szkoleń dla funkcjonariuszy sądownictwa.

Dalsze zakazy przynosi art. 49 ustawy nr 4938/2022. Zakazuje on m.in. sprawowania służby przez sędziego w sądzie lub prokuraturze, w okręgu, w którym został powołany na adwokata, przed upływem 10 lat od jego powołania. Nie jest również dozwolona służba sędziego w sądzie w okręgu, w którym wyznaczony jako adwokat jest małżonek lub krewny do drugiego stopnia. Przeszkoda ta nie

βεβαιότητα ότι διατρέχουν οι δικαστικοί λειτουργοί τον κίνδυνο άμεσης απόσπασης, αν η δικαιοδοτική τους κρίση εκτιμηθεί ως εσφαλμένη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τους ίδιους και τις οικογένειές τους” – *ibidem*.

dotyczy sądów w Atenach, Pireusie i Salonikach. Szczegółowe wyliczenie ograniczeń zawiera art. 49 ustawy nr 4938/2022.

Konstytucja artykułuje również wprost nakaz apolityczności sędziów. Zgodnie z art. 29 ust. 3 Konstytucji bezwzględnie zabrania się sędziom okazywania w jakiegokolwiek formie sympatii lub niechęci do którejkolwiek partii politycznej. Ponadto sędziowie, zgodnie z art. 23 ust. 2 Konstytucji, nie mają prawa do strajku. Sędziom zabrania się wszelkiego rodzaju demonstracji na rzecz partii politycznych lub przeciwko nim. Zabrania im się również udziału w instytucjach lub stowarzyszeniach oraz organizacjach, które mają ukryte cele lub utajoną działalność albo nakładają na swoich członków obowiązek zachowania tajemnicy. Zachowania tego rodzaju stanowią delikt dyscyplinarny.

Grecka doktryna podkreśla, że dopuszczalny zakres uczestnictwa sędziów w życiu publicznym jest bardzo ograniczony⁴⁴⁵. Podkreśla się, że udział sędziów w dyskursie publicznym powinien być ograniczony do minimum, a właściwym środkiem, z którego powinni korzystać, są należycie sporządzone uzasadnienia orzeczeń⁴⁴⁶. Sędzia powinien wykazać się w szczególności powściągliwością w zakresie komentowania prowadzonych przez niego spraw, jak również postępowań, w których nie występuje zarówno w funkcji urzędowej, jak i prywatnej. Nie oznacza to jednak, że greccy sędziowie nie mają prawa do wypowiedzi. Jego zakres jest jednak węższy niż w przypadku innych grup społecznych, które z niego korzystają. W szczególności, w ślad za orzecznictwem ETPC, dopuszcza się, aby sędziowie komentowali i recenzowali projekty ustaw związanych z szeroko rozumianym sprawowaniem władzy sądowniczej, ponieważ dotyczy to kwestii interesu publicznego⁴⁴⁷.

6. Odpowiedzialność dyscyplinarna

System prawny Republiki Greckiej przewiduje odpowiedzialność sędziów przed specjalnie do tego powołanym konstytucyjnym organem sądowym, nazywanym Sądem Odpowiedzialności Zawodowej⁴⁴⁸. Konstytucja Republiki Greckiej z 1975 r. reguluje ustrój tego organu w art. 99.

⁴⁴⁵ E. Κρουσταλάκης, *Η Δικαστική εξουσία, η ανεξαρτησία της και η κοινή γνώμη*, „Το Σύνταγμα” 1986, nr 1, s. 1 i n.; Π. Μαντζούφας, *Τα όρια του δημόσιου λόγου και της ελευθερίας της έκφρασης των δικαστικών λειτουργιών. Ο δημόσιος λόγος των Δικαστικών Ενώσεων*, <https://www.constitutionalism.gr/> (dostęp: 18.07.2024 r.).

⁴⁴⁶ Π. Μαντζούφας, *Τα όρια του δημόσιου...*

⁴⁴⁷ Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r., *Baka v. Węgry*, skarga nr 20261/12, § 159.

⁴⁴⁸ W art. 99 ust. 1 Konstytucji nie pojawia się bezpośrednio nazwa tego organu: „Αγωγές κακοδικίας κατά δικαστικών λειτουργιών δικάζονται, όπως νόμος ορίζει, από ειδικό δικαστήριο

Postępowania dyscyplinarne dotyczące sędziów są prowadzone w I oraz II instancji przez rady składające się z sędziów wyłonionych w drodze losowania, zgodnie z postanowieniami ustawy. Postępowanie dyscyplinarne może być także wszczynane przez Ministra Sprawiedliwości. Orzeczenia zapadłe w postępowaniach dyscyplinarnych wydane na podstawie art. 99 Konstytucji nie podlegają kontroli Rady Stanu i nie mogą być przedmiotem zaskarżenia.

Uszczegółowienie postanowień dotyczących odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów zawiera część czwarta ustawy nr 4938/2022. Zgodnie z art. 108 ust. 2 przywoływanej ustawy nikt nie może być po raz drugi ścigany za to samo przewinienie dyscyplinarne – można za nie wymierzyć tylko jedną karę dyscyplinarną. Niedopuszczalne jest nowe postępowanie dyscyplinarne za to samo wykroczenie. Tym samym reguły odpowiedzialności dyscyplinarnej realizują zasadę *ne bis in idem*. Postępowanie dyscyplinarne względem sędziego może się toczyć obok prowadzonego postępowania karnego w przypadku, w którym delikt dyscyplinarny stanowi również podstawę odpowiedzialności karnej. Sędzia prowadzący postępowanie dyscyplinarne może jednak zarządzić zawieszenie postępowania do czasu rozpoznania sprawy karnej⁴⁴⁹. Ustalenia zawarte w prawomocnym orzeczeniu sądu karnego albo innego sądu co do istnienia lub nieistnienia określonych faktów stanowią prejudykat w toczącym się postępowaniu

που συγκροτείται από τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως Πρόεδρό του, και από ένα σύμβουλο της Επικρατείας, έναν αρεοπαγίτη, ένα σύμβουλο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας και δύο δικηγόρους, μέλη του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των δικηγόρων, ως μέλη, που ορίζονται με κλήρωση”. Ustawa regulująca tę materię posługuje się wyłącznie nazwą Το Ειδικόν Δικαστήριο, a więc dosłownie „Sąd Specjalny”, zob. np.: art. 1 ustawy nr 693/1977 o orzekaniu w sprawach odpowiedzialności zawodowej, Φ.Ε.Κ. Α’/262/15.09.1977 (*Περί εκδικάσεως αγωγών κακοδικίας*). Zaproponowane tłumaczenie ma na celu odróżnić ten organ od Sądu Specjalnego, o którym mowa w art. 86 ust. 4 Konstytucji, oraz od Najwyższego Sądu Specjalnego, o którym mowa w art. 100 ust. 1 Konstytucji, por. M. Grzybowski, A. Pulit, *Prawo...*, s. 237.

⁴⁴⁹ Ustawa nr 4938/2022 posługuje się pojęciem *ο πειθαρχικός δικαστής*. Wydaje się, że tłumaczenie „rzecznik dyscyplinarny” najlepiej oddaje jego znaczenie. Funkcja ta jest bowiem zbliżona do polskiego „rzecznika dyscyplinarnego”. Argumentację tę wzmacnia ponadto analiza dokumentów unijnych. Przykładowo, w greckiej wersji językowej opinii rzecznika generalnego TS Evgeniego Tancheva w sprawach połączonych C-558/18 i C-563/18, Miasto Łowicz / Skarb Państwa – Wojewoda Łódzki, przy udziale: Prokuratury Regionalnej w Łodzi oraz Rzecznika Praw Obywatelskich, i Prokuratura Okręgowa w Płocku / VX, WW, XV, dotyczącej przepisów wprowadzających nowy model postępowania dyscyplinarnego wobec sędziów w Polsce, pojęcie „postępowania dyscyplinarnego” zostało przetłumaczone jako *πειθαρχικών διαδικασιών*. Z tego względu, w ocenie autora, prawidłowym tłumaczeniem pojęcia *ο πειθαρχικός δικαστής* jest „rzecznik dyscyplinarny”.

dyscyplinarnym. Postępowanie dyscyplinarne ma charakter dwuinstancyjny. Awans albo zmiana statusu prawnego sędziego nie wpływa na toczące się postępowanie, chyba że powoduje to zmianę właściwości rzeczowej sądu lub rady dyscyplinarnej. Następuje wówczas przekazanie sprawy do właściwego organu.

Definicję legalną wykroczenia dyscyplinarnego zawiera art. 109 ust. 1 ustawy nr 4938/2022:

Wykroczeniem dyscyplinarnym jest czyn popełniony z zawinionego działania lub zaniechania sędziego, dokonany w trakcie pełnienia służby albo poza nią, który jest sprzeczny z jego obowiązkami wynikającymi z Konstytucji i obowiązujących przepisów lub jest nie do pogodzenia z jego urzędem i godzi w jego prestiż lub prestiż wymiaru sprawiedliwości⁴⁵⁰.

Wyliczenie przewinień dyscyplinarnych zawiera art. 109 ust. 2 ustawy nr 4938/2022. Zalicza się do nich m.in.: naruszenie tajemnicy służbowej; zatajanie okoliczności uzasadniających wyłączenie albo wykluczenie ze składu orzekającego; uczestnictwo w organizacji, która utajnia swoje cele albo nakłada obowiązków zachowania tajemnicy na swoich członków; nieuzasadnione opóźnienie w wykonywaniu obowiązków sędziego; każde naruszenie przepisu odnoszącego się do wymiaru sprawiedliwości, jego wewnętrznej organizacji i funkcjonowania sądów oraz statusu sędziów. Do deliktów dyscyplinarnych zaliczono również zdarzenia, które pozostawiają znacznie większy margines oceny zachowań niż wyżej wymienione okoliczności, a więc: niegodne lub nieprzystojne zachowania podczas wykonywania obowiązków lub poza czasem ich wykonywania, wykorzystanie swojej pozycji do prywatnych celów oraz „akty świadczące o braku wiary i oddania ojczyźnie i demokratycznemu ustrojowi Państwa”⁴⁵¹.

Ograniczenia, które nakłada w życiu publicznym i prywatnym na sędziów grecki ustawodawca, są uzasadniane dobrem wymiaru sprawiedliwości. Sędziowie, którzy piastują szczególny rodzaj władzy publicznej, muszą pogodzić się z większą liczbą ograniczeń w porównaniu do innych obywateli. Zachowania, które w przypadku innych obywateli pozostają w spektrum dopuszczalnych aktywności, mogą być dla sędziego nie do przyjęcia. Sędzia, podobnie jak inni obywatele,

⁴⁵⁰ Artykuł 109 ust. 1 ustawy nr 4938/2022: „Το πειθαρχικό παράπτωμα συντελείται με υπαίτια και καταλογιστή ενέργεια ή παράλειψη του δικαστικού λειτουργού, εντός ή εκτός υπηρεσίας, η οποία αντίκειται προς τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το Σύνταγμα και τις κείμενες διατάξεις ή είναι ασυμβίβαστη προς το αξίωμα του και θίγει το κύρος του ή το κύρος της δικαιοσύνης”.

⁴⁵¹ Artykuł 91 ust. 1 lit. a ustawy nr 4938/2022: „πράξεις που μαρτυρούν έλλειψη πίστης και αφοσίωσης προς την πατρίδα και το δημοκρατικό πολίτευμα της Χώρας”.

ma prawo do osobistych przekonań politycznych i religijnych czy wstępowania do stowarzyszeń, ale musi korzystać z tych wolności w sposób, który pozwala na zachowanie godności pełnionej funkcji oraz niezależności i bezstronności w ramach wymiaru sprawiedliwości. W przeciwnym razie zachowania te mogą stanowić podstawę do pociągnięcia sędziego do odpowiedzialności dyscyplinarnej.

Ustawodawca grecki wymienił również zachowania sędziów, które nie mogą podlegać zakwalifikowaniu jako przewinienia dyscyplinarne. Zalicza się do nich: odmowę zastosowania przepisów modyfikujących treść albo niezgodnych z Konstytucją, publiczne wyrażanie opinii, chyba że oczywistym tego celem jest obniżenie prestiżu wymiaru sprawiedliwości albo opowiedzenie się za określoną partią lub inną organizacją polityczną albo przeciw niej, a także udział i prowadzenie działalności w uznanych stowarzyszeniach sędziowskich lub innych stowarzyszeniach oraz wyrażanie zdania i krytycznej opinii w kontekście uczestnictwa w stowarzyszeniu sędziów (art. 109 ust. 4 ustawy nr 4938/2022).

Do kar dyscyplinarnych zalicza się: pisemną naganą, karę pieniężną obejmującą wynagrodzenie za okres od dwóch dni do trzech miesięcy, zawieszenie w wykonywaniu obowiązków oraz wydalenie ze służby. Wydalenie ze służby może zostać orzeczone w szczególnie poważnych przypadkach przewinień dyscyplinarnych, gdy okoliczności ich popełnienia oraz stopień winy świadczą o tym, że obwiniony sędzia nie jest świadomy swoich podstawowych obowiązków lub poważnie narusza prestiż wymiaru sprawiedliwości. W odniesieniu do pozostałych kar ich rodzaj oraz wymiar zależą od wagi deliktu dyscyplinarnego, stopnia i doświadczenia sędziego, okoliczności, w jakich delikt został popełniony, a także stopnia winy lub zaniedbania.

7. Wynagrodzenia

Regulację konstytucyjną dotyczącą wynagrodzeń sędziów wyznacza art. 88 ust. 2 Konstytucji. Przepis ten stanowi, że wynagrodzenie sędziów jest uzależnione od zajmowanego przez daną osobę stanowiska. W orzecznictwie podkreślano, że norma ta skutkuje przyjęciem, iż ustrojodawca nakazuje korzystniejsze wynagradzanie urzędników sądowych w porównaniu do innych funkcjonariuszy państwa⁴⁵².

⁴⁵² Wyrok Rady Stanu, sygn. RS 13/2006. Orzeczenie to zapadło niejednogłośnie. Problem dotyczył wysokości wynagrodzenia Prezesa Krajowej Rady Telekomunikacji i Poczty. W ocenie Rady Stanu wynagrodzenie tego funkcjonariusza nie może być wyższe niż prezesów poszczególnych sądów najwyższych. Troje sędziów wstrzymało się od głosu, wskazując, że ustawodawca może zagwarantować wyższe wynagrodzenia urzędnikom, którzy wykonują inne funkcje i w innych warunkach – zob. A. Πάικος, *Γενική Πολιτειολογία...*, s. 340–342.

Zasady dotyczące ich wynagradzania regulują odrębne ustawy. Mowa w tym przypadku w szczególności o art. 50–54 ustawy nr 4938/2022. Konstytucja przewiduje ponadto, że na zasadzie odstępstwa od postanowień art. 94⁴⁵³, art. 95⁴⁵⁴ i art. 98⁴⁵⁵ spory związane z wszelkiego rodzaju wynagrodzeniami i emeryturami sędziów i prokuratorów, włączając w to przypadki, w których rozwiązanie kwestii prawnych może wpłynąć na stan wynagrodzeń, emerytur i należności podatkowych szerszego kręgu osób, są rozstrzygane przez Sąd Specjalny, o którym mowa w art. 99 ustawy zasadniczej.

Szczególne znaczenie wynagrodzeń sędziów zostało dostrzeżone w przypadku kryzysu ekonomicznego zapoczątkowanego w 2009 r.⁴⁵⁶. W ciągu dwóch lat uposażenia greckich sędziów zostały czterokrotnie obniżone, a obniżki sięgały 50%⁴⁵⁷. Ostatnia obniżka miała miejsce w listopadzie 2012 r. Przepisy ostatniej

⁴⁵³ W szczególności mowa o ust. 1 i 4 przywoływanego przepisu. Zgodnie z art. 94 ust. 1 Konstytucji Rada Stanu i powszechne sądy administracyjne rozpatrują spory administracyjne na zasadach określonych w ustawie, bez uszczerbku dla kompetencji Trybunału Obrachunkowego. Zgodnie z ust. 4 przywoływanego przepisu wszelkie inne kompetencje o charakterze administracyjnym mogą również być powierzone sądom cywilnym lub administracyjnym, na zasadach określonych w ustawie. Kompetencje te obejmują także zastosowanie środków zmierzających do podporządkowania administracji orzeczeniom sądowym. Orzeczenia sądowe podlegają bezwzględnemu wykonaniu również przez państwo, samorządy terytorialne i osoby prawne prawa publicznego, na zasadach określonych w ustawie.

⁴⁵⁴ Mowa o kompetencjach Rady Stanu.

⁴⁵⁵ Mowa o kompetencjach Trybunału Obrachunkowego.

⁴⁵⁶ X. Τριανταφυλλίδης, *Δικαστική ανεξαρτησία και αποδοχές των δικαστικών λειτουργών. Μία συγκριτική ανάλυση*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2016, nr 4, s. 478–489.

⁴⁵⁷ Ustawa nr 3833/2010 Ochrona gospodarki narodowej – Pilne działania w celu rozwiązania kryzysu fiskalnego, Φ.Ε.Κ. Α/40/15.03.2010 (*Προστασία της εθνικής οικονομίας – Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης*), ustawa nr 3845/2010 Działania na rzecz wdrożenia mechanizmu wsparcia gospodarki greckiej przez państwa członkowskie strefy euro i Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Φ.Ε.Κ. Α/65/06.05.2010 ze zm. (*Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο*), ustawa nr 4002/2011 Nowelizacja ustawodawstwa emerytalnego Państwa – Postanowienia dotyczące rozwoju i konsolidacji fiskalnej – Kompetencje Ministerstw Finansów, Kultury i Turystyki oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, Φ.Ε.Κ. Α/180/22.08.2011 (*Τροποποίηση της συνταξιοδοτικής νομοθεσίας του Δημοσίου – Ρυθμίσεις για την ανάπτυξη και τη δημοσιονομική εξυγίανση – Θέματα αρμοδιότητας Υπουργείων Οικονομικών, Πολιτισμού και Τουρισμού και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης*), ustawa nr 4093/2012 Zatwierdzenie ram średniookresowej strategii budżetowej na lata 2013–2016 – Nadzwyczajne Środki Wykonawcze ustawy nr 4046/2012 oraz Średniookresowej Strategii Budżetowej na lata 2013–2016, Φ.Ε.Κ. Α/222/12.12.2012 (*Εγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016 – Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του Ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου*

ustawy wprowadzającej obniżki, a więc ustawy nr 4093/2012, stały się przedmiotem rozlicznych postępowań z wniosku sędziów⁴⁵⁸. Sąd Specjalny uznał obniżki wynagrodzeń ze skutkiem wstecznym za niezgodne z Konstytucją⁴⁵⁹ i wskazał m.in., że realizacja zasady podziału władzy i zapewnienia równości między przedstawicielami egzekutywy, legislatywy i judykatury jest możliwa wyłącznie w sytuacji, w której ich wynagrodzenia są równe. Sąd Specjalny zauważył, że art. 26 Konstytucji ustanawia zasadę rozróżnienia trzech władz (ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej), które są równoważne i tak samo istotne z punktu widzenia funkcjonowania państwa. Trójpodział władzy jest podstawą organizacji i działania władzy państwowej oraz rządów prawa. Sąd Specjalny dostrzegł również, że w celu zapewnienia niezależności sądownictwa Konstytucja wprost i wyraźnie w art. 87 ust. 2 wyraża zasadę niezawisłości funkcjonalnej i osobistej sędziów tworzących sądy. Jak wskazuje Sąd Specjalny:

Gwarancją zabezpieczenia niezawisłości funkcjonalnej i osobistej sędziów w rozumieniu art. 26 Konstytucji jest szczególne traktowanie sędziów, co Konstytucja wprost i wyraźnie ustanawia w art. 88 ust. 2. Z powyższego wynika, że przyznanie organom pozostałych dwóch władz (ustawodawczej i wykonawczej) wynagrodzenia, które jest wyższe niż to przyznane poszczególnym organom wymiaru sprawiedliwości, bezpośrednio narusza powyższe przepisy Konstytucji⁴⁶⁰.

Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016). Zob. również K. Χρυσόγονος, Α. Καϊδατζής, *Η μάταιη θυσία της Ιφιγένειας. Οριοθέτηση εισαγωγικών σκέψεων για την αντισυνταγματικότητα του ν. 4093/2012 για το Μεσοπρόθεσμο και τα μέτρα εφαρμογής του*, „Νομικό Βήμα” 2012, nr 10, s. 95–142.

⁴⁵⁸ Na podstawie przywoływanej ustawy obniżono również wynagrodzenia innych grup społecznych – zob. K. Rydel, *Orzeczenie Rady Stanu nr 259/2018*, „Przegląd Konstytucyjny” 2019, nr 2, s. 62–67.

⁴⁵⁹ Wyroki Sądu Specjalnego o sygn. 88/2013 i 89/2013. Zob. również P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 233, nb 693.

⁴⁶⁰ „Εγγύηση προς εξασφάλιση της τελευταίας αυτής θεωρείται, κατά την έννοια του άρθρου 26 του Συντάγματος, και η ιδιαίτερη μισθολογική μεταχείριση των δικαστικών λειτουργών, την οποία το Σύνταγμα στη συνέχεια καθιερώνει ευθέως και ρητώς στο άρθρο 88 παρ. 2 αυτού, επιτάσσοντας την χορήγηση σε αυτούς αποδοχών αναλόγων προς το λειτουργημά τους, δηλαδή προς την άσκηση της δικαστικής λειτουργίας, και, συνεπώς, λόγω της ισοτιμίας της λειτουργίας αυτής προς τις λοιπές δύο, αποδοχών όχι κατωτέρων των αποδοχών των αντιστοίχων προς τους δικαστικούς λειτουργούς οργάνων των άλλων δύο λειτουργιών. Από τα ανωτέρω έπεται ότι χορήγηση σε όργανα των άλλων δύο λειτουργιών (νομοθετικής και εκτελεστικής) αποδοχών, που είναι μεγαλύτερες από τις χορηγούμενες στα αντίστοιχα όργανα της δικαστικής εξουσίας (δηλαδή στους δικαστικούς λειτουργούς), παραβιάζει ευθέως τις ανωτέρω διατάξεις του Συντάγματος”, wyrok Sądu Specjalnego nr 89/2013. Zob. również Α. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία...*, s. 340–345.

Regulacje konstytucyjne i ustawowe, które odnoszą się do zagwarantowania niezależności sądów i niezawisłości sędziów, są generalnie pozytywnie oceniane przez przedstawicieli greckiej doktryny⁴⁶¹. Jak wskazuje Wasilios Skuris: „nie jest przesadą twierdzenie, że Republika Grecka ma jeden z najbardziej kompleksowych systemów ochrony niezawisłości sądów przynajmniej w Europie”⁴⁶².

⁴⁶¹ K. Γώγος, *Άρθρο 87...*, s. 4.

⁴⁶² „δεν είναι υπερβολικό να ισχυρισθούμε ότι Ελληνική Δημοκρατία διαθέτει ένα από τα πλέον ολοκληρωμένα συστήματα θωράκισης της δικαστικής ανεξαρτησίας τουλάχιστον στην Ευρώπη” – Β. Σκουρή, *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης σε κρίση; Χαριστήριο στους Λουκά Θεοχαρόπουλο και Δημήτρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, t. 1, Saloniki 2009, s. 723.

ROZDZIAŁ VI

Pozycja prawna Najwyższego Sądu Specjalnego

1. Funkcje ustrojowe

Najwyższy Sąd Specjalny stanowi organ sądowy *sui generis* na gruncie greckiej Konstytucji⁴⁶³. Zastąpił on Trybunał Konstytucyjny z 1968 r.⁴⁶⁴, który przeszedł do historii jako organ niedemokratyczny. Nie jest jednak typowym sądem konstytucyjnym. Został przewidziany nie jako organ hierarchicznie najwyższy w systemie sądownictwa, lecz wyspecjalizowana instytucja stojąca na straży ustawy zasadniczej i republikańskiego ustroju państwa. Z tego względu NSS nie stanowi organu sprawującego nadzór judykacyjny nad pozostałymi sądami greckimi⁴⁶⁵.

Powołanie NSS jest jednym z mechanizmów, które mają zapewnić rzeczywistą nadrzędność Konstytucji. Bez odpowiednich mechanizmów ochronnych nadrzędność każdej ustawy zasadniczej pozostaje wyłącznie pustym sloganem. W Grecji przykładem takiego gołosłowie było przyjęcie art. 118 w Konstytucji z 1968 r. Przepis ten brzmiał bowiem następująco: „Sądy mają obowiązek nie stosować przepisów ustaw, dekretów i rozporządzeń wydanych z naruszeniem Konstytucji lub sprzecznych z jej treścią”⁴⁶⁶. Praktyka funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości była jednak wówczas diametralnie różna.

Najwyższy Sąd Specjalny jest organem władzy sądowniczej o wyspecjalizowanej właściwości, pozostającym bez żadnego hierarchicznego związku z innymi

⁴⁶³ K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1568 i n.

⁴⁶⁴ A.R. Brewer-Carías, *Judicial Review...*, s. 248.

⁴⁶⁵ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 17.

⁴⁶⁶ „Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μη εφαρμόζουν διατάξεις νόμων, νομοθετικών διαταγμάτων και κανονιστικών πράξεων, οι όποια κατηρτίσθησαν κατά παράβασιν του Συντάγματος ή αντίκεινται εις το περιεχόμενον αυτού”.

sądami funkcjonującymi w ramach greckiego porządku prawnego⁴⁶⁷. Podstawowa więź z pozostałymi sądami wyszczególnionymi w greckiej Konstytucji ma charakter personalny i wiąże się ze sposobem wyłaniania składu NSS⁴⁶⁸. Ten bowiem powoływany jest spośród sędziów orzekających w ramach sądów najwyższych dla danej jurysdykcji (Rady Stanu, Areopagu i Trybunału Obrachunkowego). Jak podkreśla Warwara Wukuwała, zamysłem ustrojodawcy greckiego było takie ukształtowanie składu osobowego NSS, który będzie stanowił legitymizację dla rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa, a nie wyłom od przyjętego modelu⁴⁶⁹. Został on bowiem ustanowiony m.in. w celu zapewnienia jednolitości orzecznictwa w zakresie interpretacji i stosowania Konstytucji w ramach rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa⁴⁷⁰. Z tego względu powołanie NSS nie stanowiło samo w sobie odejścia od rozproszonej kontroli i zastąpienia jej kontrolą o charakterze scentralizowanym. Przeciwnie, w ocenie greckich prawników ustanowienie NSS legitymizowało rozproszony model kontroli konstytucyjności prawa, ponieważ celem jego ustanowienia było przeciwdziałanie niedociągnięciom greckiego systemu zdekoncentrowanej kontroli⁴⁷¹.

Kontrola konstytucyjności prawa jest tylko jedną z kompetencji NSS. Jego uprawnienia wykraczają poza możliwość badania zgodności norm prawnych z ustawą zasadniczą. Ich szczegółowy katalog wymienia art. 100 ust. 1 Konstytucji, zgodnie z którym do kompetencji NSS zalicza się:

- 1) badanie i orzekanie w sprawie wyborów parlamentarnych, których ważność jest kwestionowana z powodu naruszenia zasad przeprowadzenia czynności wyborczych lub niespełnienia warunków biernego prawa wyborczego zgodnie z art. 58 Konstytucji⁴⁷²;
- 2) kontrolę prawomocności wyników referendum zarządzanego przez Prezydenta Republiki, o którym mowa w art. 44 ust. 2 Konstytucji⁴⁷³;

⁴⁶⁷ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 98.

⁴⁶⁸ *Ibidem*.

⁴⁶⁹ *Ibidem*, s. 98–100.

⁴⁷⁰ A.R. Brewer-Carías, *Judicial Review...*, s. 248.

⁴⁷¹ *Ibidem*.

⁴⁷² Artykuł 58 Konstytucji: Badanie i orzekanie w sprawie wyborów parlamentarnych, których ważność jest kwestionowana z powodu naruszenia zasad przeprowadzenia wyborów lub niespełnienia warunków biernego prawa wyborczego należą do kompetencji Najwyższego Sądu Specjalnego, o którym mowa w art. 100.

⁴⁷³ Artykuł 44 ust. 2 Konstytucji: Na wniosek Rady Ministrów poparty uchwałą podjętą bezwzględną większością głosów ogólnej liczby parlamentarzystów, Prezydent Republiki zarządza *postanowieniem* referendum w sprawie ważnych problemów narodowych. Prezydent Republiki zarządza *postanowieniem* referendum w sprawie uchwalonych projektów ustaw regulujących doniosłe kwestie społeczne, z wyjątkiem spraw podatkowych, na mocy uchwały

- 3) rozpatrywanie spraw dotyczących niepołączalności stanowisk lub pozbawienia parlamentarzysty mandatu, zgodnie z postanowieniami art. 55 ust. 2 i art. 57 Konstytucji⁴⁷⁴;
- 4) rozstrzyganie konfliktów między sądami a władzami administracyjnymi lub między Radą Stanu i powszechnymi sądami administracyjnymi, z jednej strony, a sądami cywilnymi i karnymi, z drugiej strony, albo sporów między Trybunałem Obrachunkowym a innymi sądami;
- 5) rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu oraz Trybunału Obrachunkowego;
- 6) rozstrzyganie sporów dotyczących określenia norm prawa międzynarodowego jako wiążących, zgodnie z postanowieniami art. 28 ust. 1 Konstytucji⁴⁷⁵.

Właściwość rzeczowa nie obejmuje jednak wyłącznie spraw wymienionych w art. 100 ust. 1 Konstytucji. Zarówno grecka doktryna, jak i greckie orzecznictwo dopuszczają rozszerzenie kompetencji NSS o te sprawy, które – chociaż niewyrażone wprost w art. 100 ust. 1 Konstytucji – są nierozzerwalnie związane z ustroją pozycją sądu i wymienionymi w ustawie zasadniczej funkcjami⁴⁷⁶. Do spraw takich należy orzekanie o ważności wyborów do Parlamentu Europejskiego, jak również o pozbawieniu mandatu parlamentarzysty do Parlamentu Europejskiego⁴⁷⁷.

Pozycję ustrojową NSS charakteryzuje niezależność od pozostałych władz publicznych. Jako organ władzy sądowniczej jest on oddzielony zarówno od władzy ustawodawczej, jak i od władzy wykonawczej. Sędziowie wchodzący

podjętej większością 3/5 głosów ogólnej liczby *parlamentarzystów*, na wniosek 2/5 ogólnej liczby *parlamentarzystów*, zgodnie z postanowieniami Regulaminu *Parlamentu* oraz ustawy wykonującej postanowienia niniejszego rozdziału. Podczas jednej kadencji *Parlamentu* nie mogą zostać zgłoszone więcej niż dwa wnioski o przeprowadzenie referendum w sprawie projektów ustaw. Jeżeli projekt zostanie przyjęty, termin określony w art. 42 ust. 1 rozpoczyna się od dnia przeprowadzenia referendum [mowa o miesięcznym terminie na zwrot uchwalonego projektu ustawy przez Prezydenta Republiki z powrotem do Parlamentu – dopisek K.R.].

⁴⁷⁴ Ze względu na długość obu przepisów Konstytucji konieczne jest odwołanie bezpośrednio do tekstu ustawy zasadniczej – *Konstytucja Grecji...*, 2011, s. 316–318.

⁴⁷⁵ Artykuł 28 ust. 1 Konstytucji: Powszechnie uznane normy prawa międzynarodowego, jak również umowy międzynarodowe po ich ratyfikacji w drodze ustawy i wejściu w życie, zgodnie z przyjętymi w nich postanowieniami, stanowią integralną część wewnętrznego prawa greckiego i mają wyższą moc prawną niż sprzeczne z nimi postanowienia ustawy. Stosowanie norm prawa międzynarodowego i umów międzynarodowych wobec cudzoziemców jest zawsze podporządkowane warunkowi wzajemności.

⁴⁷⁶ K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1574.

⁴⁷⁷ *Ibidem*.

w skład NSS cieszą się niezależnością analogicznie do sędziów orzekających w sądach powszechnych i najwyższych – w Radzie Stanu, Areopagu i Trybunale Obrachunkowym. Ze względu na fakt, że sędziowie wchodzi w skład NSS z urzędu (np. prezesi najwyższych instancyjnie sądów) albo w wyniku losowania spośród sędziów wchodzących w skład sądów najwyższych, przepisy ustawy nr 4938/2022 znajdują odpowiednie zastosowanie do sędziów NSS.

Grecki ustrojodawca przewidział dla NSS szczególną pozycję ustrojową związaną z kształtowaniem się systemu prawnego i politycznego demokratycznego państwa. Konstandinos Triandafilu stwierdził, że: „postanowienia tego artykułu ustanawiają Sąd Specjalny, którego uprawnienia będą miały ogromne znaczenie dla sprawnego funkcjonowania zarówno naszego Ustroju, jak i Sprawiedliwości naszego Kraju [zapis oryginalny – dopisek K.R.]”⁴⁷⁸. W podobnym tonie wypowiedział się również Lazaros Michail: „i nawet jeśli przypadki wydawania takich sprzecznych wyroków są nadal rzadkie, powaga i implikacje takich sprzecznych orzeczeń są oczywiste, co wymusza konieczność przywrócenia jedności wykładni lub konstytucyjności ustaw”⁴⁷⁹.

Szczególny status NSS ilustruje ewolucja przepisów przejściowych dotyczących ustroju, zawartych w Konstytucji. Regulację w tym zakresie zawierał nieobowiązujący już art. 115 Konstytucji. Zgodnie z jej art. 115 ust. 2 NSS miał zastąpić nie tylko Trybunał Konstytucyjny przewidziany w Konstytucji z 1968 r., lecz także inne organy sądowe, które funkcjonowały przed wejściem w życie Konstytucji z 1975 r.⁴⁸⁰. Przepis ten brzmiał pierwotnie następująco: „Ustawa przewidziana w art. 100 [regulująca status NSS – dopisek K.R.] powinna być wydana najpóźniej w ciągu roku od wejścia w życie Konstytucji. Do momentu wydania tej ustawy i rozpoczęcia działalności Najwyższego Sądu Specjalnego, który ustanawia niniejsza Konstytucja:

- a) wszelkie spory określone w art. 55 ust. 2 i art. 57 są rozstrzygane decyzją Parlamentu, podejmowaną zgodnie z postanowieniami Regulaminu Parlamentu, odnoszącymi się do spraw personalnych;

⁴⁷⁸ „διά των διατάξεων του άρθρου τούτου συνίσταται Ειδικόν Δικαστήριον, του οποίου οι αρμοδιότητες θα έχουν μέγιστην σπουδαιότητα διά την ομαλήν λειτουργίαν τόσο του Κοινοβουλευτικού ημών Πολιτεύματος όσον και της Δικαιοσύνης της Χώρας μας” – *Πρακτικά συνεδριάσεων...*, s. 290.

⁴⁷⁹ „και εάν ακόμη είναι σπάνιαι αι περιπτώσεις εκδόσεως τοιούτων των αντιφατικών αποφάσεων, η σοβαρότης και αι επιπτώσεις των τοιούτων αντιφατικών αποφάσεων είναι προφανείς, επιβάλλει την ανάγκην αποκαταστάσεως ενότητος εις την ερμηνείαν των νόμων ή την συνταγματικότητα των νόμων” – *ibidem*, s. 297.

⁴⁸⁰ Α. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών & Η επίλυσή τους από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, Ateny–Saloniki 2015, s. 243–245.

- b) kontrola prawomocności i wyników referendum przeprowadzanego zgodnie z art. 44 ust. 2, jak również rozstrzyganie skarg dotyczących prawidłowości przeprowadzenia i wyników wyborów parlamentarnych zgodnie z art. 58 pozostają w gestii Sądu Specjalnego przewidzianego w art. 73 Konstytucji z 1 stycznia 1952 r.⁴⁸¹, procedura przewidziana w art. 116 i następnych dekretu prezydenckiego nr 650/1974 ma także zastosowanie w tych przypadkach⁴⁸²;
- c) rozstrzyganie spraw określonych w art. 100 ust. 1 lit. d podlega właściwości Sądu Sporów Kompetencyjnych, przewidzianego w art. 85 Konstytucji z 1 stycznia 1952 r., ustawy dotyczące organizacji, funkcjonowania i procedury tego Sądu pozostają przejściowo w mocy⁴⁸³.

W wyniku rewizji Konstytucji dokonanej w 2008 r. zmieniono treść art. 115 i uchylono ust. 2 tego przepisu, który stanowił o kompetencjach NSS w okresie przejściowym, tj. podczas przechodzenia od ustroju autorytarnego do demokratycznego⁴⁸⁴. Na mocy kolejnej rewizji Konstytucji z 2019 r. uchylono cały art. 115, który odnosił się do ustroju państwa w okresie przejściowym⁴⁸⁵.

Najwyższy Sąd Specjalny powołany w 1976 r. odegrał swoją rolę i ugruntował system demokratyczny (podobnie jak Konstytucja)⁴⁸⁶, co początkowo nie było przyjmowane za pewnik⁴⁸⁷. Wobec stabilizacji ustroju demokratycznego w Grecji w kolejnych rewizjach Konstytucji postanowiono zmienić, a potem uchylić przepisy przejściowe dotyczące uprawnień tego Sądu. Dla części autorów jest to argument przemawiający za dalszym zwiększeniem pozycji ustrojowej NSS

⁴⁸¹ Mowa w tym przypadku o Sądzie Specjalnym oceniającym ważność wyborów. Sąd ten był zwoływany *ad hoc* i składał się z jedenastu członków: Prezesa Rady Stanu jako przewodniczącego, pięciu sędziów Rady Stanu oraz pięciu areopagitów.

⁴⁸² Dekret prezydencki nr 650/1974 w sprawie kodyfikacji obowiązujących przepisów Ordynacji Wyborczej, Φ.Ε.Κ. Α'/281/03.10.1974 (*περί κωδικοποίησης των ισχυουσών διατάξεων της Εκλογικής Νομοθεσίας*).

⁴⁸³ Por. *Konstytucja Grecji*, tłum. G. Ulicki, W. Ulicka, 1992, s. 81–82.

⁴⁸⁴ Φ.Ε.Κ. Α'/120/27.06.2008.

⁴⁸⁵ Φ.Ε.Κ. Α'/187/ 28.11.2019.

⁴⁸⁶ J. Catsiapis, *Dziesięć lat konstytucji Grecji z 9 czerwca 1975 roku*, [w:] *Konstytucja Grecji 1975/1986*, Warszawa 1992, s. 86.

⁴⁸⁷ Sądownictwo, w tym sądownictwo konstytucyjne, odgrywa niebagatelną rolę w toku zmian ustrojowych i odchodzenia od systemów totalitarnych oraz autorytarnych. Może się jednak zdarzyć sytuacja odwrotna. Określona postawa sądu konstytucyjnego lub podobnego organu może wpłynąć na powstanie niedemokratycznego reżimu. Tak było np. w przypadku Białorusi. W listopadzie 1996 r. białoruski sąd konstytucyjny umorzył postępowanie w sprawie odsunięcia od władzy prezydenta Aleksandra Łukaszenki, co przypieczętowało los ustroju demokratycznego (postanowienie białoruskiego TK z 26 listopada 1996 r., D-45/96), szerzej: M. Zubik, *Status prawny...*, s. 28.

w celu instytucjonalnego wzmocnienia państwa⁴⁸⁸. Zdaniem Dimítrisa Tsatsosa działalność NSS zapewnia nie tylko jedność orzecznictwa, lecz także jedność porządku prawnego i pewność prawa⁴⁸⁹.

2. Najwyższy Sąd Specjalny jako sądowy organ ochrony Konstytucji

Działanie Najwyższego Sądu Specjalnego stanowi mechanizm harmonizacyjny wprowadzony do greckiego modelu rozproszonej kontroli prawa⁴⁹⁰. Jego istnienie nie zwalnia pozostałych sędziów orzekających w ramach wymiaru sprawiedliwości z obowiązku badania z urzędu konstytucyjności przyjętych przez ustawodawcę rozwiązań prawnych. W tym kontekście słowa Aleksandrosa Swolosa, wypowiedziane przy okazji ustanowienia Konstytucji z 1927 r. i dotyczące rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa, pozostają nadal aktualne:

(...) najbardziej logiczne, najprostsze i najbardziej użyteczne jest, aby omawiana jurysdykcja należała do wszystkich sądów krajowych, w szczególności dlatego, że zapewnia to każdemu obywatelowi ochronę, jaką gwarantuje Konstytucja. Wykluczenie tej możliwości „otwiera jedne z drzwi, przez które totalitaryzm wkracza do Państwa”⁴⁹¹.

Najwyższy Sąd Specjalny został powołany w celu zapewnienia jedności orzecznictwa bez organizacji systemu sądownictwa konstytucyjnego typu scentralizowanego i odstępowania od rozproszonego modelu kontroli. Jak wyjaśnia przywoływana już Warwara Wukuwala:

⁴⁸⁸ K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1598.

⁴⁸⁹ *Ibidem*; Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β', Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, Ateny–Komotini 1993, s. 525.

⁴⁹⁰ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 16 i n.

⁴⁹¹ „το λογικώτερον, απλούστερον και χρησιμώτερον πάντων είναι η προκειμένη αρμοδιότης να ανήκη εις πάντα τα δικαστήρια της χώρας, ιδίως διότι θα εξασφαλίση εις πάντα διάδικον πολίτην την ευχέρειαν να υπερασπισθή εννόμως το Σύνταγμα· ο δε αποκλεισμός της ευχερείας ταύτης »ανοίγει μίαν των θυρών δι' ων εισέρχεται εις τα Κράτη η απολυταρχία«” – Α.Ι. Σβώλου, *Η έρευνα της συνταγματικότητας των νόμων υπό των δικαστηρίων*, „Δικαιοσύνη” 1927 (przedruk), s. 232. A. Swolos używa w swoim tekście czasownika *υπερασπίζομαι* w formie medialno-pasywnej, który w języku polskim najczęściej tłumaczymy poprzez stronę czynną, a więc: „bronię się”. Czasownik ten może być tłumaczony również jako, np.: „bronię czegoś”. Wypowiedź Swolosa jest w tym względzie dwuznaczna. Wydaje się, że Swolosowi chodzi o ochronę, jaką Konstytucji zapewniają sądy występujące w greckim systemie prawnym. Nie można jednak wykluczyć, że miał na myśli również ochronę Konstytucji w ramach uprawnień procesowych przez strony postępowania.

W tym sensie jego organizacja i działanie nie zmieniają rozproszonej kontroli, a wręcz przeciwnie, legitymizują ją, ponieważ celem jej ustanowienia było zajęcie się niedociągnięciami i minusami greckiego systemu kontroli sądowej. Przede wszystkim utworzenie NSS z sędziów jurysdykcji powszechnej, a nie przez członków wybieranych przez organy polityczne państwa, jak w przypadku sądów konstytucyjnych europejskiego modelu kontroli, jest wyrazem woli ustawodawcy konstytucyjnego do ustanowienia sądu rozstrzygającego konflikty, który uzupełnia i legitymizuje wszechobecną kontrolę konstytucyjności ustaw, a nie sądu konstytucyjnego inspirowanego systemem scentralizowanej kontroli⁴⁹².

Opisując swoją rolę w greckim porządku prawnym, NSS również podkreśla znaczenie funkcji harmonizacyjnej realizowanej przez działalność zbliżoną do sądu konstytucyjnego. W wyroku NSS nr 15/2005 stwierdza on, że:

Przekazanie tej kompetencji NSS jest konieczną konsekwencją wprowadzonego przez Konstytucję systemu odrębnych jurysdykcji (sądów cywilnych i administracyjnych) i ma na celu usunięcie skutków ubocznych tego systemu, takich jak pozytywne lub negatywne spory kompetencyjne między jurysdykcjami⁴⁹³.

Kompetencja NSS do dokonywania abstrakcyjnej kontroli konstytucyjności w ramach mechanizmów harmonizacyjnych przewidzianych w art. 100 ust. 1 lit. e następuje rzadko⁴⁹⁴. Akritas Kaidatzis wylicza, że między 1976 a 2012 r. NSS wydał tylko 10 wyroków, w których orzekł o niezgodności przepisów z ustawą zasadniczą, skutkujących uchynieniem niekonstytucyjnych przepisów. Okoliczność ta wynika z faktu, że zainicjowanie postępowania przed NSS następuje w przypadku

⁴⁹² „Με αυτή την έννοια η οργάνωση και λειτουργία του δεν αλλοιώνει το διάχυτο έλεγχο αλλά αντίθετα τον νομιμοποιεί, καθώς ο σκοπός της θέσμισής του ήταν η αντιμετώπιση των ελλείψεων και μειονεκτημάτων του συστήματος του ελληνικού δικαστικού ελέγχου. Καταρχήν, η συγκρότηση του Α.Ε.Δ από δικαστές των κοινών δικαιοδοσιών και όχι από μέλη που επιλέγονται από τα πολιτικά όργανα του κράτους, όπως στην περίπτωση των συνταγματικών δικαστηρίων του ευρωπαϊκού μοντέλου ελέγχου, αποτελεί δείγμα της θέλησης του συντακτικού νομοθέτη να θεσπίσει ένα δικαστήριο επίλυσης των συγκρούσεων, που συμπληρώνει και νομιμοποιεί το διάχυτο έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, και όχι ένα συνταγματικό δικαστήριο εμπνευσμένο από το σύστημα του συγκεντρωτικού τύπου ελέγχου” – Β. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 99–100.

⁴⁹³ „Η πρόβλεψη της αρμοδιότητας αυτής του ΑΕΔ είναι αναγκαία συνέπεια του εισαγομένου με τα Σύνταγμα συστήματος χωριστών δικαιοδοσιών (πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων) και αποσκοπεί στην άρση αποδοκιμαζομένων από την έννοση τάξη παρενεργειών του συστήματος όπως είναι η καταφατική και η αποφατική σύγκρουση δικαιοδοσιών”, wyrok NSS nr 15/2005. Zob. również Α. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις...*, s. 245–246.

⁴⁹⁴ Α. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 17, przypis 57; I. Tassopoulos, *New Trends...*, s. 227.

zaistnienia wąsko rozumianej niezgodności orzecznictwa między Areopagiem, Radą Stanu oraz Trybunałem Obrachunkowym. Każdy z wymienionych sądów najwyższych rozpoznaje sprawy charakterystyczne dla różnych gałęzi prawa. Z tego względu rozbieżność orzecznictwa uzasadniająca wszczęcie postępowania przed NSS nie występuje często. Kwestie dotyczące konstytucyjności norm prawnych są badane najczęściej odrębnie przez każdy z sądów najwyższych. Z tego powodu zagadnienia z niektórych dziedzin prawa nigdy nie były (i w najbliższej przyszłości raczej nie będą) przedmiotem postępowania przed NSS. Przykładem takich spraw są np. szeroko rozumiane kwestie związane z prawem rodzinnym⁴⁹⁵. Znajdują one bowiem zastosowanie wyłącznie w sprawach cywilnych, w których orzekają sądy podległe Areopagowi i sam Areopag. Przepisy te nie znajdują zastosowania w sprawach rozpatrywanych przez Radę Stanu i Trybunał Obrachunkowy, wobec czego nie może powstać rozbieżność w orzecznictwie tych sądów, która mogłaby skutkować postępowaniem przed NSS.

Najwyższy Sąd Specjalny, wykonując swoje podstawowe kompetencje, pełni funkcję zbliżoną do sądu konstytucyjnego⁴⁹⁶. Zadaniem sądów konstytucyjnych jest zapewnienie nadrzędności Konstytucji, głównie poprzez sprawowanie scentralizowanej kontroli konstytucyjności prawa. Z kontrolą legalności działań politycznych organów państwa, głównie decyzji Parlamentu⁴⁹⁷, wiąże się równocześnie najpoważniejszy zarzut względem funkcjonowania NSS, a więc jego „upolitycznienia”⁴⁹⁸. Argument „upolitycznienia” sądu konstytucyjnego jest najczęściej wysuwany oskarżeniem odnośnie do działalności sądów konstytucyjnych w ogóle. Podnosi się ich uwikłanie w spory o charakterze politycznym, a nie prawnym, oraz niedostateczną legitymację demokratyczną do podważania autonomicznych decyzji Parlamentu⁴⁹⁹. Problem „polityczności” sądu konstytucyjnego rozpatrywany jest przeważnie w trzech wymiarach, tj.: kontrolowanej materii, zasad powoływania sędziów konstytucyjnych i sposobu rozstrzygania spraw⁵⁰⁰.

W odniesieniu do pierwszego z wymiarów „upolitycznienia” interesujące jest stanowisko Ernsta-Wolfganga Böckenfördego. Twierdzi on, że: „sądownictwo konstytucyjne rozstrzyga o treści i interpretacji prawa konstytucyjnego jako

⁴⁹⁵ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 16, przypis 55.

⁴⁹⁶ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 15 i n.

⁴⁹⁷ *Ibidem*, s. 13.

⁴⁹⁸ A. Καϊδατζής, *Προληπτικός έλεγχος των νόμων από το Συμβούλιο της Επικρατείας με πρωτοβουλία της Βουλής. Μια ήπια πρόταση αναθεώρησης*, „Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου” 2013, nr 1, s. 14–16, <http://ikee.lib.auth.gr/> (dostęp: 12.09.2022 r.).

⁴⁹⁹ *Ibidem*.

⁵⁰⁰ Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo...*, s. 171.

prawa, które określa szczegółowo procesy polityczne w ich zdolności działania, kształtuje je formalnie i ogranicza. Nie można zatem uciec od odniesień do pola przyciągania polityki, nawet wtedy, gdy pyta (jedynie) o prawo i prawo orzeka. Jeżeli swoje zadania spełnia zgodnie ze swą funkcją i odpowiednio merytorycznie, to musi mieć w tym rozumieniu wymiar polityczny. Musi ono uświadomić sobie swoją sytuację i dowieść, że potrafi sprawdzić się w niej jako niezawisłe sądownictwo”⁵⁰¹.

Stwierdzenie to ma pierwszoplanowe znaczenie. Całkowite rozdzielenie obu sfer życia publicznego, a więc prawa i polityki, jest niemożliwe⁵⁰². Prawnicy, w tym *par excellence* sędziowie, muszą odwoływać się do politycznych intencji wprowadzenia prawa, czego bodaj najbardziej znamienym przykładem jest przywoływanie *ratio legis* danego rozwiązania. Jest to jedna z podstawowych reguł interpretacji, charakterystyczna dla wykładni celowościowej. Podobnie egzekwowanie odpowiedzialności konstytucyjnej byłoby w wielu przypadkach niemożliwe bez zbadania politycznych motywów osoby, która miałaby podlegać tego rodzaju odpowiedzialności. Okoliczność ta wynika z faktu, że sfera prawa konstytucyjnego, oprócz regulowania głównych zasad ustroju i statusu jednostki, opisuje również prawne mechanizmy realizacji woli politycznej. Z tego względu prawo konstytucyjne samo w sobie stanowi najbardziej „upolitycznioną” gałąź prawa, ponieważ jego rolą jest ograniczenie żądzy władzy, której konsekwencją jest zachwianie trójpodziału władzy.

Z istoty i specyfiki sądu konstytucyjnego wynika również konieczność przyznania sędziom wchodzącym w skład tego organu szerszej swobody decyzyjnej. Wynika to z faktu, że materia konstytucyjna jest w dużej mierze fragmentaryczna. Należy podzielić pogląd Zdzisława Czeszejki-Sochackiego, który wskazuje, że jeśli chodzi o „polityczny charakter materii, kontrolowanej według prawnych wzorców i sądowymi metodami, ani nie upolitycznia samego sądownictwa konstytucyjnego, ani też nie jurydyzuje polityki”⁵⁰³. Z tego względu zarzuty wobec sądów konstytucyjnych lub organów o zbliżonym charakterze o ich upolitycznienie są zarzutami pozornymi.

Co do drugiego z wymiarów zarzutu „upolitycznienia”, a więc kwestii wyboru sędziów NSS, to mechanizm ten należy uznać za zasadniczo apolityczny⁵⁰⁴. Szczegółowe rozważania na ten temat zawarto w kolejnym rozdziale,

⁵⁰¹ E.W. Böckenförde, *Sądownictwo konstytucyjne: zagadnienia strukturalne – organizacja – legitymizacja*, „Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego” 1998, nr 2, s. 93.

⁵⁰² Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo...*, s. 172.

⁵⁰³ *Ibidem*, s. 175.

⁵⁰⁴ A. Καϊδατζής, *Προληπτικός...*, s. 14.

natomiast w tym miejscu należy podkreślić, że wpływ czynnika politycznego na skład NSS jest dalece ograniczony. Wynika to z faktu, że większość składu orzekającego NSS jest wybierana w drodze losowania spośród sędziów Rady Stanu i Areopagu.

Uzasadnione wątpliwości doktryny w odniesieniu do działalności NSS budzi jednak sposób rozstrzygania spraw, a więc trzeci z wymiarów zarzutu „upolitycznienia” sądu konstytucyjnego. Przywoływany już Kaidatzis pisze wręcz, że: „są też pewne przepisy, które sądy mogłyby, ale nie uznają ich za niekonstytucyjne. Wręcz przeciwnie, akceptują je jako »krańcowo tolerowane, właśnie po to, by nie oskarżać ich o zagrożenie ważnej polityce rządu«”⁵⁰⁵. Należy jednak podkreślić, że kontrola konstytucyjności prawa jest uzależniona od działalności sądów najwyższych występujących w greckim systemie prawnym, a zainicjowanie kontroli przed NSS jest ograniczone. Rola NSS jako negatywnego ustawodawcy jest więc ograniczona⁵⁰⁶. Kaidatzis podkreśla, że problemem w odniesieniu do sądów najwyższych i NSS jest nie zbyt aktywizm sędziowski, lecz przesadna powściągliwość⁵⁰⁷. Potwierdzają to statystyki dotyczące działalności NSS. Tytułem przykładu w sprawach rozstrzygania sporów dotyczących poziomej i hierarchicznej niezgodności norm (art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji) liczba rozpoznawanych spraw spada, poczynawszy od powstania Sądu. W latach 1976–1985, czyli w pierwszej dekadzie działalności, NSS wydał 79 orzeczeń w tej materii. W kolejnej dekadzie było to 58 rozstrzygnięć, w następnej – 44, a w latach 2006–2015 już tylko 39⁵⁰⁸.

Najwyższy Sąd Specjalny zachowuje daleko idącą powściągliwość w swoim uprawnieniu do derogowania norm prawnych – z jednej strony w związku z uprawnieniem Parlamentu do stanowienia i zmieniania oraz uchylania obowiązującego prawa, a z drugiej – właśnie ze względu na własną pozycję ustrojową⁵⁰⁹. Sąd ten, podobnie jak greckie sądy najwyższe, nie korzysta z „luksusu”⁵¹⁰ przysługującego

⁵⁰⁵ „υπάρχουν και ορισμένες διατάξεις τις οποίες τα δικαστήρια θα μπορούσαν, αλλά δεν τις κρίνουν αντισυνταγματικές· αντιθέτως, τις αποδέχονται ως »οριακά ανεκτές«” – *ibidem*, s. 14–15.

⁵⁰⁶ P. Yessiou-Faltsi, *Judicial Review of Unconstitutional Legislation in Greece*, [w:] *Festschrift für Hideo Nakamura zum 70. Geburtstag am 2. März 1996*, red. A. Heldrich, T. Uchida, Tokio 1996, s. 697–716.

⁵⁰⁷ A. Καϊδατζής, *Προληπτικός...*, s. 14.

⁵⁰⁸ E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ως αυθεντικός ερμηνευτής του νόμου και του Συντάγματος*, Saloniki 2015, s. 65.

⁵⁰⁹ *Ibidem*, s. 14.

⁵¹⁰ *Ibidem*, s. 15. A. Kaidatzis pisze wprost, że sądy niższych instancji mogą sobie pozwolić na bardziej odważne stosowanie Konstytucji, ponieważ mają „luksus” w postaci ewentualnej zmiany rozstrzygnięcia przez sąd wyższej instancji. Taka możliwość nie istnieje

sądom niższych instancji. Mowa w tym przypadku o możliwości zmiany rozstrzygnięcia sądu wskutek wniesienia środka zaskarżenia. Tych w odniesieniu do NSS nie ma. Z tego względu Kaidatzis stwierdza:

To wydaje się jest powód, dla którego sądy najwyższe, nawet jeśli stwierdzą uzasadnione podstawy do obaw o konstytucyjność, unikają jednak stwierdzenia niekonstytucyjności właśnie ze względu na ostateczność swojego wyroku. Zamiast tego wydają coś w rodzaju komunikatu lub ostrzeżenia dla ustawodawcy: oceniając konkretny środek, który jest na granicy tolerancji, implikują, że cokolwiek więcej może bardzo prawdopodobnie zostać w przyszłości uznane za niekonstytucyjne⁵¹¹.

W odniesieniu do NSS można zatem postawić tezę odwrotną od argumentów wysuwanych przez przeciwników sądownictwa konstytucyjnego, a więc zbyt daleko idącą powściągliwość sądu w derogowaniu norm prawnych niedających się pogodzić z ustawą zasadniczą. Problem ten, chociaż w dużej mierze związany z doświadczeniami danego państwa i jego kulturą prawną, jest wyraźnie podnoszony w greckiej literaturze⁵¹².

Najwyższy Sąd Specjalny zapewnia nie tylko nadrzędność greckiej Konstytucji, ale chroni również konstytucyjne wolności i prawa. Powstanie rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa na świecie związane było bowiem z ukształtowaniem się zasady nadrzędności konstytucji. W konsekwencji doprowadziło to: „do zaakcentowania znaczenia sądownictwa konstytucyjnego jako instrumentu ochrony konstytucyjnych praw człowieka”⁵¹³.

Analogiczne założenia legły u podstaw powstania sądowej kontroli konstytucyjności prawa w Grecji. Było to, po pierwsze, uznanie prymatu Konstytucji jako podstawowego aktu normatywnego państwa, a po drugie – konieczność ochrony

w przypadku sądów najwyższych, które zmuszone są do większej powściągliwości, wiedząc, że wypowiadają ostatnie słowo władzy sądowniczej. W tym też A. Kaidatzis upatruje daleko idącej powściągliwości w korzystaniu z uprawnień przez Najwyższy Sąd Specjalny – A. Kaidatzis, *Greece's...*, s. 24–25.

⁵¹¹ „Αυτός φαίνεται πως είναι ο λόγος που συχνά τα ανώτατα δικαστήρια, ακόμη κι όταν εντοπίζουν βάσιμους λόγους συνταγματικού προβληματισμού, αποφεύγουν παρόλα αυτά να διαπιστώσουν αντισυνταγματικότητα, ακριβώς λόγω της οριστικότητας της κρίσης τους, και αντ' αυτού κάνουν κάτι που μοιάζει με μήνυμα ή προειδοποίηση προς το νομοθέτη: κρίνοντας οριακά ανεκτό ορισμένο μέτρο, αφήνουν να εννοηθεί πως οτιδήποτε περισσότερο είναι πολύ πιθανόν να κριθεί στο μέλλον αντισυνταγματικό” – *ibidem*, s. 15–16.

⁵¹² E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 15.

⁵¹³ P. Tuleja, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce według Profesora Zdzisława Czeszejki-Sochackiego*, [w:] *Państwo prawa. Parlamentaryzm. Sądownictwo konstytucyjne. Pamięci Profesora Zdzisława Czeszejki-Sochackiego*, red. A. Jamróz, Białystok 2012, s. 318–319.

praw zagwarantowanych przez ustawę zasadniczą. W przypadku Grecji ochrona konstytucyjnych wolności i praw doprowadziła do powstania mechanizmu rozproszonej kontroli. Należy przy tym pamiętać, że ochrona wolności i praw, jakiej dokonuje NSS, jest ograniczona. W szczególności Sąd ten nie rozpoznaje skarg konstytucyjnych, *actio popularis* ani zbliżonych instrumentów prawnych. Ochrona konstytucyjnych wolności i praw nie zalicza się do podstawowych funkcji NSS i jest sprawowana niejako „ubocznie” względem kontroli konstytucyjności prawa. Ponadto dotychczasowe orzecznictwo NSS zmierzało w kierunku ograniczania dostępności do tego Sądu, np. poprzez rygorystyczne ujmowanie przesłanek zainicjowania postępowania.

Trzecią funkcją NSS jest ochrona ustroju państwa. Działalność orzecznicza najwyższych sądów greckich oraz NSS doprecyzowuje ogólne normy dotyczące ustroju wyrażone w Konstytucji. Orzecznictwo NSS dokonuje wykładni przepisów, konkretyzuje normy konstytucyjne, nadając im znaczenie i dopasowując do panującej sytuacji społeczno-politycznej. W ramach tej funkcji Sąd orzeka o ważności wyborów i referendum lub o pozbawieniu parlamentarzysty mandatu. Szczególnie istotne znaczenie ma bogate orzecznictwo NSS poświęcone problematyce niepołączalności mandatu parlamentarnego. Niemniej najistotniejszym przykładem orzeczenia NSS dotyczącego kwestii ustrojowych była sprawa majątku króla Konstantyna II (wyrok omówiono szczegółowo w dalszej części pracy)⁵¹⁴. Problem ten miał fundamentalne znaczenie z perspektywy przemian ustrojowych i zastąpienia monarchii przez republikę⁵¹⁵. Wówczas to NSS powołał się bezpośrednio na konieczność ochrony art. 1 Konstytucji ustanawiającego Grecję republiką parlamentarną.

Najwyższy Sąd Specjalny spełnia kryteria, które są wymagane przez doktrynę do zakwalifikowania danego organu jako sąd konstytucyjny. Za sąd konstytucyjny może być bowiem uznany organ:

- 1) zorganizowany na zasadach niezawisłości i organizacyjnej odrębności wobec pozostałych władz;
- 2) orzekający w sformalizowanej i kontradyktoryjnej procedurze;
- 3) rozpatrujący spory związane ze stosowaniem konstytucji, w szczególności z oceną zgodności norm prawnych z Konstytucją;
- 4) w sposób wiążący rozstrzygający o prawnym znaczeniu oraz skutkach norm konstytucyjnych⁵¹⁶.

⁵¹⁴ Wyrok NSS nr 45/1997.

⁵¹⁵ *Ibidem*.

⁵¹⁶ L. Garlicki, *Sądownictwo...*, s. 55–58.

Negatywne doświadczenia związane z wprowadzonym w Grecji w 1968 r. Trybunałem Konstytucyjnym spowodowały, że NSS został w zamyśle autorów tekstu Konstytucji strażnikiem ustroju demokratycznego, który nie jest jednak sądem konstytucyjnym typowym dla państw Europy Zachodniej. Najwyższy Sąd Specjalny stał się jednak zwornikiem całości ustroju demokratycznego. Przypisanie temu organowi jedynie funkcji „negatywnego ustawodawcy” byłoby niezasadne i stanowiłoby nieuzasadnione zredukowanie roli tego organu wyłącznie do sądu konstytucyjnego⁵¹⁷. Tak jednak nie jest. Znacznie bardziej uzasadnione jest nazywanie tego organu mianem „sądowego organu ochrony konstytucji”. Radosław Puchta definiuje „sądowy organ ochrony konstytucji” jako: „organ państwa należący do struktury władzy sądowniczej – czyli organ niezależny wobec władzy politycznej, którego członkowie korzystają z gwarancji niezawisłości – orzekający na podstawie prawa i rozstrzygający w sposób ostateczny i wiążący spory o prawo wynikające z naruszenia norm, zasad lub wartości konstytucyjnych przez inne organy władzy publicznej. Zadaniem organu sądowej ochrony konstytucji jest przede wszystkim zapewnienie poszanowania konstytucji, będącej aktem regulującym podstawowe aspekty organizacji ładu politycznego i społecznego w państwie. Przez »ochronę Konstytucji« należy rozumieć »kontrolę konstytucyjności«, na którą składa się »ogół środków prawnych mających na celu zapewnienia zgodności norm prawnych z nią [konstytucją]«”⁵¹⁸.

3. Najwyższy Sąd Specjalny jako specjalny stały organ sądowy

Grecka doktryna prawnicza toczy spory o charakter prawny Najwyższego Sądu Specjalnego⁵¹⁹. Nie budzi większych wątpliwości, że NSS jest przykładem sądu szczególnego, na co wskazują zarówno jego uprawnienia oraz właściwość, jak i samo nazewnictwo przyjęte przez Konstytucję⁵²⁰. Większe wątpliwości budzi, czy NSS należy kwalifikować jako sąd stały, czy *ad hoc*. W aktualnej literaturze przeważa stanowisko, że jest to sąd stały ze szczególną jurysdykcją przyznaną

⁵¹⁷ E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 13–18.

⁵¹⁸ R. Puchta, *Rada Stanu...*, s. 11.

⁵¹⁹ E.B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100 (Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο)*, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ε. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023, s. 16–17, nb 17.

⁵²⁰ *Ibidem*.

mu przez Konstytucję⁵²¹, który nie pozostaje w relacji hierarchicznej podległości z innymi sądami greckiego porządku prawnego⁵²². Koronnym argumentem, jaki podaje Athanasios Raikos, jest fakt, że mimo często zmieniającej się obsady sędziów oraz personelu pomocniczego – NSS jest wybierany regularnie, a w każdym razie nie „za każdym razem w celu rozpatrzenia konkretnego sporu”⁵²³.

Funkcjonowanie danego organu na zasadach permanencji lub tymczasowości nie jest jednak cechą konstytutywną sądu. Istotne jest, czy spełnia wymagania przewidziane przez prawo krajowe i międzynarodowe stawiane organom sądowym. Odwołując się ponownie do orzecznictwa ETPC, należy wskazać, że istotnym komponentem sądu jest przymiot niezawisłości, bezstronności i ustanowienia uprzednio na mocy ustawy. Sąd ma więc spełniać wymogi skutecznej ochrony sądowej. Nadrzędnym celem ustanowienia sądu na mocy ustawy jest zapewnienie, „aby urząd sądownictwa w demokratycznym społeczeństwie nie był zależny od uznania władzy wykonawczej, lecz regulowany prawem pochodzącym od Parlamentu”⁵²⁴. Powiązanie trzech składowych, a więc niezawisłości, bezstronności oraz ustanowienia sądu na mocy ustawy, jest warunkiem niezbędnym do mówienia o sądzie w demokratycznym państwie.

Niezależnie od sporów dotyczących permanencji lub tymczasowości prac NSS nie zmienia to jego charakteru jako sądu specjalnego. Wynika to z jego ograniczonej jurysdykcji określonej wprost w Konstytucji oraz sposobu wyłaniania jego członków i nieposiadania wyłącznie własnego składu sędziowskiego⁵²⁵.

Szczególna pozycja ustrojowa NSS w systemie organów władzy publicznej w Konstytucji jest powiązana ze sposobem, w jaki Sąd ten jest wyłaniany. Mechanizm ten zapewnia, z jednej strony, niezależność od przedstawicieli władzy wykonawczej i ustawodawczej, a z drugiej – odrębność od innych sądów, w tym sądów najwyższych, pozwalającą na swobodę w podejmowaniu decyzji. Podkreśla to również NSS:

W świetle powyższych poglądów, trwale ugruntowanych w greckiej nauce prawa, ustawodawca konstytucyjny przewidział w art. 100 Konstytucji powołanie Najwyższego Sądu Specjalnego z sędziów sądów najwyższych, którzy wielokrotnie orzekali w pełnych składach swoich sądów w sprawach, w których podnoszono kwestię konstytucyjności normy lub wykładni prawa i którzy zajmowali odmienne stanowisko. Funkcjonowanie Najwyższego Sądu Specjalnego już od dwudziestu dwóch lat

⁵²¹ *Ibidem*. Por. przywoływaną tam literaturę.

⁵²² *Ibidem*, s. 11–13, nb 9–10.

⁵²³ A. Ράικος, *Γενική Πολιτειολογία...*, s. 397.

⁵²⁴ Wyrok ETPC z 1 grudnia 2020 r., Ástráðsson v. Islandia, skarga nr 26374/18, § 214.

⁵²⁵ B. Πρεβεδούρου, M.X. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Αρθρο 100...*, s. 16–17, nb 17.

dowodzi w praktyce, że jego członkowie nie głosują na podstawie stanowiska sądu (Rady Stanu, Areopagu, Trybunału Obrachunkowego), z którego pochodzą, ani nie są oni związani opinią, którą wyrazili jako członkowie tych sądów najwyższych lub jako sprawozdawcy spraw. Bezstronność sądu jest oczywista, podobnie jak niezawisłość jego członków. Artykuł 6 EKPC ustanawia zasadę bezstronności sędziów, która jest przecież również ustanowiona w Konstytucji greckiej jako nieodłączny element wymiaru sprawiedliwości⁵²⁶.

⁵²⁶ „Ενόψει αυτών των δεδομένων που έχουν διαμορφωθεί παγίως στην ελληνική έννομη τάξη, ο συνταγματικός νομοθέτης προέβλεψε στο άρθρο 100 του Συντάγματος συγκρότηση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου από δικαστές ανωτάτων δικαστηρίων τα οποία εδίκασαν, πολλές φορές σε σύνθεση Ολομελείας, υποθέσεις στις οποίες εγείρονται τα ζητήματα της συνταγματικότητας ή της εννοίας τυπικού νόμου και διαφώνησαν, ως προς τη λύση των πιο πάνω ζητημάτων. Η λειτουργία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, για είκοσι δύο ήδη χρόνια, απέδειξε στην πράξη ότι τα μέλη του δε ψηφίζουν με βάση τις απόψεις του δικαστηρίου (Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρείου Πάγου, Ελεγκτικού Συνεδρίου) από το οποίο προέρχονται, ούτε δεσμεύονται από γνώμη που εξέφρασαν ως μέλη των αντίστοιχων ανωτάτων δικαστηρίων ή ως εισηγητές υποθέσεων ενώπιον του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Η «δομική» αμεροληψία του δικαστηρίου είναι δεδομένη όπως και η προσωπική ανεξαρτησία των μελών του. Το άρθρο 6 της Σύμβασης της Ρώμης καθιερώνει την αρχή της δικαστικής αμεροληψίας, η οποία, άλλωστε, καθιερώνεται και στο ελληνικό Σύνταγμα ως εγγενές στοιχείο της απονομής της δικαιοσύνης”, wyrok NSS nr 9/1997.

ROZDZIAŁ VII

Organizacja wewnętrzna Najwyższego Sądu Specjalnego i ustalanie jego składu

1. Uwagi wprowadzające

Grecki ustrojodawca przesądził wyłącznie pewne kwestie dotyczące składu osobowego Najwyższego Sądu Specjalnego, wskazując liczbę jego członków (sędziów sądów najwyższych), czas trwania ich kadencji oraz sposób ich wyłonienia. Podstawową regulację, która wyznacza jego skład osobowy, zawiera art. 100 ust. 2 Konstytucji. Co do zasady – NSS składa się z 11 członków. Jeżeli NSS orzeka w sprawie sporów dotyczących niezgodności treści ustaw z Konstytucją, wykładni zawartych w ustawach postanowień w przypadku sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego oraz sporów dotyczących określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych, zgodnie z postanowieniami art. 28 ust. 1 Konstytucji, w skład NSS wchodzi także dwaj profesorowie wydziałów prawa krajowych uniwersytetów, wyłonieni w drodze losowania.

Jak wskazują przedstawiciele greckiej doktryny, Konstytucja nie jest aktem wystarczającym do ustalenia składu tego Sądu. Szczegóły dotyczące procedury losowania członków NSS zawiera bowiem ustawa, o której mowa w art. 100 ust. 3 Konstytucji⁵²⁷. Zgodnie z przywołanym przepisem organizację i funkcjonowanie NSS, zasady powoływania, zastępowania i udziału w pracach jego członków, jak również przyjęte procedury określa odrębna ustawa. Regulacje w tym zakresie zawiera ustawa nr 345/1976 Kodeks postępowania przed Najwyższym Sądem Specjalnym⁵²⁸.

⁵²⁷ A. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις...*, s. 260.

⁵²⁸ Konstytucja przewiduje szczególny tryb uchwalania kodeksów. Zgodnie z art. 76 ust. 6 Konstytucji uchwalenie kodeksów prawnych lub administracyjnych opracowanych przez komisje specjalne, utworzone na podstawie odrębnych ustaw, może nastąpić na posiedzeniu

2. Ustalanie składu NSS

Najwyższy Sąd Specjalny, co do zasady, orzeka w pełnym składzie, a łączna liczba jego członków wynosi 11 lub 13 osób (w przypadku postępowań wymienionych w art. 100 ust. 1 lit. d i e Konstytucji). Jedyne wyjątek (skład pięcioosobowy) przewiduje art. 21A ustawy nr 345/1976 w zakresie, w jakim mowa o oddaleniu oczywiście bezzasadnych protestów wyborczych oraz wniosków o pozbawienie parlamentarzysty mandatu. Wówczas NSS orzeka w zmniejszonym składzie, obejmującym Prezesa NSS lub jego zastępcę, dwóch sędziów Areopagu oraz dwóch sędziów Rady Stanu.

Kwestia losowania członków NSS została szczegółowo uregulowana w art. 2 ustawy nr 345/1976. Wraz z końcem dwuletniej kadencji ustępujących członków, w ciągu pierwszych 10 dni grudnia każdego drugiego roku kadencji, Minister Sprawiedliwości przesyła Prezesowi Rady Stanu listy urzędujących sędziów Rady Stanu, Areopagitów (sędziów Areopagu) oraz tytularnych profesorów nauk prawnych prowadzących kursy prawa konstytucyjnego na krajowych uniwersytetach. Lista profesorów nauk prawnych nie obejmuje osób, które zasiadają w Radzie Stanu albo w Areopagu.

W ciągu kolejnych 10 dni na jawnym posiedzeniu plenarnym Rady Stanu odbywa się losowanie członków NSS na nową, dwuletnią kadencję. Przed losowaniem przedstawiane są imiona i nazwiska osób biorących w nim udział. Do losowania wykorzystywane są nieprzezroczyste kulki, w których umieszczane są kartki z imionami i nazwiskami sędziów. Losowanie przeprowadza Prezes Rady Stanu, wybierając najpierw osiem kulek z puli sędziów Rady Stanu, a następnie osiem z puli sędziów Areopagu. Pierwsze cztery osoby z danej puli zostają członkami NSS, a kolejne cztery – ich zastępcami. Każdorazowo po wyciągnięciu kulki Prezes Rady Stanu odczytuje imię i nazwisko wylosowanej osoby oraz pokazuje wylosowaną kulkę wraz ze znajdującą się w środku kartką zebranych osobom.

Ostatnia część losowania obejmuje wybór profesorów nauk prawnych zasiadających w NSS. Prezes Rady Stanu, który przeprowadza losowanie, wybiera cztery kulki i – podobnie jak w przypadku pozostałych członków – odczytuje imię i nazwisko wylosowanej osoby oraz pokazuje wylosowaną kulkę zebranych. Analogicznie do przypadku sędziów Rady Stanu i Areopagu, pierwsze dwie wylosowane osoby stają się członkami NSS, a kolejne dwie – ich zastępcami.

plenarnym Parlamentu w formie odrębnej ustawy zatwierdzającej te kodeksy w całości. Odrębności w ramach uchwalania i zmieniania kodeksów przewiduje również Regulamin Parlamentu. Kwestie te reguluje art. 111 Regulaminu Parlamentu – Regulamin Parlamentu Hellenów, Φ.Ε.Κ. Α/31/26.02.2019 (Κανονισμός της Βουλής των Ελλήνων).

Z przeprowadzonego posiedzenia sporządza się protokół, który następnie przekazywany jest Ministrowi Sprawiedliwości.

Proces wyboru członków NSS kończy Minister Sprawiedliwości. Wydaje on rozporządzenie, w którym wskazuje imiona i nazwiska wylosowanych członków oraz publikuje jego treść w Dzienniku Rządowym. Oprócz publikacji rozporządzenia Minister Sprawiedliwości zawiadamia zainteresowanych, a ponadto Prezesów Rady Stanu, Areopagu oraz Trybunału Obrachunkowego, a także dziekanów wydziałów prawa, na których zatrudnieni są wybrani profesorowie nauk prawnych.

Prezesów sądów najwyższych, wchodzących w skład NSS, w przypadku nieobecności, zgonu, wyłączenia albo innej przeszkody zastępują ich wiceprezesi, w kolejności stażu ich pracy. Pozostałych członków NSS zastępują osoby wybrane podczas losowania na zastępców. W przypadku rezygnacji albo zgonu któregoś z wylosowanych członków przeprowadza się ponowne losowanie.

Sposób wyłaniania członków Sądu jest oceniany niejednoznacznie⁵²⁹. Samo ustalanie składu NSS w drodze losowania minimalizuje udział czynnika politycznego w wyborze sędziów. Rozwiązanie to niewątpliwie zwiększa niezawisłość sędziów NSS. Nie zapewnia jednak, że w Sądzie będą orzekać osoby najbardziej kompetentne do rozstrzygania skomplikowanych sporów konstytucyjnych. Wybieranie składu Sądu spośród wykwalifikowanych prawników wpływa oczywiście pozytywnie na jakość orzecznictwa. Wydaje się jednak, że rozwiązaniem korzystniejszym byłoby głosowanie tajne na poszczególnych kandydatów zgłaszających się osobiście albo zgłoszonych przez innych sędziów. Pozwoliłoby to wyłonić kandydatów specjalizujących się w większym stopniu w rozstrzyganiu sporów konstytucyjnych lub o dłuższym stażu orzeczniczym. W przypadku sprawowania wymiaru sprawiedliwości losowanie nie zawsze zapewnia wskazanie najbardziej odpowiedniego sędziego. Łatwo można bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której do orzekania zostały powołane osoby o mniejszych kompetencjach niż inni sędziowie danego sądu. Z tego względu to sami sędziowie orzekający w Areopagu i Radzie Stanu powinni mieć większy wpływ na skład osobowy NSS.

Drugim problemem jest dwuletnia kadencja większości sędziów. Tak krótki okres sprawowania tej funkcji faktycznie uniemożliwia nabranie wystarczającego doświadczenia w rozstrzyganiu kwestii związanych przede wszystkim z kontrolą konstytucyjności prawa. Dwuletnia kadencja w przypadku prezesów Rady Stanu, Areopagu oraz Trybunału Obrachunkowego jest tylko częściowo rekompensowana okolicznością, że osoby te piastują swoje stanowiska zazwyczaj przez dłuższy okres. Może się bowiem zdarzyć, że dwuletnia kadencja okaże się jeszcze krótsza w przypadku, gdy sędzia osiągnie wiek uprawniający do przejścia w stan spoczynku.

⁵²⁹ B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 101–102, nb 169.

System kontroli konstytucyjności prawa zaadaptowany w Republice Greckiej porównywany jest najczęściej do modelu amerykańskiego⁵³⁰. Z tego względu porównania między federalnym Sądem Najwyższym a greckim Najwyższym Sądem Specjalnym nasuwają się same. Dożywotnie kadencje sędziów Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych wymuszają na rządzących wybór osób spełniających najwyższe standardy moralne i mających największe kompetencje⁵³¹. Okoliczność ta przyczyniła się do zbudowania nadzwyczajnej pozycji tego Sądu w strukturze amerykańskiej władzy, która umożliwia przeforsowanie swojej wizji ładu prawnego niezależnie od nacisków ze strony pozostałych władz i społeczeństwa⁵³². Grecy komentatorzy podnoszą, że w celu zwiększenia jakości orzecznictwa oraz autorytetu NSS niezbędne jest powoływanie sędziów na dłuższy niż dwa lata okres wyłącznie do pracy w tym organie. W praktyce ten krótki czas sprawowania funkcji przez sędziów NSS uniemożliwia stworzenie spójnej linii orzeczniczej⁵³³. Jak wskazują Ewienia Preweduru oraz Magdalini Christina Wlachu-Wlachopulu, sposób, w jaki ustrojodawca określił skład NSS, „prawdopodobnie wyjaśnia niektóre zjawiska niespójności funkcjonalnej i orzeczniczej”⁵³⁴. Nie można ponadto nie zauważyć, że wszyscy sędziowie są jednocześnie pracownikami innych sądów oraz uczelni wyższych. Powoduje to, że sprawowanie funkcji orzeczniczych w ramach NSS następuje obok wykonywania podstawowych obowiązków służbowych. Oba te czynniki powodują, że ukształtowanie tak niezbędnej z perspektywy konstytucyjnej funkcji NSS „pamięci instytucjonalnej” jest w zasadzie niemożliwe.

3. Regulamin NSS

Ustawodawca przyznał Najwyższemu Sądowi Specjalnemu znaczną autonomię w odniesieniu do wewnętrznej organizacji jego prac. Sfera ta jest bowiem regulowana wewnętrznym aktem prawnym, tj. Regulaminem NSS, o którym mowa w art. 5 ustawy nr 345/1976. Przepis ten stanowi, że wewnętrznym Regulaminem, przyjętym przez NSS na posiedzeniu i opublikowanym w Dzienniku Rządowym, ustala się:

- 1) strukturę, organizację i wykonywanie czynności Sądu;

⁵³⁰ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, *passim*.

⁵³¹ Szeroko na temat wyboru sędziów do amerykańskiego Sądu Najwyższego zob. S. Kubas, *Powoływanie...*, s. 171–182.

⁵³² *Ibidem*, s. 181–182.

⁵³³ B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 102–103, nb 170–171.

⁵³⁴ „και μάλλον εξηγεί κάποια φαινόμενα λειτουργικής και νομολογιακής ασυνέχειας” – *ibidem*.

- 2) dni i godziny posiedzeń (w tym posiedzeń nadzwyczajnych);
- 3) czas pracy personelu pomocniczego zapewniającego obsługę Sądu, a także wszelkie szczegóły niezbędne do realizowania jego zadań.

Regulamin wewnętrzny Najwyższego Sądu Specjalnego został uchwalony 22 października 1976 r. przez zgromadzenie sędziów NSS i wszedł w życie 1 listopada 1976 r.⁵³⁵.

Najwyższy Sąd Specjalny jest organem o jednolitej strukturze wewnętrznej. W przeciwieństwie do sądów najwyższych nie dzieli się na izby ani inne, mniejsze jednostki organizacyjne. Sąd ten orzeka, co do zasady, w pełnym składzie (z wyjątkiem orzekania na podstawie art. 21A ustawy nr 345/1976)⁵³⁶. Szczególną pozycję prawną zajmuje Prezes NSS, który kieruje jego pracami oraz reprezentuje go na zewnątrz.

W związku z nowelizacją ustawy nr 345/1976 na mocy art. 25 ustawy nr 5067/2023 i z dodaniem art. 5A Regulamin NSS normuje również sposób zarządzania sprawami wpływającymi do Sądu w systemie teleinformatycznym⁵³⁷. W szczególności Regulamin NSS obejmuje sposób wykorzystania technologii teleinformatycznych przez Sąd na potrzeby jego działalności, w tym np. wydawanie dokumentów podpisanych elektronicznie, wykorzystanie baz danych w związku z przetwarzaniem orzecznictwa sądowego czy udostępnianie użytkownikom systemu teleinformatycznego dostępu do sprawy.

4. Rola Prezesa NSS

Pracami Najwyższego Sądu Specjalnego kieruje jego Prezes. Zgodnie z art. 100 ust. 2 Konstytucji Prezesem tego Sądu jest Prezes Rady Stanu lub Prezes Areopagu, w zależności od starszeństwa w pełnieniu funkcji. Regulację tę powtarza art. 1 ust. 1 ustawy nr 345/1976, zgodnie z którym: „Sądowi Specjalnemu

⁵³⁵ Regulamin Najwyższego Sądu Specjalnego z 22 października 1976 r. Uchwała sędziów NSS nr 1/1976, Φ.Ε.Κ. Β'/1369/11.11.1976 (dalej: Regulamin NSS), ze zmianami dokonanymi Uchwałą Zgromadzenia NSS nr 2/1981, Φ.Ε.Κ. 4/1981. Zob. również A. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις...*, s. 254–255.

⁵³⁶ K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1590.

⁵³⁷ Ustawa nr 5067/2023 Wdrożenie przepisów Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/784 z 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w internecie treści o charakterze terrorystycznym i inne postanowienia Ministra Sprawiedliwości, Φ.Ε.Κ. Α'/189/21.11.2023 (*Εφαρμογή διατάξεων του Κανονισμού (ΕΕ) 2021/784 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2021 σχετικά με την πρόληψη της διάδοσης τρομοκρατικού περιεχομένου στο διαδίκτυο και λοιπές ρυθμίσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης*).

przewodniczy Prezes Rady Stanu lub Prezes Areopagu, w zależności od starszeństwa w pełnieniu funkcji⁵³⁸. Oba wspomniane przepisy stanowią w istocie doprecyzowanie art. 88 ust. 7 Konstytucji. Zgodnie z tym przepisem przewodniczenie sądom i radom określonym w Konstytucji, w których skład wchodzi członkowie Rady Stanu i Areopagu, przysługuje temu spośród nich, który najdłużej piastuje swą godność.

Kwestię zastępstwa Prezesa NSS reguluje art. 1 ust. 1 ustawy nr 345/1976. Przepis ten przewiduje, że jest on zastępowany przez drugiego z prezesów wchodzących w skład NSS – bądź to Areopagu, bądź Rady Stanu. Ani Konstytucja, ani ustawa nr 345/1976 nie przewidują żadnych innych reguł dotyczących zastępowania Prezesa NSS. W szczególności przepisy nie określają, co dzieje się w sytuacji, w której nieobecny jest zarówno Prezes Rady Stanu, jak i Prezes Areopagu. Zdaniem przedstawicieli doktryny w takiej sytuacji zastosowanie powinien mieć art. 2 ust. 4 ustawy nr 345/1976⁵³⁹. Przepis ten przewiduje, że w przypadku nieobecności któregoś z prezesów Areopagu, Rady Stanu lub Trybunału Obrachunkowego – jest on zastępowany przez wiceprezesów tych sądów w kolejności starszeństwa (rozumianego jako okres piastowania urzędu). Jak się wydaje, w sytuacji gdy nieobecność odnosi się zarówno do Prezesa Rady Stanu, jak i Prezesa Areopagu, przepis ten znajduje odpowiednie zastosowanie. Wówczas to Prezes NSS jest zastępowany przez tego wiceprezesa Areopagu lub wiceprezesa Rady Stanu, który najdłużej pełni swą funkcję⁵⁴⁰.

Prezes NSS jest osobą odpowiedzialną za prawidłowe funkcjonowanie Sądu i reprezentuje go na zewnątrz. Ma on bezpośredni wpływ na przebieg toczących się postępowań; jest odpowiedzialny m.in. za nadanie biegu sprawie. Wraz z nadaniem sygnatury sprawie Prezes NSS wyznacza sędziego sprawozdawcę sprawy oraz termin rozprawy. Kwestię tę doprecyzowuje art. 4 ust. 1 Regulaminu NSS, zgodnie z którym skutek złożenia pisma inicjującego postępowanie przed

⁵³⁸ Artykuł 1 ust. 1 ustawy nr 345/1976: „Το υπό του άρθρου 100 του Συντάγματος συσταθέν Ανώτατον Ειδικόν Δικαστήριον, καλουμένον εις τας επομένας διατάξεις «Ειδικόν Δικαστηρίον», συγκροτείται εκ των Προέδρων του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου (...). Του ειδικού Δικαστηρίου προεδρεύει ο αρχαιότερος μεταξύ των Προέδρων του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, τούτου δε απόντος ή κωλυομένου προεδρεύει ο έτερος”. Zbliżoną regulację przyjmuje art. 100 ust. 1 Konstytucji: „Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου (...) Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου”.

⁵³⁹ A. Τσιρωνάς, *Οι συγκρούσεις...*, s. 267–268.

⁵⁴⁰ *Ibidem*, s. 268.

Sądem, po jego wpisaniu do właściwego repertorium, Sekretarz NSS przedkłada wniesione pismo do Prezesa NSS, który w drodze zarządzenia wyznacza jednego z sędziów, jako sprawozdawcę sprawy, oraz termin rozprawy. Prezes NSS doręcza również stronom odpisy pism procesowych za pośrednictwem Sekretariatu NSS na 20 dni przed rozprawą.

Prezes NSS jest także odpowiedzialny za publikację zapadłych orzeczeń. Zgodnie z art. 21 ust. 2 ustawy nr 345/1976 zarządza on publikację w Dzienniku Rządowym orzeczeń dotyczących:

- 1) kontroli ważności i wyników referendum (art. 100 ust. 1 lit. b Konstytucji oraz art. 6 lit. b ustawy nr 345/1976);
- 2) rozstrzygania sporów kompetencyjnych między sądami a władzami administracyjnymi lub Radą Stanu i powszechnymi sądami administracyjnymi a sądami cywilnymi i karnymi lub sporów między Trybunałem Obrachunkowym a innymi sądami (art. 100 ust. 1 lit. d Konstytucji oraz art. 6 lit. d ustawy nr 345/1976);
- 3) rozstrzygania sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień, w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego (art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji oraz art. 6 lit. e ustawy nr 345/1976);
- 4) rozstrzygania sporów dotyczących określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych, zgodnie z postanowieniami art. 28 ust. 1 Konstytucji (art. 100 ust. 1 lit. f Konstytucji oraz art. 6 lit. f ustawy nr 345/1976).

Warto nadmienić, że opublikowanie ostatecznego rozstrzygnięcia NSS na polecenie Prezesa NSS nie wpływa na ważność orzeczenia. Jak wskazuje art. 21 ust. 2 ustawy nr 345/1976, publikacja rozstrzygnięcia odbywa się na zarządzenie Prezesa NSS i „bez innych wymogów formalnych”. Oznacza to, że publikacja danego rozstrzygnięcia nie podlega ocenie Prezesa Rady Ministrów wydającego Dziennik Rządowy ani żadnego innego organu władzy państwowej.

Ustawa nr 345/1976 przyznaje również Prezesowi NSS szczególne kompetencje w konkretnych rodzajach postępowań. Tytułem przykładu: na wniosek Prezesa NSS prezesi właściwych sądów najwyższych powołują sędziów i pracowników zatrudnionych w kancelariach sądów do przeliczenia głosów oddanych w referendum lub wyborach w przypadku, gdy NSS orzeka o ważności przeprowadzonego referendum lub wyborów.

Prezes NSS odpowiada również za wewnętrzne funkcjonowanie Sądu. Na wniosek Prezesa NSS Minister Sprawiedliwości wyznacza w drodze rozporządzenia siedzibę i miejsce obrad NSS (art. 1 ust. 3 ustawy nr 345/1976). Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości, począwszy od 1 lipca

2022 r. miejscem obrad Najwyższego Sądu Specjalnego jest sala plenarna Areopagu⁵⁴¹.

Co dwa lata Prezes NSS proponuje Ministrowi Sprawiedliwości liczbę niezbędnych urzędników sądowych oraz pracowników naukowych Szkoły Prawa Uniwersytetu Ateńskiego, którzy pomagają sędziom w sprawowaniu ich funkcji. Osoby te, zgodnie z art. 3 ust. 2 ustawy nr 345/1976, są powoływane albo przez właściwą Najwyższą Radę Sądownictwa, albo przez Szkołę Prawa Uniwersytetu Ateńskiego. Ich obowiązkiem jest pomoc członkom NSS w przygotowaniu spraw do rozpoznania i wykonanie innych zadań powierzonych przez ustawę nr 345/1976 oraz Regulamin NSS. W celu zapewnienia sprawnego funkcjonowania Sądu Prezes NSS, w drodze zarządzenia, powierza nadzór i koordynację prac jednemu z powołanych przez Ministra Sprawiedliwości urzędników sądowych, który może zostać zwolniony w całości lub w części ze swoich głównych obowiązków. Prezes NSS określa ponadto szczegółowo zakres obowiązków każdej wyłonionej osoby.

Zgodnie z art. 1 ust. 1 Regulaminu NSS Prezes w drodze zarządzenia wyznacza daty i godziny posiedzeń Sądu. W przypadku zaistnienia takiej potrzeby może on zwołać posiedzenie Sądu w innym terminie niż wskazany w Regulaminie.

Najpóźniej na 15 dni przed terminem posiedzenia Prezes NSS zawiadamia o nim członków NSS i ich zastępców za pośrednictwem Sekretarza NSS. Wraz z zawiadomieniem Sekretarz NSS przesyła harmonogram posiedzenia (art. 2 ust. 1 Regulaminu NSS). W przypadku nieobecności członka NSS ma on obowiązek zawiadomić o przeszkodzie Prezesa NSS oraz zastępców wyłonionych z sądu najwyższego, z którego powołany został nieobecny członek. W przypadku absencji Prezesa Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego Prezes NSS zaprasza jego zastępcę, najstarszego w pełnieniu funkcji. Analogiczna procedura ma zastosowanie do wchodzących w skład Sądu profesorów nauk prawnych. Zawiadomienie o terminie posiedzenia jest kierowane do wyłonionych w ramach losowania członków NSS. Przepisy te nie mają zastosowania w sytuacji, w której członek NSS albo jego zastępca złożyli rezygnację lub zmarli. Wówczas, zgodnie z art. 2 ust. 5 ustawy nr 345/1976, przeprowadzane jest losowanie spośród sędziów danego sądu najwyższego, które ma wyłonić członka uzupełniającego skład NSS. Do czasu powołania nowego członka Sądu przez Ministra Sprawiedliwości NSS działa w ograniczonym składzie⁵⁴².

⁵⁴¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości YA 32461/2022 w sprawie wyznaczenia miejsca obrad Najwyższego Sądu Specjalnego, Φ.Ε.Κ. Β'/4348/16.08.2022. Postanowienia ustawy nr 345/1976 nie odbiegają w tym zakresie od uregulowań ustawy nr 4938/2022. Zgodnie z art. 22 ust. 1 ustawy nr 4938/2022 Minister Sprawiedliwości wyznacza siedziby sądów.

⁵⁴² Α. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις...*, s. 266–270.

Prezes NSS jest również odpowiedzialny za prowadzenie Archiwum Najwyższego Sądu Specjalnego. Zgodnie z art. 10 Regulaminu NSS są w nim przechowywane wszelkie dokumenty sądowe, raporty sprawy przygotowane przez sędziów sprawozdawców, protokoły z posiedzeń Sądu i rozpraw, jak również wydane rozstrzygnięcia. Ponadto Prezes NSS jest obowiązany nadzorować repertoria sądowe prowadzone przez Sekretariat, stosownie do art. 9 Regulaminu NSS. Obowiązek ten Prezes NSS może przekazać innemu członkowi NSS.

Akty prawne wydawane przez Prezesa Sądu są rejestrowane w oddzielnym repertorium (art. 9 ust. 1 lit. g Regulaminu NSS). Obejmują one m.in. zarządzenia Prezesa NSS wydane na podstawie art. 3 ust. 3 ustawy nr 345/1976, zawierające zakres obowiązków służbowych personelu pomocniczego Sądu oraz zaświadczenia wydane na podstawie art. 35 ust. 7 ustawy nr 345/1976 potwierdzające, że nie wpłynęły żadne skargi na przebieg i wynik przeprowadzanych wyborów. Ponadto w tym repertorium wpisywane są wszystkie inne zarządzenia i pisma Prezesa NSS.

W zakresie nieuregulowanym ustawą nr 345/1976 odpowiednie zastosowanie znajdują przepisy greckiej procedury cywilnej. Ustawa wskazuje, które normy powinny być wykorzystane w postępowaniu przed NSS. Wyliczenie to ma charakter otwarty, ustawa posługuje się bowiem sformułowaniem „w szczególności”. Mowa o uregulowaniach odnoszących się do wyłączenia sędziego, personelu pomocniczego, przebiegu rozprawy i narady sędziowskiej, a także sporządzania protokołów. Katalog ten znajduje się w art. 23 ustawy nr 345/1976. Rozwiązanie to jest wątpliwe z punktu widzenia techniki konstruowania aktów normatywnych. W ustawie nr 345/1976 bowiem, poza odesłaniem w sprawach nieuregulowanych do procedury cywilnej i przykładowym wyliczeniem katalogu takich spraw, dwukrotnie pojawia się jeszcze odwołanie do dekretu prezydenckiego nr 503/1985 Kodeks postępowania cywilnego. Poza ogólnym odesłaniem z art. 23 ustawy nr 345/1976 ustawodawca odwołuje się do procedury cywilnej również w art. 20 ust. 3 ustawy nr 345/1976 w zakresie przeprowadzania postępowania dowodowego, a także w art. 9 ust. 2 ustawy nr 345/1976 – w zakresie doręczeń pism procesowych.

5. Personel pomocniczy

Oprócz sędziów wchodzących w skład NSS, pełniących funkcje orzecznicze, należy również wymienić dwie inne kategorie pracowników mających bezpośredni wpływ na funkcjonowanie Sądu. Mowa o asystentach oraz urzędnikach sądowych, którzy łącznie tworzą personel pomocniczy NSS. Sąd ten, jak już wspomniano, został powołany jako sąd specjalny i dlatego – z jednej strony –

nie dysponuje wyłącznie własnym personelem, a z drugiej – członkowie personelu nie są zatrudnieni przez NSS, lecz wykonują swoje obowiązki na rzecz Sądu obok podstawowych zadań.

Częściowo status urzędników sądowych został uregulowany w Konstytucji. Zgodnie z art. 92 ust. 1 ustawy zasadniczej pracownicy kancelarii wszystkich typów sądów i prokuratur są nieusuwalni⁵⁴³. Mogą oni być odwołani jedynie na mocy orzeczenia sądowego, będącego skutkiem skazania w związku z poważnym wykroczeniem dyscyplinarnym, chorobą, inwalidztwem lub brakiem kwalifikacji zawodowych, stwierdzonymi w sposób zgodny z postanowieniami ustawy. Mowa w tym przypadku o postanowieniach ustawy nr 4798/2021 Kodeks urzędników sądowych i inne przepisy⁵⁴⁴.

Ponadto Konstytucja w art. 92 ust. 2 przewiduje, że kwalifikacje pracowników kancelarii wszystkich typów sądów i prokuratur oraz ich status zawodowy określa ustawa⁵⁴⁵. Ostatnim przepisem ustawy zasadniczej, który odnosi się do statusu urzędników sądowych wykonujących swoje obowiązki na rzecz NSS, jest art. 92 ust. 3 Konstytucji. Przepis ten reguluje szczególny tryb awansu, powoływania na stanowisko, przenoszenia, delegowania i zmiany stanowiska urzędnika sądowego.

Jak już wskazano, personel pomocniczy pomaga członkom NSS w ogólnym przygotowaniu rozpatrywanych spraw zgodnie z Regulaminem NSS i wykonuje funkcje równoległe do swoich podstawowych obowiązków. W celu zapewnienia sprawnego funkcjonowania Sądu Prezes NSS powierza nadzór i koordynację prac przygotowawczych w ramach toczących się postępowań jednemu z oddelegowanych urzędników sądowych, który może zostać zwolniony w całości lub w części ze swoich podstawowych obowiązków w drodze decyzji Najwyższej Rady Sądownictwa.

Funkcję Sekretarza Najwyższego Sądu Specjalnego sprawuje ten sekretarz jednego z sądów najwyższych, którego prezes piastuje funkcję Prezesa NSS. W praktyce więc Sekretarzem NSS jest każdorazowo Sekretarz Rady Stanu albo Sekretarz Areopagu. Personel pomocniczy tworzy maksymalnie 10 urzędników z sądów administracyjnych albo cywilnych i karnych.

W celu zaspokojenia nadzwyczajnych potrzeb rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości, wydanym na wniosek Prezesa NSS, liczba osób oddelegowanych jako personel pomocniczy NSS może zostać zwiększona. W momencie, w którym nadzwyczajne potrzeby, w następstwie których zwiększono liczbę oddelegowanych pracowników, ustają – kończy się również okres oddelegowania.

⁵⁴³ N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 123.

⁵⁴⁴ Ustawa 4798/2021 Kodeks urzędników sądowych i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α/68/24.04.2021 (Κώδικας δικαστικών υπαλλήλων και λοιπές επείγουσες διατάξεις).

⁵⁴⁵ N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 122.

Zarówno ustawa nr 345/1976, jak i Regulamin NSS przewidują szczególną pozycję Sekretarza NSS jako osoby odpowiedzialnej za prawidłowe działanie Sądu. Spośród najważniejszych zadań Sekretarza można wymienić: doręczanie zawiadomień Prezesa NSS o posiedzeniach Sądu, nadzorowanie prawidłowego obiegu pism procesowych i innych dokumentów w ramach Sądu, prowadzenie akt toczących się postępowań czy prowadzenie repertoriów Sądu (postępowań, orzeczeń, obiegu akt udostępnianych sędziom sprawozdawcom itp.).

Sekretarz NSS sprawuje nadzór nad podległymi mu pracownikami w zakresie wykonywania ich obowiązków, przestrzegania czasu pracy oraz odpowiada za prawidłowe funkcjonowanie Sekretariatu, mając obowiązek zgłaszania Prezesowi NSS wszelkich nieobecności pracowników lub nieprawidłowości w ich działaniach (art. 7 ust. 2 Regulaminu NSS).

Podstawową wadą przyjętych rozwiązań jest brak jakiegokolwiek stałego personelu, który zajmowałby się w sposób permanentny sprawami Sądu i obsługą sporów prawnych należących do kognicji NSS. Krótki czas wykonywania obowiązków przez personel pomocniczy nie pozwala, z jednej strony, na nabranie niezbędnego doświadczenia przez te osoby, a z drugiej – powoduje konieczność reorganizacji prac Sądu co dwa lata.

ROZDZIAŁ VIII

Kompetencje Najwyższego Sądu Specjalnego inne niż kontrola konstytucyjności prawa

Najwyższy Sąd Specjalny jest organem sądowym o wyspecjalizowanej jurysdykcji, którego kompetencje zostały ujęte w art. 100 ust. 1 Konstytucji⁵⁴⁶. Sąd ten zastąpił, jak wskazywano wcześniej, trzy inne sądy funkcjonujące w greckim porządku prawnym, a więc Sąd Specjalny (ustanowiony na mocy art. 73 Konstytucji z 1 stycznia 1952 r.), Sąd Sporów Kompetencyjnych (ustanowiony na mocy art. 85 Konstytucji z 1 stycznia 1952 r.) i Trybunał Konstytucyjny (ustanowiony postanowieniami Konstytucji z 1968 r.) oraz w znacznym stopniu przejął ich uprawnienia. Właściwość NSS opisana w Konstytucji ma charakter wyłączny. W zakresie właściwości miejscowej – ta obejmuje terytorium całego kraju. W odniesieniu natomiast do właściwości funkcjonalnej NSS orzeka tylko w jednej instancji, a od jego rozstrzygnięć nie przysługują żadne środki zaskarżenia.

1. Orzekanie w sprawie ważności wyborów parlamentarnych

Sądowa kontrola procesu wyborczego i stwierdzanie ważności wyborów są niezbędne do zapewnienia legitymacji władz z nich pochodzących, a tę na gruncie greckiej Konstytucji sprawuje Najwyższy Sąd Specjalny⁵⁴⁷. Władzę ustawodawczą w Republice Greckiej wykonuje jednoizbowy Parlament, liczący

⁵⁴⁶ K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1570 i n.

⁵⁴⁷ Zbiór orzecznictwa NSS w sprawie sporów wyborczych, zob.: Δ. Σκαλτσούνης, I. Γράβαρης, Δ. Κυριλλόπουλος, *Η Νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί Εκλογικών Διαφορών. Τόμος 1ος, έτη 1978–1999*, Ateny–Komotini 2000, *passim*; *eidem*, *Η Νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί Εκλογικών Διαφορών. Τόμος 2ος, έτη 2000–2003*, Ateny–Komotini 2004, *passim*.

300 parlamentarzystów, których kadencja trwa cztery lata⁵⁴⁸. Zgodnie z art. 53 ust. 1 Konstytucji parlamentarzyści są wybierani na cztery kolejne lata, licząc od dnia wyborów powszechnych. Z upływem kadencji na mocy postanowienia Prezydenta Republiki kontrasygnowanego przez Radę Ministrów zarządzane są powszechne wybory, które powinny się odbyć w ciągu 30 dni. Ordynacja wyborcza w Grecji podlega częstym modyfikacjom⁵⁴⁹. System wyborczy obowiązujący w wyborach parlamentarnych w 2019 r. zakładał podział 250 miejsc w Parlamencie, wybieranych w okręgach wielomandatowych, przy 3-procentowym progu wyborczym, oraz „premię” w wysokości 50 miejsc dla wygrywającego ugrupowania⁵⁵⁰. System ten nazywany jest „wzmocnioną proporcjonalnością”⁵⁵¹. Parlamentarzyści byli częściowo wybierani w wielomandatowych okręgach wyborczych, a częściowo z listy krajowej⁵⁵². W wyborach, które odbyły się w 2023 r., zastosowano nową ordynację wyborczą i „zwykły” system proporcjonalny. W sytuacji gdy po ustaleniu wyniku wyborów przy użyciu systemu proporcjonalnego nie udało się stworzyć stabilnej większości parlamentarnej, wybory odbyłyby się ponownie. W ponownych wyborach wygrywające ugrupowanie otrzymałoby do 50 mandatów, w zależności od uzyskanego wyniku, w celu uzyskania stabilnej większości. W wyborach, które odbyły się w maju 2023 r., zwycięskie ugrupowanie, tj. Nowa Demokracja, uzyskało 40,79% głosów, co przełożyło się na 146 miejsc w Parlamencie. Wobec braku większości i nieutworzenia gabinetu w czerwcu 2023 r. przeprowadzono ponowne wybory. Tym razem Nowa Demokracja zdobyła 40,56%, co wraz z bonusem w postaci 50 mandatów przełożyło się na stworzenie większości cieszącej się poparciem 158 parlamentarzystów.

Organizacją wyborów zajmuje się Najwyższa Komisja Wyborcza, składająca się z sędziów i urzędników państwowych⁵⁵³. Ustala ona ostateczne wyniki wyborów oraz podział mandatów w formie obwieszczenia. Od daty jego publikacji biegnie termin na składanie skarg zawierających protesty wyborcze.

⁵⁴⁸ A. Pulit, *System konstytucyjny...*, s. 57 i n.; J. Kamiński, *Republika Grecka...*, 2013, s. 192–196; A. Pulit, *Grecka Izba...*, s. 81–110.

⁵⁴⁹ G. Aravantinou Leonidi, M. Kalyviotou, M. Lorencka, *Political System Changes in Greece after the 2015 General Election*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 6(40), s. 11–35.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, s. 19. Konstytucyjność tego rozwiązania potwierdził NSS w wyroku nr 18/2017.

⁵⁵¹ J. Catsiapis, *Dziesięć lat...*, s. 90.

⁵⁵² *Ibidem*.

⁵⁵³ W Grecji organizacją wyborów zajmuje się Najwyższa Komisja Wyborcza, która ma mieszany charakter i składa się zarówno z sędziów, jak i z urzędników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Przewodniczącym Komisji jest Prezes Areopagu. Zob. art. 101 ust. 1 Dekretu prezydenckiego nr 26/2012 Kodyfikacja przepisów dotyczących wyboru parlamentarzystów, Φ.Ε.Κ. Α/57/15.03.2012 (*Κωδικοποίηση σ' ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών*).

Protesty co do ważności wyborów parlamentarnych wnosi się pisemnie wraz z wnioskiem do NSS na podstawie przesłanek zawartych w art. 58 Konstytucji. Jak wskazuje ustawa zasadnicza, protest wyborczy może być wniesiony z dwóch powodów: naruszenia zasad przeprowadzenia czynności wyborczych oraz niespełnienia warunków biernego prawa wyborczego. Ustawa wskazuje ponadto, że podstawy do złożonego sprzeciwu muszą być „szczególne” oraz „konkretne”. Protest może zostać złożony w ciągu 15 dni od opublikowania postanowienia dotyczącego wyboru parlamentarzystów (albo osób, które objęłyby mandat w wyniku wyborów uzupełniających) (art. 25 ust. 1 ustawy nr 345/1976). W przypadku gdy protest odnosi się do sposobu podzielenia mandatów w wielomandatowych okręgach wyborczych, termin ten biegnie od daty publikacji postanowienia o sposobie podziału mandatów w określonym okręgu. W tym czasie osoby wnoszące protest mogą go uzupełniać o dodatkowe dowody. Protest musi zawierać uzasadnienie oraz spełniać wymogi pisma procesowego zgodnie z art. 8 ustawy nr 345/1976. Wniesienie protestu nie skutkuje jednak zawieszeniem procedury wyborczej.

Zawarte w art. 58 Konstytucji sformułowanie, że badanie i orzekanie w sprawie wyborów parlamentarnych, których ważność jest kwestionowana z powodu naruszenia zasad przeprowadzenia wyborów, stanowiło przedmiot kontrowersji. W szczególności było nim określenie, czy właściwość NSS ogranicza się tylko do orzekania o naruszeniu prawa wyborczego popełnionego w dniu głosowania, czy też rozciąga się na orzekanie o naruszeniu prawa wyborczego przed dniem głosowania i po nim⁵⁵⁴. Ostatecznie przeważała szeroka wykładnia przepisu, zgodnie z którą kontrola obejmuje naruszenia prawa wyborczego na dowolnym etapie wyborów, tj. zarówno ich organizacji, przeprowadzania, jak i ustalania wyników. Kontrola NSS może więc obejmować akty prawne przygotowujące wybory, ich przeprowadzanie, jak również legalność podziału mandatów według obowiązującego w danym czasie systemu przeliczania głosów na mandaty⁵⁵⁵.

Kompetencja NSS nie obejmuje kontroli postanowienia Prezydenta Republiki zarządzającego wybory. Kontrola NSS obejmuje wyłącznie zbadanie „zewnętrznych” znamion aktu. Sąd ten nie bada ponadto przyczyn rozwiązania Parlamentu⁵⁵⁶.

Protesty wyborcze są składane do sądów I instancji działających we właściwych okręgach wyborczych. Prokuratorzy, którzy sprawują swoją funkcję przy

⁵⁵⁴ Θ. Ζαχαρούλα, *Ο έλεγχος της ακυρώσεως της εκλογής και της εκπτώσεως του βουλευτή από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, Ateny 2004, s. 11–12.

⁵⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁵⁶ Zob. np. wyroki NSS nr: 47/2000; 30/2004; 8/2008; 16/2010. Zob. również X. Τσιλιώτης, *Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα μέσα από την επιβεβαίωση μίας παγιωμένης νομολογίας – Σχόλιο στην ΟΛΣτΕ 2787/2015*, „Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου” 2015, nr 7, s. 649–656.

sądach I instancji, po upływie terminu na wniesienie protestu wyborczego przesyłają doręczone im protesty Sekretarzowi NSS wraz z wszelkimi innymi niezbędnymi dokumentami. W przypadku niezłożenia protestów prokuratorzy są zobowiązani do przesłania zaświadczeń do Sekretarza NSS o ich niewpłynięciu. Prokuratorzy przesyłają również niezwłocznie do Sekretarza NSS protesty, które zostały im doręczone nawet po upływie ustawowego terminu.

Stronami toczącego się postępowania jest wnoszący protest oraz parlamentarzysta lub osoba, która obejmie w jego zastępstwie mandat w sytuacji, gdyby wybrany kandydat nie przyjął tej funkcji (zastępcą)⁵⁵⁷. Konieczne jest, aby legitymacja wnoszącego protest istniała nie tylko w chwili jego wnoszenia, lecz także w chwili zamknięcia rozprawy. Najwyższy Sąd Specjalny stoi przy tym na stanowisku, że osoba, która została wybrana na parlamentarzystę, nie może powoływać się na błąd w liczeniu głosów, twierdząc, że została wybrana większą liczbą głosów, nawet jeśli twierdzi, że ma w tym uzasadniony interes⁵⁵⁸.

Strony postępowania, przeciwko którym wniesiono protest, mogą do 10 dni przed rozprawą wnieść uzupełniające stanowisko, powołując się na wszelkie okoliczności faktyczne. Pisma uzupełniające są wnoszone do Sekretarza NSS. Osoba składająca protest ma prawo odpowiedzieć pisemnie na pismo uzupełniające najpóźniej na siedem dni przed wyznaczonym terminem rozprawy. Przedstawienie nowych zarzutów i okoliczności przez strony postępowania jest niedopuszczalne po upływie tych terminów.

Strony muszą przedstawić sędziemu sprawozdawcy wszystkie dowody na poparcie swoich tez na siedem dni przed rozprawą. Sprawozdawca może, wbrew temu postanowieniu, zarządzić o dopuszczeniu jako dowodu wszystkiego, co w jego ocenie jest niezbędne do zweryfikowania prawdziwości stanu faktycznego. W toczącym się postępowaniu obowiązuje prekluzja dowodowa. Wnioski dowodowe złożone po tym terminie są niedopuszczalne. W przypadku niewystarczających dowodów przedstawionych przez strony NSS może wydać postanowienie o konieczności przeprowadzenia dalszych dowodów.

Na mocy nowelizacji ustawy nr 345/1976 z 1997 r. wprowadzono przepisy dotyczące postępowania w przypadku konieczności zweryfikowania ważności dużej liczby kart do głosowania⁵⁵⁹. Regulację w tym przedmiocie zawiera art. 30A ustawy nr 345/1976. W przypadku wystąpienia takiej sytuacji NSS na wniosek

⁵⁵⁷ Zgodnie z art. 103 ust. 31 Dekretu Prezydenckiego nr 26/2012 Kodyfikacja przepisów dotyczących wyboru parlamentarzystów.

⁵⁵⁸ Wyrok NSS nr 16/2009.

⁵⁵⁹ Ustawa nr 2479/1997 Najwyższy Sąd Specjalny, przyspieszenie i uproszczenie postępowań oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/67/06.05.1997 (Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, επιτάχυνση των δικών, δικονομικές απλουστεύσεις και άλλες διατάξεις).

Prezesa i bez udziału stron, na mocy postanowienia zapadłego na posiedzeniu, może powierzyć obowiązek zweryfikowania ważności lub nieważności kart do głosowania i „krzyżyków preferencji” sędziom, w szczególności I instancji. Pomocy mogą im udzielić urzędnicy sądowi. W tym samym trybie NSS może uchylić bądź zmienić wydane orzeczenie w tym przedmiocie. W postanowieniu Sąd ten wskazuje termin zakończenia procedury liczenia głosów, określa liczbę sędziów oraz urzędników sądowych, a także jurysdykcję sądów najwyższych (bądź jurysdykcje), z których się wywodzą. Ich powołania dokonują prezesi właściwych sądów na wniosek prezesa sądu najwyższego, z którego jurysdykcji pochodzi dany sędzia bądź urzędnik. Tak powołane osoby wykonują swoje zadania pod nadzorem sędziego sprawozdawcy sprawy i działają zbiorowo, w grupach lub indywidualnie, zgodnie z instrukcjami sprawozdawcy. Z podjętych czynności jest sporządzany protokół, który musi być złożony w Sekretariacie NSS. Za pośrednictwem Sekretariatu strony lub ich pełnomocnicy są wzywani do zapoznania się z nim; mogą także wnieść do niego uwagi w ciągu 15 dni od dnia, w którym mogli się z nimi zapoznać. Termin ten może zostać wydłużony o dodatkowe 15 dni w przypadku wystąpienia szczególnych okoliczności, na mocy zarządzenia Prezesa NSS. W przypadku odroczenia rozprawy termin przysługujący na podjęcie czynności przez strony liczony jest od daty pierwotnie wyznaczonej rozprawy. Jak wskazuje art. 30A ust. 5 ustawy nr 345/1976, dalsze rozpoznawanie sprawy odbywa się w granicach zarzutów protestu wyborczego oraz na podstawie ewentualnych zastrzeżeń do protokołów z weryfikacji ważności kart do głosowania i „krzyżyków preferencji” złożonych przez strony postępowania.

Zgodnie z art. 100 Konstytucji orzeczenia NSS są ostateczne. Regułę tę powtarza art. 21 ustawy nr 345/1976. W drodze wyjątku od tej reguły art. 33 ustawy nr 345/1976 stanowi, że orzeczenia oddalające protesty w sprawie ważności wyborów tworzą powagę rzeczy osądzonej tylko między stronami. Najwyższy Sąd Specjalny, stwierdzając naruszenie przepisów o przebiegu wyborów, w wyniku którego powstaje wątpliwość, czy ostateczny wynik głosowania byłby taki sam bez stwierdzonego naruszenia, orzeka nieważność obwieszczenia o wyborze parlamentarzystów i ich zastępców na skutek naruszenia prawa wyborczego i zarządza powtórzenie głosowania między nimi a pozostałymi kandydatami, których miejsce może ulec zmianie. W takim przypadku powtórzenie głosowania zarządza się tym samym orzeczeniem NSS albo w całym okręgu wyborczym, albo w niektórych jego częściach, stosownie do zakresu stwierdzonego naruszenia.

W przypadku stwierdzenia błędu w liczeniu głosów NSS uznaje obwieszczenie o wyniku wyborów za nieważne i po prawidłowym przeliczeniu głosów ogłasza wybór parlamentarzysty i jego zastępców. Przepis ten stosuje się odpowiednio do każdego

innego przypadku stwierdzenia nieważności obwieszczenia, gdy – ze względu na charakter naruszenia wyborczego – nie jest konieczne powtórzenie głosowania.

Orzeczenie NSS może w bezpośredni sposób wpłynąć na podział miejsc w Parlamencie między partiami politycznymi. Po raz pierwszy doszło do takiej sytuacji w 1990 r. na mocy wyroku nr 36/1990. W wyroku tym NSS wypowiedział się na temat ordynacji wyborczej przyjętej ustawą nr 1847/1989⁵⁶⁰. Ustanawiała ona system „zwykłej” reprezentacji proporcjonalnej. System ten wprowadzał jednak szczególne wyjątki. Przede wszystkim ustalanie wyniku wyborów i rozdział mandatów były dwuetapowe. W pierwszym etapie dotyczył 56 wielomandatowych okręgów wyborczych o łącznej liczbie 288 mandatów, które rozdzielano metodą Hagenbach-Bischoff (iloraz całkowitej liczby ważnych głosów przez liczbę mandatów plus jeden). Pozostałe mandaty rozdzielono przy użyciu metody Hare (iloraz całkowitej liczby „niewykorzystanych” głosów z pierwszego podziału przez liczbę nieprzydzielonych mandatów)⁵⁶¹. Rozwiązanie to było bardzo korzystne z perspektywy mniejszych partii politycznych, gdyż wciąż nieprzydzielone mandaty były rozdzielane po jednym między partie z największą liczbą „niewykorzystanych” głosów⁵⁶². Ponadto art. 89 ust. 4 ustawy nr 1847/1989 przewidywał, że partie lub koalicje partii, które zdobyły 1% lub 2% ważnych głosów (z listami zarejestrowanymi w co najmniej trzech czwartych z 56 okręgów wyborczych), którym nie przyznano odpowiednio 1% lub 3% mandatów, otrzymają te mandaty w drugim podziale⁵⁶³.

Rozwiązanie to zostało zakwestionowane przez NSS jako niezgodne z Konstytucją i wyrażoną w niej zasadą równości głosów. Sąd odwołał się do *ratio legis* wprowadzonych przepisów, jakim było ustanowienie ujednoliconego systemu wyborczego, tj. prostego proporcjonalnego w celu obliczenia mandatów przyznanych każdej partii. Jak stwierdził NSS: „wyjątek, który został ustanowiony po raz pierwszy i w związku z tym po raz pierwszy rozpatrywany przez orzecznictwo NSS, w sposób oczywisty narusza konstytucyjną zasadę równej wagi głosów, a zarazem zasadę proporcjonalności”⁵⁶⁴. Rozstrzygnięcie NSS spowodowało, że dodatkowy mandat został wówczas przyznany Nowej Demokracji.

⁵⁶⁰ Ustawa nr 1847/1989 Nowelizacja i uzupełnienie przepisów ordynacji wyborczej parlamentarzystów oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α/105/27.04.1989 (Τροποποίηση, αντικατάστασης και συμπλήρωση διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών και άλλες διατάξεις).

⁵⁶¹ Ζ.Θ. Γεωργίου, *Εκλογικά συστήματα και νομολογία του ΑΕΔ*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2017, nr 3, s. 288–297.

⁵⁶² *Ibidem*.

⁵⁶³ Ζ.Θ. Γεωργίου, *Εκλογικά...*, s. 297.

⁵⁶⁴ „(...) η οποία για πρώτη φορά θεσπίζεται και συνεπώς για πρώτη φορά αντιμετωπίζεται από τη νομολογία του ΑΕΔ, παραβιάζει προδήλως την ανωτέρω συνταγματική αρχή της ισοδυναμίας της ψήφου, συγχρόνως δε και την αρχή της αναλογικότητας (...)”, wyrok NSS nr 36/1990.

Najwyższy Sąd Specjalny bada również ważność wyborów do Parlamentu Europejskiego. O kompetencji tej nie mówi bezpośrednio Konstytucja ani ustawa nr 345/1976, lecz ustawa nr 4255/2014⁵⁶⁵. Zgodnie z art. 8 ust. 2 ustawy nr 4255/2014 kognicją NSS objęte są zarzuty, które mogą być wniesione przeciwko ważności wyborów, niestanowiące przedmiotu kontroli Parlamentu Europejskiego na mocy decyzji Rady 76/787/EWWiS, EWG, Euratom z 20 września 1976 r.⁵⁶⁶.

Do badania ważności wyników wyborów do Parlamentu Europejskiego mają zastosowanie odpowiednie przepisy poświęcone kontroli wyborów krajowych. W przypadku unieważnienia wyniku wyborów głosowanie powtarza się w okręgach, w których unieważniono wybory, w terminie miesiąca od daty ogłoszenia orzeczenia NSS, na podstawie list wyborczych wykorzystanych podczas pierwszego głosowania. W powtórzonym głosowaniu nie mogą startować nowi kandydaci. Ponadto zgodnie z art. 8 ust. 5 ustawy nr 4255/2014 uznaje się, że unieważnienie wyboru przedstawiciela do Parlamentu Europejskiego przez NSS, zgodnie z art. 100 Konstytucji, nastąpiło w dniu przeprowadzenia wyborów.

2. Orzekanie w sprawie ważności referendum

Na podstawie art. 44 ust. 2 Konstytucji Prezydent Republiki Greckiej może zarządzić w drodze dekretu referendum w sprawie „ważnych problemów narodowych”, na wniosek Rady Ministrów poparty uchwałą Parlamentu, podjętą bezwzględną większością głosów ogólnej liczby parlamentarzystów. Ponadto Prezydent Republiki zarządza referendum w sprawie uchwalonych projektów ustaw regulujących ważne problemy społeczne, z wyjątkiem spraw podatkowych. Jak wskazuje doktryna, oba terminy są niejasne⁵⁶⁷. Theodore P. Fortsakis i Philippos C. Spyropoulos twierdzą, że odnoszą się one do tych spraw, które wykraczają poza spory społeczne czy polityczne i mają wpływać na jedność

⁵⁶⁵ Ustawa nr 4255/2014 Wybór członków Parlamentu Europejskiego i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/89/11.04.2014 (*Εκλογή μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και άλλες διατάξεις*).

⁵⁶⁶ Grecka ustawa dotycząca organizacji i przeprowadzania wyborów do Parlamentu Europejskiego odnosi się wyłącznie do wymienionej decyzji Rady (76/787/EWWiS, EWG, Euratom z 20 września 1976 r.), która została zmieniona dnia 25 czerwca 2002 r. i 23 września 2002 r. Obecnie obowiązującym aktem normatywnym regulującym te kwestie jest decyzja Rady (UE, Euratom) 2018/994 z 13 lipca 2018 r. zmieniająca Akt dotyczący wyborów członków Parlamentu Europejskiego w powszechnych wyborach bezpośrednich, załączony do decyzji Rady 76/787/EWWiS, EWG, Euratom z 20 września 1976 r. (Dz.Urz. UE L 178, s. 1). W tym zakresie ustawa nr 4255/2014 pozostaje niezmieniona.

⁵⁶⁷ P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 120, nb 316.

narodu⁵⁶⁸. Do spraw takich można zaliczyć kwestie dotyczące obronności kraju czy polityki zagranicznej.

Konstytucja nie określa skutków przeprowadzenia referendum. Doktryna wskazuje, że referendum w ważnych sprawach narodowych, ze względu na jego znaczenie, nie może być traktowane wyłącznie jako konsultacyjne⁵⁶⁹. Rozstrzygnięcie referendum powinno być decydujące i wiążące dla rządu przynajmniej co do kierunku polityki w przedmiotowych sprawach narodowych.

Praktyka w tym względzie odbiega jednak od stanowiska doktryny. Znamionym przykładem jest referendum przeprowadzone z inicjatywy Rady Ministrów 5 lipca 2015 r. w sprawie porozumienia Grecji z międzynarodowymi wierzycielami i przyjęcia przez to państwo dodatkowych obciążeń wewnętrznych związanych z kryzysem zadłużenia. W głosowaniu wzięło udział 62,5% osób uprawnionych do głosowania, z czego 61,31% opowiedziało się przeciwko przyjęciu proponowanych rozwiązań. Wśród osób namawiających do głosowania na „nie” był ówczesny Prezes Rady Ministrów Aleksis Tsipras. Mimo stanowiska społeczeństwa greckiego kilka dni później ówczesny rząd Grecji i wierzyciele uzgodnili trzeci pakiet pomocowy, co spotkało się z powszechną krytyką, gdyż porozumienie było zbliżone do tego, które zostało odrzucone w referendum⁵⁷⁰. Porozumienie to zostało następnie zaakceptowane przez Parlament 14 sierpnia 2015 r. Kilka dni później Tsipras ogłosił swoją dymisję wobec utraty poparcia przez własne ugrupowanie, tj. SYRIZĘ. Mimo działania wbrew woli społeczeństwa wyrażonej w referendum – była to jedyna konsekwencja prawna, jaką poniosła Rada Ministrów.

W przypadku referendum w sprawie uchwalonych projektów ustaw regulujących ważne problemy społeczne zarządzanego przez Prezydenta Republiki, zdaniem Fortsakisa i Spyropoulosa, powinno być ono również wiążące, a nie konsultacyjne⁵⁷¹. W konsekwencji w zależności od wyniku referendum Prezydent Republiki, w przypadku zaaprobowania przez społeczeństwo rozwiązań będących przedmiotem referendum, nie może skorzystać z uprawnienia wynikającego z art. 42 ust. 1 Konstytucji. Przepis ten przewiduje bowiem, że w terminie miesiąca od uchwalenia ustawy przez Parlament Prezydent Republiki może zwrócić uchwalony przez nią projekt ustawy, przedstawiając motywy zwrotu.

Referendum jest przeprowadzane na mocy uchwały podjętej większością 3/5 głosów ogólnej liczby parlamentarzystów, na wniosek 2/5 ogólnej liczby

⁵⁶⁸ *Ibidem*.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, s. 120, nb 317.

⁵⁷⁰ T. Kubin, *Zagraniczna pomoc finansowa i reformy gospodarcze w Grecji w walce z kryzysem oraz ich rezultaty*, „*Ekonomista*” 2017, nr 4, s. 437–439.

⁵⁷¹ P. Spyropoulos, T. Fortsakis, *Constitutional...*, s. 120, nb 317.

parlamentarzystów, zgodnie z postanowieniami Regulaminu Parlamentu i ustawy⁵⁷². Podczas jednej kadencji Parlamentu nie można zgłosić więcej niż dwa wnioski o przeprowadzenie referendum w sprawie projektów ustaw. Aby akt urzędowy Prezydenta Republiki w sprawie referendum był ważny, wymaga kontrasygnaty Przewodniczącego Parlamentu. Uchwała Parlamentu o przyjęciu propozycji przeprowadzenia referendum musi zawierać jednoznaczne pytanie lub pytania, które mają być skierowane do obywateli, oraz określać termin przeprowadzenia referendum.

Grecki system prawny przewiduje referendum w dwóch przypadkach. Po pierwsze, w przypadku najistotniejszych kwestii związanych z funkcjonowaniem państwa. Po drugie, w celu wyrażenia przez społeczeństwo stanowiska odnośnie do przyjętych rozwiązań ustawowych. O referendach w innych przypadkach Konstytucja milczy. Referendum nie może być przeprowadzone w przypadku zastępowania Prezydenta Republiki⁵⁷³. Kontrolę prawomocności wyników referendum przeprowadzonego zgodnie z postanowieniami art. 44 ust. 2 Konstytucji sprawuje NSS. Zbliżoną regulację przewiduje art. 20 ust. 1 ustawy nr 4023/2011⁵⁷⁴. Zgodnie z tym przepisem do kompetencji NSS należy kontrola ważności referendum i wyniku głosowania. Artykuł 44 w ust. 3 Konstytucji stanowi, że w przypadku kontroli ważności referendum w sprawie uchwalonych projektów ustaw regulujących ważne problemy społeczne – orzeczenie NSS w tym przedmiocie jest wydawane w terminie 15 dni od przeprowadzenia narady sędziowskiej w tej sprawie.

Normy dotyczące stwierdzania ważności wyników wyborów stosuje się odpowiednio do uznawania ważności referendum, chyba że jest to sprzeczne z przepisami szczególnymi odnoszącymi się do tej kwestii. Przepisy mające bezpośrednie zastosowanie do stwierdzania ważności wyników referendum to art. 35–38 ustawy nr 345/1976. Zastosowanie mają ponadto przepisy ustawy nr 4023/2011 dotyczącej organizacji referendum.

⁵⁷² Artykuły 115 i 116 Regulaminu Parlamentu.

⁵⁷³ Artykuł 34 ust. 1 Konstytucji: W razie pobytu Prezydenta Republiki za granicą dłużej niż 10 dni, jego śmierci, zrzeczenia się urzędu, złożenia z urzędu lub jakiegokolwiek innej przeszkody w sprawowaniu urzędu tymczasowo zastępuje go Przewodniczący *Parlamentu*, a w razie jego nieobecności, Przewodniczący poprzedniego *Parlamentu*; jeżeli ten ostatni odmówi lub jest nieobecny, obowiązki Prezydenta Republiki wykonuje kolegialnie rząd. W czasie zastępowania Prezydenta Republiki nie mogą być stosowane postanowienia o rozwiązaniu *Parlamentu*, z wyjątkiem sytuacji, o której mowa w art. 32 ust. 4; nie mogą także być stosowane postanowienia o odwołaniu rządu i o odwołaniu się do referendum, zgodnie z postanowieniami art. 38 ust. 2 i art. 44 ust. 2.

⁵⁷⁴ Ustawa nr 4023/2011 Rozszerzenie demokracji bezpośredniej i uczestniczącej poprzez przeprowadzenie referendum, Φ.Ε.Κ. Α'/220/24.10.2011 (Διεύρυνση της άμεσης και συμμετοχικής δημοκρατίας με τη διενέργεια δημοψηφίσματος).

Protesty odnoszące się do ważności i wyników referendum może złożyć każdy wyborca uwzględniony w spisie wyborców dowolnego okręgu wyborczego. Poza szeroką legitymacją procesową do złożenia protestu, która *de facto* przysługuje każdemu wyborcy, w postępowaniu może uczestniczyć każdy głosujący jako interwenient. W przypadku wielu osób występujących z protestem albo interwenientów są oni traktowani jako współuczestnicy konieczni i mogą być reprezentowani przez maksymalnie 10 pełnomocników. Pełnomocnicy wszystkich stron i uczestników powinni sporządzić pisemne memorandum wyrażające ich stanowisko. W przypadku braku zgody co do pełnomocników wyboru dokonuje NSS w drodze losowania.

Protest może być skierowany przeciwko ważności wyników referendum w określonym okręgu, w kilku okręgach lub na terytorium całego państwa. Przedmiotem protestu nie może być sposób sformułowania pytań referendalnych⁵⁷⁵, ponieważ zagadnienie to nie stanowi kwestii związanej ze sposobem przeprowadzenia lub ustalenia wyników referendum. W szczególności brak uprzedniej kontroli pytań referendalnych pod kątem ich zrozumiałości dla uprawnionych do głosowania budzi kontrowersje. Pozwala to na manipulowanie wolą głosujących.

Problem ten został podniesiony szczególnie po przywołanym już referendum z 5 lipca 2015 r. w sprawie porozumienia Grecji z międzynarodowymi wierzycielami. Pytanie referendalne brzmiało: „Czy projekt porozumienia przedstawiony przez Komisję Europejską, Europejski Bank Centralny i Międzynarodowy Fundusz Walutowy na spotkaniu Eurogrupy 25 czerwca 2015 roku, składający się z dwóch części i stanowiący ich jednolitą propozycję, powinien zostać zaakceptowany? Pierwszy dokument został zatytułowany »Reforms for the completion of the Current Program and Beyond« (»Reformy dla realizacji bieżącego Programu«), a drugi »Preliminary Debt sustainability analysis« (»Wstępna analiza redukcji zadłużenia«)”⁵⁷⁶. Co ciekawe, pierwsza odpowiedź na karcie głosowania brzmiała: „Nie”.

Nie podlega również ocenie NSS, czy przedmiot referendum dotyczy „ważnych problemów narodowych”⁵⁷⁷.

⁵⁷⁵ B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 36, nb 41.

⁵⁷⁶ „Πρέπει να γίνει αποδεκτό το σχέδιο συμφωνίας, το οποίο κατέθεσαν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στο Eurogroup της 25.06.2015 και αποτελείται από δύο μέρη, τα οποία συγκροτούν την ενιαία πρότασή τους; Το πρώτο έγγραφο τιτλοφορείται »Reforms for the completion of the Current Program and Beyond« (»Μεταρρυθμίσεις για την ολοκλήρωση του τρέχοντος προγράμματος και πέραν αυτού«) και το δεύτερο »Preliminary Debt sustainability analysis« (»Προκαταρκτική ανάλυση βιωσιμότητας χρέους«)».

⁵⁷⁷ B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 36, nb 41.

Protesty należy wnieść w terminie 10 dni od dnia ogłoszenia ostatecznego wyniku referendum. Po upływie terminu do wniesienia protestu przeciwko wynikowi albo ważności referendum Prezes NSS wydaje zarządzenie stwierdzające brak wpływu protestów, które podlega publikacji w Dzienniku Rządowym. W przypadku wpłynięcia protestów najpóźniej na 10 dni przed terminem rozprawy Sekretarz NSS publikuje na ten temat informację w dwóch ateńskich dziennikach.

Podstawą protestu, stosownie do treści art. 36 ustawy nr 345/1976, może być naruszenie przepisów w sprawie przeprowadzenia referendum lub błąd w liczeniu głosów. Protesty dotyczące sposobu przeprowadzenia referendum lub jego wyników są rozpatrywane niezwłocznie, a w każdym razie w ciągu miesiąca po przeprowadzeniu głosowania⁵⁷⁸. W przypadku stwierdzenia naruszenia prawa, które podaje w wątpliwość wynik głosowania, NSS zarządza powtórzenie głosowania w okręgu lub okręgach, w których doszło do naruszenia przepisów dotyczących przeprowadzania referendum. W przypadku wykrycia błędu w liczeniu głosów Najwyższy Sąd Specjalny odpowiednio koryguje ostateczny wynik referendum.

3. Orzekanie w przedmiocie pozbawienia parlamentarzysty mandatu

Najwyższy Sąd Specjalny orzeka w sprawach dotyczących niepołączalności stanowisk lub pozbawienia parlamentarzysty mandatu, zgodnie z postanowieniami art. 55–57 Konstytucji. Zgodnie z art. 55 ust. 1 Konstytucji na parlamentarzystę może zostać wybrany obywatel grecki mający prawo głosowania, który najpóźniej w dniu wyborów kończy 25 lat⁵⁷⁹. Jeśli jednak nie spełnia on tych wymagań, to zostaje z mocy prawa pozbawiony mandatu.

Ponadto grecka Konstytucja wymienia wiele zakazów związanych z wykonywaniem mandatu parlamentarzysty w art. 56 i 57⁵⁸⁰. W pierwszym z tych przepisów zostały wymienione wszystkie funkcje publiczne, których pełnienie powoduje pozbawienie prawa wybieralności. Niektóre z nich są przeszkodami, które mogą zostać usunięte w przypadku złożenia na piśmie rezygnacji z zajmowanego stanowiska przed zgłoszeniem swojej kandydatury. Ograniczenie

⁵⁷⁸ *Ibidem*, s. 36, nb 40.

⁵⁷⁹ Ponadto art. 56 Konstytucji zawiera szeroki katalog osób, które są pozbawione biernego prawa wyborczego. Zob. A. Pulit, *Grecka Izba...*, s. 93 i n.

⁵⁸⁰ Słusznie zauważa N. Ciesielczyk, że polskie tłumaczenie zamieszczone na stronie Biblioteki Sejmowej (wyd. z 2005 r.) zawiera błąd w tłumaczeniu art. 56 ust. 1 Konstytucji, wskazując, że prawidłowe sformułowanie to: „doradcy osób prawnych prawa publicznego”. Zob. N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 119.

to dotyczy np. pobierających stałe wynagrodzenie sędziów i pracowników publicznych, osób służących w siłach zbrojnych i siłach bezpieczeństwa czy pochodzących z wyborów organów samorządowych. Inne ograniczenia trwają również po złożeniu rezygnacji przez okres 18 miesięcy w przypadku kandydowania w okręgu wyborczym, w którym kandydaci pełnili swoje funkcje, lub w okręgach wyborczych, na które rozciągała się ich kompetencja terytorialna. Ograniczenia takie dotyczą np. członków niezależnych organów utworzonych i działających na podstawie postanowień art. 101A Konstytucji (np. Rzecznik Praw Obywatelskich, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji), wyższych oficerów sił zbrojnych i sił bezpieczeństwa czy sekretarzy ministerstw.

Z kolei art. 57 Konstytucji wymienia funkcje, których nie można piastować w okresie sprawowania mandatu (zasada niepołączalności, *incompatibilitas*). Przepis ten wyraża zasadę niepołączalności w znaczeniu zarówno formalnym, jak i materialnym. W znaczeniu materialnym, dotyczącym ograniczeń w podejmowaniu lub prowadzeniu działalności związanej z działalnością gospodarczą, mandatu parlamentarzysty nie można łączyć z działalnością lub statusem właściciela lub współnika, lub udziałowca, lub administratora, lub zarządcy, lub członka rady nadzorczej, lub dyrektora generalnego lub jego zastępców przedsiębiorstwa: wykonującego m.in. prace lub prowadzącego badania, lub zapewniającego zaopatrzenie, lub świadczącego usługi na rzecz państwa, lub związanego z państwem podobnymi umowami o rozwoju albo inwestycjach, który ma koncesję na działalność w sferze usług publicznych lub na prowadzenie przedsiębiorstwa publicznego bądź przedsiębiorstwa użyteczności publicznej, czy wynajmuje w celach zarobkowych nieruchomości należące do państwa.

Osoba obejmująca mandat parlamentarzysty, w przypadku gdy jest objęta dyspozycją wskazaną w art. 57 ust. 1 zd. 1 Konstytucji, jest zobowiązana w ciągu ośmiu dni od dnia ogłoszenia obwieszczenia o uzyskaniu mandatu parlamentarzysty dokonać wyboru między funkcją parlamentarzysty a wymienioną w przywoływanym przepisie rolą. W przypadku braku deklaracji w ośmiodniowym terminie osoba taka jest z mocy prawa pozbawiana mandatu parlamentarzysty.

Tożsama sankcja jest przewidziana, gdy parlamentarzysta obejmie jakiegokolwiek stanowisko albo podejmie działalność, której nie można łączyć z wykonywaniem mandatu, albo powodujących utratę prawa wybieralności.

Regulacja dotycząca postępowania w przedmiocie pozbawienia mandatu zawarta w ustawie 345/1976 jest lakoniczna i obejmuje jej art. 39–41. Orzekanie w przedmiocie pozbawienia mandatu leży w kompetencjach NSS. Legitymacja w zakresie złożenia wniosku przysługuje wszystkim parlamentarzystom, osobom uprawnionym do objęcia mandatu powstałego po pozbawieniu mandatu oraz każdemu wyborcy z okręgu, z którego wybrany został dany kandydat. Stronami postępo-

wania są wnioskodawca oraz parlamentarzystą, którego dotyczy wnioski. W przypadku gdy NSS orzeka w przedmiocie pozbawienia mandatu, odpis wniosku jest kierowany również do Przewodniczącego Parlamentu. Wyrok w przedmiocie pozbawienia mandatu jest niezwłocznie przekazywany do Sekretarza NSS oraz Przewodniczącego Parlamentu, który jest odpowiedzialny za wykonanie zapadłego w sprawie orzeczenia.

Jak wyjaśnia NSS, regulacja zawarta w art. 39 ustawy nr 345/1976 ma również na celu zapewnienie realizacji norm konstytucyjnych zawartych w art. 51 ust. 2 i art. 60 ust. 1 Konstytucji oraz nie stoi w sprzeczności z ustawą zasadniczą⁵⁸¹. W ocenie NSS możliwość wystąpienia o przeprowadzenie postępowania w celu pozbawienia mandatu parlamentarzysty jest przyznana przez Konstytucję formą odwołania osoby piastującej mandat parlamentarzysty bez spełnienia wymaganych prawem kryteriów.

Zainicjowanie postępowania nie skutkuje zawieszeniem w prawach i obowiązkach parlamentarzysty. Jak bowiem stanowi art. 4 ust. 1 Regulaminu Parlamentu, parlamentarzyści, wobec których toczy się postępowanie na podstawie art. 55 ust. 2 i art. 57 Konstytucji, uczestniczą w pracach parlamentarnych do czasu ogłoszenia prawomocnego wyroku NSS orzekającego pozbawienie mandatu parlamentarnego. Wykonują oni wszystkie swoje obowiązki i korzystają z ochrony oraz praw przewidzianych dla wykonywania mandatu parlamentarzysty przez Konstytucję, Regulamin Parlamentu i ustawy. Zgodnie z art. 4 ust. 3 Regulaminu Parlamentu za ważne uznaje się czynności dokonywane przez parlamentarzystów podjęte do czasu ogłoszenia prawomocnych orzeczeń NSS w przypadku unieważnienia wyborów lub pozbawienia mandatu przedstawicielskiego.

Najwyższy Sąd Specjalny wypowiadał się na temat relacji zachodzącej między art. 53 ust. 1, który wskazuje, że parlamentarzyści są wybierani na cztery kolejne lata, licząc od dnia wyborów powszechnych, i art. 57 Konstytucji dotyczącym niepołączalności⁵⁸². W ocenie NSS przepisy te nie wykluczają się wzajemnie. Norma wyrażona w art. 57 Konstytucji ma charakter szczegółowy i stanowi wyjątek od zasady czteroletniej kadencji. Ustawodawca zwykły jest jednocześnie związany wyliczeniem funkcji, których nie można łączyć ze sprawowaniem mandatu parlamentarzysty, nie może ustanawiać innych rodzajów działalności, które skutkują utratą mandatu⁵⁸³.

⁵⁸¹ Artykuł 51 ust. 2 Konstytucji: *Parlamentarzyści* reprezentują Naród. Artykuł 60 ust. 1 Konstytucji: *Parlamentarzyści* mają nieograniczone prawo wyrażania opinii i głosowania zgodnie ze swoim sumieniem. Zob. również wyrok NSS nr 13/2020.

⁵⁸² Wyrok NSS nr 11/2003.

⁵⁸³ *Ibidem*.

Należy przy tym zaznaczyć, że aktualne brzmienie art. 57 Konstytucji zostało uchwalone na mocy poprawki do Konstytucji, która weszła w życie w 2008 r.⁵⁸⁴. Wcześniej przepis ten został zmieniony w 2001 r. Wprowadzono wówczas regulację o zakazie łączenia mandatu parlamentarzysty z jakąkolwiek działalnością zawodową. Poprawka zaczęła obowiązywać po wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w kwietniu 2000 r. Konstytucyjne zakazy dotyczące niepołączalności weszły jednak w życie ze skutkiem retrospektywnym. Ponadto na mocy art. 115 ust. 7 Konstytucji postanowiono, że do 1 stycznia 2003 r. miała zostać wydana ustawa zawierająca wyjątki od ogólnego zakazu łączenia funkcji parlamentarzysty z jakąkolwiek działalnością zawodową. Regulacja konstytucyjna w tej materii, a więc art. 57 ust. 1 zd. 3 i 4 Konstytucji, wskazywała wówczas wyłącznie, że odrębna ustawa może określać rodzaje działalności zawodowej, inne niż wymienione w ustawie zasadniczej, których nie można łączyć z mandatem parlamentarzysty. Projekt ustawy zezwalającej na łączenie mandatu parlamentarzysty z określonymi rodzajami działalności zawodowej został jednak odrzucony przez Parlament.

W tym czasie pojawiło się bogate orzecznictwo NSS dotyczące możliwości pozbawienia mandatu wybranych kandydatów bezpośrednio na podstawie Konstytucji. Niektóre z rozstrzygnięć NSS, które wówczas zapadły, stanowiły następnie podstawę do wystąpienia przez osoby pozbawione mandatu do ETPC⁵⁸⁵.

Najczęściej omawiana w greckiej literaturze sprawa pozbawienia mandatu wskutek naruszenia zasady niepołączalności na gruncie Konstytucji zapadła w następującym stanie faktycznym⁵⁸⁶. Alexandros-Léon Lykourazos był adwokatem, członkiem izby adwokackiej w Atenach. Wziął udział w wyborach w 2000 r., uzyskując 44 387 głosów, i na mocy postanowienia Sądu I Instancji w Atenach, sygn. PrAT 799/2000, objął mandat parlamentarzysty. W lutym 2003 r. jeden z wyborców z okręgu, z którego został wybrany skarżący, wystąpił z wnioskiem do NSS o pozbawienie go mandatu parlamentarzysty.

Do rozprawy przed NSS w przedmiocie pozbawienia mandatu doszło 7 maja 2003 r. Skarżący argumentował, że pozbawienie go mandatu parlamentarzysty

⁵⁸⁴ Φ.Ε.Κ. Α'/102/02.06.2008.

⁵⁸⁵ Wyrok ETPC z 15 czerwca 2006 r., Lykourazos v. Grecja, skarga nr 33554/03; M.A. Nowicki, *Lykourazos przeciwko Grecji – wyrok ETPC z 15 czerwca 2006 r., skarga nr 33554/03*, [w:] *idem, Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2006*, Warszawa 2007, LEX; A. Gołuch, *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lykourazos przeciwko Grecji, nr skargi 33554/03*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 1, s. 151.

⁵⁸⁶ Γ.Χ. Σωτηρέλης, Άρθρο 57, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ε. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023, s. 15, nb 23.

narusza art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC⁵⁸⁷, a wobec braku aktów wykonawczych do art. 57 Konstytucji – nie może mieć zastosowania sankcja w postaci pozbawienia mandatu. Uznał również, że przepis nie może mieć zastosowania do parlamentarzystów, którzy zostali wybrani przed wejściem w życie zmian. Lykourazos stwierdził też, że nie podlega sankcji przewidzianej w art. 57 ust. 1 Konstytucji, ponieważ zaprzestał pobierania honorariów oraz wykonuje swoją działalność nieodpłatnie, wobec czego nie obejmuje go dyspozycja art. 57 Konstytucji.

W wyroku nr 11/2003 NSS orzekł o pozbawieniu mandatu Lykourazosa. W uzasadnieniu swojego rozstrzygnięcia wskazał, że Parlament był uprawniony do dokonania zmiany Konstytucji, a okoliczność niewydania aktów wykonawczych jest w tym przypadku bezprzedmiotowa. Przyjęcie ustawy przez Parlament nie było w ocenie Sądu konieczne, gdyż warunki, tryb i sposób pozbawienia mandatu wybranego parlamentarzysty są wprost przewidziane w tekście Konstytucji. W ocenie NSS: „skutkuje to tym, że każdy przepis Konstytucji jest bezwzględnie stosowany w odniesieniu do przedmiotu przez nią regulowanego”⁵⁸⁸. Najwyższy Sąd Specjalny odrzucił również argumenty Lykourazosa o tym, że jego nieodpłatne świadczenie usług prawnych i reprezentowanie stron postępowań przed sądami nie mieści się w ramach dyspozycji art. 57 ust. 1 Konstytucji. Sąd stwierdził, że byłoby: „formalnie niemożliwe, praktycznie trudne i proceduralnie uciążliwe”⁵⁸⁹ weryfikowanie w każdym przypadku, jakie rzeczywiste i wymierne korzyści osiąga dany parlamentarzysta, nawet w przypadku nieodpłatnie prowadzonej działalności. Najwyższy Sąd Specjalny uznał, że celem zmiany art. 57 ust. 1 Konstytucji było zapobieganie stosunkom zależności i uwikłania między parlamentarzystami a innymi podmiotami w kontekście relacji pracowniczych i klienckich. Zmiana Konstytucji: „miała na celu zapewnienie nieskrępowanego działania i zaangażowanie w dobro wspólne, w debatę publiczną, w prace parlamentarne i w ogóle we wszelkie obowiązki, czynności i zobowiązania wynikające z urzędu parlamentarzysty jako wyraziciela woli ludu i przedstawiciela ludu”⁵⁹⁰. Argumenty te zdecydowały o pozbawieniu Lykourazosa mandatu.

⁵⁸⁷ Artykuł 3 Protokołu nr 1 do EKPC: Wysokie Układające się Strony zobowiązują się organizować w rozsądnych odstępach czasu wolne wybory, oparte na tajnym głosowaniu, w warunkach zapewniających swobodę wyrażania opinii ludności w wyborze ciała ustawodawczego.

⁵⁸⁸ „που έχει ως συνέπεια ότι κάθε διάταξη του Συντάγματος εφαρμόζεται υποχρεωτικώς ως προς το ειδικώς ρυθμιζόμενο από αυτήν αντικείμενο”, wyrok NSS nr 11/2003.

⁵⁸⁹ „αδύνατον, πρακτικά δύσκολο και διαδικαστικά επαχθές” – *ibidem*.

⁵⁹⁰ „τον σκοπό του ίδιου του αρθ. 57 εφόσον αυτό αποσκοπούσε εκτός από την αποτροπή σχέσεων εξάρτησης και διαπλοκής μεταξύ αντιπροσώπων του λαού στα πλαίσια των εργασιακών και πελατειακών σχέσεων αλλά αποσκοπούσε και στην εξασφάλιση της ακώλυτης δράσης και στην απρόσκοπτη ενασχόληση με τα κοινά, με τον δημόσιο διάλογο, με το έργο

Parlamentarzysta wystąpił ze skargą do ETPC, zarzucając naruszenie art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC. Podnosił, że NSS zinterpretował art. 57 Konstytucji w najszerszy możliwy sposób, a tym samym naruszył intencje ustrojodawcy. Wykazywał to naruszenie, przedstawiając wyciąg z dyskusji na temat zmian w Konstytucji. Wskazywał też, że Parlament nie przyjął ustawy, która przewidywała bezwzględny zakaz łączenia mandatu z jakąkolwiek inną działalnością zawodową. Powoływał się przy tym na fakt, że Parlament, który odrzucił projekt ustawy, był tym samym Parlamentem, który przyjął zmiany w art. 57 Konstytucji. W związku z tym, jak przekonywał skarżący, rzeczywistą intencją ustrojodawcy była tylko częściowa realizacja zasady niepołączalności. Skarżący przekonywał, że tylko częściowo zakazy związane z niepołączalnością mandatu mają uzasadnienie na gruncie Konstytucji. Daje się je wytłumaczyć w sytuacji, gdy dochodzi od naruszenia zasady podziału władzy, np. w przypadku łączenia stanowisk parlamentarzysty oraz prezesa spółki publicznej. Zakaz ten nie ma jednak uzasadnienia w odniesieniu do przedstawicieli zawodów niezwiązanych bezpośrednio z wykonywaniem władzy publicznej. Absolutny zakaz łączenia funkcji parlamentarzysty z innymi rolami zawodowymi, wyinterpretowany przez NSS z art. 57 Konstytucji, powoduje z kolei, że prawo wynikające z art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC zostaje w znacznym stopniu ograniczone. Znowelizowany przepis Konstytucji ma charakter odstraszający i eliminuje z życia publicznego istotną część obywateli. Ponadto podobne środki, które mają zapewnić pełną niezależność członków organu przedstawicielskiego, są wykorzystywane w innych krajach i są znacznie mniej restrykcyjne. Ostatnim argumentem podniesionym przed ETPC przez skarżącego było stwierdzenie, że swoim orzeczeniem NSS naruszył zasadę uzasadnionych oczekiwań nie tylko w stosunku do skarżącego, ale także tych, którzy dobrowolnie na niego głosowali⁵⁹¹. W momencie wyboru na czteroletnią kadencję ani

του Κοινοβουλίου και εν γένει με τα όλα καθήκοντα δραστηριότητες και υποχρεώσεις που απορρέουν από το αξίωμα του Βουλευτή ως εκφραστή της λαϊκής θέλησης και αντιπρόσωπος του λαού” – *ibidem*.

⁵⁹¹ Mowa o tzw. *legitimate expectations*. Uzasadnione oczekiwania stanowią wypadkową między interesem prawnym a interesem faktycznym strony. Jak wyjaśnia J. Lemańska: „Przed wszystkim należy rozróżnić pojęcie uzasadnionych oczekiwań *sensu largo* i *sensu stricto*. Uzasadnione oczekiwania *sensu largo* oznaczają wszelkie oczekiwania wobec administracji, w tym także te umocowane prawnie. (...) Inaczej rzecz wygląda w przypadku uzasadnionych oczekiwań *sensu stricto*. Tu mamy do czynienia z prawnie kwalifikowalnym interesem faktycznym (co zamierzam wykazać w toku dalszych rozważań), który co do zasady prawem chroniony nie jest. Jednakże w określonych sytuacjach, z punktu widzenia elementarnych zasad słuszności i sprawiedliwości, subiektywny interes faktyczny obiektywnie uznany zostanie za uzasadniony i z tej właśnie przyczyny objęty stosowną ochroną” – J. Lemańska, *Uzasadnione oczekiwania w perspektywie prawa krajowego i regulacji europejskich*, Warszawa 2016, s. 28.

skarżący, ani jego wyborcy nie byli w stanie przewidzieć, że utraci on mandat przed końcem kadencji.

Grecki rząd podniósł, że konwencyjne prawo zawarte w art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC nie ma charakteru absolutnego i mogą występować od niego wyjątki. Państwa korzystają z autonomii w zakresie ustalania statusu prawnego parlamentarzystów, w tym regulacji dotyczących kryteriów dyskwalifikujących dane osoby w odniesieniu do możliwości sprawowania mandatu. Rząd podkreślił, że prace nad zmianą art. 57 Konstytucji rozpoczęto już w 1998 r., a przyjęto je w kwietniu 2001 r. Nowe rozwiązania, przewidziane w art. 57 ust. 1 Konstytucji, miały wejść w życie nie później niż z chwilą ogłoszenia ustawy regulującej problematykę niepołączalności mandatu i nie później niż 1 stycznia 2003 r. W ocenie rządu dla skarżącego, który wykonywał zawód adwokata, powinno być oczywiste, że ograniczenia będą dotyczyły osób, które w tym dniu sprawowały mandat parlamentarzysty, w tym osób wykonujących działalność zawodową nieodpłatnie. Rząd podkreślił, że celem przyjętej regulacji było umożliwienie członkom Parlamentu poświęcenia się wykonywaniu obowiązków parlamentarnych. Dzięki temu zabiegowi wzmocniono autorytet i niezależność parlamentarzystów, którzy byli teraz chronieni przed jakąkolwiek presją, którą mogliby wywierać ich prywatni klienci. Jednocześnie regulacja tego rodzaju chroniła przed nieuczciwą konkurencją zarówno między parlamentarzystami kandydującymi w wyborach, jak i między parlamentarzystą, który wykonuje swój zawód, a osobą, która wykonuje swój zawód, a jednocześnie nie jest członkiem Parlamentu. Ustanowiony zakaz nie nosił zdaniem rządu cech arbitralności ani nie zaskakiwał adresatów, ponieważ między nowelizacją ustawy zasadniczej a wejściem w życie zakazu minęło 21 miesięcy. Okres ten pozwalał parlamentarzyście na wybór i decyzję, czy pozostaje członkiem Parlamentu, czy nadal wykonuje swój zawód.

Powołując się na swoje wcześniejsze orzecznictwo, Trybunał ustalił, że art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC gwarantuje prawa jednostki, w tym prawo do głosowania i występowania w wyborach⁵⁹². Zapewnia jednostkom prawo do kandydowania w wyborach oraz, po wybraniu, do zasiadania w parlamencie. Przyznał również, że prawo to nie ma charakteru absolutnego, a państwom przysługuje szeroki margines oceny w tej dziedzinie. Trybunał stwierdził wręcz, że:

Istnieje wiele sposobów organizowania i prowadzenia systemów wyborczych oraz bogactwo różnic, między innymi w rozwoju historycznym, różnorodności kulturowej

⁵⁹² Wyroki ETPC: z 2 marca 1987 r., Mathieu-Mohin i Clerfayt v. Belgia, skarga nr 9267/81, § 46–51; z 6 października 2005 r., Hirst v. Zjednoczone Królestwo, skarga nr 74025/01, § 56–57; z 16 marca 2006 r., Ždanoka v. Łotwa, skarga nr 58278/00, § 102.

i myśli politycznej w Europie, które każde Umawiające się Państwo musi wcielić we własną demokratyczną wizję⁵⁹³.

Swoboda państwa w kształtowaniu reguł demokratycznego wyboru jest ograniczona dwiema zasadami. Po pierwsze, warunki wyboru nie mogą utrudniać ludziom swobodnego wyrażania opinii przy wyborze władzy ustawodawczej. Obywatele muszą mieć nieskrępowaną możliwość wyboru ustawodawcy⁵⁹⁴. Po drugie, żadna późniejsza zmiana organizacji systemu wyborczego nie może podważyć dokonanego wyboru, z wyjątkiem istotnych podstaw porządku demokratycznego (jakkolwiek ETPC nie wyjaśnia, o jakich istotnych podstawach mowa).

W odniesieniu do zmian greckiej Konstytucji oraz wyroku NSS nr 11/2003 pozbawiającego skarżącego mandatu ETPC stwierdził naruszenie Konwencji. Naruszenie art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC wynikało przede wszystkim z tego, że zarówno wyborcy, jak i kandydat nie mogli wiedzieć, że wybór tego pierwszego zostanie *de facto* zakwestionowany, a sama zmiana Konstytucji stanowiła dla nich zaskoczenie. Trybunał stwierdził, że prawa wynikające z art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC są: „nieodłącznie związane z koncepcją systemu prawdziwie demokratycznego, byłyby iluzoryczne, gdyby wnioskodawca lub jego wyborcy mogli zostać ich w każdej chwili arbitralnie pozbawieni”⁵⁹⁵.

Trybunał w Strasburgu stwierdził naruszenie art. 3 Protokołu nr 1 do EKPC i zasądził na rzecz skarżącego 20 tys. euro jako zadośćuczynienie za krzywdę moralną wobec pozbawienia go mandatu parlamentarzysty w lipcu 2003 r. i 14 tys. euro jako zwrot kosztów i wydatków.

Rozstrzygnięcie ETPC budzi jednak wątpliwości. Po pierwsze, trudno uznać, że kandydat i jego wyborcy nie mieli świadomości zmian Konstytucji i nowych reguł dotyczących niepołączalności mandatu z innymi formami aktywności zawodowej – zarówno odpłatnej, jak i nieodpłatnej. Po drugie, w niebezpośredni sposób ETPC dokonał oceny krajowych regulacji konstytucyjnych pod względem zgodności z EKPC.

Spośród najnowszego orzecznictwa NSS dotyczącego zasady niepołączalności na uwagę zasługuje wyrok nr 15/2020. Postępowanie dotyczyło wyboru Nikosa Manolakosa na parlamentarzystę w wyborach, które odbyły się w 2019 r. z 1. okręgu wyborczego Pireus. Terytorium okręgu obejmuje miasto Pireus oraz okoliczne wyspy, m.in. Eginę, Aghistrio, Kithirę. Wybór Manolakosa został

⁵⁹³ Wyrok ETPC z 15 czerwca 2006 r., *Lykourazos v. Grecja*, skarga nr 33554/03, § 51.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, § 52.

⁵⁹⁵ *Ibidem*, § 56.

zakwestionowany przez kandydatkę w wyborach, Zoi Russu, która nie uzyskała mandatu. Skarżąca powołała się na naruszenie art. 56 ust. 3 Konstytucji przewidującego karencję trwającą 18 miesięcy w przypadku kandydowania w okręgu wyborczym, w którym kandydaci pełnili swoje funkcje, lub w okręgach wyborczych, na które rozciągała się ich kompetencja terytorialna. Zakaz ten obejmuje m.in. wyższych oficerów sił zbrojnych i bezpieczeństwa. Manolakos w latach 2017–2019 kierował Naczelnym Dowództwem Wojskowym ds. Wewnętrznych i Wysp (Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση Εσωτερικού και Νήσων). Podstawową funkcją tej jednostki wojskowej jest ochrona wysp Morza Egejskiego. W ocenie skarżącej Manolakos naruszył więc zakaz, który dla wojskowych przewiduje art. 56 ust. 3 lit. c Konstytucji. Zdaniem Russu niektóre wyspy leżące na obszarze 1. okręgu wyborczego Pireus obejmują bowiem również wyspy Morza Egejskiego, za których administrowanie odpowiadał wybrany kandydat.

Najwyższy Sąd Specjalny odrzucił jednak stanowisko Russu. Manolakos wykazał w postępowaniu przed Sądem, że właściwość jego jednostki wojskowej nie obejmowała tych wysp, które wchodzi w skład 1. okręgu Pireus. Przedłożył w tym celu mapę przygotowaną przez Wojskową Służbę Geograficzną. Z tego względu nie doszło do naruszenia art. 56 ust. 3 lit. c Konstytucji.

Kompetencja NSS do orzekania o pozbawieniu mandatu parlamentarzysty ma istotne znaczenie z perspektywy zagwarantowania prawidłowej obsady Parlamentu – zgodnej z Konstytucją⁵⁹⁶. Funkcja ta wzbudza jednak kontrowersje, które są związane przede wszystkim z częstymi zmianami linii orzeczniczej dotyczącej tej materii. Jak wskazują Preweduru oraz Włachu-Wlachopulu: „W odniesieniu do funkcji NSS jako sądu wyborczego zauważa się, że orzecznictwo wyborcze wykazuje znaczne fluktuacje i przekształcenia, które niekiedy sięgają granic niepewności prawa”⁵⁹⁷.

Na szczególną uwagę zasługuje przywoływana już nowelizacja ustawy nr 345/1976 z 2023 r. Dodała ona art. 21A, który stanowi podstawę do uproszczonego rozstrzygania o oczywiście bezzasadnych protestach wyborczych oraz wnioskach o pozbawienie mandatu. W przypadku uznania przez Prezesa NSS, że wymienione pisma są oczywiście bezzasadne, ich oddalenie następuje na posiedzeniu niejawnym. Wówczas to NSS orzeka w zmniejszonym składzie, który tworzy Prezes NSS, dwóch sędziów Areopagu oraz dwóch sędziów Rady Stanu.

⁵⁹⁶ E.B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 101–102, nb 169.

⁵⁹⁷ „Όσον αφορά τη λειτουργία του ως εκλογοδικείου, παρατηρείται ότι η εκλογική νομολογία παρουσιάζει σημαντικές διακυμάνσεις και μεταστροφές, οι οποίες αγγίζουν ενίοτε τα όρια της ανασφάλειας του δικαίου” – *ibidem*, s. 102, nb 170.

Orzeczenie w przedmiocie oddalenia protestu lub wniosku ze względu na oczywistą bezzasadność doręcza się stronie. W ciągu 30 dni od daty doręczenia orzeczenia strona ma prawo wystąpić o rozpoznanie protestu lub wniosku na rozprawie. W przypadku wniesienia takiego wniosku przez stronę orzeczenie NSS traci moc prawną, a Prezes NSS jest zobowiązany do wydania zarządzenia w przedmiocie wyznaczenia sędziego sprawozdawcy oraz terminu rozprawy. Odpis zarządzenia Prezesa NSS wraz z odpisem protestu wyborczego lub wniosku o pozbawienie mandatu musi zostać doręczony stronie lub pełnomocnikowi strony na co najmniej 40 dni przed planowanym terminem rozprawy. W tym samym terminie sędzia sprawozdawca zawiadamia stronę lub jej pełnomocnika o pozostałych stronach postępowania. Sędzia sprawozdawca zobowiązuje stronę lub jej pełnomocnika do doręczenia pozostałym stronom odpisu zarządzenia Prezesa NSS oraz odpisu złożonego protestu lub wniosku o pozbawienie mandatu.

W przypadku niezawiadomienia lub zawiadomienia stron poza ustawowym terminem rozprawa ulega odroczeniu z urzędu w celu dokonania wymaganych prawem zawiadomień. W przypadku gdy osoba inicjująca postępowanie ponownie nie wywiąże się z obowiązku zawiadomienia pozostałych stron, a żadna ze stron nie stawia się w wyznaczonym terminie rozprawy, protest lub wniosek jest odrzucany jako niedopuszczalny. Najwyższy Sąd Specjalny może jednak, na wniosek składającego protest lub wniosek, odroczyć rozprawę, mając na względzie okoliczności sprawy.

4. Orzekanie w sprawie sporów kompetencyjnych

Regulację konstytucyjną dotyczącą rozstrzygania sporów kompetencyjnych przynosi art. 100 ust. 1 lit. d Konstytucji. Przepis ten stanowi, że kompetencje NSS obejmują rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między sądami a organami administracyjnymi lub między Radą Stanu i powszechnymi sądami administracyjnymi, z jednej strony, a sądami cywilnymi i karnymi – z drugiej strony, albo spory między Trybunałem Obrachunkowym a innymi sądami.

Kompetencje NSS w dużej mierze pokrywają się z uprawnieniami, jakimi dysponował Sąd Sporów Kompetencyjnych ustanowiony na mocy art. 85 Konstytucji z 1952 r.⁵⁹⁸. Zgodnie z przywoływanym przepisem do jego kompetencji zaliczało się rozstrzyganie sporów kompetencyjnych między władzą sądowniczą a władzami administracyjnymi bądź między Radą Stanu a władzami administracyjnymi lub między sądami powszechnymi a władzami administracyjnymi. Wprowadzenie

⁵⁹⁸ A. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις...*, s. 244–245.

mechanizmu rozstrzygania sporów kompetencyjnych jest następstwem utworzenia trzech różnych jurysdykcji sądowych i stanowi „uszczelnienie” systemu prawnego⁵⁹⁹. Ponadto jest niezbędne z perspektywy zapewnienia prawa do sądu wyrażonego w art. 20 ust. 1 Konstytucji. W ocenie Athanasiosa Tsironasa przejęcie przez NSS funkcji sądu rozstrzygającego spory kompetencyjne nakłada określone zobowiązania na ustawodawcę⁶⁰⁰. W aspekcie pozytywnym jest to zobowiązanie ustawodawcy do przyjęcia takich ram prawnych, które umożliwią rozstrzyganie sporów kompetencyjnych. W aspekcie negatywnym oznacza to powołanie NSS do rozstrzygania sporów kompetencyjnych wymienionych w art. 100 ust. 1 lit. d Konstytucji i uniemożliwia przekazanie tej kompetencji innemu organowi. Należy przy tym podkreślić, że Konstytucja nie przewiduje żadnego mechanizmu rozstrzygania sporów kompetencyjnych między NSS a jakimkolwiek innym sądem⁶⁰¹. Ponadto w greckim systemie prawnym nie istnieją żadne specjalne organy ani sądy rozstrzygające spory kompetencyjne między różnymi organami administracyjnymi. W tym przypadku spory rozstrzyga właściwy minister lub premier, a kontrolę nad ich decyzjami sprawuje Rada Stanu⁶⁰².

Najwyższy Sąd Specjalny rozpoznaje spory kompetencyjne o charakterze pozytywnym i negatywnym. W przypadku sporu pozytywnego co najmniej dwa organy uznają się za właściwe do rozpatrzenia danej sprawy. W przypadku sporu negatywnego żaden z organów nie uważa się za właściwy do rozpatrzenia danej sprawy.

Spory pozytywne reguluje art. 42 ustawy nr 345/1976. Spór pozytywny jest definiowany jako sytuacja, w której przed sądem zawisła jest sprawa, którą organ administracyjny uznaje za podlegającą jego właściwości, natomiast sąd, który się nią zajął, nie orzekł swojej własnej niewłaściwości. Zaistnienie sporu pozytywnego, który może rozpoznać NSS, jest więc uzależnione od kumulatywnego spełnienia czterech przesłanek:

- 1) wszczęcia postępowania cywilnego, karnego lub administracyjnego;
- 2) uznania swojej właściwości przez organ administracji do załatwienia sprawy;
- 3) sąd nie zdążył jeszcze wydać albo odmówił wydania orzeczenia o stwierdzeniu własnej niewłaściwości;
- 4) obie sprawy pozostają w toku⁶⁰³.

⁵⁹⁹ *Ibidem*, s. 245.

⁶⁰⁰ *Ibidem*, s. 245–246.

⁶⁰¹ B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 45, nb 58.

⁶⁰² *Ibidem*.

⁶⁰³ *Ibidem*, s. 47–48, nb 63.

Spór rozstrzyga się na wniosek właściwego sekretarza generalnego administracji zdecentralizowanej⁶⁰⁴ lub ministra⁶⁰⁵. W sytuacji gdy stroną sporu jest Rada Stanu, Areopag lub Trybunał Obrachunkowy, wniosek jest składany przez właściwego ministra. Jest on skierowany przeciwko wszystkim stronom zawisłej sprawy. Wniosek o rozstrzygnięcie sporu jest kierowany do sądu, przed którym prowadzona jest sprawa równoległe do organu administracyjnego.

Termin rozprawy wyznacza się w ciągu 20 dni od daty wniesienia wniosku, którego odpis wraz z zawiadomieniem o wyznaczeniu terminu rozprawy przesyła się stronom zawisłej sprawy, na pięć dni przed rozprawą.

Rozprawa przed sądem, do którego wnoszony jest wniosek o rozstrzygnięcie pozytywnego sporu kompetencyjnego, przeprowadzana jest w trakcie jednego posiedzenia. Wyrok sądu jest wydawany obowiązkowo w ciągu 15 dni od rozprawy. Jeśli sąd w swoim orzeczeniu uznał siebie samego za właściwy – sekretarz generalny administracji zdecentralizowanej lub minister, jeżeli natomiast za niewłaściwy – każda ze stron postępowania, mogą wnieść do NSS wniosek o rozstrzygnięcie sporu w ciągu 60 dni od publikacji orzeczenia. W przypadku upływu tego terminu wyrok staje się wiążący dla administracji oraz pozostałych stron.

Stosownie do dyspozycji art. 42 ust. 5 ustawy nr 345/1976 wystąpienie z wnioskiem o rozstrzygnięcie pozytywnego sporu zawiesza bieg głównej rozprawy oraz toczącego się postępowania administracyjnego. Organy administracyjne zobowiązane są od tej chwili powstrzymać się od jakichkolwiek dalszych działań, do momentu rozstrzygnięcia sporu, pod rygorem nieważności tychże działań.

Regulację ustawową w zakresie sporów negatywnych między sądami a organami administracji zawiera art. 43 ustawy nr 345/1976. Spór negatywny jest definiowany przez ustawę jako sytuacja, w której zarówno sąd poprzez swoje prawomocne orzeczenie, jak i organ administracyjny w drodze decyzji administracyjnej zdecydują, że nie posiadają jurysdykcji i właściwości, aby zająć się daną sprawą. W przypadku zaistnienia negatywnego sporu kompetencyjnego każdy ma prawo wystąpić z wnioskiem do NSS o jego rozstrzygnięcie.

⁶⁰⁴ Sekretarze generalni administracji zdecentralizowanej stoją na czele jednostki samorządu terytorialnego na szczeblu regionalnym, jakim jest właśnie administracja zdecentralizowana. Są powoływani przez Radę Ministrów i odpowiadają za realizację polityki rządowej w regionie. Łącznie w 2011 r. powołano siedem administracji zdecentralizowanych.

⁶⁰⁵ Ustawa nr 345/1976 posługuje się określeniem „nomarcha”, które nie funkcjonuje już w greckiej administracji publicznej. Nomarchowie (prefekci) zostali ustanowieni na mocy ustawy nr 2218/1994 i zarządzali prefekturami. Na mocy ustawy nr 3852/2010 (tzw. reforma Kallikratesa) zlikwidowano prefektury, a ich kompetencje przejęły regiony, które tworzą administracje zdecentralizowane. Na czele każdej administracji zdecentralizowanej stoi sekretarz generalny.

Wniosek do NSS składa się w terminie 90 dni od publikacji orzeczenia sądowego lub od zawiadomienia albo rzeczywistego dowiedzenia się o akcie administracyjnym, w których stronom odmówiono rozpoznania sprawy, w zależności od tego, które ze zdarzeń nastąpiło później.

Najwyższy Sąd Specjalny rozstrzyga również pozytywne i negatywne spory dotyczące właściwości sądów. Zgodnie z art. 44 § 1 ustawy nr 345/1976, jeśli ta sama sprawa między tymi samymi stronami zawisła jest, z jednej strony, przed Radą Stanu lub innym sądem administracyjnym, a z drugiej strony – przed sądem cywilnym lub karnym albo między którymś z tych organów a Trybunałem Obrachunkowym, i żadne z nich nie orzeknie o braku swojej właściwości, spór rozwiązywany jest na wniosek każdej ze stron, która występuje w sprawie.

Strona składa wniosek do sądu, który uznaje za niewłaściwy, wraz z dowodami na zawisłość sprawy przed innym sądem, aby zdecydował on w sprawie braku swojej właściwości. Termin rozprawy wyznacza się w ciągu 20 dni od dnia wniesienia wniosku, którego odpis wraz z zawiadomieniem o wyznaczeniu terminu rozprawy przesyła się stronom zawisłej sprawy, na pięć dni przed rozprawą. Rozprawa przed sądem, do którego wnoszony jest wniosek o rozstrzygnięcie pozytywnego sporu kompetencyjnego, analogicznie do przypadku sporów między sądami a organami administracji publicznej, przeprowadzana jest w trakcie jednego posiedzenia. Orzeczenie sądu wydawane jest obowiązkowo w ciągu 15 dni od rozprawy. Jeśli sąd w swoim orzeczeniu uznał siebie samego za właściwy – sekretarz generalny administracji zdecentralizowanej lub minister, jeżeli natomiast za niewłaściwy – każda ze stron, może wnieść do NSS wniosek o rozstrzygnięcie sporu w ciągu 60 dni od publikacji orzeczenia. Upływ tego terminu czyni orzeczenie sądowe wiążącym dla administracji oraz pozostałych stron.

Odpis wniosku o rozstrzygnięcie sporu kompetencyjnego przesyła się do prezesa drugiego sądu stanowiącego stronę sporu kompetencyjnego w tym samym terminie. Złożenie wniosku zawiesza bieg obu toczących się spraw. Wniosek do NSS wraz z zawiadomieniem wyznaczającym termin rozprawy przekazywany jest z urzędu również prezesom odpowiednich sądów.

Do sporu negatywnego między sądami dochodzi w sytuacji, gdy sądy prawomocnie orzekły, że nie są właściwe w danej sprawie. Spór rozwiązywany jest wówczas na wniosek każdej ze stron postępowania poprzez złożenie wniosku do NSS w ciągu 90 dni od opublikowania późniejszego z orzeczeń. Podobnie jak w przypadku sporu pozytywnego, wniosek do NSS wraz z zawiadomieniem wyznaczającym termin rozprawy przekazywany jest z urzędu również prezesom odpowiednich sądów.

W przypadku sporów kompetencyjnych stronami są, poza wnioskodawcą, również strony występujące w sprawach, które wywołują spór. Wniosek w sprawie

rozstrzygnięcia zawisłego sporu kompetencyjnego, wraz z zawiadomieniem o terminie rozprawy, przekazuje się również Ministrowi Sprawiedliwości, który ma prawo uczestniczyć w rozprawie bez konieczności spełnienia innych wymagań. Sprawa, w rozumieniu przepisów regulujących postępowanie w zakresie sporów kompetencyjnych (art. 47 ust. 3 ustawy nr 345/1976), jest zawisła w trzech sytuacjach:

- 1) przed organem administracyjnym – jeśli doręczony został przez jakikolwiek taki organ, nawet nieopatrzony klauzulą wykonalności akt zakładający jego udział lub zawisła jest skarga przeciwko wykonalnej decyzji organu administracyjnego do wyższej instancji administracyjnej albo środek odwoławczy wniesiony do sądu;
- 2) przed sądami karnymi – od wydania wezwania do stawienia w charakterze świadka lub oskarżonego albo postanowienia bądź dyspozycji innego aktu wskazującego wniesienie pozwu w sprawie karnej;
- 3) przed każdym innym sądem – od wniesienia pozwu lub środka odwoławczego, w tym wniosku o rozstrzygnięcie, lub od wniesienia każdego środka prawnego.

Orzeczenie NSS ogranicza się do rozstrzygnięcia w przedmiocie spornej kwestii właściwości. Uchyla ono błędne orzeczenie lub akt administracyjny wydane w tej sprawie, kieruje sprawę do sądu bądź organu posiadającego jurysdykcję oraz na zasadzie wyjątku od zasady mocy powszechnie obowiązującej orzeczeń NSS, jest wiążące dla wszystkich sądów lub organów, które zajęły się daną sprawą lub wstrzymały się od zajęcia nią, a także dla stron.

Rozstrzyganie sporów kompetencyjnych pełni istotną funkcję z perspektywy art. 20 ust. 1 Konstytucji, gwarantującego efektywną ochronę sądową. Rozstrzyganie pozytywnych sporów kompetencyjnych zapobiega wydawaniu dwóch lub więcej rozstrzygnięć dotyczących tego samego problemu i gwarantuje pewność prawa. Rozstrzyganie negatywnych sporów kompetencyjnych zapobiega natomiast sytuacji, w której jednostka jest pozbawiona możliwości załatwienia swojej sprawy przed organem administracji rządowej lub sądem.

5. Orzekanie w sprawie wiążących norm prawa międzynarodowego

Stanowienie norm prawa krajowego jest immanentnym atrybutem państwa. Najczęściej powstawanie norm prawnych dochodzi do skutku w ściśle sformalizowanej procedurze legislacyjnej (prawodawczej). Odmienne przedstawia się tworzenie norm prawa międzynarodowego publicznego. Te bowiem powstają

wskutek zgodnej działalności państw wchodzących w różnorakie stosunki międzynarodowe. Ze względu na specyfikę krajowych systemów prawnych oraz prawa międzynarodowego publicznego różne są źródła norm dla obu tych porządków.

Zgodnie z art. 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości źródłami prawa międzynarodowego w znaczeniu formalnym są konwencje międzynarodowe (ogólne i specjalne, ustalające reguły, wyraźnie uznane przez państwa wiodące spór)⁶⁰⁶, zwyczaj międzynarodowy jako dowód istnienia powszechnej praktyki przyjętej jako prawo, zasady ogólne prawa uznane przez narody cywilizowane oraz – z zastrzeżeniem postanowień art. 59⁶⁰⁷ – wyroki sądowe oraz zdania najznakomitszych znawców prawa publicznego różnych narodów jako środek pomocniczy do stwierdzania przepisów prawnych. Nie jest to jednak wyliczenie wyczerpujące⁶⁰⁸. Należy bowiem wymienić chociażby akty jednostronne państw oraz wiążące uchwały organizacji międzynarodowych⁶⁰⁹.

Zgodnie z art. 28 ust. 1 zd. 1 Konstytucji powszechnie uznane normy prawa międzynarodowego, jak również umowy międzynarodowe po ich ratyfikacji w drodze ustawy i wejściu w życie, zgodnie z przyjętymi w nich postanowieniami stanowią integralną część wewnętrznego prawa greckiego i mają wyższą moc prawną niż sprzeczne z nimi postanowienia ustawy. Grecki ustrojodawca jednoznacznie przesądził więc, że uznane normy prawa międzynarodowego mają pierwszeństwo wyłącznie przed postanowieniami ustaw, a nie Konstytucją.

Ustawa zasadnicza przyznaje NSS uprawnienie do rozstrzygania sporów dotyczących określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych, zgodnie z postanowieniami art. 28 ust. 1 Konstytucji. We wcześniejszych greckich aktach w randze ustawy zasadniczej nie istniał żaden organ uprawniony do orzekania w sprawie określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych, a przez to wiążących dla państwa. Należy zaznaczyć, że kompetencja NSS obejmuje wyłącznie orzekanie o ogólnych zwyczajach uznawanych przez większość państw, które niekoniecznie muszą być uznawane przez Grecję.

⁶⁰⁶ Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości przyjęty na zakończenie Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie powołania ONZ i podpisany dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90), dalej: Statut MTS. W greckim porządku prawnym przyjęty na mocy ustawy nr 585/1945 o ratyfikacji Karty Narodów Zjednoczonych podpisanej 26 czerwca 1945 r., Φ.Ε.Κ. Α'/242/29.09.1945 (*Περί κυρώσεως του εν Αγίω φραγκίσκω υπογραφέντος Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών*).

⁶⁰⁷ Artykuł 59 Statutu MTS: Wyrok sądu wiąże tylko strony będące w sporze i tylko w stosunku do danego sporu.

⁶⁰⁸ *Prawo międzynarodowe publiczne*, red. A. Zawidzka-Łojek, A. Łazowski, B. Sonczyk, Warszawa 2022, s. 11.

⁶⁰⁹ *Ibidem*.

Jeśli rzeczywiście są to ogólne zwyczaje międzynarodowe, to mają one zastosowanie automatycznie w Grecji, nawet jeśli nie uznawała ich ona w przeszłości. Jednak zgodnie z wyrokiem NSS nr 83/1991, w przypadku gdy Grecja od początku spójnie i konsekwentnie sprzeciwiała się tworzeniu ogólnego zwyczaju międzynarodowego, wówczas zwyczaj ten nie może się stać integralną częścią prawa wewnętrznego. Najwyższy Sąd Specjalny nie może rozstrzygać sporów dotyczących określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych w przypadku umów międzynarodowych, których Grecja jest stroną.

Zgodnie z art. 52 ust. 1 ustawy nr 345/1976, gdy przed jakimkolwiek sądem lub organem administracyjnym zawisła jest sprawa i zachodzi wątpliwość dotycząca interpretacji przepisów prawa międzynarodowego jako powszechnie przyjętych, NSS zajmuje się nią w celu rozstrzygnięcia wątpliwości:

- 1) w przypadku sprawy zawisłej przed sądem – w następstwie wydanego przez sąd orzeczenia o przekazaniu;
- 2) w przypadku sprawy zawisłej przed organem administracyjnym – na wniosek właściwego ministra, z przedstawieniem także jego opinii.

W tych przypadkach postępowanie sądowe lub administracyjne ulega zawieszeniu. Do czasu wydania orzeczenia przez NSS wstrzymuje się również wykonanie czynności administracyjnej. Z orzecznictwa NSS wynika, że każdy sąd może skierować do rozpoznania kwestię istnienia i stosowania ogólnie przyjętej zasady prawa międzynarodowego, niezależnie od tego, czy sprawa została rozpoznana inaczej przed innym, nawet najwyższym sądem⁶¹⁰. Najwyższy Sąd Specjalny nie bada wówczas celowości pytania sądu odsyłającego. Warunkiem dopuszczalności postępowania jest bowiem sama „wątpliwość” sądu lub organu administracji zajmujących się sprawą.

Stronami w sprawie toczącej się przed NSS są – gdy mowa o postępowaniu przed organem administracji – minister, który skierował sprawę do rozpoznania, oraz podmioty, których dotyczy sprawa. Natomiast gdy chodzi o sprawę zawisłą przed sądem – wszystkie strony procesu. Wniosek, wraz z dokumentem wyznaczającym termin rozprawy, przesyła się w każdym przypadku także Ministrowi Sprawiedliwości i Ministrowi Spraw Zagranicznych, którzy nawet jeśli nie są stronami, mogą uczestniczyć w rozprawie przed NSS, bez konieczności spełnienia innych wymogów.

Zgodnie z art. 54 ust. 1 ustawy nr 345/1976 orzeczenie NSS obowiązuje ze skutkiem *erga omnes*. W przypadku gdy sąd nie zawiesił postępowania, mimo zawisłości sprawy przed NSS, a wydane rozstrzygnięcie stoi w sprzeczności z orzeczeniem NSS, strona może żądać powtórzenia postępowania, w którym zostało ono wydane. Analogicznie – jeśli w tych samych okolicznościach zostanie

⁶¹⁰ Wyrok NSS nr 6/2002.

wydana decyzja administracyjna sprzeczna z orzeczeniem NSS, wówczas podlega ona uchyleniu *ex officio* w ciągu sześciu miesięcy od ogłoszenia wyroku NSS.

Najczęściej przytaczanym wyrokiem NSS, dotyczącym określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych, jest wyrok nr 6/2002, który poza Grecją funkcjonuje najczęściej jako *Marghellos v. Republika Federalna Niemiec*⁶¹¹, dotyczący immunitetu jurysdykcyjnego państw w sprawach o zbrodnie wojenne⁶¹². Wydanie rozstrzygnięcia było poprzedzone wieloma rozbieżnymi orzeczeniami greckich sądów co do dopuszczalności wyjątków od zasady immunitetu jurysdykcyjnego państwa.

Chronologicznie pierwsze postępowanie, które odnosiło się do odpowiedzialności państwa za zbrodnie wojenne okresu II wojny światowej w Grecji, to sprawa *Prefektura Beocja v. Republika Federalna Niemiec* (zwana również sprawą *Distomo*)⁶¹³. Dotyczyła masakry dokonanej przez 4. Dywizję Grenadierów Pancernych SS „Polizei” na ponad 200 greckich cywilach we wsi *Distomo*⁶¹⁴. Była to forma represji w odwecie za zabicie 18 niemieckich żołnierzy przez greckich partyzantów.

W listopadzie 1995 r. spadkobiercy ofiar wystąpili na drogę sądową z powództwem przeciwko Republice Federalnej Niemiec. W 1997 r. Sąd I Instancji w Liwadii zasądził od Niemiec odszkodowanie na skutek pozwu Prefektury Beocji, będącej głównym reprezentantem rodzin ofiar poszkodowanych

⁶¹¹ Pełny tekst wyroku NSS nr 6/2002 w języku greckim dostępny jest w publikacji: *Η ετεροδικία των κρατών για εγκλήματα εναντίον της πολιτισμένης ανθρωπότητας που διαπράχθηκαν στο έδαφος του δικαστηρίου που δικάζει, πλειοψηφία μίας ψήφου του ΑΕΔ 6/2002 με σημ., „Περιοδικό Δίκη” 2002, nr 11, www.kostasbeys.gr (dostęp: 27.08.2022 r.). Wyrok jest również dostępny w Dzienniku Rządowym.*

⁶¹² Zagadnienia związane z immunitetem jurysdykcyjnym państwa zostały szeroko omówione w: *Immunities in the Age of Global Constitutionalism*, red. A. Peteres, E. Lagrange, S. Oeter, C. Tomushat, Brill, 2014, *passim*.

⁶¹³ W anglojęzycznych opracowaniach mowa o sprawie *Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany*; zob. np. *Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany (Distomo Massacre Case) (Court of Cassation – Areios Pagos) (Case No. 11/2000) [GREECE]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007, s. 513–517. Nazwa ta została przejęta, w ślad za anglosaskimi autorami, również w polskich opracowaniach i orzecznictwie, zob. np.: A. Gubrynowicz, *Ludobójstwo a immunitet państwa. Ewolucja judykatury amerykańskiej w zakresie procesów cywilnych wytaczanych obcemu państwu z tytułu zbrodni ludobójstwa*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2019, z. 2, s. 8; Z. Kotuła, *Immunitet jurysdykcyjny państwa a prawa człowieka. Przegląd doktryny*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2013, nr 2, s. 85; postanowienie Sądu Najwyższego z 29 października 2010 r., IV CSK 465/09 (Polska). Zbrodnie wojenne, których dotyczą postępowania sądowe, wydarzyły się we wsi *Distomo* leżącej w Prefekturze Beocji. Z tego względu proponowane tłumaczenie sprawy powinno brzmieć: *Prefektura Beocja v. Republika Federalna Niemiec*.

⁶¹⁴ Szacunki różnią się od siebie i oscylują między 200 a 300 zabitych.

w masakrze⁶¹⁵. Orzekający Sąd wskazał, że państwo jest pozbawione możliwości powoływania się na eksterytorialność i własną jurysdykcję, gdy sporny czyn, o który jest pozywane, został dokonany z naruszeniem reguł *ius cogens*. Wskazał, że doszło w szczególności do naruszenia art. 46 Aneksu (Regulaminu) do Konwencji dotyczącej praw i zwyczajów wojny lądowej IV Konwencji haskiej z 1907 r., zgodnie z którą: „Honor i prawa rodzinne, życie jednostek i własność prywatna, jak również przekonania religijne i wykonywanie obrządków religijnych, winny być uszanowane. Własność prywatna nie podlega konfiskacie”⁶¹⁶. Ponadto zgodnie z art. 50 tej Konwencji: „Żadna zbiorowa kara pieniężna lub inna nie może być nałożona na ludność za postęпки jednostek, za które nie można jej czynić solidarnie odpowiedzialną”⁶¹⁷.

W ocenie Sądu I Instancji w Liwadii akty państwa naruszające bezwzględnie obowiązujące przepisy prawa nie mają charakteru aktów suwerennych. Sąd przypomniał zasadę *ex iniuria ius non oritur* („z bezprawia nie powstaje prawo”) i wskazał, że akty sprzeczne z normami *ius cogens* są nieważne i nie mogą być źródłem uprawnień po stronie państwa dopuszczającego się takich działań⁶¹⁸. Sąd stwierdził również, że dopuszczenie innej jurysdykcji niż krajowa dla czynu sprzecznego z bezwzględnie obowiązującym prawem międzynarodowym oznaczałoby współudział sądu krajowego w popieraniu czynu, który nie jest aprobowany przez międzynarodowy porządek prawny. Podsumowaniem rozważań Sądu była konstatacja, że:

(...) istnieje jurysdykcja sądów greckich, ponieważ działania organów państwa niemieckiego, które miały miejsce na terytorium państwa greckiego podczas okupacji wojskowej, (...) nie mogą być uznane za akty władzy suwerennej, ponieważ zostały dokonane przez te organy z naruszeniem zasad międzynarodowego prawa bezwzględnie obowiązującego, w szczególności art. 46 Konwencji haskiej z 1907 r., w wyniku czego pozwany nie korzysta z przywileju (...) odrębnej jurysdykcji⁶¹⁹.

⁶¹⁵ Wyrok Sądu I Instancji w Liwadii, sygn. PrLI 137/1997.

⁶¹⁶ IV Konwencja haska została sporządzona w języku francuskim. Tekst greckiego tłumaczenia: „Η τιμή και τα οικογενειακά δίκαια, η ζωή των ατόμων ως και η ιδιοκτησία αυτών, αι θρησκευτικά πεποιθήσεις και η άσκησης της λατρείας είναι σεβαστά. Η ιδιωτική κτήσις δεν υπόκειται εις δήμευσιν” – cyt. za: Σ. Δορδανάς, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941–1944)*, Saloniki 2002, s. 4.

⁶¹⁷ „Δεν επιβάλλεται συλλήβδην κατά των κατοίκων ποινή χρηματική ή άλλη, ένεκα πράξεων ατομικών, εφ’ οίς ούτοι δεν είναι δυνατόν να θεωρώνται αλληλεγγύως υπεύθυνοι” – *ibidem*.

⁶¹⁸ Wyrok Sądu I Instancji w Liwadii, sygn. PrLI 137/1997.

⁶¹⁹ „υφίσταται δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων, εφόσον οι πράξεις των οργάνων του γερμανικού κράτους που έλαβαν χώρα στο έδαφος της ελληνικής πολιτείας κατά

Wyrok został zaskarżony do Areopagu przez Republikę Federalną Niemiec. Apelacja trafiła do I Izby Areopagu, która na mocy postanowienia, sygn. AP 1357/1999, skierowała sprawę do rozpoznania przez pełny skład sądu. Następnie, 4 maja 2000 r., w postępowaniu prowadzonym pod sygn. AP 11/2000 Areopag utrzymał wyrok w mocy i podzielił stanowisko Sądu I Instancji w Liwadii (stosunek głosu sędziów: siedmiu „za” oraz czterech „przeciw”). Areopag, powołując się w szczególności na art. 11 Konwencji Europejskiej o immunitacie Państwa z 1972 r. (dalej: Konwencja bazylejska), stwierdził, że Niemcy podlegają jurysdykcji greckich sądów w zakresie dochodzonych roszczeń cywilnoprawnych. Przywoływany przepis stanowi:

Umawiające się Państwo nie może powoływać się na immunitet od jurysdykcji sądu innego Umawiającego się Państwa w postępowaniu o zadośćuczynienie za uszkodzenie ciała lub naprawienia szkody wyrządzonej w mieniu materialnym, jeżeli fakty powodujące owe uszkodzenie lub szkodę miały miejsce na terytorium Państwa sądu orzekającego, oraz jeżeli sprawca uszkodzenia lub szkody był obecny na tymże terytorium w czasie gdy fakty te miały miejsce⁶²⁰.

Konwencja bazylejska wymienia katalog wyjątków od zasady immunitetu państwa i już w preambule wskazuje na tendencję do jego ograniczania⁶²¹. Jest to jedyny akt międzynarodowy poruszający problematykę immunitetu jurysdykcyjnego państwa, obowiązujący wyłącznie między kilkoma państwami: Austrią, Belgią, Cyprzem, Holandią, Luksemburgiem, Niemcami, Szwajcarią i Wielką Brytanią⁶²². Jej zasięg pozostaje wszakże ograniczony. Grecja nie jest i nie była stroną tej konwencji.

Areopag doszedł do wniosku, że immunitet stanowi konsekwencję suwerenności, niezależności oraz równości między państwami i ma na celu uniknięcie

τη διάρκεια της στρατιωτικής κατοχής, (...) δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως πράξεις κυριαρχικής εξουσίας, καθόσον φέρονται ότι τελέσθηκαν από τα παραπάνω όργανα κατά παράβαση κανόνων διεθνούς αναγκαστικού δικαίου και ειδικότερα του άρθρου 46 του Κανονισμού της Χάγης του 1907 με αποτέλεσμα το εναγόμενο να μην απολαύει (...) του προνομία της ετεροδικίας” – *ibidem*.

⁶²⁰ Konwencja Europejska o immunitacie państwa, Bazylea, 16 maja 1972 r., Seria Traktatów Europejskich, nr 74, <https://rm.coe.int/16800730b1> (dostęp: 3.03.2025 r.).

⁶²¹ W preambule znajduje się bowiem zapis: „Zważywszy na fakt, że w prawie międzynarodowym istnieje tendencja do zawężania przypadków, w których Państwo może powoływać się na immunitet wobec obcych sądów”.

⁶²² M. Kałduński, *Immunitet państwa w prawie międzynarodowym w kontekście zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu” 2018, nr 2, s. 70.

zakłóceń w stosunkach międzynarodowych między równorzędnymi podmiotami. Immunitet ten nie obejmuje jednak wszystkich aktów państwa, a jedynie te mające charakter publicznoprawny i stanowiące wyraz suwerennej władzy państwa (*acta iure imperii*). Nie obejmuje natomiast aktów niezwiązanych z suwerennymi państwami (*acta iure gestionis*). Sąd wskazał, że rozróżnienia między aktami *iure imperii* i *iure gestionis* dokonuje się na podstawie tego, czy działanie państwa wiąże się z wykonywaniem władzy suwerennej. Areopag, powołując się na Konwencję bazylejską oraz praktykę innych państw⁶²³, stwierdził, że akty państwa, które stanowią zbrodnie wojenne, nie podlegają ochronie przewidzianej zasadą immunitetu jurysdykcyjnego państwa, ponieważ stanowią naruszenie porządku międzynarodowego. Powołując się na te argumenty, większość składu orzekającego oddaliła apelację Niemiec, co skutkowało uprawomocnieniem wyroku Sądu I Instancji w Liwadii.

Należy zauważyć, że rozstrzygnięcie Areopagu stało w opozycji do dominującego stanowiska doktryny i orzecznictwa⁶²⁴. Również mniejszość składu orzekającego wskazała, że Konwencja bazylejska w wyjątkach od zasady immunitetu jurysdykcyjnego nie przewiduje konfliktów zbrojnych. Ponadto dotychczasowa praktyka państw, polegająca na projektowaniu umów międzynarodowych bądź przystępowaniu do nich i dotycząca ograniczania immunitetu jurysdykcyjnego

⁶²³ Mowa o wyrokach: *Letelier v. Chile* (wyrok Sądu Okręgowego Stanu Kolumbia z 11 marca 1980 r.) oraz *Liu v. Chiny* (wyrok Sądu Apelacyjnego, 9. okręg, z 29 grudnia 1989 r.). Areopag powoływał się również na Konwencję ONZ o immunitetach jurysdykcyjnych państw i ich mieniu przyjętą na 65. Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ (rez. A/59/38 z 2 grudnia 2004 r.), która nie weszła jednak w życie, zob. M. Kałduński, *Immunitet...*, s. 70.

⁶²⁴ A. Gubryniewicz, *Ludobójstwo...*, s. 7–8. Po wydaniu omawianego wyroku Areopagu orzecznictwo międzynarodowe również nie uległo zmianie, zob. w szczególności: wyrok MTS z 3 lutego 2012 r. w sprawie *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*, Judgment, I.C.J. Reports 2012, s. 99–156. W ocenie MTS immunitet jurysdykcyjny państwa ma charakter proceduralny, co powoduje, że ocenie nie podlega merytoryczność skargi. Orzeczenie nie zapadło jednak jednogłośnie, a na problemy z obecnym kształtem immunitetu jurysdykcyjnego państwa zwracał uwagę w swoim zdaniu odrębnym sędzia Cançado Trindade. Stwierdza on, co następuje: „As to national legislations, pieces of sparse legislation in a handful of States, in my view, cannot withhold the lifting of State immunity in cases of grave violations of human rights and of international humanitarian law. Such positivist exercises are leading to the fossilization of international law, and disclosing its persistent underdevelopment, rather than its progressive development, as one would expect. Such undue methodology is coupled with inadequate and unpersuasive conceptualizations, of the kind so widespread in the legal profession, such as, inter alia, the counterpositions of »primary« to »secondary« rules, or of »procedural« to »substantive« rules, or of obligations of »conduct« to those of »result«. Words, words, words... Where are the values?” – zdanie [odrębne] sędziego Cançado Trindade w sprawie *Ferrini v. Republika Federalna Niemiec*, Judgment, I.C.J. Reports 2012, § 294.

państwa, nie zmniejsza zakresu ochrony wynikającej z tego immunitetu w przypadku konfliktów zbrojnych. Zgodnie ze stanowiskiem mniejszości sędziów państwa te oczywiście chcą korzystać z immunitetu w przypadku nie tylko roszczeń o odszkodowanie ze skoordynowanych operacji wojskowych, lecz także wszelkich żądań wynikających z konfliktów zbrojnych. Immunitet jurysdykcyjny państwa obejmuje więc wszelkie roszczenia wynikające z konfliktów zbrojnych. Wyjątek od immunitetu nie mógł zaś być oparty na naruszeniu zasady *ius cogens*, ponieważ w zwyczajowym prawie międzynarodowym nie istniała zasada, zgodnie z którą takie naruszenie stanowiłoby milczące zrzeczenie się immunitetu. Nie sposób mówić w tym przypadku o istnieniu zwyczaju stanowiącego dla Grecji wiążącą normę prawa międzynarodowego w rozumieniu art. 28 ust. 1 Konstytucji, gdyż:

Interpretację tę potwierdza fakt, że mimo tylu ostatnich wojen i tylu okrucieństw popełnionych w ich trakcie, wydaje się, że na całym świecie nie ma żadnego sądowego postępowania o odszkodowanie za wydarzenia wojenne i faktycznie odstępstwa od zasady immunitetu jurysdykcyjnego państwa⁶²⁵.

Niemcy nie wykonały prawomocnego wyroku Sądu I Instancji w Liwadii. W związku z uprawomocnieniem się orzeczenia na skutek oddalenia apelacji Republiki Federalnej Niemiec powodowie wystąpili o wszczęcie postępowania egzekucyjnego z majątku Niemiec obejmującego nieruchomości zlokalizowane w Atenach. Przepisy greckiej procedury cywilnej wymagają uprzedniej zgody Ministra Sprawiedliwości do wykonania orzeczenia przeciwko państwu obcemu⁶²⁶. Wierzyciele złożyli wniosek egzekucyjny mimo braku zgody, wskazując jako tytuł wykonawczy prawomocny wyrok Sądu I Instancji w Liwadii. Republika Federalna Niemiec wniosła 17 lipca i 2 sierpnia 2000 r. sprzeciw wraz z wnioskiem o zawieszenie postępowania egzekucyjnego. Wniosek o zawieszenie postępowania został uwzględniony postanowieniem Sądu I Instancji w Atenach (sygn. PrAT 8206/2000). Następnie, 10 lipca 2001 r., Sąd oddalił sprzeciw Niemiec, wskazując na niezgodność art. 923 k.p.c. z art. 6 ust. 1 EKPC oraz art. 2 ust. 3 Międzynarodowego

⁶²⁵ „Επιβεβαίωση της ερμηνείας αυτής αποτελεί και το γεγονός ότι, παρά τους τόσους πρόσφατους πολέμους και τις τόσες θηριωδίες που διαπράχθηκαν κατά τη διάρκεια τους, δεν φαίνεται να υπάρχει καμιά, σε ολόκληρο τον κόσμο, δικαστική διεκδίκηση αποζημίωσης από πολεμικά γεγονότα και μάλιστα κατ' απόκλιση από τον κανόνα της ετεροδικίας”, wyrok Areopagu, sygn. AP 11/2000.

⁶²⁶ Artykuł 923 k.p.c.: Egzekucji przeciwko państwu obcemu nie można przeprowadzić bez uprzedniej zgody Ministra Sprawiedliwości („Αναγκαστική εκτέλεση κατά αλλοδαπού δημοσίου δεν μπορεί να γίνει χωρίς προηγούμενη άδεια του Υπουργού της Δικαιοσύνης”).

Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (sygn. PrAT 3666/2001 i 3667/2001). Niemcy odwołały się od obu orzeczeń i złożyły 12 lipca 2001 r. kolejny wniosek o zawieszenie postępowania. W dniu 14 września 2001 r. Sąd Apelacyjny w Atenach uchylił wyrok Sądu I Instancji w Atenach i uwzględnił sprzeciw wniesiony przez Niemcy⁶²⁷. W dniu 4 października 2001 r. wierzyciele wnieśli skargę kasacyjną do Areopagu, która została oddalona 28 czerwca 2002 r.⁶²⁸. Wskutek powyższego wierzyciele wystąpili do ETPC ze skargą na naruszenie art. 6 ust. 1 EKPC⁶²⁹. W sprawie tej, szerzej omówionej w dalszej części podrozdziału, ETPC potwierdził, że w prawie międzynarodowym istnieją normy o charakterze *ius cogens*, ale nie mają one pierwszeństwa przed normami prawa zwyczajowego, które odnoszą się do immunitetu państwa. Trybunał uznał, że skarżący nie mogą domagać się od państwa stworzenia warunków umożliwiających wyegzekwowanie roszczenia od innego państwa, ponieważ jest ono chronione immunitetem jurysdykcyjnym.

Postępowanie, które bezpośrednio poprzedziło wydanie wyroku NSS nr 6/2002, zainicjował Miltiades Marghellos. Dotyczyło ono odszkodowania za spalenie wsi Lidoriki znajdującej się w regionie Fokida. Sąd I Instancji w Amfissie wydał wyrok zaoczny przeciwko Republice Federalnej Niemiec. Niemcy zaskarżyły rozstrzygnięcie do Sądu Apelacyjnego w Atenach, który utrzymał w mocy rozstrzygnięcie Sądu I Instancji w Amfissie⁶³⁰. Następnie Niemcy złożyły skargę kasacyjną do Areopagu, ten zaś wystąpił do NSS na podstawie art. 100 ust. 1 lit. f Konstytucji o rozstrzygnięcie istnienia powszechnie uznanej normy prawa międzynarodowego⁶³¹. Problem prawny dotyczył tego, czy wyjątek od immunitetu jurysdykcyjnego państwa w odniesieniu do czynów niedozwolonych popełnionych *iure imperii* w innym państwie, zapisany w art. 11 Konwencji bazylejskiej, stanowi powszechnie uznaną zasadę międzynarodowego prawa, a jeśli tak – czy obejmował on delikty popełnione podczas konfliktu

⁶²⁷ Wyroki Sądu Apelacyjnego w Atenach, sygn. EfAT 6847/2001 i 6848/2001.

⁶²⁸ Wyroki Areopagu, sygn. AP 36/2002 i 37/2002.

⁶²⁹ Wyrok ETPC z 12 grudnia 2002 r., Kalogeropoulou i inni v. Grecja i Niemcy, skarga nr 59021/00. Zob. również Kalogeropoulou and others v. Greece and Germany (ECHR, First Section) (Application No. 59021/00) [European Court of Human Rights], [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007, s. 537–555.

⁶³⁰ M. Gavouneli, *Germany v Margellos and 18 other natural and legal persons (intervening)*, *Petition for Cassation*, Case No 6/2002, (2003) 1 AED 11, (2003) 56 RHDI 199, ILDC 87 (GR 2002), 17th September 2002, Greece; *Special Supreme Court*, [w:] *Oxford Reports on International Law*, Oxford 2003, nb F3.

⁶³¹ Sprawa została wniesiona do NSS postanowieniem Areopagu, sygn. AP 131/2001.

zbrojnego przeciwko osobom niebiorącym udziału w walce, które nie miały nic wspólnego z tym konfliktem.

W wyroku z 17 września 2002 r.⁶³² – zapadłym stosunkiem głosów 6 do 5 – NSS orzekł, że na mocy międzynarodowego prawa zwyczajowego obce państwo nadal korzystało z immunitetu jurysdykcyjnego w odniesieniu do czynu niedozwolonego, popełnionego w państwie *forum*, w którym uczestniczyły jego siły zbrojne, niezależnie od tego, czy sporne działania naruszały normy *ius cogens*, czy też zaangażowane siły zbrojne brały udział w konflikcie zbrojnym. Ponadto w ocenie NSS art. 31 Konwencji bazylejskiej, który przewidywał immunitet jurysdykcyjny w odniesieniu do działań sił zbrojnych, został sformułowany w sposób bezwzględny i nie przewiduje żadnych wyjątków⁶³³.

Najwyższy Sąd Specjalny stwierdził, powołując się na orzecznictwo sądów międzynarodowych oraz praktykę państw, że:

(...) na obecnym etapie rozwoju prawa międzynarodowego nie ma ogólnie przyjętej zasady, która jako wyjątek od zasady immunitetu suwerennego pozwalałaby na wszczęcie postępowania przeciwko obcemu państwu przed sądami innego państwa w sprawie roszczeń o odszkodowanie za czyn popełniony w państwie *forum*, w którym uczestniczyły siły zbrojne pozwanego państwa, czy to w czasie wojny, czy pokoju⁶³⁴.

Sąd podkreślił przy tym, że okoliczność ta nie wyłącza odpowiedzialności państwa w przypadku, gdy normy prawa międzynarodowego przewidują odszkodowanie. Wówczas roszczeń odszkodowawczych może dochodzić zarówno państwo, jak i grupa obywateli. Istnienie immunitetu jurysdykcyjnego: „uzasadnione jest koniecznością poszanowania suwerenności obcego państwa, której głównym przejawem jest działanie jego sił zbrojnych, a szacunek ten stanowi podstawę

⁶³² Wyrok NSS nr 6/2002. Anglojęzyczne opracowanie wyroku zob. *Margellos and others v. Federal Republic of Germany (Special Supreme Court, Anotato Eidiko Dikastirio) (Case No. 6/2002) [GREECE]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007, s. 526–536.

⁶³³ Artykuł 31 Konwencji bazylejskiej: Żadne z postanowień niniejszej Konwencji nie będzie wywierało wpływu na immunitety lub przywileje, z których korzysta Umawiająca się Strona w odniesieniu do jakiegokolwiek działania lub zaniechania jego sił zbrojnych lub wobec nich, gdy znajdują się one na terytorium innego Umawiającego się Państwa.

⁶³⁴ „στο παρόν στάδιο εξελίξεως του διεθνούς δικαίου δεν έχει σχηματισθεί γενικώς παραδεγμένος κανόνας του δικαίου αυτού, που να επιτρέπει, κατ’ εξαίρεση από την αρχή της ετεροδικίας, να εναχθεί παραδεκτώς ένα κράτος ενώπιον δικαστηρίου άλλου κράτους για αποζημίωση από κάθε είδους αδικοπραξία που έλαβε χώρα στο έδαφος του *forum* και στην οποία εμπλέκονται με οποιονδήποτε τρόπο ένοπλες δυνάμεις του εναγομένου κράτους, είτε σε καιρό πολέμου είτε σε καιρό ειρήνης”, wyrok NSS nr 6/2002.

równości państw, a tym samym normalności stosunków międzynarodowych, do której zmiierają wszystkie reguły i zasady prawa międzynarodowego”⁶³⁵. Jak podsumowuje swoje rozważania NSS:

Ponieważ nie ma konkretnego aktu ani jego części formułujących zasadę przewidującą wyjątek od immunitetu jurysdykcyjnego państwa w przypadku odpowiedzialności cywilnej państw w związku z konfliktami wojennymi, sąd nie jest upoważniony (...) do sformułowania takiej zasady ani wnioskowania o jej istnieniu bez odwoływania się do konkretnych elementów z praktyki międzynarodowej, ani też do wyinterpretowania jej tylko z zasady, że państwa są zobowiązane do zapłaty odszkodowania za naruszenie prawa wojny na lądzie⁶³⁶.

Na marginesie rozstrzygnięcia NSS dotyczącego immunitetu jurysdykcyjnego państwa warto przytoczyć jeszcze dwa późniejsze orzeczenia odnoszące się do tego problemu. Po pierwsze, mowa o wspomnianym już wyroku ETPC w sprawie Kalogeropoulou i inni v. Grecja i Niemcy. Po drugie – o wyroku Federalnego Sądu Najwyższego w sprawie III ZR 245/98⁶³⁷.

W sprawie Kalogeropoulou ETPC stwierdził istnienie norm o charakterze *ius cogens*, ale nie przyznał im pierwszeństwa wobec norm prawa zwyczajowego określających immunitet państwa⁶³⁸. Trybunał przypomniiał, że prawo do sądu nie ma bezwzględniego charakteru i ze swej natury jego zapewnienie wymaga regulacji przyjętych przez państwo. Ograniczenie w korzystaniu z prawa do sądu musi być uzasadnione określonym celem oraz proporcjonalne do niego⁶³⁹. Zauważył

⁶³⁵ „δικαιολογείται από την ανάγκη σεβασμού της κυριαρχίας του αλλοδαπού κράτους, κύρια εκδήλωση της οποίας είναι η δράση των ενόπλων δυνάμεών του, ο σεβασμός δε αυτός αποτελεί το θεμέλιο της ισότητας των κρατών και, εντεύθεν, της ομαλότητας των διεθνών σχέσεων στην οποία κατατείνουν όλες οι αρχές και οι κανόνες του διεθνούς δικαίου” – *ibidem*.

⁶³⁶ „Εφόσον δε σε κανένα κείμενο ή στοιχείο δεν διατυπώνεται κανόνας άρσεως της ετεροδικίας στην περίπτωση αστικής ευθύνης των κρατών από πολεμικές συγκρούσεις, δεν επιτρέπεται στο δικαστήριο, κατά τα εκτεθέντα σε προηγούμενη σκέψη, ούτε να διατυπώσει αυτό το πρώτον τέτοιο κανόνα ούτε να συναγάγει την ύπαρξή του χωρίς την επίκληση συγκεκριμένων στοιχείων από τη διεθνή πρακτική, αλλ’ ούτε και να τον εξαγάγει ερμηνευτικώς από μόνη την αρχή της υποχρέωσης των κρατών σε αποζημίωση για παραβάσεις του δικαίου του κατά ξηράν πολέμου” – *ibidem*.

⁶³⁷ *Distomo Massacre Case (Federal Supreme Court (BGH)) (Case No. III ZR 245/98) [GERMANY]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007, s. 556–570.

⁶³⁸ A. Wyrozumska, *Prawotwórcza działalność sądów międzynarodowych i jej granice*, [w:] *Granice swobody orzekania sądów międzynarodowych*, red. A. Wyrozumska, Łódź 2014, s. 44.

⁶³⁹ O zasadzie proporcjonalności na gruncie greckiego prawa: A. Marketou, *Local Meanings of Proportionality*, Cambridge 2021, s. 105–131; A. Chanos, *New Constitutionalism and the*

również, że immunitet państw jest koncepcją prawa międzynarodowego, wyprowadzoną z zasady *par in parem non habet imperium* („równy nie ma władzy nad równym”), na mocy której jedno państwo nie podlega jurysdykcji innego. Przyznanie państwu immunitetu w postępowaniu cywilnym realizuje uzasadniony cel, jakim jest przestrzeganie prawa międzynarodowego dla promowania wspólnoty i dobrych stosunków między państwami⁶⁴⁰. Trybunał doszedł również do konstatacji, że chociaż sądy greckie nakazały Niemcom wypłatę odszkodowania, to zobowiązanie to nie musiało być powiązane z obowiązkiem zapewnienia skutecznego postępowania egzekucyjnego na terenie Republiki Grecji⁶⁴¹. Jak stwierdził ETPC, immunitet jurysdykcyjny państwa stanowi zasadę prawa międzynarodowego i nie można oczekiwać od greckiego rządu, że unieważni ją i będzie postępował wbrew niej.

O ile należy zaaprobować rozstrzygnięcie ETPC w zakresie sentencji jako zgodne z prawem międzynarodowym na jego obecnym etapie rozwoju, o tyle ta część uzasadnienia, która dotyczy prawa do sądu i niedopuszczalności wszczęcia egzekucji, budzi wątpliwości. Istotą sprawowania wymiaru sprawiedliwości przez każde demokratyczne państwo jest bowiem kompetencja do wiążącego rozstrzygania sporów między stronami, gdy co najmniej jedną ze stron jest jednostka. Z uprawnieniem do uzyskania wyroku sądowego jest bowiem skorelowana możliwość jego przymusowego wykonania za pomocą aparatu państwowego, po stronie państwa istnieje zaś obowiązek przyjęcia takich norm regulujących egzekucję, które zapewnią wykonanie wyroku. Z tego względu stwierdzenie przez ETPC, że: „W świetle powyższych rozważań Trybunał uważa, że chociaż sądy greckie nakazały państwu niemieckiemu wypłatę odszkodowania na rzecz skarżących, niekoniecznie zobowiązywało to państwo greckie do zapewnienia, że skarżący mogą odzyskać swój dług w drodze postępowania egzekucyjnego w Grecji”, jest co najmniej wątpliwe⁶⁴². Jak wynika z omawianego wyroku NSS nr 6/2002, wadliwe było bowiem wydanie orzeczeń zasądzających odszkodowania od Niemiec, ich wyegzekwowanie pozostaje zaś kwestią wtórną, która nie stanowi istoty problemu. Z tego względu należy stwierdzić, że greckie sądy powinny raczej odrzucić powództwa, powołując się na ujemną przesłankę procesową w postaci immunitetu, jaki przysługiwał Republice Federalnej Niemiec,

Principle of Proportionality: The Case of the Greek Constitution, „Diritto e questioni pubbliche” 2016, nr 2, s. 191–202.

⁶⁴⁰ Wyrok ETPC z 12 grudnia 2002 r., Kalogeropoulou i inni v. Grecja i Niemcy, skarga nr 59021/00.

⁶⁴¹ *Ibidem*.

⁶⁴² *Ibidem*.

a nie zasądzać roszczenia, które nie podlegają egzekucji zasadniczo właśnie ze względu na istnienie immunitetu.

Podobne stanowisko wyraził niemiecki Federalny Sąd Najwyższy w wyroku III ZR 245/98 z 26 czerwca 2003 r. Oddalił on apelację powodów, którzy wnioskowali o uznanie i wykonanie wyroku Sądu I Instancji w Liwadii⁶⁴³. Orzekł, że nie może uznać tego wyroku, ponieważ dotyczy on działań suwerennych i publicznych (*acta de iure imperii*), w odniesieniu do których Niemcy chronione są immunitetem jurysdykcyjnym⁶⁴⁴. Sąd dostrzegł, że zauważalne są próby ograniczenia immunitetu jurysdykcyjnego państw w przypadku naruszenia norm *ius cogens*, ale nie sposób mówić, że okoliczność ta odzwierciedla aktualny stan rozwoju prawa międzynarodowego⁶⁴⁵. Powołał się również na stanowisko greckiego NSS, który wyraził tożsamy pogląd co do wiążącego charakteru zasady bezwzględnego immunitetu jurysdykcyjnego państwa.

⁶⁴³ Wyrok Sądu Najwyższego z 26 czerwca 2003 r., III ZR 245/98 (Niemcy).

⁶⁴⁴ *Distomo Massacre Case...*, s. 557.

⁶⁴⁵ *Ibidem*, s. 561–562.

ROZDZIAŁ IX

Rozstrzyganie sporów w sprawie poziomej i hierarchicznej niezgodności norm

1. Uwagi wprowadzające

Hierarchiczna budowa współczesnych systemów prawnych przyjmuje jako aksjomat, że źródłem najwyższego prawa jest ustawa zasadnicza, a wszystkie pozostałe akty normatywne muszą być z nią zgodne. Logiczną konsekwencją tego założenia jest wymóg, aby wszystkie inne normy tego systemu były zgodne z normami konstytucyjnymi zarówno pod kątem trybu ich uchwalenia, jak i treści. Naiwnością byłoby jednak sądzić, że powyższe założenia będą przestrzegane bez odpowiednich mechanizmów ochrony. Wykształcenie się mechanizmu sądowej kontroli konstytucyjności prawa w USA, a następnie w Europie było konieczne dla ochrony hierarchicznie skonstruowanego systemu prawnego i zapewnienia realnej nadrzędności ustawom zasadniczym⁶⁴⁶.

Rozstrzyganie sporów dotyczących hierarchicznej zgodności norm z ustawą zasadniczą stanowi kompetencję zarówno sądów, jak i Najwyższego Sądu Specjalnego. Zgodnie z art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji kompetencje NSS obejmują rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień, w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego. Obie te kompetencje ustanawiają kontrolę konstytucyjności prawa w Republice Greckiej, dokonywaną przez NSS.

Jakkolwiek literalne brzmienie Konstytucji na to nie wskazuje, kontrola konstytucyjności prawa, której dokonuje NSS na podstawie art. 100 ust. 1 lit. e

⁶⁴⁶ A. Mączyński, J. Podkowik, [w:] *Konstytucja RP...*, t. II, red. M. Safjan, L. Bosek, komentarz do art. 188, s. 1126.

Konstytucji, jest zawsze uzależniona od działalności orzeczniczej trzech sądów najwyższych, które funkcjonują w greckim porządku prawnym. W szczególności w Grecji nie istnieje ogólna lub szczególna legitymacja do składania wniosków o dokonywanie abstrakcyjnej kontroli aktów normatywnych w trybie kontroli prewencyjnej albo następczej ani skarg konstytucyjnych lub zbliżonych instrumentów prawnych.

Rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności treści ustaw z Konstytucją oraz interpretacji zawartych w ustawach postanowień w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego ma na celu usunięcie podstawowej wady systemów rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa, jaką jest możliwość funkcjonowania w obrocie prawnym sprzecznych ze sobą orzeczeń⁶⁴⁷. Funkcja orzecznicza sprawowana przez NSS ma w tym przypadku pierwszoplanowe znaczenie.

Zainicjowanie kontroli konstytucyjności prawa przed NSS na podstawie art. 1 ust. 1 lit. e Konstytucji jest zawsze uzależnione od działania sądu najwyższego⁶⁴⁸.

W pierwszym przypadku, o którym mówi przywoływany przepis Konstytucji, a więc rozstrzyganiu „sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją”, kontrola może być zainicjowana przez jeden z sądów najwyższych, który występuje do NSS o zbadanie zgodności danej normy z ustawą zasadniczą, co do której ma odmienne stanowisko niż inny sąd najwyższy. Wystąpienie danego sądu najwyższego do NSS o zainicjowanie postępowania poprzedza w tej sytuacji wydanie rozstrzygnięcia w sprawie.

W drugim przypadku – w sytuacji dokonywania „interpretacji zawartych w ustawach postanowień, w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego” – postępowanie NSS jest konsekwencją wydania przez jeden z sądów najwyższych rozstrzygnięcia zawierającego odmienną wykładnię przepisu ustawy stanowiącego podstawę orzekania w danej sprawie⁶⁴⁹.

Tylko w tym wąskim zakresie dochodzi do badania przez NSS zgodności norm z Konstytucją w greckim systemie prawnym. Okoliczności te powodują, że postępowanie przed NSS jest niezwykle ograniczone i bezpośrednio uzależnione od postępowania przed sądem najwyższym.

⁶⁴⁷ P. Yessiou-Faltsi, *Judicial Review...*, s. 6, nb 122.

⁶⁴⁸ Artykuł 100 ust. 1 lit. e Konstytucji: Ustanawia się Najwyższy Sąd Specjalny, którego kompetencje obejmują (...) rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień, w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego. Zob. K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1582 i n.

⁶⁴⁹ E. Spiliotopoulos, *Judicial...*, s. 497.

2. Kontrola konstytucyjności prawa a autonomia Parlamentu

Grecka doktryna prawnicza wyróżnia dwa rodzaje niekonstytucyjności prawa⁶⁵⁰. Pierwszym z nich jest niekonstytucyjność tzw. materialna, drugim – formalna⁶⁵¹.

Kontrola dotycząca konstytucyjności w znaczeniu materialnym stanowi urzeczywistnienie pierwszeństwa przepisów konstytucyjnych nad przepisami aktów normatywnych niższego rzędu. Nadrzędność ustawy zasadniczej ustanawia prymat wartości konstytucyjnych nad regulacjami zawartymi w innych aktach normatywnych. Materialna kontrola konstytucyjności prawa oznacza właściwą kontrolę hierarchicznej zgodności norm. Z tego względu materialna zgodność aktów normatywnych z grecką Konstytucją polega na zapewnieniu pierwszeństwa wartościom konstytucyjnym. W ramach materialnych aspektów kontroli badana jest również kompetencja organu do wydania danego aktu normatywnego⁶⁵².

Kontrola od strony formalnej obejmuje proces stanowienia prawa. W przypadku kontroli formalnej wyróżnia się podział na „zewnętrzne” i „wewnętrzne” aspekty zgodności norm prawnych z ustawą zasadniczą⁶⁵³. Posługując się polską terminologią, można w pewnym uproszczeniu stwierdzić, że obejmuje ona badanie zgodności ustawy z Konstytucją pod względami formalnym i kompetencyjnym.

Przedmiotem refleksji sądu w przypadku „zewnętrznych” aspektów formalnej zgodności jest stwierdzenie, czy w danej sytuacji można mówić o ustawie. Grecka doktryna prawnicza stwierdza, że przedmiotem kontroli w tym przypadku jest sprawdzenie, czy kontrolowany akt prawny nosi zewnętrzne cechy ustawy⁶⁵⁴. Sąd bada więc, czy dany akt normatywny został przyjęty przez Parlament, opatrzone podpisem Prezydenta Republiki Greckiej oraz należycie opublikowany. Z tego względu ten rodzaj kontroli wykazuje pewne podobieństwo do badania konstytucyjności pod kątem zgodności kompetencyjnej sprawowanej przez polski Trybunał Konstytucyjny względem ustaw.

Kontrola pod względem „wewnętrznym” dotyczy z kolei procedury wewnątrzparlamentarnej, której skutkiem jest przyjęcie kontrolowanego aktu. Badanie zgodności ustawy z Konstytucją obejmuje wówczas na przykład: czy projekt

⁶⁵⁰ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 543.

⁶⁵¹ Greckie pojęcia to w przypadku „niekonstytucyjności materialnej” – *ουσιαστική αντισυνταγματικότητα*, a w odniesieniu do „niekonstytucyjności formalnej” – *τυπική αντισυνταγματικότητα*.

⁶⁵² B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 59–60, nb 87.

⁶⁵³ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 543.

⁶⁵⁴ Φ. Σπυρόπουλος, *Το δικαίωμα αντίστασης κατά το άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος*, Ateny 2022, s. 54–55.

ustawy został przyjęty na posiedzeniu plenarnym, czy w ramach działania sekcji Parlamentu⁶⁵⁵; czy przyjęcie ustawy nastąpiło w drodze wymaganej większości oraz przy zachowaniu kworum; czy dochowano obowiązków konsultacyjnych wymaganych przez Konstytucję względem niektórych ustaw, m.in. podatkowych.

Proces stanowienia prawa w Grecji jest regulowany częściowo przez Konstytucję, ale w dominującej części przez Regulamin Parlamentu i stanowi tzw. *interna corporis* Parlamentu. Uregulowanie wewnętrznych procedur stanowienia prawa w drodze aktu uchwalonego przez Parlament wynika z jego autonomii. Jest to akt regulaminowy, ale o szczególnym charakterze, gdyż posiadający podstawę konstytucyjną. Mowa w tym przypadku o art. 65 Konstytucji stanowiącym, że Parlament określa tryb swojego wolnego i demokratycznego funkcjonowania przez przyjęcie Regulaminu. Zostaje on przyjęty na Zgromadzeniu Plenarnym Parlamentu zgodnie z postanowieniami art. 76 Konstytucji, a na zarządzenie Przewodniczącego Parlamentu – opublikowany⁶⁵⁶.

Procedura parlamentarna związana ze stanowieniem prawa i będąca wyrazem autonomii Parlamentu nie podlega kontroli sądowej⁶⁵⁷. Tego rodzaju kontrola stanowi naruszenie art. 26 Konstytucji wyrażającego zasadę podziału władzy.

Problematyka sądowej kontroli procesu stanowienia prawa była przedmiotem wielu rozstrzygnięć sądowych. Rada Stanu w wyrokach nr 1283/2012 i 1284/2012 stwierdziła, że:

(...) sądy nie badają, czy ustawa została uchwalona przez Sekcję Parlamentu, a nie przez Zgromadzenie Plenarne Parlamentu, ponieważ kwestia ta sprowadza się do procedury uchwalania prawa (...). Tam, gdzie ustawodawca konstytucyjny chciał, aby sądy kontrolowały kwestie związane z procesem stanowienia prawa, w tym większość wymaganą do uchwalenia ustawy, tam wyraźnie to określił (zob. np. art. 73 ust. 2 Konstytucji dotyczący ustaw przyznających świadczenia emerytalne)⁶⁵⁸. Wszak z art. 93 ust. 4 Konstytucji,

⁶⁵⁵ Parlament w Grecji nie działa na zasadzie permanencji. Zasadniczo funkcje ustawodawcze wykonuje Zgromadzenie Plenarne Parlamentu, natomiast zgodnie z art. 71 Konstytucji w przerwach między sesjami Parlamentu prace ustawodawcze, z wyjątkiem należących do kompetencji Zgromadzenia Plenarnego zgodnie z postanowieniami art. 72, są wykonywane przez sekcje, których skład i zasady funkcjonowania określają postanowienia art. 68 ust. 3 i art. 70. Regulamin Parlamentu może powierzyć prace nad projektami ustaw komisji parlamentarnej składającej się z członków tej Sekcji.

⁶⁵⁶ Artykuł 76 Konstytucji zwięźle opisuje przebieg postępowania ustawodawczego. W pozostałym zakresie materię tę reguluje Regulamin Parlamentu.

⁶⁵⁷ Zob. m.in. J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 543 i przywoływaną tam literaturę.

⁶⁵⁸ Artykuł 73 ust. 2 Konstytucji: Projekty ustaw dotyczące świadczeń pieniężnych wszelkiego typu i warunków ich wydatkowania są wnoszone wyłącznie przez Ministra Finansów po zasięgnięciu opinii Trybunału Obrachunkowego. W przypadku świadczeń pieniężnych

zgodnie z którym: „Sądy są zobowiązane do niestosowania ustawy o treści sprzecznej z Konstytucją”, wynika, że sądy mają kompetencję do kontroli jedynie zgodności treści prawa z Konstytucją, a nie przestrzegania przez organ ustawodawczy przepisów proceduralnych ustanowionych w Konstytucji dla uchwalania ustaw, które obejmują przepisy ustanawiające zwiększoną większość przy uchwalaniu niektórych ustaw⁶⁵⁹.

W tym ujęciu dopuszczalny zakres sądowej kontroli jest bardzo wąski i ograniczony.

Stanowisko to jest przedmiotem krytyki greckich prawników⁶⁶⁰, która zdaje się być uzasadniona. Za ustawę, a więc źródło praw i obowiązków podmiotów prawa, można uznać tylko taki akt normatywny Parlamentu, który został przyjęty w ściśle określonej procedurze. Aby dokument – także jeśli jest wytworem Parlamentu – cieszył się atrybutami ustawy, musi zostać uchwalony zgodnie z przepisami Konstytucji i regulacjami wewnętrznymi legislatury. Stanowisko to jest uniwersalne dla demokratycznych państw prawnych⁶⁶¹. Poglądy odmienne, zakazujące jakiegokolwiek oceny procesu legislacyjnego, zostały odrzucone⁶⁶².

Konstytucja Grecji zawiera wiele przepisów, które mogłyby być wzorcem kontroli pod kątem proceduralnej zgodności ustaw z Konstytucją. Wstrzemięźliwość sądów, w tym sądów najwyższych i NSS, zdaje się niezrozumiała, ponieważ niektóre przepisy są sformułowane na tyle jasno, że można je zastosować nawet

obciążających budżet samorządów terytorialnych lub innych publicznych osób prawnych, inicjatywa należy do właściwego ministra i Ministra Finansów. Projekty ustaw dotyczące świadczeń pieniężnych powinny być wnoszone oddzielnie; zamieszczanie w ustawach regulujących inne materie klauzul dotyczących świadczeń pieniężnych jest zabronione pod sankcją nieważności.

⁶⁵⁹ „τα δικαστήρια αν καλώς νόμος ψηφίστηκε από Τμήμα και όχι από την Ολομέλεια της Βουλής, καθόσον το ζήτημα τούτο ανάγεται στη διαδικασία ψηφίσεως του νόμου (...) Όπου ο συνταγματικός νομοθέτης ήθελε να ελέγχονται από τα δικαστήρια ζητήματα σχετικά με τη διαδικασία ψηφίσεως του νόμου, στην οποία περιλαμβάνεται και η απαιτούμενη για την ψήφισή του πλειοψηφία, το όρισε ρητώς (βλ. π.χ. το άρθρο 73 παρ.2 του Συντάγματος, προκειμένου περί συνταξιοδοτικών διατάξεων σε άσχετα νομοσχέδια). Άλλωστε, από το άρθρο 93 παρ.4 του Συντάγματος, κατά το οποίο ‘Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα’, προκύπτει ότι τα δικαστήρια έχουν εξουσία προς έλεγχο μόνο της συμφωνίας του περιεχομένου του νόμου προς το Σύνταγμα, όχι δε και της εκ μέρους του νομοθετικού σώματος τηρήσεως των υπό του Συντάγματος καθιερουμένων, για την ψήφισή των νόμων, διαδικαστικών διατάξεων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι διατάξεις, που καθιερώνουν αυξημένη πλειοψηφία για την ψήφισή ορισμένων νόμων”, wyrok Rady Stanu nr 1283/2012 i 1284/2012.

⁶⁶⁰ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 13.

⁶⁶¹ M. Zubik, *Prawo konstytucyjne...*, s. 52–53, 322–323.

⁶⁶² H. Σακαγιάννη, *Η προοπτική ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης και της εξέλιξης της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων*, Ateny 2018, s. 20–23.

bez skomplikowanych metod wykładni. Przykładowo w odniesieniu do składania projektów ustaw art. 73 ust. 1 Konstytucji wskazuje, że prawo inicjatywy ustawodawczej przysługuje Parlamentowi i rządowi. Kolejny ustęp tego przepisu stanowi, że projekty ustaw dotyczące świadczeń pieniężnych wszelkiego typu i warunków ich wypłaty są wnoszone wyłącznie przez Ministra Finansów po zasięgnięciu opinii Trybunału Obrachunkowego. W odniesieniu do wymogów formalnych projektów ustaw, zgodnie z art. 75 ust. 3 Konstytucji, rządowe projekty ustaw, których przyjęcie pociągałoby za sobą wydatki lub zmniejszenie dochodów państwa, nie są poddawane pod dyskusję, jeżeli nie jest dołączona do nich specjalna opinia wskazująca sposób pokrycia wydatków, podpisana przez właściwego ministra oraz przez Ministra Finansów. Widać więc wyraźnie, że część przepisów greckiej Konstytucji może być bezpośrednio stosowana w celu stwierdzenia, czy dana ustawa została uchwalona w prawidłowy sposób. Precyzja ustrojodawcy w zakresie uregulowania kwestii procedury ustawodawczej nie jest zresztą zaskakująca. To stosunkowo powszechna praktyka w europejskich krajach doświadczonych autorytarnymi albo totalitarnymi rządami.

Należy podzielić pogląd wyrażony przez Spiridona Vlachopoulosa, że Konstytucja podlega ochronie w całości, a nie selektywnie⁶⁶³. Obowiązek nie stosowania prawa sprzecznego z Konstytucją wiąże się również z obowiązkiem derogowania ustaw, które zostały uchwalone w niekonstytucyjnej procedurze. W ocenie Vlachopoulosa w tym celu nie jest nawet konieczna rewizja Konstytucji. Obowiązujące przepisy zdają się być wystarczającą podstawą do dopuszczenia takiej kontroli przez NSS. Przemawiają za tym trzy argumenty.

Po pierwsze, jak wskazano wyżej, treść niektórych przepisów Konstytucji jest na tyle jasna i precyzyjna, że rekonstrukcja norm w nich zawartych nie stanowi w istocie żadnego problemu. Nakaz stosowania normy ustawowej w przypadku jawnego pogwałcenia procedury jej ustanowienia określonej w ustawie zasadniczej stoi w sprzeczności z ideą rządów prawa.

Po drugie, w art. 87 ust. 2 Konstytucji dopuszczono możliwość pomijania tych przepisów, które zostały wydane z naruszeniem ustawy zasadniczej. Ustrojodawca posługuje się tutaj formułą: „Sędziowie (...) w żadnym razie nie są obowiązani stosować się do postanowień wydawanych z naruszeniem Konstytucji”.

Po trzecie, postulat ochrony konstytucji (nie tylko greckiej Konstytucji) odnosi się do wszystkich jej postanowień i dotyczy każdego przepisu ustawy zasadniczej, w tym również przepisów proceduralnych. Konstytucja musi być respektowana jako całość, a nie tylko w części, która odnosi się do praw podstawowych. Ponadto między normami konstytucyjnymi nie istnieje żadna hierarchia i wszystkie one

⁶⁶³ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 18.

powinny mieć zastosowanie bez wyjątku. Możliwość sądowej kontroli ustaw zmieniających Konstytucję została również potwierdzona w orzecznictwie NSS⁶⁶⁴.

Postulat całościowej ochrony Konstytucji nabiera szczególnego znaczenia w kontekście jej zmian. Na gruncie greckiego konstytucjonalizmu mamy bowiem do czynienia z licznymi postanowieniami niezmiennymi, wprowadzonymi po doświadczeniach junty „czarnych pułkowników”. Zgodnie z art. 110 Konstytucji nie podlegają zmianie przepisy, które określają podstawy i formę ustroju jako republiki parlamentarnej, oraz postanowienia art. 2 ust. 1⁶⁶⁵, art. 4 ust. 1, 4 i 7⁶⁶⁶, art. 5 ust. 1 i 3⁶⁶⁷, art. 13 ust. 1⁶⁶⁸ i art. 26⁶⁶⁹. Pozostałe postanowienia Konstytucji mogą podlegać zmianie.

Problematyka dopuszczalności zmian w Konstytucji stanowiła przedmiot rozstrzygnięcia NSS. W przywoływanej już sprawie parlamentarzysty Alexandrosa-Léona Lykourzosa (NSS nr 11/2003), dotyczącej pozbawienia mandatu, Sąd ten wypowiedział się bezpośrednio o zagadnieniu zmiany Konstytucji. Podstawową regulację w tym zakresie zawiera art. 110 Konstytucji⁶⁷⁰. Zgodnie z ust. 2 tego przepisu konieczność zmiany Konstytucji stwierdzana jest uchwałą Parlamentu podjętą na wniosek co najmniej 50 parlamentarzystów, większością 3/5 głosów ogólnej liczby członków Parlamentu, w dwóch oddzielnych głosowaniach następujących po sobie w odstępie co najmniej miesiąca. Uchwała ta wyrażnie określa postanowienia, które podlegają zmianie. Zmianę uznaje się natomiast za przyjętą,

⁶⁶⁴ Wyrok NSS nr 11/2003.

⁶⁶⁵ Artykuł 2 ust. 1 Konstytucji: Szacunek dla istoty ludzkiej i ochrona jej wartości są najważniejszym obowiązkiem Republiki.

⁶⁶⁶ Artykuł 4 Konstytucji: 1. Wszyscy Grecy są równi wobec prawa. (...) 4. Tylko obywatele greccy mogą być powoływani do służby publicznej, z wyjątkami określonymi w odrębnej ustawie. (...) 7. Żaden tytuł szlachecki lub wyróżniający nie może być uznany ani nadany obywatelom greckim.

⁶⁶⁷ Artykuł 5 Konstytucji: 1. Każdy ma prawo swobodnie rozwijać swoją osobowość i uczestniczyć w życiu społecznym, ekonomicznym i politycznym kraju pod warunkiem, że nie narusza to praw innych ani nie stanowi naruszenia Konstytucji lub dobrych obyczajów. (...) 3. Wolność osobista jest nienaruszalna. Nikt nie może być ścigany, aresztowany, uwięziony ani niczyja wolność nie może zostać ograniczona w jakikolwiek inny sposób, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie i w sposób w niej określony.

⁶⁶⁸ Artykuł 13 ust. 1 Konstytucji: Wolność sumienia jest nienaruszalna. Korzystanie z wolności i praw obywatelskich nie jest uzależnione od przekonań religijnych.

⁶⁶⁹ Artykuł 26 Konstytucji: 1. Władza ustawodawcza jest sprawowana przez *Parlament* i Prezydenta Republiki. 2. Władza wykonawcza jest sprawowana przez Prezydenta Republiki i rząd. 3. Władza sądownicza jest sprawowana przez sądy, których orzeczenia są wykonywane w imieniu Ludu Greckiego.

⁶⁷⁰ Na temat sądowej kontroli ustawy o zmianie Konstytucji zob. J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 555.

jeżeli podczas pierwszej sesji następnego Parlamentu za dokonaniem zmiany opowie się bezwzględna większość ogólnej liczby jej członków.

Do 2003 r. przyjmowano, że Parlament poprzedniej kadencji decyduje tylko o tym, które przepisy konstytucyjne powinny zostać zmienione, a treść nowych przepisów formułuje już kolejny Parlament⁶⁷¹. Uznawano więc pełną swobodę Parlamentu drugiej kadencji w kształtowaniu treści przepisów wymienionych w uchwale o konieczności zmiany Konstytucji⁶⁷². NSS w wyroku nr 11/2003 odrzucił tę koncepcję i orzekł, że Parlament drugiej kadencji, który ustalać ma treść przepisów, może być pod pewnymi względami związany wytycznymi poprzedniego Parlamentu⁶⁷³.

Wyrok NSS nr 11/2003 jest więc ważny również z tego powodu, że w ocenie Sądu zmiany w Konstytucji podlegają kontroli sądowej, a przez to nie stanowią *interna corporis* Parlamentu⁶⁷⁴. Wyrok, chociaż wielokrotnie krytykowany⁶⁷⁵, wniósł istotny wkład w rozwój greckiego konstytucjonalizmu i został określony jako: „ważny dla naszego prawa konstytucyjnego, ponieważ jako pierwszy wprost przyjmuje, że procedura rewizji Konstytucji nie wchodzi w zakres *interna corporis* Parlamentu i że w związku z tym podlega kontroli sądowej”⁶⁷⁶.

Nie do pogodzenia z aksjologią konstytucyjną jest bowiem sytuacja, w której Konstytucja zostałaby zmieniona z naruszeniem przepisów proceduralnych ustanowionych przez nią samą. Jest to tylko jeden z przykładów, który unaocznia konieczność ograniczenia sędziowskiego rygoryzmu. Daleko idąca powściągliwość NSS oraz innych greckich sądów w zakresie orzekania o kwestiach proceduralnych

⁶⁷¹ E. Βενιζέλος, *Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος*; „Το Σύνταγμα” 2019, nr 3, s. 571.

⁶⁷² *Ibidem*; K. Γιαννακόπουλος, *Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής*, s. 1–17, <https://www.constitutionalism.gr/> (dostęp: 10.11.2022 r.); Σ. Βλαχόπουλος, *Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση*, <https://www.kathimerini.gr/opinion/996847/i-simerini-voyli-kai-i-syntagmatiki-anatheorisi/> (dostęp: 22.10.2022 r.).

⁶⁷³ W bardzo zwięzłym uzasadnieniu NSS stwierdził, że w uchwale o konieczności zmiany Konstytucji wskazano, że reguły dotyczące niepołączalności muszą uwzględniać „nowoczesne dane dotyczące funkcji gospodarczych państwa”, a z tego sformułowania nie wynika, aby nowy Parlament nie mógł ustalić innych warunków niepołączalności, niż tylko te, które są bezpośrednio związane z państwem i jego „funkcjami gospodarczymi” – zob. pkt 6 wyroku NSS nr 11/2003.

⁶⁷⁴ Krytycznie na ten temat: E. Βενιζέλος, *Δεσμεύεται η δεύτερη...*, s. 574.

⁶⁷⁵ *Ibidem*.

⁶⁷⁶ „σημαντική για το συνταγματικό μας δίκαιο, γιατί είναι η πρώτη που δέχεται ευθέως ότι η διαδικασία με την οποία αναθεωρείται το Σύνταγμα δεν εμπίπτει στα *interna corporis* της Βουλής και ότι, ως εκ τούτου, μπορεί να ελεγχθεί δικαστικώς” – K. Γιαννακόπουλος, *Η δυνατότητα...*, s. 3 oraz przywoływana tam literatura.

zdaje się być nieuzasadniona. Powściągliwości tej na pewno nie uzasadnia sama Konstytucja. Ta bowiem, jak wskazano wyżej, wydaje się wspierać argumenty przemawiające za dopuszczalnością takich działań⁶⁷⁷.

Analogicznie ani doktryna, ani orzecznictwo nie dopuszczają badania okoliczności wydania rozporządzeń Prezydenta Republiki z mocą ustawy⁶⁷⁸, o których mowa w art. 44 ust. 1 Konstytucji⁶⁷⁹. Zdanie pierwsze przywoływanego przepisu stanowi, że w nadzwyczajnych okolicznościach, wobec pilnej i nieprzewidzianej konieczności, Prezydent Republiki może, na wniosek Rady Ministrów, wydawać rozporządzenia z mocą ustawy. Instrument ten pozwala więc reagować na sytuacje nadzwyczajne, takie jak klęski żywiołowe i katastrofy. Zasadniczo jedynym mechanizmem kontrolnym względem niego jest obowiązek przedłożenia go Parlamentowi i jego zatwierdzenie. Rada Ministrów musi, zgodnie z Konstytucją, przedłożyć rozporządzenie do zatwierdzenia Parlamentowi nie później niż 40 dni od jego wydania. Jeśli nie przedłoży go w terminie albo Parlament nie zatwierdzi go w ciągu trzech miesięcy od jego przedłożenia, wówczas rozporządzenie traci moc ze skutkiem *ex tunc*⁶⁸⁰.

W greckiej literaturze podnosi się, że instrument ten jest nadużywany i powoduje w praktyce obchodzenie przepisów dotyczących uprawnień Parlamentu w zakresie stanowienia prawa. Problem ten nasilił się szczególnie w czasie pandemii COVID-19. Wcześniej występował w okresie kryzysu gospodarczego zapoczątkowanego w 2009 r. w związku z problemami związanymi z obsługą długu publicznego⁶⁸¹.

Można jednak wskazać wyroki stojące w opozycji do dominującego stanowiska, zgodnie z którym sądy nie są uprawnione do badania okoliczności związanych z wydaniem rozporządzenia Prezydenta Republiki z mocą ustawy. Jak wskazuje Rada Stanu:

(...) wykonywanie władzy ustawodawczej przez Prezydenta Republiki, na podstawie art. 44 ust. 1 Konstytucji, musi być właściwie i wyczerpująco uzasadnione zaistnieniem wyjątkowego przypadku nadzwyczajnej pilności i nieprzewidywalnej konieczności, ponieważ stanowi wyjątek od fundamentalnych zasad z art. 26 ust. 1 i art. 43 ust. 2 Konstytucji, a (uzasadniona) ocena Prezydenta Republiki i składającej wniosek Rady

⁶⁷⁷ *Ibidem*.

⁶⁷⁸ Wyrok Rady Stanu, sygn. RS 2291/2012.

⁶⁷⁹ Na temat delegowania uprawnień ustawodawczych przez Parlament zob. J. Catsiapis, *Dziesięć lat...*, s. 157–158.

⁶⁸⁰ N. Ciesielczyk, *Analiza...*, s. 125.

⁶⁸¹ E. Venizelos, *Pandemic, Fundamental Rights and Democracy – The Greek Example*, s. 5 i n., <https://www.democratic-decay.org/research> (dostęp: 12.11.2022 r.).

Ministrów o zaistnienia takiego przypadku jest badana przez sędziego pod kątem oczywistego błędu dokonanego osądu⁶⁸².

Problem ten dostrzega w swoim orzecznictwie również Rada Stanu, która jednak do tej pory nie przesądziła o konieczności dokonywania oceny prawidłowości procedur parlamentarnych. W wyroku Rady Stanu, sygn. RS 668/2012, w pkt 27 pada stwierdzenie, że: „ustawa ta [o ratyfikacji umowy międzynarodowej kwalifikowaną większością głosów – dopisek K.R.] nie została przyjęta większością trzech piątych ogólnej liczby posłów, co stanowi naruszenie art. 28 ust. 2 Konstytucji (...)”⁶⁸³. Zarzut ten musi zostać zbadany, biorąc pod uwagę, że problem, który powstaje wraz z nim, to jest, czy Memorandum [Program Dostosowania Gospodarczego dla Grecji podpisany 3 maja 2010 r. – dopisek K.R.] ma charakter umowy międzynarodowej, poprzez którą przekazywane są kompetencje organom organizacji międzynarodowych, które zgodnie z Konstytucją są wykonywane przez organy państwa greckiego, stanowi warunek zastosowania art. 28 ust. 2 Konstytucji, wobec czego nie można tej kwestii przypisać sprawom wewnętrznym (*interna corporis*) ciała ustawodawczego, a zatem podlega kontroli sądowej [zob. wyrok NSS nr 11/2003, również wyrok Rady Stanu (w pełnym składzie), sygn. RS 2304/1995]”⁶⁸⁴. Ostatecznie kwestia ta nie została zbadana, ponieważ

⁶⁸² „η ενάσκηση νομοθετικής εξουσίας από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, βάσει του άρθρου 44 παρ. 1 του Συντάγματος, πρέπει να αιτιολογείται ειδικώς και επαρκώς, όσον αφορά τη συνδρομή έκτακτης περίπτωσης εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης, δεδομένου ότι συνιστά εξαίρεση από τους θεμελιώδεις κανόνες των άρθρων 26 παρ.1 και 43 παρ.2 του Συντάγματος, η δε (αιτιολογημένη) εκτίμηση του Προέδρου της Δημοκρατίας και του προτείνοντος την πράξη Υπουργικού Συμβουλίου περί της συνδρομής τέτοιας περίπτωσης ελέγχεται από το δικαστή για πρόδηλο σφάλμα εκτίμησης”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 737/2012.

⁶⁸³ Zgodnie z art. 28 ust. 2 Konstytucji uprawnienia określone w Konstytucji mogą zostać w drodze umowy lub porozumienia międzynarodowego powierzone organom organizacji międzynarodowych, by służyło to ważnemu interesowi narodowemu i rozwojowi współpracy z innymi państwami. Ratyfikacja takich umów i porozumień wymaga uchwalenia ustawy większością 3/5 głosów ogólnej liczby parlamentarzystów.

⁶⁸⁴ „ο νόμος αυτός δεν έχει ψηφισθεί από την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών, κατά παράβαση του άρθρου 28 παρ. 2 του Συντάγματος (...). Ο λόγος αυτός ακυρώσεως είναι εξεταστέος, δοθέντος ότι το ζήτημα, το οποίο τίθεται με αυτόν, αν δηλαδή το Μνημόνιο έχει το χαρακτήρα διεθνούς συμφωνίας, με την οποία μεταβιβάζονται σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες, που, κατά το Σύνταγμα, ασκούνται από όργανα της Ελληνικής Πολιτείας, αποτελεί όρο εφαρμογής της συνταγματικής διατάξεως του άρθρου 28 παρ. 2, μη αναγόμενο, επομένως, στα εσωτερικά (»internacorporis«) του νομοθετικού σώματος και, ως εκ τούτου, η συνδρομή του ελέγχεται δικαστικώς (πρβλ. Α.Ε.Δ. 11/2003, επίσης πρβλ. Σ.τ.Ε. Ολομ. 2304/1995)”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 668/2012.

Rada Stanu w kolejnym punkcie uzasadnienia stwierdziła, że Memorandum nie ma charakteru umowy międzynarodowej.

Legislacja doby kryzysu zadłużenia (w praktyce ciągle trwającego) oraz epidemii COVID-19, a także liczne naruszenia przepisów procedury ustawodawczej powodują, że wśród przedstawicieli greckiej doktryny coraz częściej pojawiają się głosy o konieczności wprowadzenia kontroli wewnętrznych procedur Parlamentu przez sądy⁶⁸⁵. Jednym z przykładów wielokrotnie naruszanego przepisu Konstytucji, odnoszącego się do procedury stanowienia prawa, jest np. art. 74 ust. 5 zd. 2, zgodnie z którym projekt ustawy zawierający przepisy niemające związku z zasadniczym przedmiotem projektu ustawy, nie jest poddawany pod dyskusję. W dalszym ciągu jednak orzecznictwo odrzuca możliwość badania kwestii proceduralnych w ramach działań Parlamentu. W wyroku Rady Stanu, sygn. RS 2705/2014, pada wręcz stwierdzenie, że: „Konstytucja powierzyła samemu Parlamentowi, a nie władzy sądowniczej, kontrolę przestrzegania wymogu zawartego art. 74 ust. 5 zd. 2 Konstytucji⁶⁸⁶. W związku z tym zarzut, że przepisy ustawy nr 4093/2012 naruszają art. 74 ust. 5 Konstytucji, zostaje odrzucony jako niedopuszczalny⁶⁸⁷”.

3. Przesłanki dopuszczalności kontroli konstytucyjności prawa przez NSS

Kontrola konstytucyjności prawa w Grecji obejmuje rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień w razie sprzecznych stanowisk Rady Stanu, Areopagu lub Trybunału Obrachunkowego⁶⁸⁸. Norma wywiedziona z tego przepisu wskazuje dwa różne aspekty działalności orzeczniczej NSS. Po pierwsze, rozstrzyganie sporów w sprawie niezgodności ustaw z Konstytucją. Po drugie, interpretację zawartych w ustawach postanowień w przypadku sprzecznych stanowisk sądów najwyższych. W rzeczywistości jednak w obu przypadkach kontrola zachodzi na skutek działalności orzeczniczej sądów najwyższych⁶⁸⁹.

⁶⁸⁵ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 13.

⁶⁸⁶ Artykuł 74 ust. 5 zd. 2 Konstytucji: Projekt ustawy zawierający przepisy niemające związku z zasadniczym przedmiotem projektu ustawy, nie jest poddawany pod dyskusję.

⁶⁸⁷ „στην ίδια τη Βουλή και όχι στη δικαστική λειτουργία έχει αναθέσει το Σύνταγμα τον έλεγχο της τήρησης της επιταγής που περιέχεται στο εδάφιο β' της ίδιας διάταξης. Επομένως, ο προβαλλόμενος ισχυρισμός ότι οι διατάξεις του ν. 4093/2012 παραβιάζουν το άρθρο 74 παρ. 5 του Συντάγματος είναι απορριπτέος ως απαράδεκτος”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 2705/2014.

⁶⁸⁸ A.R. Brewer-Carías, *Judicial Review...*, s. 249.

⁶⁸⁹ K. Γιαννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1577.

Warunkiem zainicjowania kontroli jest kumulatywne spełnienie trzech przesłanek:

- 1) tożsamość norm prawnych stanowiących podstawę wyrokowania;
- 2) złożenie wniosku o dokonanie kontroli;
- 3) istnienie niezgodności co do konstytucyjności normy lub jej wykładni⁶⁹⁰.

W orzecznictwie NSS zauważalna jest tendencja do niezwykle rygorystycznego rozumienia pojęcia sporów. Rozstrzygnięcie sporu przez ten Sąd jest dopuszczalne wyłącznie w sytuacji, w której sądy najwyższe orzekły na podstawie tej samej normy. Najwyższy Sąd Specjalny odrzucił koncepcję wymogu numerycznej identyczności przepisów prawnych⁶⁹¹, przyjmując, że muszą być identyczne treściowo (tożsamość norm)⁶⁹². Tylko wystąpienie przepisów, z których można dekodować identyczną treściową normę (lub normy), może uzasadniać zainicjowanie postępowania i zaistnienie tożsamości normy, która uzasadnia wszczęcie postępowania przed NSS. Spór nie musi jednak dotyczyć dokładnie tych samych przepisów, ponieważ tożsama norma może zostać wyprowadzona z kilku różnych jednostek redakcyjnych aktu normatywnego. Najwyższy Sąd Specjalny sformułował nawet pogląd, że spór istnieje także wtedy, gdy orzeczenia dwóch sądów najwyższych nie wymieniają dokładnie tych samych przepisów i nie orzekają dokładnie o tych samych faktach, ale rozstrzygają, co do istoty, taką samą kwestię prawną, ale w inny sposób⁶⁹³. Przepisy te muszą stanowić *ratio decidendi* rozstrzygnięcia. Rozważania prawne wskazane w uzasadnieniu, *obiter dicta*, nie stanowią dostatecznego uzasadnienia wszczęcia postępowania. Spór istnieje bowiem wtedy, kiedy kwestia konstytucyjności danych rozwiązań prawnych stanowi podstawę prawną rozstrzygnięcia postępowania przed sądem najwyższym i tym samym wpływa na werdykt sądu. Warunkiem dopuszczalności postępowania jest więc bezpośrednie wskazanie w orzeczeniach sądów najwyższych odmiennych ocen co do konstytucyjności normy. Norma ta, dekodowana z konkretnego przepisu, musi też stanowić podstawę zapadłych rozstrzygnięć.

Obecne rozumienie pojęcia tożsamości norm przez NSS w zakresie dopuszczalności kontroli wyewoluowało ze znacznie bardziej rygorystycznego stanowiska, które stanowiło przedmiot krytyki greckich autorów i orzecznictwa⁶⁹⁴. Wąsko rozumiana tożsamość przepisów była również przedmiotem wątpliwości Rady Stanu. W wyroku o sygn. RS 161/2010 mniejszość sędziów stwierdziła, że:

⁶⁹⁰ B. Πρεβεδούρου, Μ.Χ. Βλάχου-Βλαχοπούλου, *Άρθρο 100...*, s. 54, nb 77.

⁶⁹¹ *Ibidem*, s. 63, nb 95.

⁶⁹² *Ibidem*.

⁶⁹³ Wyrok NSS nr 14/2005.

⁶⁹⁴ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 543 i przywoływana tam literatura.

Celem ustawodawcy konstytucyjnego jest to, aby w trosce o bezpieczeństwo prawa nie dochodziło do sprzecznych rozstrzygnięć sądów najwyższych co do konstytucyjności materialnej tych samych przepisów obowiązującego prawa. Zatem nie ma znaczenia w tym zakresie okoliczność, że spreczne orzeczenia sądów najwyższych opierają się na innym przepisie konstytucyjnym. Wobec tego, zgodnie z orzecznictwem NSS, spór dotyczący konstytucyjności przepisu obowiązującego prawa zachodzi, a w ślad za tym właściwość NSS do jego usunięcia, gdy w jednym ze sprzecznych orzeczeń sądu najwyższego stosuje się przepis bez sformułowania wyraźnego stwierdzenia co do jego zgodności z Konstytucją, stwierdzając w sposób dorozumiany jego konstytucyjność (NSS 27/2004 i 5/1999). Stanowisko przeciwnie nie jest zgodne z wymienionym wyżej celem konstytucyjnego ustawodawcy, gdyż prowadzi do tego, że co prawda między sądami najwyższymi istnieje spór co do konstytucyjności tych samych przepisów, ale nie jest możliwe usunięcie tej niezgodności, gdyż jeden sąd najwyższy będzie stosował te przepisy jako zgodne z Konstytucją, a drugi sąd najwyższy wyłączał stosowanie tych samych przepisów jako niekonstytucyjnych i utrzymywał w ten sposób niepewność prawną, której usunięcie ustawodawca konstytucyjny przewidział art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji⁶⁹⁵.

Chociaż kontrola konstytucyjności prawa sprawowana przez NSS jest powiązana z istnieniem dwóch różnych orzeczeń sądów najwyższych co do zgodności określonej normy z Konstytucją, to przybiera ona charakter abstrakcyjny⁶⁹⁶. Abstrakcyjna kontrola norm polega bowiem na ocenie konstytucyjności danej normy na podstawie wniosku upoważnionych organów, która to kontrola jest

⁶⁹⁵ „Τούτο δε διότι σκοπός του συνταγματικού νομοθέτη είναι να μην υπάρχουν, χάριν της ασφάλειας του δικαίου, αντίθετες αποφάσεις ανωτάτων δικαστηρίων, ως προς την ουσιαστική συνταγματικότητα των ίδιων διατάξεων τυπικού νόμου και είναι, ως εκ τούτου, αδιάφορο, κατά τούτο, αν η αντίθετη σχετική κρίση των ανωτάτων Δικαστηρίων στηρίζεται σε διαφορετική συνταγματική διάταξη. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, σύμφωνα με τη νομολογία του ΑΕΔ, υφίσταται, κατά την έννοια του άρθρου 100 παρ. 1 περ. Ε του Συντάγματος, αμφισβήτηση ως προς τη συνταγματικότητα διάταξης τυπικού νόμου, και άρα, δικαιοδοσία του ΑΕΔ για την άρση της, όταν η μία, από τις αντίθετες, ως προς το ζήτημα αυτό, αποφάσεις των ανωτάτων δικαστηρίων, εφαρμόζει διάταξη τυπικού νόμου, χωρίς να διατυπώνει ρητή σκέψη, ως προς τη συμφωνία της με το Σύνταγμα, καταφάσκοντας δηλαδή σιωπηρώς τη συνταγματικότητά της (ΑΕΔ 27/2004 και 5/1999). Αντίθετη άποψη δεν συμβιβάζεται με τον ανωτέρω σκοπό του συνταγματικού νομοθέτη, καθ' όσον καταλήγει στο άτοπο, ενώ υπάρχει πράγματι αντίθεση μεταξύ των ανωτάτων δικαστηρίων, ως προς τη συνταγματικότητα των ίδιων διατάξεων, να μην είναι δυνατή η άρση της αντίθεσης αυτής, με συνέπεια το μεν ένα ανώτατο δικαστήριο να εφαρμόζει τις διατάξεις αυτές, ως σύμφωνες με το Σύνταγμα, το δε άλλο ανώτατο δικαστήριο να αποκλείει την εφαρμογή των ίδιων διατάξεων ως αντισυνταγματικών και με τον τρόπο αυτό να διατηρείται η ανασφάλεια δικαίου, στην άρση της οποίας απέβλεψε ο συνταγματικός νομοθέτης με τη διάταξη του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ε' του Συντάγματος”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 161/2010.

⁶⁹⁶ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 98 i n.

oderwana od konkretnych przypadków stosowania prawa. W przypadku kontroli konkretnej badaniu pod kątem zgodności z ustawą zasadniczą podlega przepis niezbędny do wydania orzeczenia w sprawie. W tym przypadku badanie konstytucyjności jest bezpośrednio związane ze stanem faktycznym sprawy. Chociaż NSS sprawdza konstytucyjność normy wynikającej z regulacji stosowanej w określonym kontekście – takim, jaki wypracowało odmiennie orzecznictwo sądów, a nie przepisu we wszystkich jego możliwościach interpretacyjnych, to nie rozstrzyga żadnej indywidualnej sprawy, a skutki wyroku odnoszą się do całego systemu prawnego. Należy więc uznać, że kontrola konstytucyjności prawa dokonywana przez NSS w przypadku sprzecznych rozstrzygnięć sądów najwyższych ma faktycznie charakter abstrakcyjny. Sam NSS podkreśla również w swoim orzecznictwie, że kontrola ma ściśle abstrakcyjny charakter. Rozstrzygnięcie kwestii konstytucyjności, chociaż jest sprawą wynikającą z konkretnego sporu prawnego, ma na celu ochronę interesu publicznego i zabezpieczenie prawidłowego funkcjonowania porządku prawnego. Jak stwierdza NSS:

(...) konstytucyjnym celem Najwyższego Sądu Specjalnego jest wyłącznie rozstrzygnięcie prawnej wątpliwości co do konstytucyjności lub znaczenia przepisu obowiązującego prawa, nie dla dobra strony procesowej, a w każdym razie nie tylko dla jej dobra, lecz dla zapewnienia jednności orzecznictwa konstytucyjnego. Ten Sąd nie rozpatruje indywidualnej sprawy⁶⁹⁷.

Podobnie na ściśle abstrakcyjny charakter kontroli nie tylko NSS, lecz także sądów najwyższych zwraca uwagę np. Elefterios Wenizelos⁶⁹⁸. Podnosi on, że w ramach swoich jurysdykcji sądy najwyższe za pośrednictwem orzeczeń zapadających w pełnym składzie sprawują w istocie kontrolę o charakterze abstrakcyjnym. Z tych samych względów działalność orzecznicza sądów najwyższych ma tylko pozornie konkretny charakter, a ich rozstrzygnięcia wpływają na sytuację prawną znacznie szerszego kręgu osób niż tylko stron sporu prawnego⁶⁹⁹.

Nie każdy przejaw aktywności sądów najwyższych stanowi wystarczającą przesłankę zainicjowania postępowania przed NSS. Skoro NSS został powołany

⁶⁹⁷ „το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο συνταγματικό σκοπό έχει αποκλειστικώς την επίλυση του νομικού και μόνο ζητήματος της συνταγματικότητας ή της εννοίας διάταξης τυπικού νόμου, όχι δε χάριν του διαδίκου ή, πάντως, όχι κυρίως χάριν αυτού, αλλά για την εξασφάλιση της ενότητας της συνταγματικής, κυρίως, νομολογίας. Το δικαστήριο αυτό δεν δικάζει την συγκεκριμένη υπόθεση”, wyrok NSS nr 9/1997.

⁶⁹⁸ E. Βενιζέλος, Κ. Χρυσόγονος, *Το πρόβλημα της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Ateny–Komotini 2006, s. 11 i n.

⁶⁹⁹ *Ibidem*.

do harmonizowania orzecznictwa sądów najwyższych w przypadku wystąpienia sprzeczności, to wyłącznie sprawowanie przez nie funkcji orzeczniczej podlega ocenie w ramach postępowania przed NSS. Uwaga ta ma szczególne znaczenie w przypadku Trybunału Obrachunkowego. Organ ten sprawuje bowiem także inne funkcje niż związane bezpośrednio z wymiarem sprawiedliwości. Do takich kompetencji, które nie wpisują się w sprawowanie wymiaru sprawiedliwości, należy kontrola wydatków państwa, samorządów terytorialnych lub innych osób prawnych, które są poddane kontroli Trybunału na mocy odrębnych ustaw (art. 98 ust. 1 lit. a Konstytucji), czy też kontrola umów o dużej wartości finansowej, których stroną jest państwo lub inna osoba prawna utożsamiana w tym znaczeniu z państwem, na zasadach określonych w ustawie (art. 98 ust. 1 lit. b Konstytucji). W odniesieniu do tej ostatniej kompetencji NSS stwierdził, że:

Wykonując swoje uprawnienia, Trybunał Obrachunkowy bada treść projektu umowy oraz procedurę poprzedzającą jej przygotowanie w celu zbadania, czy są one zgodne z prawem. W tym przypadku Trybunał Obrachunkowy nie działa jako sąd ani nie prowadzi procesu, ani nie rozstrzyga sporów jako substytut jurysdykcji innych sądów, a wydany przez niego „akt” nie jest decyzją organu jurysdykcyjnego (orzeczeniem sądu). Jasne jest też, że akt ten nie jest aktem władzy administracyjnej ani nie stanowi władczej czynności administracji⁷⁰⁰.

Trybunał Obrachunkowy twierdzi, że działalność związana z oceną zawieranych umów ma charakter działalności quasi-jurysdykcyjnej⁷⁰¹. Niezależnie od kwestii terminologicznych tego rodzaju działalność nie może zapoczątkować postępowania przed Najwyższym Sądem Specjalnym.

Działalność Trybunału Obrachunkowego, która nie przesądza o prawach i obowiązkach jednostki, nie podlega kontroli instancyjnej i nie jest przejawem działalności sądowej, nie stanowi podstawy do wszczęcia kontroli przez NSS

⁷⁰⁰ „Με την άσκηση της αρμοδιότητάς του αυτής το Ελεγκτικό Συνέδριο ερευνά το περιεχόμενο του σχεδίου σύμβασης και τη διαδικασία που προηγήθηκε της κατάρτισής της προκειμένου να εξετάσει αν είναι νόμιμα. Στην περίπτωση αυτή το Ελεγκτικό Συνέδριο δεν ενεργεί ως δικαστήριο, ούτε διεξάγει δίκη, ούτε επιλύει διαφορές υποκαθιστάμενο στη δικαιοδοσία άλλων δικαστηρίων, η δε εκδιδόμενη από αυτό «πράξη» δεν είναι απόφαση δικαιοδοτούντος οργάνου (δικαστική απόφαση). Είναι επίσης φανερό ότι η πράξη αυτή δεν είναι πράξη διοικητικής αρχής, ούτε συνιστά πράξη ενεργού διοίκησης”, wyrok NSS nr 32/2001.

⁷⁰¹ Z. Ζυγούρη, *Τα όρια του οιοινεί δικαιοδοτικού ελέγχου των Τμημάτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο στάδιο εξέτασης των διαφορών που προκύπτουν από τον προσυμβατικό έλεγχο από το πρίσμα της απόφασης 505/2021 της Ελάσσονος Ολομέλειας*, s. 2, <https://www.ethemis.gr/> (dostęp: 10.10.2022 r.).

na podstawie art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji. Na okoliczności te zwrócił uwagę NSS, stwierdzając, że:

(...) w przypadkach, o których mowa w art. 98 ust. 1 lit. a–e Konstytucji, które obejmują kontrolę kontraktów o dużej wartości ekonomicznej, w których kontrahentem jest państwo lub państwowa osoba prawna, Trybunał Obrachunkowy nie wykonuje swojej funkcji orzeczniczej, lecz uprawnienia administracyjne (kontrolne i prawotwórcze), i nie wydaje orzeczeń sądowych, które muszą być ogłoszone na posiedzeniu jawnym oraz muszą być konkretnie i dokładnie uzasadnione. Czynności te są podejmowane i ogłaszane na niejawnym posiedzeniu i nie są szczegółowo i dokładnie uzasadnione⁷⁰².

Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że tylko merytoryczne rozstrzygnięcie sądu najwyższego ogłoszone na rozprawie i należycie uzasadnione może stanowić podstawę zainicjowania postępowania przez NSS. Uchwały wydane przez zgromadzenia plenarne sądów najwyższych bądź orzeczenia zapadające na posiedzeniu niejawnym nie są traktowane jako takie orzeczenia. W tym kontekście należy wskazać, że nie jest konieczne, aby istniało kilka sprzecznych orzeczeń sądów najwyższych (wystarczy dwa) ani aby istniało stabilne orzecznictwo jednego lub drugiego sądu w spornej kwestii. Jeśli orzecznictwo sądu najwyższego jest rozchwyane, to ocenie NSS podlega tylko najnowsze orzeczenie⁷⁰³.

Orzeczenia sądów najwyższych, które stanowią podstawę zainicjowania kontroli przed NSS, muszą być ostateczne, czyli: prawomocne, i nie może przysługiwać od nich żaden środek zaskarżenia⁷⁰⁴. Najwyższy Sąd Specjalny nie jest właściwy do rozpoznawania sporów powstałych ze sprzeczności wynikającej z orzecznictwa sądów niższej instancji, nawet jeśli są one prawomocne ze względu na upływ terminu do skorzystania ze środków zaskarżenia⁷⁰⁵.

Kontrola sprawowana przez NSS nie może przybrać zawołowanej formy kontroli aktów administracyjnych i orzeczeń sądów. W ramach kontroli kon-

⁷⁰² „στις λοιπές περιπτώσεις των εδ. α', β', γ', δ' και ε' της παραγράφου 1 του άρθρου 98 του Συντάγματος, στις οποίες περιλαμβάνεται και ο έλεγχος συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας, στις οποίες αντισυμβαλλόμενος είναι το Δημόσιο ή άλλο νομικό πρόσωπο που εξομοιώνεται, από την άποψη αυτή, με το Δημόσιο, δεν ασκεί δικαιοδοτική λειτουργία αλλά διοικητικές αρμοδιότητες (ελεγκτικές και νομοπαρασκευαστικές) και δεν εκδίδει δικαστικές αποφάσεις που πρέπει να απαγγέγονται σε δημόσια συνεδρίαση και να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένες, αλλά πράξεις που λαμβάνονται και απαγγέλλονται σε μη δημόσια συνεδρίαση και που μπορούν να μην είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένες”, wyroki NSS: nr 15/1979; nr 32/2001 oraz nr 20/2005.

⁷⁰³ Wyrok NSS nr 19 i 20/1993.

⁷⁰⁴ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 543.

⁷⁰⁵ Π. Παράρας, *Res Publica I – Κράτος Δικαίον*, Ateny–Komotini 2014, s. 547–554.

stytucyjności prawa NSS nie może rozpoznawać spraw, które należą do właściwości sądów powszechnych⁷⁰⁶. Na przykład w sprawie prowadzonej pod sygn. nr 30/1985 podniesiono zarzut niewłaściwej reprezentacji Uniwersytetu Ateńskiego. Najwyższy Sąd Specjalny odmówił jednak zbadania tej kwestii, stwierdzając swoją niewłaściwość w zakresie kontroli aktu administracyjnego, na mocy którego został powołany rektor uniwersytetu. Sąd uznał, że nie jest uprawniony do kontroli tego aktu administracyjnego, ponieważ: „nie został on sądowo unieważniony ani odwołany, a jego legalność nie może być w żaden sposób zbadana w trakcie niniejszej rozprawy”⁷⁰⁷.

4. Tryb postępowania

Kwestie proceduralne dotyczące rozpoznawania spraw wymienionych w art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji zawierają art. 48–51 ustawy nr 345/1976. Zgodnie z art. 48 ust. 1 ustawy nr 345/1976 NSS rozpoznaje spory dotyczące konstytucyjności przepisów ustaw w sytuacji wydania sprzecznych orzeczeń sądów najwyższych odnośnie do zgodności merytorycznej lub wykładni określonego przepisu na wniosek: Ministra Sprawiedliwości, Prokuratora Areopagu, Komisarza Generalnego Trybunału Obrachunkowego lub Komisarza Generalnego Sądownictwa Administracyjnego, a także każdego, kto ma interes prawny w wydaniu rozstrzygnięcia. Chociaż art. 48 ust. 1 ustawy nr 345/1976 posługuje się sformułowaniem: „każdy, kto ma interes prawny w wydanym rozstrzygnięciu”, to NSS podszedł bardzo rygorystycznie do wykładni tego pojęcia. Mimo że w literaturze głoszone poglądy, iż interes prawny jednostek nie powinien być definiowany jako tożsamy ze statusem strony w jednym z postępowań, w których zapadły odmienne wyroki, ale szerzej⁷⁰⁸, NSS utożsamia interes prawny ze statusem strony w jednym z postępowań toczących się przed sądami najwyższymi.

Wniosek o rozstrzygnięcie sporu inicjuje postępowanie przed NSS. Nie stanowi środka zaskarżenia orzeczenia sądu (ani merytorycznego, ani proceduralnego) ani tym bardziej nie jest środkiem zaskarżenia w postępowaniu administracyjnym, gdyż nie odnosi się do działania albo zaniechania administracji. W istocie sprowadza się do wniosku o rozstrzygnięcie kwestii konstytucyjności dotyczącej zgodności normy z Konstytucją lub jej zastosowania. Chociaż wniosek do NSS

⁷⁰⁶ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 174–175.

⁷⁰⁷ „δεν έχει μέχρι τούδε ακυρωθεί δικαστικώς ούτε έχει ανακληθεί, η δε νομιμότητά της δεν μπορεί να εξετασθεί κατά την παρούσα δίκη με οποιονδήποτε τρόπο”, wyrok NSS nr 30/1985.

⁷⁰⁸ Π. Δαγτόγλου, *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, Ateny–Saloniki 2014, s. 602.

nie stanowi środka zaskarżenia, to może służyć jako narzędzie do powtórzenia procedury przed sądem najwyższym, którego rozstrzygnięcie zostało zanegowane przez NSS.

Zainicjowanie kontroli przed NSS może nastąpić również wskutek aktywności sądu najwyższego. Jak stanowi art. 48 ust. 2 ustawy nr 345/1976, Rada Stanu, Areopag albo Trybunał Obrachunkowy, jeśli orzekną w sprawie konstytucyjności lub interpretacji zawartych w ustawach postanowień, uznając pogląd odmienny od orzeczenia innego z tych sądów, jaki przywołała strona lub jest znany sądowi z urzędu, zobowiązane są, wydając orzeczenie o przeciwnej treści, przekazać sprawę z urzędu do NSS, w celu rozstrzygnięcia powstałej wątpliwości. W takim przypadku sprawa pozostaje co do pozostałych kwestii zawisła przed sądem, który wydał orzeczenie o przekazaniu zbadania kwestii konstytucyjności. Po wydaniu wyroku przez NSS, przesłanego do sądu odsyłającego przez Sekretarza NSS, sąd najwyższy jest zobligowany do rozpatrzenia sprawy od nowa i zobowiązany jest zastosować się do orzeczenia NSS⁷⁰⁹. Z tego względu postępowanie przed NSS może nastąpić wskutek wniosku legitymowanego podmiotu albo z inicjatywy sądu najwyższego przekazującego sprawę.

Ustawa nr 345/1976 zawiera również przepis intertemporalny dotyczący zakresu stosowania procedury rozstrzygania sporów przez NSS. Zgodnie z art. 48 ust. 3 ustawy nr 345/1976 procedura rozstrzygania sporów dotyczących konstytucyjności z art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji znajduje zastosowanie, jeśli przynajmniej jedno z przeciwnych względem siebie orzeczeń zostanie opublikowane po tym, gdy Konstytucja zacznie obowiązywać (co nastąpiło 11 czerwca 1975 r.)⁷¹⁰.

Wniosek o rozstrzygnięcie sporu musi spełniać wymagania przewidziane dla pism procesowych. Wymogi te określa przede wszystkim art. 9 ust. 1 ustawy

⁷⁰⁹ Artykuł 48 ust. 2 ustawy nr 345/1976: „Το Συμβούλιον της Επικρατείας, ο Αρειος Πάγος ή το Ελεγκτικόν Συνέδριον, εαν αποφασίση επι της Συνταγματικότητος ή της έννοιας Νόμου τυπικού, κατ' αποδοχήν απόψεως διαφόρου εκκείνης υπο την οποίαν είχαν εκδοθή απόφασιν ετέρου εκ των δικαστηρίων τούτων, την οποίαν επεκαλέσθη τις των διαδίκων ή είναι εξ άλλου λόγου γνωστή εις το Δικαστήριον, υποχρεούται, εκδίδον την αντίθετον ως προς το θέμα απόφασιν του, να παραπέμψη τούτο δι' ειδικής αποφάσεως του εις το Ειδικόν Δικαστήριον προς άρσιν της δημιουργηθείσης αμφισβητήσεως. Εν τη περιπτώσει ταύτη η υπόθεσις παραμένει κατά τα λοιπά εκκρεμής εις το εκδόν την παραπεμπτικήν απόφασιν δικαστήριον, το οποίον μετά την έκδοσιν της αποφάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου, κοινοποιουμένης προς αυτό μερίμνη του Γραμματέως τούτου, επιλαμβάνεται τη αιτήσε των διαδίκων ή και αυτεπαγγέλτως της εκδικάσεως εκ νέου της υποθέσεως υποχρεούμενον να συμμορφωθή προς την απόφασιν του Ειδικού Δικαστηρίου”.

⁷¹⁰ Artykuł 48 ust. 3 ustawy nr 345/1976: „Αι διατάξεις των προηγουμένων παραγράφων εφαρμόζονται εφ' όσον η μία τουλάχιστον των αντιθέτων αποφάσεων εδημοσιεύθη μετά την έναρξιν της ισχύος του Συντάγματος”.

nr 345/1976. Pisma muszą więc zawierać: szczegółowe oznaczenie strony i ich pełnomocników wraz z podaniem adresu korespondencyjnego, a w przypadku osoby prawnej również wskazanie siedziby i prezesa tego podmiotu; wskazanie innych stron postępowania wraz z wymienieniem ich danych i adresów; dokładny opis sprawy, którą ma rozpoznać NSS; przytoczenie faktów i dowodów mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, jak również potwierdzających legitymację procesową składającego pismo; określenie żądania oraz podpis składającego pismo lub jego przedstawiciela. Wraz z dokumentem wyznaczającym termin rozprawy przesyła się go w każdym przypadku Ministrowi Sprawiedliwości, który chociaż nie jest stroną, to ma prawo uczestniczyć w postępowaniu bez konieczności spełnienia innego wymogu.

W kwestii obowiązków informacyjnych ustawa przewiduje, że zawiadomienie wyznaczające termin rozprawy, wraz ze streszczeniem przedmiotu sporu, publikuje się w dwóch stołecznych dziennikach na 20 dni przed terminem rozprawy. Odpis wniosku o rozstrzygnięcie sporu lub orzeczenia o przekazaniu sprawy wraz z dokumentem wyznaczającym termin rozprawy przesyła się na 20 dni przed terminem rozprawy także Prezesowi Rady Stanu, Prokuratorowi przy Areopagu, Komisarzowi Trybunału Obrachunkowego oraz Komisarzowi Generalnemu Sądownictwa Administracyjnego, celem zawiadomienia właściwych sądów, a także Ministrowi Sprawiedliwości. W przypadku wniosku kierowanego przez osobę wykazującą interes prawny do wystąpienia z wnioskiem, zgodnie z art. 48 ust. 1 ustawy nr 345/1976, stosuje się jednakowe powiadomienie, kierowane przez sędziego sprawozdawcę także do każdej osoby, której dotyczy sprawa.

Ani Konstytucja, ani ustawa nr 345/1976 nie przewidują szczególnej procedury rozpatrywania sporów, o których mowa w art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji. W szczególności NSS, rozstrzygając spór, nie jest zobowiązany do wyboru jednego z orzeczeń sądów najwyższych, które stanowiły podstawę wszczęcia postępowania⁷¹¹. W praktyce jednak NSS rozstrzyga spór dotyczący konstytucyjności poprzez wskazanie, które z orzeczeń sądu najwyższego jest błędne, a które poprawne⁷¹². W przypadku uznania określonej normy za niekonstytucyjną traci ona moc prawną. Z tej kompetencji NSS korzysta jednak bardzo rzadko. Jak podaje Akritas Kaidatzis, między 1976 a 2012 r. NSS wydał tylko 10 wyroków, w których orzekł o niezgodności przepisów z ustawą zasadniczą, skutkujących uchyceniem niekonstytucyjnych przepisów⁷¹³.

⁷¹¹ K. Παννακόπουλος, *Άρθρο 100...*, s. 1588.

⁷¹² *Ibidem*.

⁷¹³ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 16.

ROZDZIAŁ X

Wyroki Najwyższego Sądu Specjalnego

1. Atrybuty wyroków NSS

Scharakteryzowanie wyroków zapadających w ramach sprawowanej funkcji orzeczniczej ma kluczowe znaczenie z punktu widzenia pozycji ustrojowej Najwyższego Sądu Specjalnego. Rozstrzygnięcia te bowiem często wpływają w sposób bezpośredni na stosunki społeczne, gospodarcze i polityczne. Jednym z najważniejszych elementów składających się na pozycję ustrojową organów państwa sprawujących władzę sądowniczą jest charakter prawny wydawanych przez nie rozstrzygnięć oraz związane z nimi skutki. Problematyka następstw prawnych orzeczeń NSS została przez greckiego ustrojodawcę uregulowana skąpo. Zgodnie z art. 100 ust. 4 zd. 1 Konstytucji orzeczenia NSS są ostateczne. Ponadto, jak stanowi zdanie 2 przywoływanego przepisu, postanowienia ustawy uznane za niezgodne z Konstytucją tracą moc prawną z dniem ogłoszenia wyroku NSS lub od dnia w nim określonego. Na temat innych atrybutów zapadających rozstrzygnięć NSS Konstytucja milczy.

Wyroki zapadające przed NSS mają dwojaki charakter. Z jednej strony stanowią przykłady szczególnych orzeczeń sądowych, które dochodzą do skutku w następstwie sformalizowanej procedury opisanej w Konstytucji, a także w ustawie nr 345/1976 oraz w greckim Kodeksie postępowania cywilnego. Z drugiej strony wyroki te mogą wpływać na nieokreślony krąg adresatów. Można je więc scharakteryzować jako mające moc powszechnie obowiązującą.

Moc powszechnie obowiązująca orzeczeń NSS związana jest ze specyficznymi kompetencjami, jakie Konstytucja przyznaje temu organowi. Funkcjonowanie trzech sądów najwyższych bez żadnej procedury harmonizacji wydawanych przez nie orzeczeń mogłoby w praktyce doprowadzić do istnienia odmiennych i konkurencyjnych porządków konstytucyjnych. Powołanie NSS miało przeciwdziałać takim sytuacjom. Gdyby uznać, że orzeczenia NSS nie wiążą wszystkich

uczestników obrotu prawnego, należałoby zadać pytanie o sens przyznawania temu organowi funkcji orzeczniczych w kształcie określonym w art. 100 ust. 1 Konstytucji. Chociaż ustawa zasadnicza milczy na temat tego, kogo dotyczy rozstrzygnięcie zapadłe przed NSS, i nie wskazuje, czy zapadłe orzeczenie odnosi skutek *erga omnes* czy *inter partes*, to owo pominięcie wydaje się uzasadnione, biorąc pod uwagę funkcje, jakie sprawuje NSS. Ich wykonywanie jest możliwe, tylko jeśli jego orzeczenia wywołują skutek względem wszystkich adresatów norm prawnych. Skutek *erga omnes* orzeczeń NSS nie budzi więc żadnych wątpliwości wśród przedstawicieli doktryny i sądownictwa⁷¹⁴. Najwyższy Sąd Specjalny również wprost stwierdza, że jego wyroki obowiązują wszystkich, w tym sądy, a nie tylko podmioty, które występowały jako strony procesu⁷¹⁵. Skutek *erga omnes* jest bowiem następstwem przyjętego modelu kontroli konstytucyjności prawa.

Okoliczność tę ilustruje m.in. orzecznictwo NSS dotyczące świadczeń na rzecz osób ubezpieczonych. Ustawodawca, na podstawie art. 4 ust. 1 ustawy nr 173/1967, wprowadził górny limit jednorazowej pomocy, jaką mógł uzyskać pracownik określonych podmiotów publicznych od organów ubezpieczeniowych⁷¹⁶. Pomoc ta była wypłacana z funduszu, na który składały się m.in. składki pracowników, pracodawców czy państwa. Limit pomocy został określony na 300 000 drachm⁷¹⁷. W większości przypadków osoby odprowadzające najwyższe składki nie mogły uzyskać większej pomocy. Rada Stanu w swoim orzecznictwie uznała, że jest to rozwiązanie zgodne z art. 4 ust. 1 Konstytucji i wyrażoną w tym przepisie zasadą równości. Do przeciwnych wniosków doszedł jednak Areopag, który w sprawie prowadzonej pod sygn. AP 706/1980 uznał, że art. 4 ust. 1 ustawy nr 173/1967 jest niezgodny z konstytucyjną zasadą równości.

Rozbieżność w orzecznictwie Rady Stanu i Areopagu skutkowałą przekazaniem sprawy do NSS. W wyroku nr 9/1980 NSS uznał, że górny limit ustawowej pomocy jest konstytucyjny. W uzasadnieniu wskazał, że skoro fundusz nie jest tworzony wyłącznie ze składek pracowników, lecz także innych podmiotów, to wysokość otrzymywanej pomocy nie musi być skorelowana z wysokością odprowadzonych składek. W uzasadnieniu wskazano, że ustawodawca może nawet określić świadczenie ubezpieczeniowe w taki sposób, aby osoby o wyższych dochodach były bardziej obciążone, bez naruszenia zasady równości.

⁷¹⁴ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 547.

⁷¹⁵ Wyrok NSS nr 46/1991.

⁷¹⁶ Ustawa nr 173/67 w sprawie zmiany i uzupełnienia ustawy nr 99/67 o kontroli zwolnień grupowych i inne postanowienia, Φ.Ε.Κ. Α'/189/31.10.1967 (*Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του α.ν 99/67, περί ελέγχου ομαδικών απολύσεων κλπ.*).

⁷¹⁷ Grecja przyjęła euro jako swoją walutę 1 stycznia 2001 r.

Nowa regulacja dotycząca jednorazowej pomocy została zawarta w art. 57 ust. 3 ustawy nr 2084/1992⁷¹⁸. Ustawa ponownie wprowadzała górny limit jednorazowej pomocy, jaką mógł uzyskać pracownik określonych podmiotów publicznych od organów ubezpieczeniowych. Tym razem kwota brutto jednorazowej pomocy przyznanej przez zakłady ubezpieczeń za 35 lat okresu ubezpieczenia nie mogła przekroczyć kwoty 10 mln drachm. Ponownie w orzecznictwie Rady Stanu i Areopagu wystąpiła rozbieżność co do konstytucyjności tego rozwiązania. Rada Stanu w wyroku o sygn. RS 1284/2006 orzekła o zgodności limitu jednorazowej pomocy z art. 4 ust. 1 i art. 22 ust. 5 Konstytucji⁷¹⁹, opierając swoje rozstrzygnięcie m.in. na wyroku NSS nr 9/1980.

Do przeciwnych wniosków doszedł Areopag w wyroku o sygn. AP 17/2005, w którym uznał, że rozwiązanie to ma charakter dyskryminujący, a przez to narusza konstytucyjną zasadę równości. Skoro bowiem fundusz jest tworzony także ze składek osób ubezpieczonych, to wprowadzenie limitu jednorazowej pomocy dyskryminuje osoby, które w największym stopniu zasilają fundusz.

Najwyższy Sąd Specjalny w wyroku nr 5/2007 również doszedł do wniosku, że art. 57 ust. 3 ustawy nr 2084/1992 narusza konstytucyjną zasadę równości. Wskazał, że dopuszczalne są odstępstwa od konstytucyjnej zasady równości, ale uregulowania tego rodzaju nie mogą mieć arbitralnego charakteru i muszą być wprowadzane przez względy bardziej ogólnego interesu społecznego lub publicznego oraz muszą podlegać kontroli sądów. Obowiązek ten istnieje także wtedy, gdy państwo dba o zabezpieczenie społeczne pracowników i narzuca im udział w systemie świadczeń i zasiłków socjalnych, w tym udzielanie jednorazowej pomocy odchodzącym z czynnej służby na równych zasadach. Sąd zauważył, że środki te są wypłacane z funduszu ubezpieczeniowego, tworzonego wyłącznie lub głównie ze składek czy to tylko ubezpieczonego, czy też pracodawcy, który go zatrudnia. Najwyższy Sąd Specjalny uznał, że skoro świadczenie jest wyrażone w pieniądzu, to jego wysokość powinna być skorelowana z wkładem ubezpieczonego na rzecz tworzenia funduszu, z którego środki te są wypłacane.

Wyrokiem nr 5/2007 NSS odstąpił więc od swojej dotychczasowej linii orzeczniczej. Rozstrzygnięcie Sądu miało jednak wpływ nie tylko na strony postępowania prowadzonego przed Radą Stanu pod sygn. RS 1284/2006, ale na wszystkich uczestników obrotu prawnego. Z perspektywy skutku *erga omnes* wyroków NSS na uwagę zasługuje konstatacja, że praktyka organów ubezpieczeniowych oraz

⁷¹⁸ Ustawa nr 2084/1992 Reforma ubezpieczeń społecznych i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α/165/07.10.1992 (Αναμόρφωση της Κοινωνικής Ασφάλισης και άλλες διατάξεις).

⁷¹⁹ Artykuł 22 ust. 5 Konstytucji: Państwo troszczy się o ubezpieczenie społeczne pracowników, na zasadach określonych w ustawie.

orzecznictwo sądowe konsekwentnie podążały za orzecznictwem NSS – najpierw wyrokiem nr 9/1980, a potem nr 5/2007.

Skuteczność orzeczeń NSS wykracza poza strony postępowania i może kreować nowy stan prawny. Skoro do kompetencji NSS należy usuwanie norm niezgodnych z Konstytucją, rozstrzyganie o prawidłowości wykładni przepisów ustawowych przez sądy najwyższe, jak również rozstrzyganie sporów dotyczących określenia norm prawa międzynarodowego jako powszechnie uznanych – to Sąd ten może bezpośrednio wpływać na kształt systemu prawnego. Z jednej strony bowiem może przyjąć rolę „negatywnego ustawodawcy”, pozbawiając mocy prawnej postanowienia uznane za niezgodne z Konstytucją, a z drugiej – decydować, które normy prawa międzynarodowego publicznego stanowią część krajowego systemu źródeł prawa. Gdyby uznać, że orzeczenia NSS nie mają mocy powszechnie obowiązującej, zapewnienie hierarchicznej zgodności norm czy skuteczności norm prawa międzynarodowego byłoby utrudnione.

Można wymienić cztery zasadnicze konsekwencje wynikające z mocy powszechnego obowiązkiwania wyroków NSS⁷²⁰.

Po pierwsze, rozstrzygnięcia te wiążą wszystkie jednostki i organy władzy publicznej, w tym również NSS. Z tego względu w postępowaniu przed nim obowiązuje zasada *res iudicata*, a NSS musi uwzględniać w swoim orzecznictwie poprzednio zapadłe rozstrzygnięcia. Odejście od stanowiska poprzednio wyrażonego przez NSS musi być jasno wyartykułowane w nowym rozstrzygnięciu.

Po drugie, jeśli NSS orzekł o zgodności danej normy z Konstytucją, to oznacza to obowiązek stosowania tego przepisu przez uczestników obrotu prawnego w określony sposób. Tym samym afirmatywny wyrok NSS, potwierdzający konstytucyjność danej normy lub sposobu, w jaki jest ona stosowana, kształtuje po stronie uczestników obrotu prawnego obowiązek jej dalszego aplikowania w tej formie.

Po trzecie, orzeczenie o niekonstytucyjności określonego rozwiązania skutkuje niemożnością jego stosowania. Nawet jeśli NSS orzeknie o utracie mocy obowiązującej przez dany przepis od dnia późniejszego niż data wydania wyroku, to organy władzy publicznej powinny korzystać z tego przepisu powściągliwie.

Po czwarte, wyrok NSS – w szczególności dotyczący rozstrzygnięcia sporu między sądami najwyższymi – może przyjąć formę wyroku interpretacyjnego, w którym Sąd dokonuje wykładni ustawy zasadniczej i zawartych w niej postanowień. Niedopuszczalne jest wówczas stosowanie normy w taki sposób, jaki został uznany za niezgodny z Konstytucją.

Greckie prawodawstwo wskazuje na wyłącznie jedno rozstrzygnięcie NSS, które nie ma skutku *erga omnes*. Mowa o odrzuceniu protestów wobec ważności

⁷²⁰ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 103 i n.

wyborów parlamentarnych oraz referendum, które stwierdzają powagę rzeczy osądzonej tylko między stronami postępowania.

Ostateczność w przypadku rozstrzygnięć NSS jest rozumiana jako brak możliwości wzruszania, weryfikowania czy zaskarżania orzeczeń tego Sądu w ramach jakiejkolwiek procedury. Z tak rozumianą ostatecznością wiąże się niepodważalność orzeczenia oznaczająca, że żaden organ władzy publicznej nie może go uchylić niezależnie od zawartego w nim rozstrzygnięcia, a także niezaskarżalność, czyli niemożność wnoszenia od niego środków zaskarżenia (zarówno zwyczajnych, jak i nadzwyczajnych).

Najbardziej kontrowersyjna kwestia dotyczy momentu, w którym zakwestionowana norma prawna przestaje obowiązywać po wyroku NSS. Analizując kwestię terminu utraty mocy prawnej przez normę, należy zwrócić uwagę na trzy dopuszczalne możliwości, a więc utratę jej mocy od daty publicznego ogłoszenia ze skutkiem *ex nunc* (co jest bezsporne), ze skutkiem *ex tunc* oraz w przyszłości. Wszystkie trzy możliwości są dopuszczalne z punktu widzenia norm konstytucyjnych, gdyż stosownie do treści art. 100 ust. 4 zd. 2 Konstytucji postanowienia ustawy uznane za niezgodne z Konstytucją tracą moc z dniem ogłoszenia orzeczenia Sądu lub od dnia w nim określonego.

Redakcja przepisu stanowi przedmiot krytyki przedstawicieli greckiej nauki⁷²¹. Podkreślają oni, że dopuszczenie możliwości utraty mocy obowiązującej określonych norm prawnych w przyszłości jest nie do pogodzenia z przyjętym modelem rozproszonej kontroli prawa⁷²². Pierwszym argumentem przemawiającym za odrzuceniem takiej możliwości jest art. 93 ust. 4 Konstytucji, a więc zobowiązanie wszystkich sądów do niestosowania norm sprzecznych z ustawą zasadniczą. Skoro bowiem wyłączono możliwość stosowania norm niekonstytucyjnych, to nie znajduje uzasadnienia określenie późniejszej utraty mocy obowiązującej dla tych rozwiązań. Po drugie, sądy powszechne nie mogą po orzeczeniu stwierdzającym niekonstytucyjność określonej normy wyrazić odmiennego stanowiska w ramach rozpoznawanych spraw. Przeciwnie – związane są stanowiskiem wyrażonym przez NSS. W sytuacji gdy podstawą orzekania pozostaje przepis, którego konstytucyjność potwierdził lub podważył NSS, sądy powszechne nie dokonują już kontroli normy pod kątem jej zgodności z ustawą zasadniczą. Działanie sądu polegające na kontroli konstytucyjności normy w takim przypadku stanowiłoby naruszenie art. 100 ust. 1 Konstytucji, który ustanawia zbliżoną do scentralizowanej kontrolę konstytucyjności dokonywaną przez NSS.

⁷²¹ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο...*, Β, s. 573 i n.

⁷²² *Ibidem*.

Obszernie na temat określenia utraty mocy obowiązującej przez przepisy na mocy orzeczenia NSS wypowiedziała się również Rada Stanu. W sprawie o sygn. RS 808/2006 pada stwierdzenie, że:

Tylko w wyjątkowych przypadkach [norma – dopisek K.R.] staje się nieważna względem wszystkich [stosunków prawnych – dopisek K.R.], jakie nastąpiły w okresie poprzedzającym publikację orzeczenia NSS, pod warunkiem że zostanie to specjalnie uzasadnione w danej decyzji. Zawarcie w orzeczeniu NSS retroaktywnego skutku utraty mocy obowiązującej przez przepis uznany za niezgodny z Konstytucją oraz określenie momentu, w którym ów retroaktywny skutek nastąpił, zależy od Sądu i może być dokonane po uwzględnieniu i wyważeniu – równoległe z żądaniem przywrócenia legitymacji konstytucyjnej oraz zapewnieniu ochrony sądowej – wymogu ochrony pewności prawa. To z kolei, czego powinno się unikać na dużą skalę, stwarza poważny problem z punktu widzenia zakresu dotkniętych orzeczeniem stosunków prawnych, które zostały stworzone z uzasadnionym przekonaniem, że obowiązują, a które zostały później uznane za niekonstytucyjne, co nie było oczywiste od początku. Odstępstwo wyznacza art. 51 ust. 2 i 3 ustawy nr 345/1976, stanowiący podstawę prawną do skorzystania ze środków odwoławczych przeciwko odmiennym orzeczeniom sądowym lub, w przypadku wydania przez sąd najwyższy innego orzeczenia, wniosku o powtórzenie postępowania. W przypadku braku takiej możliwości po wydaniu wyroku NSS realizowanie przez niego kompetencji wynikających z Konstytucji i ustaw do określenia momentu, z jakim zostanie uznany nieobowiązujący niekonstytucyjny przepis prawa, byłoby pozbawione sensu⁷²³.

⁷²³ „Μόνο δε κατ’ εξαίρεση καθίσταται αυτή έναντι πάντων ανίσχυρη από προηγούμενο της δημοσιεύσεως της εν λόγω αποφάσεως χρόνο, εφ’ όσον, μετά από ειδικώς αιτιολογημένη κρίση, ορισθή τούτο με την εν λόγω απόφαση. Η πρόβλεψη δε, σε απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, αναδρομής της έναντι πάντων επελεύσεως του αποτελέσματος του ανισχύρου της κηρυσσομένης ως αντισυνταγματικής διατάξεως νόμου και ο καθορισμός του χρόνου αφ’ ότου αναδρομικά επέρχεται το αποτέλεσμα τούτο, χωρεί εκ μέρους του Δικαστηρίου τούτου μετά από λήψη υπόψη και στάθμιση – εκ παραλλήλου προς τις απαιτήσεις της αποκαταστάσεως της συνταγματικής νομιμότητος στο πεδίο της νομοθετικής ρυθμίσεως και της παροχής αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – της απαιτήσεως δραστηκής προστατευτικής επενεργείας της αρχής της ασφαλείας δικαίου. Και τούτο, προς αποφυγή της σε ευρεία έκταση, που να δημιουργεί μείζον πρόβλημα από απόψεως αριθμητικής εκτάσεως θιγομένων εννόμων σχέσεων, ανατροπής νομικών καταστάσεων, που δημιουργήθηκαν με εύλογη πεποίθηση ως έγκυρες κατ’ εφαρμογή νόμου, μη παρισταμένου προδήλως εξ αρχής, αλλά κριθέντος δικαστικώς εκ των υστέρων ως αντισυνταγματικού. (...) Απόκλιση δε, και κατά τούτο, από την κρίση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, θεμελιώνει, σύμφωνα με τα οριζόμενα στις παρ. 2 και 3 του άρθρου 51 του ν. 345/1976, νόμιμο λόγο για την άσκηση ενδίκων μέσων κατά δικαστικών αποφάσεων που έκριναν διαφόρως, ή, επί διατυπώσεως διαφορετικής κρίσεως εκ μέρους ανωτάτου δικαστηρίου, για την άσκηση αιτήσεως επαναλήψεως της διαδικασίας. Διότι άλλως, αν δηλαδή δεν υπήρχε και κατά τούτο δέσμευση από την απόφαση του Ανωτάτου Ειδικού δικαστηρίου, θα εστερείτο κάθε νοήματος η άσκηση

W odniesieniu do momentu obowiązywania skutków wyroków w przypadku spraw rozstrzyganych na mocy art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji kwestię tę rozstrzygnął ustawodawca grecki. W art. 51 ust. 1 ustawy nr 345/1976 wskazano bowiem, że rozstrzygnięcia w zakresie niezgodności treści ustaw z Konstytucją, jak również interpretacji zawartych w ustawach postanowień – mają zastosowanie do wszystkich, począwszy od ich publicznego ogłoszenia. Ustawa dopuszcza ponadto stwierdzenie nieważności określonego rozwiązania ze skutkiem *ex tunc* w przypadku, gdy decyzję taką podejmie sam Sąd i jest ona stosownie uzasadniona.

W kontekście poczynionych uwag rodzi się pytanie, na ile dopuszczalne jest przyjęcie przez ustawodawcę tożsamyh rozwiązań, które zostały uznane wcześniej za niekonstytucyjne. Wydaje się, że jest to możliwe. Normy prawne nie funkcjonują w próżni, lecz w określonej rzeczywistości społecznej. Normy uznane w danym okresie za niedopuszczalne mogą zostać zaaprobowane później (albo odwrotnie). Tym samym, jak wskazuje również Epaminondas Spiliotopoulos, ustawodawca może uchwalić akt normatywny zawierający rozstrzygnięcia tożsame z tymi, które zostały uznane za niedopuszczalne⁷²⁴. W szczególności trzeba dopuścić taką możliwość w momencie, gdy uchwalenie aktu normatywnego nastąpi po okresie istotnych i dostrzegalnych zmian, np. w sferze finansów publicznych. Należy jednak podkreślić, że w praktyce można wówczas mówić wyłącznie o semantycznej tożsamości tekstu. Przepis taki jest wprawdzie tożsamy co do słów, różni się jednak wynikającą z niego normą – zmienił się bowiem kontekst społeczny, gospodarczy czy prawny.

Problem ten nie ma abstrakcyjnego charakteru i wystąpił już na gruncie orzecznictwa NSS. W wyroku nr 33/1995 NSS zbadał konstytucyjność art. 96 ust. 6 Kodeksu Adwokata⁷²⁵, który przewidywał, że w przypadku podejmowania czynności przed sądami czy organami ścigania adwokat powinien przedłożyć potwierdzenie wpłaty, zaświadczające o uiszczeniu obowiązkowych składek związanych z członkostwem w samorządzie adwokackim. Postępowanie było konsekwencją odmiennych rozstrzygnięć Areopagu i Rady Stanu. Areopag stwierdził, że rozwiązanie to jest zgodne z art. 20 ust. 1 Konstytucji, stanowiącym, iż każdy ma prawo do sądowej ochrony prawnej i dochodzenia przed sądem swoich racji

εκ μέρους του της κατά το Σύνταγμα και το νόμο αρμοδιότητος τούτου προς ορισμό του χρόνου αφ' ότου καθίσταται και ανεφάρμοστη η κηρυσσόμενη ως αντισυνταγματική διάταξη νόμου”, wyrok Rady Stanu, sygn. RS 808/2006.

⁷²⁴ E. Σπηλιωτόπουλος, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, t. 2, Ateny–Pireus–Patras–Saloniki 2010, s. 57.

⁷²⁵ Królewski dekret prawodawczy – Kodeks Prawników nr 3026/1954, Φ.Ε.Κ. Α'/235/08.10.1954 (*Νομοθετικό Διάταγμα Περί του Κώδικος των δικηγόρων*). O uprawnieniach króla w zakresie wydawania dekretów prawodawczych stanowił art. 35 Konstytucji z 1952 r.

w kwestii swych praw i interesów, zgodnie z postanowieniami ustawy. Zdaniem Areopagu jednym z celów przepisu było podniesienie prestiżu zawodu adwokata oraz zapewnienie sprawnego funkcjonowania tego zawodu i sądów, a w konsekwencji również sprawnego efektywnego wymiaru sprawiedliwości⁷²⁶. Do przeciwnych wniosków doszła Rada Stanu, której zdaniem regulacja tego rodzaju narusza art. 20 ust. 1 Konstytucji⁷²⁷. Najwyższy Sąd Specjalny uznał, że art. 96 ust. 6 Kodeksu Adwokata stoi w sprzeczności z art. 20 ust. 1 Konstytucji, ponieważ powoduje negatywne konsekwencje dla osoby reprezentowanej za działania, na które nie ma wpływu i które nie mają związku z funkcjonowaniem sądów i sprawowaniem przez nie wymiaru sprawiedliwości⁷²⁸. W nowej ustawie regulującej usługi adwokackie, a więc ustawie nr 4194/2013⁷²⁹ w brzmieniu nadanym przez ustawę nr 4205/2013⁷³⁰, wprowadzono jednak analogiczne rozwiązania. Ponownie prawną konsekwencją niedopełnienia obowiązku adwokata w zakresie uiszczenia stosownych wpłat jest niedopuszczalność czynności procesowej. Pojawia się wobec tego pytanie, czy kwestia zgodności tych rozwiązań z Konstytucją stanie się ponownie przedmiotem rozważań NSS i czy wobec zmian w systemie prawnym oraz rzeczywistości społeczno-gospodarczej Sąd sformułuje odmienną decyzję⁷³¹.

2. Wpływ wyroków NSS na postępowanie sądowe i administracyjne

Orzeczenia sądowe i akty administracyjne wydane na podstawie przepisów, które NSS pozbawił mocy prawnej, podlegają przewidzianym przez prawo środkom zaskarżenia. Ustawa wskazuje w szczególności, że w przypadku wyroków wydanych przez Radę Stanu, Areopag albo Trybunał Obrachunkowy sprzecznych z wyrokiem NSS dopuszczalne jest złożenie z tego powodu wniosku o powtórzenie postępowania, w ramach którego zostało wydane. Wniosek ten może być złożony przez każdą ze stron postępowania w ciągu 90 dni od publikacji orzeczenia

⁷²⁶ Wyrok Areopagu, sygn. AP 1601/1992.

⁷²⁷ Wyrok Rady Stanu, sygn. RS 756/1990.

⁷²⁸ Wyrok NSS nr 33/1995; zob. również E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 31–34.

⁷²⁹ Ustawa nr 4194/2013 Kodeks Adwokatów, Φ.Ε.Κ. Α'/208/27.09.2013 (*Κώδικας Δικηγόρων*).

⁷³⁰ Ustawa nr 4205/2013 Dozór elektroniczny podejrzanych, skazanych i więźniów korzystających z przepustki i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/242/06.11.2013 (*Ηλεκτρονική επιτήρηση υπόδικων, κατάδικων και κρατούμενων σε άδεια και άλλες διατάξεις*).

⁷³¹ E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 34.

NSS, z zachowaniem wymogów przewidzianych dla postępowania przed danym sądem najwyższym. Co oczywiste, uprawnienie to przysługuje stronie wyłącznie w sytuacji, w której kwestia konstytucyjności prawa nie została uprzednio przekazana przez sąd najwyższy do NSS. W przypadku gdy zagadnienie to zostało przekazane do NSS przez sąd najwyższy, ten ostatni jest związany wyrokiem NSS.

Należy przy tym podkreślić, że postępowanie przed NSS nie jest kolejną formą kontroli instancyjnej orzeczeń. Nawet w sytuacji, gdy NSS orzeka w sprawie sporów wywołanych różnymi orzeczeniami sądów najwyższych, nie dokonuje on ich zmiany. Najwyższy Sąd Specjalny rozstrzyga wyłącznie w przedmiocie występującego zagadnienia konstytucyjnego, natomiast samo rozstrzygnięcie sporu głównego pozostaje w gestii sądu najwyższego, który merytorycznie rozpatruje sprawę. Jak wyjaśnia Areopag, zastosowanie tej szczególnej procedury powtórzenia postępowania następuje wyłącznie w sytuacji, gdy sąd najwyższy w ogóle nie zastosował orzeczenia NSS. Nie jest podstawą do powtórzenia postępowania sytuacja, w której w ocenie strony sąd najwyższy nieprawidłowo zastosował orzeczenie NSS⁷³². Analogiczna procedura ma zastosowanie w stosunku do postępowań sądowych przed pozostałymi greckimi sądami w sprawach, które nie zostały zawieszone do czasu rozstrzygnięcia sprawy przez NSS.

W sytuacji, w której jeden z sądów najwyższych przekazał kwestię zbadania niekonstytucyjności do NSS, nie wydając wcześniej merytorycznego wyroku, podejmuje on postępowanie w sprawie na wniosek stron lub z urzędu i jest on obowiązany orzekać zgodnie z rozstrzygnięciem wydanym przez NSS.

W przypadku gdy NSS zastrzegł, że niekonstytucyjność danej normy została stwierdzona ze skutkiem *ex tunc*, wówczas – na mocy art. 51 ust. 5 ustawy nr 345/1976 – każda ze stron postępowania ma sześć miesięcy na złożenie wniosku o ponowne rozpoznanie sprawy przed wszystkimi sądami. W przypadku ponownego rozpoznawania sprawy sąd jest zobowiązany do niestosowania przepisu uznanego za niekonstytucyjny.

Odmienne reguły odnoszą się do aktów administracyjnych. Te, które zostały wydane na mocy przepisów uznanych za niekonstytucyjne, pozostają w mocy. Przysługują od nich wyłącznie środki odwoławcze na zasadach ogólnych. W przypadku natomiast gdy niekonstytucyjność została stwierdzona ze skutkiem *ex tunc*, zgodnie z art. 51 ust. 6 ustawy nr 345/1976, akty administracyjne powinny zostać uchylone w terminie sześciu miesięcy od publikacji orzeczenia obwieszczającego niekonstytucyjność. Obowiązek ten spoczywa na organach administracji, które je wydały.

⁷³² Wyrok Areopagu, sygn. AP 847/2019. Zob. również powoływane tam orzecznictwo: wyrok Areopagu, sygn. AP 1722/2012, oraz wyrok Rady Stanu, sygn. RS 3473/2011.

Jeśli NSS orzeknie o niekonstytucyjności normy prawnej i pozbawia ją mocy obowiązującej, to przepis, z którego jest ona dekodowana, nie jest uchylany, ale zostaje uznany za nieważny, tj. nie wywołuje dalszych skutków prawnych i przestaje obowiązywać. Orzeczenie NSS nie stwierdza uchYLENIA przepisu (derogacji). Przywoływany art. 100 ust. 4 Konstytucji stanowi bowiem, że konsekwencją niekonstytucyjności prawa nie jest unieważnienie przepisu ustawy, ale jej usunięcie z porządku prawnego. Tym samym, podobnie jak w przypadku amerykańskiego Sądu Najwyższego, norma nie jest derogowana z systemu prawnego, a wyłącznie ze względu na autorytet NSS inne organy sądowe jej nie stosują.

Wyroki NSS stanowią w rzeczywistości quasi-źródło prawa powszechnie obowiązującego, mimo że stanowienie prawa jest zarezerwowane – zgodnie z art. 26 ust. 1 Konstytucji – dla Parlamentu i Prezydenta Republiki⁷³³. W praktyce jednak „negatywne” (dotyczące stwierdzenia niekonstytucyjności) orzecznictwo NSS kształtuje również system prawny. Grecy autorzy trafnie podkreślają, że działalność NSS ma charakter konkurencyjny względem ustawodawcy⁷³⁴. Orzeczenie NSS w dwojaki sposób kształtuje grecki system prawny. Po pierwsze, sądowy „precedens” rozstrzygający o konstytucyjności bądź niekonstytucyjności danych unormowań może zostać zmieniony jedynie poprzez uchwalenie nowej ustawy lub zmianę orzecznictwa samego NSS⁷³⁵. Po drugie, orzeczenie przez NSS o niekonstytucyjności określonych rozwiązań prawnych skutkuje ich niestosowaniem przez greckie sądy. Z tego względu należy jednoznacznie opowiedzieć się za prawotwórczą rolą NSS.

Prawotwórczy charakter orzecznictwa sądowego był przedmiotem krytyki przedstawicieli doktryny⁷³⁶. Niemniej sam ustrojodawca przewidział taką rolę orzeczeń NSS. Z tego względu, zdaniem niektórych autorów, ustrojodawca jakkolwiek nie uznał orzecznictwa sądowego za źródło prawa, to dopuścił wyjątek dla orzecznictwa NSS⁷³⁷.

Stanowisko greckich prawników wpisuje się w teorię normatywizmu Hansa Kelsena, który zwraca uwagę na konstytutywny charakter orzeczeń sądowych⁷³⁸.

⁷³³ J. Kamiński, *Republika Grecka*, [w:] *Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2007, s. 190.

⁷³⁴ E. Σηλιωτόπουλος, *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, t. 1, Ateny 2017, s. 56. Autor ten wskazuje, że działalność jurysprudencji jest stosowaniem prawa, które zakłada także jego interpretację, podczas gdy interpretacja również tworzy prawo.

⁷³⁵ J. Pliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 546.

⁷³⁶ K. Τσάτσος, *Το πρόβλημα των πηγών του δικαίου*, t. 1, Ateny 1941, s. 14.

⁷³⁷ Δ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο*, τ. Α' *Θεωρητικό Θεμέλιο*, Ateny–Komotini 1985, s. 271; Α. Παπαδοπούλου, *Συνταγματικό Δίκαιο Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, Ateny 2015, s. 59.

⁷³⁸ H. Kelsen, *Czysta teoria...*, s. 352–358.

Dzieje się tak, gdy ich orzeczenia są wiążące dla rozstrzygnięcia podobnych spraw, które powstaną w przyszłości. Tworzy się wówczas precedens. Orzeczenie sądowe nabiera charakteru precedensowego albo wtedy, gdy treść ustanowionej przez niego zasady prawa nie jest z góry określona przez inną zasadę ogólną, albo gdy jego treść nie jest jednoznaczna i stwarza różne możliwości interpretacyjne. W pierwszym przypadku sąd tworzy, zdaniem Kelsena, nowe prawo materialne, w drugim zaś – przyjęte przez sąd ujęcie interpretacyjne nabiera charakteru ogólnej zasady prawa. Kelsen stwierdza bowiem: „Sąd, w szczególności ostatniej instancji, może zostać upoważniony do tego, aby swoim rozstrzygnięciem wytworzyć nie tylko normę indywidualną, wiążącą tylko dla danego przypadku, lecz także normy generalne”⁷³⁹. Podsumowuje on swoje rozważania konstatacją, że: „Sądy tworzą prawo, a mianowicie – z reguły – prawo indywidualne. Ale w obrębie pewnego porządku prawnego, który stosowany jest przez organ ustawodawczy, lub zwyczaju jako prawotwórczego stanu faktycznego, czynią to, stosując stworzone już wcześniej przez ustawodawstwo lub zwyczaj prawo generalne. Rozstrzygnięcie sędziowskie jest kontynuacją, nie początkiem procesu tworzenia prawa”⁷⁴⁰.

Działalność NSS ma na celu zapewnienie jedności orzecznictwa poprzez ujednolicenie orzeczeń sądów najwyższych i zagwarantowanie pewności prawa w sprawach zgodności z ustawą zasadniczą⁷⁴¹. W tym sensie Sąd ten uzupełnia system kontroli rozproszonej (a nie znosi go) i jest to podstawowa jego rola. Celem postępowań wymienionych w art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji jest nie tylko jedność orzecznictwa i ochrona zasady pewności prawa, lecz także zapewnienie ochrony prawnej stronie pokrzywdzonej nieprawidłowym zastosowaniem ustawy zasadniczej.

3. Sprawa majątku greckiej rodziny królewskiej

Nie budzi wątpliwości, że orzeczenia dotyczące norm o charakterze generalnym i abstrakcyjnym wydawane przez NSS mają skutek *erga omnes*. Kompetencje wymienione w art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji mogą być wykorzystywane przez NSS wyłącznie do badania norm wynikających z ustaw uchwalonych przez powołany do tego organ, a więc Parlament. Badanie nie obejmuje dekretoów królewskich, orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych.

⁷³⁹ *Ibidem*, s. 368.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, s. 375.

⁷⁴¹ Wyrok NSS nr 9/1997.

W rzeczywistości jednak jedno z orzeczeń NSS stanowiło wyłom od tej zasady⁷⁴², gdyż rozstrzygało konkretny spór między Republiką Grecką a byłym królem, Konstantynem II⁷⁴³. Wyjątek ten zasługuje na odrębne omówienie z dwóch powodów. Po pierwsze, indywidualny charakter badanych norm dostrzegł NSS, wskazując, że jest właściwy do rozstrzygnięcia sporu, nawet jeśli spór między sądami najwyższymi wynikał z normy konkretnej i indywidualnej, gdyż prawo to miało formę prawa powszechnie obowiązującego⁷⁴⁴. W ten sposób NSS rozstrzygnął w praktyce spór między państwem a podmiotem prywatnym, którego sytuację prawną uregulowano w formie ustawy. Mowa w tym przypadku o sprawie zdetronizowanego króla Konstantyna II. Po drugie, rozstrzygnięcie NSS miało istotne znaczenie z punktu widzenia przemian prawnych i politycznych skutkujących ukształtowaniem się w Grecji systemu republikańskiego.

W latach 1967–1974 władzę w Grecji sprawowała junta „czarnych pułkowników”. Nie obaliła ona monarchii i pozostawiła na tronie Konstantyna II, przejmując jednak faktycznie władzę. W grudniu 1967 r. Konstantyn II podjął nieudaną próbę przejęcia władzy przy pomocy 3. Armii. Wobec niepowodzenia kontrprzewrotu Konstantyn II opuścił kraj. Regencję objęli wojskowi⁷⁴⁵. Nową konstytucję proklamowano 15 listopada 1968 r., a następnie zmieniono w 1973 r. Preambuła Konstytucji obowiązującej w okresie od 21 kwietnia 1967 r. do 31 maja 1973 r. określała system rządów w Grecji jako „koronowaną demokrację”⁷⁴⁶. Od 1 czerwca 1973 r. monarchia miała być nie tylko *de facto*, ale również *de iure* zniesiona i zastąpiona przez republikę, na której czele miał stanąć prezydent.

Referendum konstytucyjne przeprowadzono 29 lipca 1973 r. Zapytano Greków, czy opowiadają się za zniesieniem monarchii i ustanowieniem republiki. Głosowanie zostało poprzedzone kampanią junty, mającą na celu zdyskredytowanie poprzedniego ustroju⁷⁴⁷. Niemal 92% głosujących opowiedziało się za zmianą ustroju⁷⁴⁸.

⁷⁴² Wyrok NSS nr 45/1997.

⁷⁴³ Spór Konstantyna II z Republiką Grecką nie zakończył się przed sądami krajowymi, ale znalazł swój finał przed ETPC. Zob. wyrok ETPC z 23 października 2000 r., były Król Grecji i inni v. Grecja (the former King of Greece and Others v. Greece), skarga nr 25701/94.

⁷⁴⁴ E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 59.

⁷⁴⁵ J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia...*, s. 617.

⁷⁴⁶ „Βασιλευόμενη Δημοκρατία”, Preambuła Konstytucji z 1968 r., Φ.Ε.Κ. Α/267/15.11.1968.

⁷⁴⁷ W ramach kampanii referendalnej junta zdecydowała się m.in. na zainstalowanie kilkumetrowego, podświetlanego napisu „Ναι” oznaczającego „Tak” na centralnym wzgórzu Aten Likawitosie, stanowiącym centralny punkt widokowy miasta.

⁷⁴⁸ Preambuła Konstytucji z 1968 r.

W październiku 1973 r. junta, na podstawie art. 134 § 3 Konstytucji z 1973 r.⁷⁴⁹, wydała dekret prawodawczy nr 225/1973⁷⁵⁰, na mocy którego skonfiskowano majątek byłego króla oraz jego rodziny. Mienie zostało przejęte przez państwo greckie. Na poczet odszkodowania za przejęty majątek przewidziano 120 mln drachm, z czego 94 mln drachm miały przypaść byłemu królowi, Konstantynowi II, a reszta – pozostałym członkom rodziny królewskiej. Zgodnie z treścią dekretu środki te miały zostać podjęte przez członków rodziny królewskiej do 31 grudnia 1975 r.

Działania junty mające na celu konfiskatę własności byłego króla nie doprowadziły do wzrostu poparcia dla jej rządów. Przeciwnie, krwawe stłumienie protestu studentów Politechniki Ateńskiej oraz kompromitująca próba opanowania Cypru, zakończona turecką inwazją, doprowadziły do przejęcia władzy przez siły demokratyczne⁷⁵¹. Wojskową dyktaturę zastąpił 24 lipca 1974 r. demokratyczny rząd Konstandinosa Karamanlisa. Ustawą z 1 sierpnia 1974 r. zdecydowano o przywróceniu obowiązywania Konstytucji z 1952 r., z wyjątkiem art. 1, który ustanawiał monarchiczną formę rządów⁷⁵². Na mocy art. 1 i 10 Aktu konstytucyjnego został wydany dekret prawodawczy nr 72/1974⁷⁵³. Dekret nie określał wprost kwestii własności, ograniczając się do stwierdzenia, że majątkiem byłego króla i rodziny królewskiej będzie zarządzał siedmioosobowy komitet rządowy do czasu ostatecznego określenia formy ustroju.

W grudniu 1974 r. przeprowadzono drugie referendum w sprawie przyszłej formy ustroju. Tym razem Grecy nie głosowali za zniesieniem monarchii, lecz za utrzymaniem ustroju republikańskiego⁷⁵⁴. W 1975 r. przyjęto nową Konstytucję, która w art. 1 ust. 1 wskazuje wprost, że ustrojem politycznym Grecji jest republika

⁷⁴⁹ Artykuł 134 ust. 3 zd. 1 Konstytucji z 1973 r.: Ustawa, wydana raz na zawsze, określa, niezależnie od postanowień art. 21 Konstytucji i nienaruszalności własności, majątek nieruchomości i osobisty byłego króla i członków jego rodziny, którzy panowali w Grecji, podlegający wywłaszczeniu.

⁷⁵⁰ Dekret prawodawczy w sprawie uregulowania wywłaszczonego majątku zdeponowanej Rodziny Królewskiej Grecji, Φ.Ε.Κ. Α'/278/05.10.1973 (*Νομοθετικό Διάταγμα περί απαλλοτριώσεως ακινήτου και κινητής περιουσίας του τέως Βασιλέως και μελών της Βασιλικής Οικογενείας*).

⁷⁵¹ J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia...*, s. 619–620.

⁷⁵² Akt konstytucyjny o odwołaniu się do głosowania powszechnego w celu uzupełnienia legitymacji demokratycznej, Φ.Ε.Κ. Α'/282/04.10.1974 (*Συντακτική Πράξη περί προσφυγής εις την λαϊκήν ετυμηγορίαν προς ολοκλήρωση της δημοκρατικής νομιμότητας*).

⁷⁵³ Dekret prawodawczy nr 72/1974 w sprawie administrowania i zarządzania majątkiem rodziny królewskiej, Φ.Ε.Κ. Α'/268/27.09.1974 (*Περί διοικήσεως και διαχειρίσεως της περιουσίας της βασιλικής οικογενείας*).

⁷⁵⁴ J. Bonarek, T. Czekalski, S. Sprawski, S. Turlej, *Historia...*, s. 630.

parlamentarna⁷⁵⁵. W tym czasie majątek byłego króla był administrowany przez państwo. W okresie od 1973 do 1992 r. przedstawiciele władzy oraz króla negocjowali warunki porozumienia dotyczące przejętego majątku, odszkodowania oraz kwestii podatkowych.

W 1992 r. doszło do porozumienia między byłym królem a państwem greckim, w którym władzę sprawowała konserwatywna partia Nowa Demokracja. W ramach ugody postanowiono m.in., że były król sprzeda na rzecz państwa greckiego 200 030 m² kompleksu leśno-pałacowego w Tatoi za kwotę 460 mln drachm. Tatoi było letnią rezydencją greckiej rodziny królewskiej, a także jej nekropolią⁷⁵⁶. Były król, rodzina królewska i państwo greckie zrzekły się wszelkich roszczeń w związku z prowadzonymi postępowaniami sądowymi dotyczącymi zobowiązań podatkowych rodziny królewskiej. Ustalono także, że były król oraz rodzina królewska mają zapłacić kwotę 817 677 937 drachm tytułem należnych zobowiązań podatkowych, a kwota ta zostanie potrącona z kwot należnych królowi. Stroną negocjacji był zdetronizowany król, który występował w negocjacjach jako właściciel majątku.

Umowa została podpisana w formie aktu notarialnego nr 10573/1992 w dniu 3 czerwca 1992 r. i następnie włączona do greckiego porządku prawnego na mocy ustawy nr 2086/1992 o ratyfikacji umowy między Państwem Greckim a byłym królem Konstantynem⁷⁵⁷. Ustawa została przyjęta pod nazwą: „Ratyfikacja umowy między Państwem Greckim a byłym królem Konstantynem, sporządzonej umową nr 10573/1992 zawartą przed ateńskim notariuszem Stiliani Chandziara-Leli”. Ustawa składała się wyłącznie z dwóch artykułów. Pierwszy z nich zawierał treść umowy. Drugi mówił o momencie wejścia w życie postanowień umowy. Warunki zawartej umowy były korzystne dla króla. Milczenie w przedmiocie budynków wchodzących w skład kompleksu pałacowego w Tatoi czy Mon Repos na Korfu oraz ruchomości zostało zinterpretowane jako potwierdzenie królewskiej własności. Umowa weszła częściowo w życie i pozwoliła na zachowanie własności przez byłego króla. Wątpliwości dotyczące majątku królewskiego były interpretowane na jego korzyść. Korzystną wykładnię przepisów ustawy nr 2086/1992 przedstawił np. Wydział Studiów Naukowych – wyspecjalizowana komórka Kancelarii

⁷⁵⁵ Artykuł 1 ust. 1 Konstytucji stanowi, że ustroj polityczny Grecji jest ustrojem republiki parlamentarnej.

⁷⁵⁶ Spoczywa tu również były król Hellenów, Konstantyn II.

⁷⁵⁷ Ustawa nr 2086/1992 Ratyfikacja umowy między Państwem Greckim a byłym królem Konstantynem zawartej przed ateńskim notariuszem Stiliani Chandziara-Leli sporządzonej aktem notarialnym nr 10573/1992, Φ.Ε.Κ. Α'/172/22.10.1992 (*Κύρωση της μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και του τέως Βασιλέως Κωνσταντίνου σύμβασης, που καταρτίσθηκε με την υπ' αριθμ. 10573/1992 πράξη της συμβ/φου Αθηνών Στυλιανής Χαντζιάρα-Λέλη*).

Parlamentu. W raporcie stwierdzał on m.in., że przyjęcie dekretu prawodawczego nr 72/1974 uchylało w sposób dorozumiany dekret prawodawczy nr 225/1973. Oznaczało to, w ocenie autorów raportu, że majątek byłego króla został wówczas *de facto* zreprivatyzowany.

Na skutek wyborów, które odbyły się na jesieni 1993 r., władzę objęła lewicowa partia PASOK. Jej lider polityczny, Jorgos Papandreu, zapowiedział podjęcie kroków prawnych, które na nowo miały uregulować kwestie związane z majątkiem byłego króla Konstantyna II. Dnia 16 kwietnia 1994 r. uchwalono ustawę nr 2215/1994 o rozstrzygnięciu kwestii wywłaszczonego majątku zdetronizowanej rodziny królewskiej Grecji⁷⁵⁸. Ustawa wprost odwoływała się do osoby Konstantyna II oraz rodziny królewskiej. Jak stanowił art. 2 ust. 1 tej ustawy, majątek nieruchomy i ruchomy zdetronizowanego króla Konstantyna Glyksburga i członków byłej rodziny królewskiej staje się własnością państwa greckiego oraz wchodzi w jego posiadanie i używanie.

Ustawa ta przewidywała w pierwszej kolejności uchylenie ustawy nr 2086/1992 o ratyfikacji umowy między Państwem Greckim a byłym królem Konstantynem oraz aktu notarialnego nr 10573/1992 z 3 czerwca 1992 r. Uznano, że wszelkie czynności dokonane na jej podstawie były nieważne i nie wywoływały skutków prawnych. Ustawodawca stwierdził, że przepisy dekretu prawodawczego nr 225/1973, uchwalonego jeszcze w czasach junty „czarnych pułkowników”, pozostają w mocy, a państwo jest jedynym właścicielem ruchomości i nieruchomości wchodzących w skład majątku byłej rodziny królewskiej. Jeden z wymienionych kompleksów pałacowych, Mon Repos, stał się własnością Gminy Korfu. Wszelkie umowy dotyczące jakiegokolwiek własności rodziny królewskiej, z wyjątkiem umów dzierżawy, miały być uznane za nieważne. Ustawa uzależniała również dalsze posiadanie obywatelstwa przez byłego króla oraz członków rodziny królewskiej od złożenia oświadczenia o zrzeczeniu się wszelkich roszczeń związanych z zajmowaniem w przeszłości jakiegokolwiek urzędu lub posiadaniem jakiegokolwiek tytułu urzędowego. Ustawa zobowiązywała byłego króla i członków rodziny królewskiej do złożenia oświadczenia, że bez zastrzeżeń respektują postanowienia Konstytucji z 1975 r. oraz przyjętą w niej formę rządów. Ustawodawca nie przewidział żadnej formy odszkodowania za przejęte składniki majątku.

Niekorzystne z punktu widzenia rodziny królewskiej rozwiązania zawarte w ustawie stanowiły przedmiot wielu postępowań sądowych. Na gruncie prawa krajowego ostateczne rozstrzygnięcie w tej kwestii zapadło w postępowaniu przed

⁷⁵⁸ Ustawa nr 2215/1994 Regulacja kwestii wywłaszczonego majątku zdetronizowanej rodziny królewskiej Grecji, Φ.Ε.Κ. Α/77/11.05.1994 (*Ρύθμιση θεμάτων της απαλλοτριωμένης περιουσίας της έκπτωτης βασιλικής οικογένειας της Ελλάδας*).

NSS. Przedmiotem kontroli Sądu była zgodność art. 1 i 2 ustawy nr 2215/1994 z art. 17 Konstytucji, gwarantującym ochronę własności przez państwo. Z perspektywy konstytucyjnych wzorców kontroli największe znaczenie miały ustępy 1, 2 i 4 przywoływanego przepisu⁷⁵⁹. Postępowanie przed NSS było zaś następstwem rozbieżnych wyroków zapadających przed Radą Stanu i Areopagiem. Areopag w wyroku o sygn. AP 1/1996 uznał, że przepisy ustawy nr 2215/1994 naruszają normy konstytucyjne. Do odmiennych wniosków doszła Rada Stanu w wyrokach o sygn. 4575/1996–4578/1996, wskazując na bezzasadność roszczeń byłego króla.

⁷⁵⁹ Artykuł 17 Konstytucji: 1. Własność znajduje się pod ochroną państwa. Korzystanie z prawa własności nie może być sprzeczne z interesem publicznym. 2. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w należycie uzasadnionym interesie publicznym, w przypadkach określonych w ustawie oraz zgodnie z procedurą w niej określoną, i zawsze za uprzednim pełnym odszkodowaniem, odpowiadającym wartości zajętej własności w chwili rozprawy sądowej, na której rozpatrywana jest sprawa wstępnego określenia wysokości odszkodowania. W razie żądania natychmiastowego określenia ostatecznej wysokości odszkodowania, brana jest pod uwagę wartość własności w chwili rozprawy, na której sąd rozpatruje to żądanie. Jeżeli rozprawa mająca określić ostateczną wysokość odszkodowania odbywa się ponad rok po rozprawie w sprawie wstępnego określenia wysokości odszkodowania, dla określenia wysokości odszkodowania brana jest pod uwagę wartość w chwili rozprawy w sprawie ostatecznego określenia wysokości odszkodowania. Postanowienie sądu powinno wskazywać źródła pokrycia odszkodowania. Jeżeli osoba, której przysługuje odszkodowanie, wyrazi na to zgodę, odszkodowanie może również być wypłacone w naturze, zwłaszcza w postaci przyznania własności innego dobra nieruchomego lub praw do innej nieruchomości. (...) 4. Odszkodowanie określane jest przez właściwy organ sądowy. Może ono zostać także wstępnie określone przez sąd po wysłuchaniu lub wezwaniu osób uprawnionych, które sąd może zobowiązać w celu odbioru odszkodowania do złożenia kaucji w odpowiedniej wysokości, na zasadach określonych w ustawie. Ustawa może przewidywać ustanowienie stałego organu sądowego, czyniąc odstępstwo od postanowień art. 94, dla wszystkich sporów i spraw związanych z wywłaszczeniem oraz ustalić priorytet w przeprowadzaniu odnośnych procesów sądowych. Ta sama ustawa może określić tryb prowadzenia spraw w toku. Do momentu wypłacenia określonego ostatecznie lub wstępnie odszkodowania, wszelkie prawa właściciela pozostają nienaruszalne, a zajęcie własności jest niedopuszczalne. W przypadku wykonywania robót o ogólnym znaczeniu dla gospodarki państwa dopuszcza się, na mocy odrębnego postanowienia organu sądowego właściwego w przedmiocie określania wstępnie lub w ostateczny sposób wysokości odszkodowania, wykonywanie robót przed określeniem wysokości i wypłaceniem odszkodowania pod warunkiem, że wypłacona zostanie rozsądna część odszkodowania i że osoba, której przysługuje odszkodowanie, otrzyma pełną gwarancję, na zasadach określonych w ustawie. W tych przypadkach stosuje się odpowiednio zdanie drugie ust. 1. Odszkodowanie jest obowiązkowo wypłacane najpóźniej w terminie półtora roku od ogłoszenia orzeczenia sądu w sprawie wstępnego określenia wysokości odszkodowania lub, w razie żądania ostatecznego określenia wysokości odszkodowania, od ogłoszenia odnośnego orzeczenia sądu, a jeżeli to nie nastąpi, wywłaszczenie staje się nieważne z mocy prawa. Odszkodowanie jako takie nie podlega żadnemu opodatkowaniu, opłatom ani potrąceniom.

Najwyższy Sąd Specjalny dopuścił byłego króla Konstantyna II do postępowania, chociaż ten nie złożył wymaganych prawem oświadczeń. Argumentem uzasadniającym dopuszczenie Konstantyna II do postępowania był art. 20 ust. 1 Konstytucji, zgodnie z którym każdy ma prawo do sądowej ochrony prawnej i przedstawienia przed sądem swoich racji w kwestii swych praw i interesów na zasadach określonych w ustawie. Sąd uznał, że nie jest przeszkodą dla rozpoznania sprawy sytuacja, w której strona procesu – w tym przypadku były król – nie dysponuje nazwiskiem, ponieważ z treści przedłożonych dokumentów jednoznacznie wynika, kto jest stroną procesu. Tym samym skoro z treści przedłożonych dokumentów wynika jednoznacznie tożsamość osoby poszukującej ochrony przed sądem, to osoba ta korzysta z ochrony przewidzianej w art. 20 ust. 1 Konstytucji.

Najwyższy Sąd Specjalny orzekł, że przepisy ustawy nr 2215/1994 nie naruszają norm konstytucyjnych. W obszernym uzasadnieniu zauważył, że kwestia istnienia majątku królewskiego jest ściśle powiązana z obowiązywaniem określonej formy rządów. Sąd stwierdził, że: „kwestia własności królewskiej od początku była kwestią polityczną”⁷⁶⁰. Wskazał również, że za panowania rodziny królewskiej majątek należący do króla i jego rodziny był traktowany jako szczególna kategoria majątku. Tym samym istnienie odrębnego od państwowego majątku królewskiego jest nierozzerwalnie związane z funkcjonowaniem ustroju monarchicznego. W ocenie Sądu referendum konstytucyjne w przedmiocie zniesienia monarchii powoduje nieodwołalne przekazanie tego majątku państwu. Sąd skonstatował:

Przeprowadzone referendum było przeciwko monarchii i za Prezydencką Republiką Parlamentarną. Forma rządu została uroczyście określona w art. 1 Konstytucji. Ludu nie zapytano o losy dóbr królewskich ani też nie zdecydował on o ich losach, gdyż kwestia ta nie musi być podniesiona w referendum. Była to kwestia, która miała być regulowana przez Konstytucję i prawo (ludu nie pytano o każdy z przepisów konstytucyjnych). Ludzi pytano tylko o formę rządu, a ten wypowiedział się (...). Gdy zatem Konstytucja w art. 1 określa formę, w drodze historycznej wykładni i w kontekście opisanej wyżej sytuacji polityczno-konstytucyjnej zgodnie z postanowieniami Ustawy Konstytucyjnej z 1 sierpnia 1974 r. i dekretu nr 72/1974, wydanego na podstawie art. 10 tegoż aktu, rozstrzyga również kwestię własności królewskiej. Innymi słowy, po referendum nieodwołalne jest przekazanie tego majątku państwu, a jego legalny zwrot na rzecz byłego króla nie jest już zgodny z Konstytucją⁷⁶¹.

⁷⁶⁰ „εξαρχής, το ζήτημα της βασιλικής περιουσίας, ζήτημα πολιτικό”, wyrok NSS nr 45/1997.

⁷⁶¹ „Το δημοψήφισμα έγινε και απέβη κατά της βασιλείας και υπέρ της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Η μορφή του πολιτεύματος καθορίστηκε πανηγυρικά από το άρθρο 1 του Συντάγματος. Ο λαός δεν ρωτήθηκε μεν, ούτε αποφάνθηκε, για την τύχη της βασιλικής περιουσίας, το ζήτημα όμως αυτό δεν ήταν αναγκαίο να τεθεί διά του δημοψηφίσματος. Ήταν ζήτημα που θα ρυθμιζόταν από το Σύνταγμα και το νόμο (Ο λαός δεν

Wyrok nie zapadł jednogłośnie. Mniejszość argumentowała w szczególności, że pozostawienie rodziny królewskiej bez odszkodowania stoi w sprzeczności z rozwiązaniami przyjętymi przez współczesne państwa:

(...) wniosek złożony przez mniejszość opiera się ponadto na następujących przesłankach. Kwestia ważności aktów państwowych, ustawodawczych lub administracyjnych, które wywłaszczają własność bez zapłaty lub odszkodowania, została rozstrzygnięta w wielu krajach. Orzecznictwo, odzwierciedlone w głównych współczesnych opracowaniach państwa, uznaje takie czyny za nieważne jako sprzeczne z międzynarodowym porządkiem publicznym i podstawowymi zasadami prawa, zwłaszcza gdy wywłaszczenie następuje z powodów politycznych, religijnych lub rasowych⁷⁶².

Najwyższy Sąd Specjalny uznał jednak, że wzorcem kontroli konstytucyjności w ramach postępowania mogą być wyłącznie krajowe przepisy konstytucyjne, a nie normy prawa międzynarodowego.

Członkowie greckiej rodziny królewskiej, łącznie dziewięć osób, wystąpili o ochronę przed ETPC. Postępowanie zostało zainicjowane skargą nr 25701/94 wniesioną 21 października 1994 r. Były król upatrywał naruszenia swoich praw w przyjęciu ustawy nr 2215/1994. Dnia 21 kwietnia 1998 r. Komisja uznała częściową dopuszczalność skargi w zakresie, w jakim dotyczy byłego króla Konstantyna, jego siostry, księżniczki Ireny oraz ciotki, Ekaterini, wskazując naruszenie art. 1 Protokołu nr 1 do EKPC⁷⁶³. Dnia 6 grudnia 1999 r. panel ETPC zdecydował, że sprawa powinna być rozstrzygnięta przez Wielką Izbę.

ρωτήθηκε για κάθε μία από τις συνταγματικές ρυθμίσεις). Ο λαός ρωτήθηκε μόνο για τη μορφή του Πολιτεύματος (...). Όταν, λοιπόν, το Σύνταγμα, με το άρθρο 1, ορίζει τη μορφή του πολιτεύματος, με την ίδια αυτή διάταξη, ερμηνευόμενη ιστορικά, στο πλαίσιο της πολιτικής και συνταγματικής συγκυρίας που περιγράφηκε πιο πάνω και υπό την οποία ψηφίστηκε, κατ' ακολουθίαν των ρυθμίσεων της πρώτης Συντακτικής Πράξης και του ν.δ. 72/1974 που εκδόθηκε βάσει του άρθρου 10 αυτής, επιλύει και το ζήτημα της βασιλικής περιουσίας. Καθιστά δηλαδή, αμετάκλητη, κατ' ακολουθίαν του Δημοψηφίσματος, την περιέλευση της περιουσίας αυτής στο Δημόσιο, έτσι ώστε η διά νόμου απόδοσή της στον τέως βασιλιά να μη συνάδει πλέον στο Σύνταγμα", wyrok NSS nr 45/1997.

⁷⁶² „το άνω πόρισμα της μειοψηφίας στηρίζεται επί πλέον στα εξής: Το ζήτημα του κύρους κρατικών πράξεων, νομοθετικών ή διοικητικών, οι οποίες απαλλοτριώνουν περιουσία χωρίς καταβολή ή θέσπιση υποχρέωσης αποζημίωσης, έχει κριθεί σε πολλές χώρες. Η νομολογία, όπως αποτυπώνεται στα κύρια σύγχρονα έργα βασικών χωρών, θεωρεί τις πράξεις αυτές άκυρες ως αντίθετες προς την διεθνή δημόσια τάξη και τις βασικές αρχές του δικαίου, ιδίως όταν η απαλλοτρίωση γίνεται για πολιτικούς, θρησκευτικούς ή φυλετικούς λόγους” – *ibidem*.

⁷⁶³ Artykuł 1 ust. 1 Protokołu nr 1 do EKPC: Każda osoba fizyczna i prawna ma prawo do poszanowania swego mienia. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym i na warunkach przewidzianych przez ustawę oraz zgodnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego. Powyższe postanowienia nie będą jednak w żaden sposób

Rząd podniósł trzy argumenty za uznaniem, że przejęta własność królewska nie stanowiła własności w rozumieniu prawa cywilnego. Po pierwsze, sporne dobra ziemskie nie zostały nabyte przez rodzinę królewską na zasadach ogólnych wynikających z reguł prawa cywilnego. Ograniczone było ich nabycie, gdyż nie miały wobec nich zastosowania m.in. przepisy o zasiedzeniu. Istotna część tych dóbr została przekazana władcom Grecji na znak szacunku dla instytucji monarchii. Po drugie, każdorazowo gdy następowała sukcesja tronu, ogólne zasady prawa spadkowego nie miały zastosowania. Przeciwnie – uchwalano nowe prawo, które pomijało ogólne zasady dziedziczenia. Wreszcie po trzecie, sporne dobra objęte były szczególnym traktowaniem ze strony greckich urzędów podatkowych. Wobec spornych dóbr nie miały zastosowania podatki od spadków i darowizn, a należności podatkowe korzystały z wydłużonych terminów płatności. Tym samym, w ocenie rządu, żaden zwykły obywatel grecki nie mógłby legalnie nabyć, a następnie zbyć tego rodzaju majątku królewskiego, którym dysponował były władca, wobec czego majątek ten nie podlega ochronie.

Argumentacja Republiki Greckiej była zbliżona do uzasadnienia NSS zapadłego w przywoływanej już sprawie nr 45/1997. Pełnomocnicy państwa greckiego podkreślali, że istnieje wyraźne rozróżnienie między własnością publiczną i prywatną monarchów. Majątek publiczny stanowił własność państwa i pozostawał tylko w dyspozycji monarchów, służąc do wykonywania roli głowy państwa. Z tego tytułu dobra te objęte były przywilejami i immunitetami. Dobra królewskie stanowiły natomiast własność monarchy i jego rodziny na ogólnych zasadach przewidzianych w przepisach prawa cywilnego. Tylko te dobra podlegały, w ocenie rządu, ochronie przewidzianej w art. 1 Protokołu nr 1.

Odmienne stanowisko przyjęła rodzina królewska, która wskazała, że sporny majątek zawsze stanowił jej własność w rozumieniu przepisów prawa cywilnego. Grecki system prawny rozróżniał bowiem własność rodziny królewskiej. Skarżący podnosili, że nawet w okresie junty własność prywatna rodziny królewskiej była uznawana przez państwo. W okresie tym bowiem wydano dekret nr 225/1973 o konfiskacie majątku królewskiego – gdyby nie stanowił on własności w rozumieniu prawa cywilnego, wydanie takiego dekretu byłoby bezprzedmiotowe. Państwo nie kwestionowało również statusu własności króla w momencie zawierania aktu notarialnego, a następnie uchwalania ustawy nr 2086/1992. Skarżący podnosili także, że greckie normy prawa cywilnego⁷⁶⁴ ustanawiają zasadę *numerus*

naruszać prawa państwa do stosowania takich ustaw, jakie uzna za konieczne do uregulowania sposobu korzystania z własności zgodnie z interesem powszechnym lub w celu zabezpieczenia uiszczania podatków bądź innych należności lub kar pieniężnych.

⁷⁶⁴ Dekret Prezydencki nr 456/1984 Kodeks cywilny i przepisy wprowadzające, Φ.Ε.Κ. Α'/164/24.10.1984 (Προεδρικό Διάταγμα Αστικός Κώδικας και Εισαγωγικός Νόμος).

clausus katalogu praw rzeczowych, tj. własność, służebności, zastaw i hipotekę⁷⁶⁵. Nie wyróżniają natomiast pośrednich form praw rzeczowych, do których można zakwalifikować rzekomą „własność królewską”.

Europejski Trybunał Praw Człowieka nie podzielił stanowiska reprezentowanego przez rząd grecki. W wyroku z 23 października 2000 r. Wielka Izba ETPC stwierdziła naruszenie art. 1 Protokołu nr 1 do EKPC⁷⁶⁶. Trybunał zauważył, że przepis ten statuuje trzy podstawowe zasady odnoszące się do własności. Po pierwsze, zasadą ogólną jest poszanowanie mienia umożliwiające spokojne korzystanie z niego. Po drugie, pozbawienie mienia jest uzależnione od ściśle określonych warunków. Po trzecie, państwa-strony Konwencji są uprawnione, między innymi, do kontroli, czy korzystanie z własności jest zgodne z interesem ogólnym. Trybunał zauważył również, że druga i trzecia z zasad, które odnoszą się do ograniczeń w korzystaniu z własności, muszą być interpretowane zgodnie z pierwszą z wymienionych reguł.

Trybunał w Strasburgu zauważył, że pojęcie mienia użyte w art. 1 Protokołu nr 1 ma swój autonomiczny charakter i z całokształtu okoliczności sprawy wynika dopiero, czy na gruncie konkretnej sprawy skarżący mają interes w poszukiwaniu ochrony na podstawie tego przepisu. Stwierdził, że część majątku została nabyta przez rodzinę królewską z prywatnych funduszy oraz stanowiła przedmiot rozporządzeń o charakterze cywilnoprawnym. Wielokrotnie państwo greckie dokonywało czynności, które potwierdzały prywatną własność króla, czego dowodem był np. zwrot dóbr ziemskich w Tatoi na rzecz króla po przywróceniu monarchii w 1936 r. Koronnym argumentem skarżących, który podzielił ETPC, było wydanie dekretu nr 225/1973 o konfiskacie majątku królewskiego. Trybunał uznał, że gdyby sporne mienie rzeczywiście należało do państwa, wydawanie takiego aktu prawnego byłoby bezcelowe. Jak wskazuje ETPC wprost w uzasadnieniu:

W konsekwencji, chociaż Trybunał przyznaje, że majątek królewski pod wieloma względami cieszył się szczególnym statusem, fakt, że samo państwo greckie wielokrotnie traktowało go jako własność prywatną i nie przedstawiło ogólnego zbioru zasad regulujących jego status, uniemożliwia Trybunałowi stwierdzenie, że miał on charakter *sui generis* i quasi-publiczny, w związku z czym nigdy nie należał do dawnej rodziny królewskiej⁷⁶⁷.

⁷⁶⁵ Wyrok ETPC z 23 października 2000 r., były Król Grecji i inni v. Grecja (the former King of Greece and Others v. Greece), skarga nr 25701/94, § 48.

⁷⁶⁶ *Ibidem*.

⁷⁶⁷ „In view of the above, the Court cannot but discern a contradiction in the Government's attitude to the relevant properties. Consequently, although the Court accepts that the royal property in many ways enjoyed a special status, the fact that the Greek State itself repeatedly

Tym samym majątek ten korzysta z ochrony przewidzianej przez art. 1 Protokołu 1.

W dalszej części ETPC przystąpił do zbadania, czy przejęcie mienia przez państwo było przewidziane przez prawo, dokonane w publicznym interesie i zgodnie z zasadą proporcjonalności. Trybunał słusznie zauważył, że akty normatywne odnoszące się do statusu majątku rodziny królewskiej, chociaż mające zindywidualizowany charakter, korzystają z przymiotu „ustawy” w rozumieniu art. 1 Protokołu 1 do EKPC. Zauważył również, że NSS w wyroku nr 45/1997 przesądził o konstytucyjności ustawy nr 2215/1994. Ocena konstytucyjności danych rozwiązań prawnych pozostaje w gestii sądów krajowych, w tym przypadku zaś – NSS. Wobec tego ETPC uznał, że przejęcie majątku królewskiego było przewidziane przez prawo.

W odniesieniu do przesłanki interesu publicznego Trybunał zauważył, że władze krajowe ze względu na swoją wiedzę dotyczącą społeczeństwa i jego potrzeb stoją w lepszej pozycji niż międzynarodowy sąd do oceny, czy przejęcie majątku leżało w interesie publicznym. Pojęcie to jest zresztą na tyle szerokie, że wskazywana przez rząd konieczność ochrony siedlisk leśnych i archeologicznych jest wystarczającą podstawą do uznania, że podjęte działania nie mogą zostać uznane za oczywiście nieracjonalne. W tym zakresie Trybunał w sposób ograniczony uwzględnił argumenty skarżących. W szczególności nie wziął pod uwagę zarzutów skarżących, że w momencie gdy sporne mienie stanowiło ich własność, nie podnoszono żadnych skarg co do prawidłowości sprawowanego przez nich zarządu.

W ostatniej części wyroku ETPC odniósł się do zasady proporcjonalności, wskazując, że: „Ingerencja w pokojowe korzystanie z mienia musi zapewnić sprawiedliwą równowagę między wymogami ogólnego interesu społeczności a wymogami ochrony podstawowych praw jednostki”⁷⁶⁸ oraz „musi istnieć rozsądna relacja proporcjonalności między zastosowanymi środkami a celem, który ma zostać osiągnięty za pomocą jakiegokolwiek środka pozbawiającego osobę jej mienia”⁷⁶⁹.

treated it as private property and had not produced a general set of rules governing its status prevents the Court from concluding that it had a *sui generis* and quasi-public character to the effect that it never belonged to the former royal family” – *ibidem*, § 65.

⁷⁶⁸ „An interference with the peaceful enjoyment of possessions must strike a fair balance between the demands of the general interest of the community and the requirements of the protection of the individual’s fundamental rights” – *ibidem*, § 69.

⁷⁶⁹ „there must be a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the aim sought to be realised by any measure depriving a person of his possessions” – *ibidem*.

Samo przejęcie majątku nie determinuje w każdym przypadku bezprawności wywłaszczenia. Istotne jest jednak w tym względzie ustalenie, czy został przewidziany mechanizm wypłaty odszkodowań. W tym zakresie Trybunał nie podzielił argumentacji rządu greckiego. Nie wyjaśnił on bowiem, dlaczego rodzinie królewskiej odmówiono jakiegokolwiek odszkodowania, w tym także za majątek, który nabyła ze środków własnych. Skarżący mogli zaś spodziewać się przynajmniej częściowego odszkodowania od państwa greckiego, skoro nawet w okresie junty zabezpieczono środki na jego poczet. Nie stanowi również formy odszkodowania przewidzianej w ustawie nr 2215/1994 potrącenie wzajemnych roszczeń. Brak jakiegokolwiek odszkodowania stanowi w ocenie Trybunału naruszenie równowagi między ochroną mienia osób prywatnych a wymogami interesu publicznego.

Trybunał w Strasburgu przyznał skarżącym odszkodowanie, jednak znacznie niższe niż wnioskowane. Skarżący żądali bowiem zadośćuczynienia, które będzie odpowiadało rynkowej wartości przejętego majątku. Trybunał, na zasadach słuszności, przyznał skarżącym następujące kwoty: 12 mln euro na rzecz byłego króla, 900 tys. euro na rzecz księżniczki Ireny oraz 300 tys. na rzecz ciotki króla, Ekaterini. Ponadto Trybunał przyznał skarżącym 500 tys. euro tytułem kosztów i wydatków poniesionych przez nich w toku postępowań sądowych dotyczących majątku.

Sprawa majątku greckiej rodziny królewskiej ilustruje znaczenie NSS w procesie przemian ustrojowych. Jest również wyłomem od reguły sprawowania kontroli względem norm abstrakcyjnych i generalnych. Najwyższy Sąd Specjalny rozstrzygnął bowiem konkretny spór między byłym królem a państwem greckim. Kontrolowana materia dotyczyła indywidualnie określonych norm odnoszących się do majątku rodziny królewskiej, o czym przesądza wprost art. 2 ust. 1 ustawy nr 2215/1994. Mimo to NSS uznał swoją kognicję, wskazując, że kluczowa była forma przyjętych rozwiązań, tj. ustawa, a nie jej treść⁷⁷⁰. Chociaż NSS orzekł w tej sprawie bez wskazania skutku *erga omnes* wyroku, stosownie do treści art. 51 ust. 4 ustawy nr 345/1976, skutek ten nie budzi wątpliwości⁷⁷¹. Okoliczność ta nie zmienia charakteru orzeczeń NSS zapadających w przypadku rozbieżności orzeczeń sądów najwyższych. Są one ostateczne, mają moc powszechnie obowiązującą i dochodzą do skutku w ramach abstrakcyjnej kontroli norm prawnych.

⁷⁷⁰ B. Μπουκουβάλα, *Η σύμφωνη...*, s. 53, przypis 107.

⁷⁷¹ *Ibidem*, s. 107, przypis 288.

Podsumowanie i wnioski

Najwyższy Sąd Specjalny jest organem władzy sądowniczej o kluczowych – z punktu widzenia funkcjonowania ustroju demokratycznego – kompetencjach. Analiza aktów normatywnych oraz orzecznictwa sądowego odnoszących się do funkcji ustrojowych, właściwości oraz kompetencji NSS potwierdza tezę, że jest to organ, którego podstawową rolą jest ochrona porządku konstytucyjnego. Jak już wskazano, NSS nie jest bynajmniej jednym z wielu trybunałów konstytucyjnych działających w Europie i tylko w określonych warunkach spełnia funkcje charakterystyczne dla „typowego” sądu konstytucyjnego. Rola, którą grecki ustrojodawca przewidział dla NSS, jest szersza i dotyczy różnych przejawów ochrony ładu konstytucyjnego, a tylko jednym z nich jest kontrola konstytucyjności prawa.

Chociaż organ ten nie wpisuje się w strukturę sądownictwa powszechnego, jego działalność harmonizacyjna ma również istotne znaczenie z perspektywy funkcjonowania całego wymiaru sprawiedliwości. Podstawową rolą tego organu jest rozwiązywanie sporów dotyczących oceny zgodności norm prawnych z Konstytucją, wynikających z rozbieżnych orzeczeń sądów najwyższych różnych jurysdykcji. Jest „sądem sporów” – nawiązując do nazwy jednego z ciał sądowych ustanowionych na mocy art. 85 Konstytucji z 1952 r. i nazwanego Sądem Sporów Kompetencyjnych⁷⁷². Sąd ten zorganizowany jest na szczególnych zasadach, odrębnych od sądownictwa powszechnego w Grecji.

Analiza rozwiązań prawnych dotyczących NSS oraz praktyki jego funkcjonowania wywołuje jednak swego rodzaju dysonans. Jednym z założeń greckiego ustrojodawcy było usunięcie niedogodności związanych z funkcjonowaniem modelu rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa poprzez wprowadzenie elementów kontroli scentralizowanej. Rozwiązaniem tych problemów miał być

⁷⁷² A. Τσιρώνας, *Οι συγκρούσεις...*, s. 243 i n.

NSS. Rodzi się więc pytanie, na ile cel ten został osiągnięty? Liczba zapadających w tym przedmiocie orzeczeń jest niewielka⁷⁷³. Akritas Kaidatzis wylicza, że w latach 1976–2012 NSS wydał tylko 10 wyroków, w których orzekł o niezgodności przepisów z ustawą zasadniczą skutkującą uchyleniem niekonstytucyjnych przepisów⁷⁷⁴. W pierwszej kolejności trzeba zwrócić uwagę, że istnienie organu zbliżonego w swoich kompetencjach do sądów konstytucyjnych nie jest jedynym mechanizmem, który ma zapewnić jednolitość orzecznictwa odnoszącego się do wykładni i stosowania greckiej ustawy zasadniczej. Dwa inne rozwiązania również realizują ten cel. Mowa tu o zaprezentowanym wcześniej „procesie pilotażowym” przed Radą Stanu oraz obowiązkowej procedurze przekazywania sprawy do rozpoznania na posiedzeniu plenarnym, gdy któraś z izb sądów najwyższych uzna określone rozwiązania prawne za niekonstytucyjne zgodnie z art. 100 ust. 5 Konstytucji. Powodują one, że kontrola konstytucyjności przed NSS jest inicjowana relatywnie rzadko.

Niewielka liczba wyroków orzekających niezgodność przepisów ustaw z Konstytucją wydawana przez NSS podyktowana jest faktem, że rolę harmonizacyjną w ramach konkretnych jurysdykcji odgrywają również sądy najwyższe. Nie bez znaczenia pozostaje też restrykcyjne stanowisko NSS co do dopuszczalności sprawowania kontroli konstytucyjności prawa. Nie należy także zapominać, że niewielka liczba wyroków NSS skutkujących derogacją przepisu wpisuje się w zasadę powściągliwości sędziowskiej.

Należy jednak podkreślić, że ograniczony dostęp do NSS skutkuje osłabieniem ochrony praw podstawowych. Problemu tego nie rozwiązuje istnienie Rady Stanu, która nie ma uprawnień do unieważniania przepisów, a jedynie aktów administracyjnych wydawanych na ich podstawie. Bardzo wąsko rozumiane warunki uzasadniające rozstrzygnięcie kwestii konstytucyjności prawa również powodują, że praktyczny dostęp do tego Sądu jest nieznaczny.

Negatywnie na wykonywanie funkcji ustrojowych przez NSS wpływa również fakt, że zarówno sędziowie NSS, jak i personel pomocniczy wykonują swoje zadania obok głównych obowiązków służbowych, a rozstrzygnięcia zapadają po wielu latach⁷⁷⁵. Dla części przedstawicieli doktryny częsta zmiana składu osobowego Sądu stanowi również argument przemawiający za tym, że ustawodawca może uchylać prawo w tożsamym brzmieniu, co prawo uznane za niekonstytucyjne⁷⁷⁶. Krótka, dwuletnia kadencja zarówno sędziów, jak i personelu pomocniczego

⁷⁷³ E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 13.

⁷⁷⁴ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 17, przypis 57.

⁷⁷⁵ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 17.

⁷⁷⁶ E. Spiliotopoulos, *Judicial...*, s. 498.

powoduje, że osoby te nie nabierają wystarczającego doświadczenia w rozstrzyganiu sporów konstytucyjnych. Problem ten sygnalizuje wielu autorów⁷⁷⁷. Nie stanowi rozwiązania problemu przekazanie wyboru członków Sądu w ręce sił politycznych. Naiwnością byłoby twierdzić, że zwiększenie roli tego organu może nastąpić poprzez powiązanie wyboru sędziów z decyzją władzy ustawodawczej i wykonawczej. Wybór sędziów nadal powinien leżeć w kompetencjach władzy sądowniczej, natomiast dla zwiększenia autorytetu i pozycji ustrojowej Sądu niezbędne są zmiany w procesie wyłaniania jego członków. Pozostawienie tak ważnej kwestii, jak wybór sędziów NSS – a więc organu rozstrzygającego spory dotyczące konstytucyjności ustaw, ważności wyborów czy pozbawienia parlamentarzysty mandatu – losowaniu, nie wydaje się najbardziej racjonalne. Okoliczność ta powoduje, że do jednego z najważniejszych organów sądowych w państwie mogą zostać wyłonione osoby, które nie są specjalistami w zakresie sporów z zakresu prawa konstytucyjnego, co nie pozostaje bez znaczenia w kontekście jakości orzecznictwa. Tylko częściowo łagodzi tę okoliczność fakt, że członkowie NSS są wyłaniani spośród sędziów Areopagu i Rady Stanu, jak też wykładowców uniwersyteckich.

Ustanowienie NSS wyposażonego w możliwość unieważniania przepisów prawa potwierdza prawidłowość tezy o uznaniu Grecji za państwo, w którym obowiązuje mieszany model kontroli konstytucyjności prawa⁷⁷⁸. Grecki model kontroli konstytucyjności prawa miał od XIX w. charakter kontroli rozproszonej⁷⁷⁹. Powołanie NSS stanowiło jednak istotny wyłom w dotychczasowych rozwiązaniach⁷⁸⁰. Rzeczywiście organ ten w pewnych szczególnych sytuacjach działa jak sąd konstytucyjny⁷⁸¹. Trzeba jednak wskazać trzy argumenty, które uzasadniają uznanie kontroli konstytucyjności prawa w Grecji za mieszany system kontroli.

Po pierwsze, okoliczności uchwalenia obowiązującej Konstytucji oraz trudne doświadczenia junty „czarnych pułkowników” wskazują, że intencją greckiego ustrojodawcy nie było wprowadzanie sądu konstytucyjnego o choćby zbliżonej pozycji do np. niemieckiego FTK. Powołanie organu o podobnej pozycji ustrojowej stanowiłoby w istocie odejście od modelu rozproszonej kontroli konstytucyjności prawa. Kompetencje NSS w zakresie kontroli konstytucyjności prawa mają uzupełniać niedostatki rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa, a nie ją znosić.

⁷⁷⁷ Zob. np.: E. Spiliotopoulos, *Judicial...*, s. 498; E. Παπαδοπούλου, Μ. Σελβεσάκη, *Το Ανώτατο...*, s. 19 i przywoływaną tam literaturę.

⁷⁷⁸ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 548 i przywoływana tam literatura.

⁷⁷⁹ P. Mikuli, *Rozwój rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa w Europie*, [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, red. M. Granat, Warszawa 2019, s. 68–69.

⁷⁸⁰ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 10.

⁷⁸¹ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 547.

Po drugie, w zakresie kontroli konstytucyjności prawa NSS odgrywa przede wszystkim rolę harmonizacyjną i ma zapewniać jednolitość orzecznictwa sądów najwyższych. Jego podstawową rolę nie jest bycie negatywnym ustawodawcą, gdyż nawet i ta rola jest ograniczona, jeśli weźmiemy pod uwagę niekontrolowanie kwestii proceduralnych w procesie uchwalania prawa. Podstawową rolę NSS jest zapewnienie spójności w orzecznictwie i rozstrzyganie ewentualnych sporów powstałych na gruncie rozbieżności w wyrokach trzech, hierarchicznie sobie równych sądów najwyższych.

Po trzecie, „tradycyjny” podział modeli kontroli konstytucyjności prawa opiera się na rozróżnieniu ze względu na organ upoważniony do sprawowania kontroli⁷⁸². W systemie scentralizowanym jest to jeden organ, w rozproszonym – wiele organów. Innymi słowy, zakwalifikowanie określonego modelu kontroli konstytucyjności prawa opiera się najczęściej na odpowiedzi na pytanie, kto sprawuje kontrolę⁷⁸³. Grecka ustawa zasadnicza ustanawia wprost system rozproszonej kontroli konstytucyjności sprawowany przez wszystkie sądy. Nie można zapomnieć o autorytecie sądów najwyższych (Rady Stanu, Areopagu i Trybunału Obrachunkowego), do których orzeczeń stosują się sądy niższych instancji. Jak już wskazano, kontrola sprawowana przez NSS zachodzi tylko w sytuacji, w której dochodzi do rozbieżności w orzecznictwie sądów najwyższych. Kontrola konstytucyjności dokonywana przez NSS jest więc następstwem sprawowania funkcji orzeczniczej przez sądy najwyższe, które pozostają zarazem głównymi podmiotami odpowiedzialnymi za zapewnienie zgodności norm z ustawą zasadniczą⁷⁸⁴.

⁷⁸² A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 6.

⁷⁸³ *Ibidem*, s. 9.

⁷⁸⁴ Podział modeli kontroli konstytucyjności prawa ze względu na organ sprawujący tę kontrolę nie jest jednak jedynym rozróżnieniem. Odminną kategoryzację przedstawił M. Tushnet, który zaproponował badanie skutków zapadających orzeczeń jako kryterium rozróżnienia poszczególnych modeli kontroli. Dychotomiczny podział zaproponowany przez tego autora uwzględnia skutek zapadających orzeczeń. Mowa w tym przypadku o *strong-form review* i *weak-form review*. W pierwszym przypadku zakwestionowane prawo przestaje być częścią systemu prawnego ze względu na rozstrzygnięcia sądu konstytucyjnego występującego w ramach modelu scentralizowanej kontroli albo na mocy orzeczenia sądu najwyższego stojącego na czele wymiaru sprawiedliwości w przypadku modelu rozproszonego. W odniesieniu natomiast do *weak-form review* orzeczenie sądu, który odmawia zastosowania niekonstytucyjnej normy, nie powoduje jej derogacji, czy to *de iure*, czy *de facto*. Również w tym ujęciu grecki system kontroli konstytucyjności prawa sprawowany w Republice Greckiej jawi się jako model mieszany. Z jednej strony Konstytucja wymusza na mocy art. 93 ust. 4 rozproszoną kontrolę prawa, która przybiera *weak-form review*. Z drugiej strony natomiast ustanowienie NSS wprowadza element kontroli scentralizowanej, charakterystycznej dla kontynentalnej tradycji prawnej. W przypadku gdy NSS orzeka na mocy art. 100 ust. 1 lit. e Konstytucji, skutki jego orzeczeń kwalifikują owe orzeczenia jako przejaw *strong-form review*. Chociaż M. Tushnet

W greckim dyskursie politycznym i prawnym wielokrotnie pojawiała się propozycja utworzenia sądu konstytucyjnego w rozumieniu Kelsenowskim⁷⁸⁵. Spośród najważniejszych inicjatyw z XXI w. można wymienić chociażby propozycję z 2008 r. W związku ze zmianą Konstytucji jednym z zasadniczych tematów dyskusji nad reformą był kształt sądownictwa konstytucyjnego. Propozycja wysunięta przez Konstandinosa Karamanlisa zakładała powstanie Najwyższego Sądu Konstytucyjnego i wprowadzenie skoncentrowanego modelu kontroli konstytucyjności prawa. Argumentem za powstaniem sądu konstytucyjnego było ujednolicenie orzecznictwa i zapewnienie pewności prawa. Zwolennicy rewizji argumentowali, że obowiązujący system kontroli konstytucyjnej nie jest skuteczny, a sądy powszechne są powściągliwe w bezpośrednim stosowaniu norm wyprowadzonych z ustawy zasadniczej. Powoduje to swoisty deficyt praworządności i ochrony praw jednostki. Przeciwnicy proponowanych rozwiązań wskazywali, że to właśnie utworzenie jednego organu sądowego spowoduje deficyt ochrony praw człowieka i obywatela. Skutkiem przyjęcia proponowanych zmian będą dalsze opóźnienia w greckim wymiarze sprawiedliwości⁷⁸⁶. Propozycja ta nie znalazła jednak szerszego politycznego poparcia.

Z inną propozycją wystąpił Aleksis Tsipras w 2016 r. Nie zaproponował on sądu konstytucyjnego na wzór sądów konstytucyjnych charakterystycznych dla państw europejskich, ale szczególnego rodzaju organ doradczy, złożony z sędziów sądów najwyższych, którzy sprawowaliby kontrolę konstytucyjności ustaw *a priori*. Organ ten miał działać na wniosek Prezydenta Republiki, Rady Ministrów lub 120 parlamentarzystów⁷⁸⁷. Raz jeszcze wymaga podkreślenia, że kontrola konstytucyjności prawa w greckim modelu ma charakter następczy. Niektórzy przedstawiciele greckiej doktryny uważają to za istotny mankament przyjętego modelu kontroli. Na przykład, zdaniem Vlachopoulou, istnieją pewne gałęzie prawa – takie jak prawo karne, wyborcze albo podatkowe – które powinny

nie przewidział w swoich pracach istnienia modeli mieszanych, również z perspektywy jego prac grecki system należy uznać właśnie za model mieszany. Zob. M. Tushnet, *Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law*, Princeton, Oxford 2008, *passim*.

⁷⁸⁵ Zob. np.: A. Τσάτσος, *Ίδρυση ελληνικού...*, s. 52–62; X. Ανθόπουλος, *Η προοπτική του Συνταγματικού Δικαστηρίου*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2006, nr 1, s. 11–12; N. Αλιβιζάτος, Π. Βουρλούμης, Γ. Γεραπετρίτης, Γ. Κτιστάκης, Σ. Μάνος, Φ. Σπυρόπουλος, *Ένα καινοτόμο. Σύνταγμα για την Ελλάδα*, Ateny 2016, *passim*; E. Βενιζέλος, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, „Το Σύνταγμα” 2006, nr 1, s. 11–48, <https://www.evenizelos.gr> (dostęp: 20.11.2022 r.); A. Μανιτάκης, *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, Ateny–Saloniki 2008, *passim*.

⁷⁸⁶ M. Lorencka, G. Aravantinou Leonidi, *Syriza in Power (2015–2019): A Review of Selected Aspects*, „Political Preferences” 2019, vol. 24, s. 13.

⁷⁸⁷ *Ibidem*, s. 15.

podlegać kontroli sprawowanej *ex ante* właśnie przez NSS albo powołany do tego sąd⁷⁸⁸. Propozycja ta również nie znalazła szerszego poparcia politycznego.

O zmianach w modelu sprawowania kontroli konstytucyjności prawa wypowiadają się greckie sądy. W protokołach Zgromadzenia Ogólnego Rady Stanu nr 5/2006 oraz 4/2007 Sąd stwierdza, że: „powołanie Trybunału Konstytucyjnego odpowiedzialnego za ostateczną kontrolę konstytucyjności ustaw ograniczy powszechną kontrolę konstytucyjności ustaw, wpłynie na parametry związane z zasadami praworządności i gwarancje skutecznej ochrony praw jednostki oraz będzie najbardziej radykalną zmianą w greckim systemie sądownictwa”⁷⁸⁹.

Chociaż postulaty utworzenia Trybunału Konstytucyjnego i odejścia od modelu rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw pojawiają się w Grecji regularnie od lat 90. XX w., dotychczas nie znalazły one posłuchu. Oznaczałoby to bowiem odejście od dotychczasowego systemu rozproszonej kontroli konstytucyjności norm. W praktyce zmiana ta spowodowałaby również zmiany w całym wymiarze sprawiedliwości i na przykład zmianę statusu prawnego Rady Stanu i całego sądownictwa administracyjnego.

Na uwagę zasługują umiarkowane głosy postulujące zmianę kompetencji NSS, a nie jego likwidację⁷⁹⁰. Michalis Pikramenos wskazuje, po pierwsze, na konieczność zachowania jego dotychczasowych uprawnień oraz umożliwienie sprawowania prewencyjnej kontroli norm prawnych. Kontrola ta powinna obejmować nie tylko materialną zgodność z przepisami Konstytucji, ale również kontrolę sprawowaną pod kątem proceduralnym. Postulat ten tyczy się więc przede wszystkim przyznania NSS możliwości badania prawidłowości procedur parlamentarnych w procesie stanowienia prawa. Po drugie, NSS powinien składać się z jedenastu sędziów, którzy wykonują swoje funkcje w sposób permanentny. Mieliby więc oni sprawować funkcje orzecznicze wyłącznie w ramach tego Sądu, a nie obok pozostałych obowiązków służbowych. Zdaniem wskazanego autora ich kadencja powinna wynosić sześć lat⁷⁹¹, zmianie powinien ulec

⁷⁸⁸ S. Vlachopoulos, *The constitutionality...*, s. 10.

⁷⁸⁹ „η σύσταση Συνταγματικού Δικαστηρίου με αρμοδιότητα τον οριστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, θα περιορίσει τον διάχυτο έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, θα θίξει παραμέτρους συνδεόμενες με τις αρχές του Κράτους Δικαίου και τις εγγυήσεις αποτελεσματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και θα αποτελέσει τη ριζικότερη δυνατή ανατροπή στο Ελληνικό δικαιοδοτικό σύστημα”, protokół Zgromadzenia Ogólnego Rady Stanu nr 5/2006 oraz 4/2007 – cyt. za: H. Σακαγιάννη, *Η προοπτική ίδρυσης...*, s. 63.

⁷⁹⁰ Μ. Πικραμένος, *Το αναθεωρητικό διάβημα στην εποχή της κρίσης – Αναζητώντας τη συνταγματική αλλαγή υπό δυσχερή ιστορική συγκυρία*, s. 10–11, <https://www.constitutionalism.gr/> (dostęp: 18.11.2022 r.).

⁷⁹¹ *Ibidem*. Autor nie wskazuje jednak, jakie racje stoją za przyjęciem sześcioletniej kadencji członków NSS.

również system wyboru sędziów. Dziewięciu sędziów powinno być wybieranych w drodze głosowania przez odpowiednie zgromadzenia ogólne sędziów sądów najwyższych, a dwóch przedstawicieli świata nauki – przez Prezydenta Republiki na podstawie kandydatur zgłoszonych przez wydziały prawa krajowych uczelni⁷⁹². Wydaje się, że realizacja tych postulatów istotnie usprawniłaby wykonywanie funkcji ustrojowych przez NSS. Warto byłoby się również zastanowić nad uzupełnieniem kompetencji NSS o rodzaj *actio popularis* albo skargi konstytucyjnej, co w pełniejszym stopniu pozwalałoby chronić konstytucyjne wolności i prawa. Konstytucja nie przewiduje bowiem takiego mechanizmu⁷⁹³. Orzecznictwo Rady Stanu tylko częściowo łagodzi te niedogodności.

Wśród greckich autorów pojawiają się jednak głosy, że dalsza centralizacja systemu kontroli konstytucyjności prawa nie jest najlepszym rozwiązaniem dla Grecji⁷⁹⁴. Przeciwnie, postulują oni dalszą decentralizację⁷⁹⁵. To właśnie ona ma spowodować skuteczniejszą ochronę jednostki, w szczególności poprzez „odciążenie” sądów najwyższych z odpowiedzialności za bycie sądem „ostatniego słowa”. Akristas Kaidatzis podkreśla, że to właśnie przy wykonywaniu kontroli konstytucyjności skutkującej derogacją lub dalszym niestosowaniem przepisu przez sądy powszechne zauważalna jest największa niechęć do rewizji ustawodawstwa przez greckie sądy⁷⁹⁶.

Jak pokazuje historia Grecji od 1821 r., stabilność systemu prawnego i politycznego jest zjawiskiem kruchym i rzadkim⁷⁹⁷. Okres obowiązywania Konstytucji z 1975 r. świadczy o dużej stabilności tego aktu normatywnego i całego systemu przez nią stworzonego. Działalność Najwyższego Sądu Specjalnego miała niebagatelny wpływ na jego zapewnienie. Przez niemal 50 lat funkcjonowania był on organem, który stabilizował ustrój Grecji. Niezależnie od kierunku przyszłych zmian ustrojowych, w jakim podąży Grecja, Najwyższy Sąd Specjalny zrealizował stawiane przed nim niegdyś cele.

⁷⁹² *Ibidem*.

⁷⁹³ J. Iliopoulos-Strangas, S.I. Koutnatzis, *Greece...*, s. 545–546.

⁷⁹⁴ A. Kaidatzis, *Greece's third way...*, s. 26.

⁷⁹⁵ *Ibidem*.

⁷⁹⁶ *Ibidem*.

⁷⁹⁷ Jak pisze I. Tassopoulos: „These developments took place particularly in light of the prevailing political and social circumstances of normalcy in Greece, after the transition from dictatorship to democracy in 1974. Gradually, it has become clear that the constitutional fundamentals of parliamentary democracy and human rights are no longer at stake” – I. Tassopoulos, *New Trends...*, s. 223.

Wykaz źródeł

Literatura

1. Literatura greckojęzyczna

- Ακριβοπούλου Χ., Ανθοπούλος Χ., *Εισαγωγή στο Διοικητικό Δίκαιο*, Ateny 2015.
- Αλιβιζάτος Ν., *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, τεύχος Α΄, 1821–1941*, Ateny–Komotini 1981.
- Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922–1974*, Ateny 1983.
- Αλιβιζάτος Ν., Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκης Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., *Ένα καινοτόμο. Σύνταγμα για την Ελλάδα*, Ateny 2016.
- Ανθόπουλος Χ., *Η προοπτική του Συνταγματικού Δικαστηρίου*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2006, nr 1.
- Αποφάσεις του Αρείου Πάγου (ποινικαί) του έτους 1864*, Ateny 1867.
- Αρναούτογλου Φ., *Η »πρότυπη« ή »πilotική« δίκη ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Ateny–Saloniki 2012.
- Βασιλόγιαννης Φ., *Σε τί χρησιμεύει ακόμη ο συγκεντρωτικός δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων*, „Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου” 1993, nr 6.
- Βακαλόπουλος Α., *Νέα ελληνική ιστορία: 1204–1985*, Saloniki 2005.
- Βενιζέλος Ε., *Η θέση του ΣτΕ στο σύστημα δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων*, „Δίκαιο και Πολιτική” 1983, nr 6.
- Βενιζέλος Ε., *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, „Το Σύνταγμα” 2006, nr 1, <https://www.evenizelos.gr> (dostęp: 20.11.2022 r.).
- Βενιζέλος Ε., *Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος*; „Το Σύνταγμα” 2019, nr 3.
- Βενιζέλος Ε., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, Ateny–Saloniki 2021.
- Βενιζέλος Ε., *Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας των Νόμων και Ερμηνεία του Συντάγματος*, Ateny–Komotini 2022.
- Βενιζέλος Ε., Χρυσόγονος Κ., *Το πρόβλημα της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα*, Ateny–Komotini 2006.

- Βλαχόπουλος Σ., *Η σημερινή Βουλή και η συνταγματική αναθεώρηση*, „Η Καθημερινή”, <https://www.kathimerini.gr/opinion/996847/i-simerini-voyli-kai-i-syntagmatiki-anatheorisi/> (dostęp: 22.10.2022 r.).
- Βλαχόπουλος Σ., *Το «Σύνταγμα» της δικτατορίας*, <https://www.kathimerini.gr/society/930695/to-syntagma-tis-diktatorias/> (dostęp: 22.10.2022 r.).
- Γέροντας Α., *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων – Νέες νομολογιακές προσεγγίσεις*, „Θεωρία & Πράξη Διοικητικού Δικαίου” 2021, nr 7.
- Γέσιου-Φαλτσή Π., *Η δικονομική έννομη τάξη*, t. 3, Ateny–Komotini 2004.
- Γεωργίου Ζ.Θ., *Εκλογικά συστήματα και νομολογία του ΑΕΔ*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2017, nr 3.
- Γιαννακόπουλος Κ., *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Με αφορμή την απόφαση 8/2007 ΑΕΔ*, Ateny 2009.
- Γιαννακόπουλος Κ., *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, Ateny–Saloniki 2013.
- Γιαννακόπουλος Κ., *Η πρόταση ίδρυσης συνταγματικού δικαστηρίου υπό το πρίσμα της εξέλιξης των σχέσεων μεταξύ εθνικού και ενωσιακού δικαίου*, [w:] *Η πρόκληση της αναθεώρησης του συντάγματος*, red. Χ. Ακριβοπούλου, Ν. Παπαχρήστος, Ateny–Saloniki 2013.
- Γιαννακόπουλος Κ., *Άρθρο 100*, [w:] *Σύνταγμα. Κατ’ άρθρο ερμηνεία*, red. Φ. Σπυρόπουλου, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλου, Γ. Γεραπετρίτη, Ateny–Saloniki 2017.
- Γιαννακόπουλος Κ., *Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής*, <https://www.constitutionalism.gr> (dostęp: 10.11.2022 r.).
- Γκόφα Δ.Χ., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου*, Ateny–Komotini 2008.
- Γώγος Κ., *Άρθρο 87 (Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι)*, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ’ άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023.
- Γώγος Κ., *Άρθρο 88*, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ’ άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023.
- Δαγτόγλου Π., *Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο*, Ateny–Saloniki 2014.
- Δορδανάς Σ., *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941–1944)*, Saloniki 2002.
- Douglas D., *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία 1821–1833*, Ateny 1989.
- Ζαχαρούλα Θ., *Ο έλεγχος της ακυρώσεως της εκλογής και της εκπτώσεως του βουλευτή από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, Ateny 2004.
- Ζυγούρη Ζ., *Τα όρια του οιοιεί δικαιοδοτικού ελέγχου των Τμημάτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου στο στάδιο εξέτασης των διαφορών που προκύπτουν από τον προσυμβατικό έλεγχο από το πρίσμα της απόφασης 505/2021 της Ελάσσονος Ολομέλειας*, <https://www.ethemis.gr/> (dostęp: 10.10.2022 r.).
- Η ετεροδικία των κρατών για εγκλήματα εναντίον της πολιτισμένης ανθρωπότητας που διαπράχθηκαν στο έδαφος του δικαστηρίου που δικάζει, πλειοψηφία μιάς ψήφου του ΑΕΔ 6/2002 με σημ. „Περιοδικό Δίκη” 2002, nr 11, www.kostasbeys.gr (dostęp: 27.08.2022 r.).*
- Ηλιάδου Α., *Άρθρο 101Α*, [w:] *Σύνταγμα. Κατ’ άρθρο ερμηνεία*, red. Φ. Σπυρόπουλου, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλου, Γ. Γεραπετρίτη, Ateny–Saloniki 2021.
- Καϊδατζής Α., *Το Σύνταγμα του 1844*, [w:] *Ιστορία των Ελλήνων*, t. 12, red. Γ. Αναστασιάδης, Saloniki 2006.

- Καϊδατζής Α., *Το Σύνταγμα του 1864*, [w:] *Ιστορία των Ελλήνων*, t. 13, red. Γ. Αναστασιάδη, Saloniki 2006, <https://argolikivivliothiki.gr/2019/08/07/the-constitution-of-1864/> (dostęp: 6.05.2022 r.).
- Καϊδατζής Α., *Προληπτικός έλεγχος των νόμων από το Συμβούλιο της Επικρατείας με πρωτοβουλία της Βουλής. Μια ήπια πρόταση αναθεώρησης*, „Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου” 2013, nr 1, <http://ikee.lib.auth.gr/> (dostęp: 12.09.2022 r.).
- Καϊδατζής Α., *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα, ενόψει της διάκρισης σε συστήματα ισχυρού και ασθενούς τύπου*, „Αρμενόπουλος” 2014, nr 12.
- Καϊδατζής Α., *Η συμβολή των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στην εξέλιξη του δικαστικού ελέγχου των νόμων στην Ελλάδα*, [w:] *Τιμητικός Τόμος για τα 50 χρόνια των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων*, red. Φ. Κατσίγιαννης, Ν. Μαρούλη, Β. Μπουκουβάλα, Μ. Ειρηνάκη, Saloniki 2015.
- Καϊδατζής Α., *Ο Δικαστικός έλεγχος των νόμων στην Ελλάδα (1844–1935)*, Ateny–Saloniki 2016.
- Καϊδατζής Α., Χαρίλαος Χ., *Εξωδικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας του νόμου. Μια συμβολή στη διαλογική πρόσληψη του συντάγματος (Με αφορμή τη διαιτητική απόφαση 15/2011)*, [w:] *Αλικάκος Π. i inni, Επετειακός Τόμος – 30 Χρόνια (1987–2017). Επετειακό τόμο της Εταιρείας Νομικών Βορείου Ελλάδος*, Ateny–Saloniki 2017.
- Καλλιγιά Π., *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου καθ’ α εν Ελλάδι πολιτεύεται*, Ateny 1858.
- Καραμανίδου Α., *Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και η αυτοθέσμιση της επαναστατημένης ελληνικής κοινωνίας – το πρώτο πολιτειακό κείμενο στην Ιστορία για την απαγόρευση της δουλείας*, [w:] *Πρακτικά Συνεδρίου: Ρήγας Φεραίος, Ιωάννης Καποδίστριας, Φρανσίσκο ντε Μιράντα – η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, στο Διαφωτισμό και στη Γνώση*, Saloniki 2013.
- Κασιάτης Γ., *Η Μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Ateny 2005.
- Κατρούγκαλος Γ., *Ο δικαστικός έλεγχος της εφαρμογής των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων*, „Το Σύνταγμα” 1999, nr 2.
- Κιτρομηλίδης Π., *Οι Καταβολές του Ελληνικού Συνταγματισμού (1797–1827)*, [w:] *30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975: τα ελληνικά συντάγματα από το Ρήγα έως σήμερα*, Ateny 2004.
- Κλάφης Α., *Αφοσιωμένος σε μια ιδέα – Ο βασιλιάς Όθων και η Ελλάδα / Im Bann einer Idee – König Otto und Griechenland*, Ateny 2021.
- Κοκκίδου Α., *Οι αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, Ateny–Saloniki 2004.
- Κονταξής Α., *Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Συνδυασμός θεωρίας και πράξης*, t. I, Ateny–Komotini 2006.
- Κουβαράς Η., *Άρθρο 20*, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ’ άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023.
- Κουτνατζής Σ.-Ι., *Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου*, Ateny–Komotini 2021.
- Κρουσταλάκης Ε., *Η Δικαστική εξουσία, η ανεξαρτησία της και η κοινή γνώμη*, „Το Σύνταγμα” 1986, nr 1.
- Κυριακού Δ., *Ερμηνεία του ελληνικού Συντάγματος*, t. II, Ateny 1904–1905.
- Μανιτάκης Α., *Ιστορικά γνωρίσματα και λογικά προαπαιτούμενα του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, „Το Σύνταγμα” 2003, nr 1.
- Μανιτάκης Α., *Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου*, Ateny–Saloniki 2008.

- Μανιτάκης Α., *Οι (αυτο)δεσμεύσεις του δικαστή από τον παρεμπόπτοντα έλεγχο της (αντι)συνταγματικότητας των νόμων*, „Νόμος. Επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών” 2007, nr 9.
- Μανιτάκης Α., *Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, η εναρμονισμένη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος και η τεχνική της αναλογικότητας (με αφορμή το τέλος του »Βασικού Μετόχου«)*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2015, nr 3.
- Μαντζούφας Π., *Τα όρια του δημόσιου λόγου και της ελευθερίας της έκφρασης των δικαστικών λειτουργιών. Ο δημόσιος λόγος των Δικαστικών Ενώσεων*, <https://www.constitutionalism.gr/> (dostęp: 18.07.2024 r.).
- Μαντζούφας Π., *Οι παρατηρήσεις του Διομήδη Κυριακού για το σχέδιο του Συντάγματος του 1864. Το ιστορικό πλαίσιο, η διαδικασία και οι ιδεολογικές τάσεις κατά την ψήφιση του Συντάγματος του 1864*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2015, nr 6.
- Μπάλας Ε., *Ο προληπτικός έλεγχος των δημοσίων δαπανών από το Ελεγκτικό Συνέδριο*, Ateny-Saloniki 2009.
- Μπουκουβάλα Β., *Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων στις περιβαλλοντικές διαφορές στη διοικητική δίκη*, „Θεωρία & Πράξη Διοικητικού Δικαίου” 2020, nr 2.
- Μπουκουβάλα Β., *Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων και ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας*, Saloniki 2012.
- Μπουκουβάλα Β., *Οι έννομες συνέπειες της διάγνωσης της αντισυνταγματικότητας στο συγκεντρωτικό σύστημα ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και το ζήτημα της μετάθεσης του χρόνου έναρξης του ανίσχυρου του αντισυνταγματικού νόμου*, „Δημόσιο Δίκαιο” 2018, nr 3.
- Μπουκουβάλα Β., *Ο αυτεπάγγελτος έλεγχος της ισχύος (συνταγματικότητας), της συμβατότητας με το ενωσιακό και το διεθνές δίκαιο και της ”ορθής” ερμηνείας του νόμου στις διοικητικές διαφορές ουσίας*, <https://www.ddikastes.gr/> (dostęp: 25.10.2022 r.).
- Μπουκουβάλα Β., *Ο δικαστικός έλεγχος της συμβατότητας των νόμων με το διεθνές και ενωσιακό δίκαιο ως μία αυτόνομη μορφή ελέγχου για την άρση της σύγκρουσης των κανόνων δικαίου κατά την εφαρμογή τους*, <https://www.academia.edu/> (dostęp: 6.09.2022 r.).
- Μπουκουβάλα Β., *Ο παρεμπόπτων έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και οι εγγενείς περιορισμοί του: Παρουσίαση της ΟΛΣτΕ 1943/2018*, <https://www.ddikastes.gr/> (dostęp: 10.10.2022 r.).
- Μπουκουβάλα Β., *Γενικές σκέψεις για το ένδικο βοήθημα της αιτήσεως αναίρεσεως μετά τον Ν.3900/2010 και της σχέσης του με το δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, www.constitutionalism.gr (dostęp: 10.09.2022 r.).
- Ορέστη Π., *Η εισαγωγή, η εξέλιξη και η (ιστορική και σημερινή) λειτουργία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, Ateny 2018.
- Παναγοπούλου Μ.Ε., *Οι προϋποθέσεις του παραδεκτού της άρσεως της αμφισβήτησεως για την ουσιαστική συνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεως τυπικού νόμου από το ΑΕΔ*, [w:] *Τιμητικός Τόμος για τα 170 χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Διαφάνεια και ανεξαρτησία κατά τον έλεγχο του δημοσίου χρήματος*, red. Κ. Ρίζος, Ateny-Komotini 2004.
- Παπαδημάτος Ο., *Η εισαγωγή, η εξέλιξη και η (ιστορική και σημερινή) λειτουργία του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων στην Ελλάδα*, Ateny 2018.

- Παπαδοπούλου Ε., Σελβεσάκη Μ., *Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο ως αυθεντικός ερμηνευτής του νόμου και του Συντάγματος*, Saloniki 2015.
- Παπαδοπούλου Α., *Συνταγματικό Δίκαιο Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, Ateny 2015.
- Παραράς Π., *Res Publica I – Κράτος Δικαίου*, Ateny–Komotini 2014.
- Πικραμένος Μ., *Το αναθεωρητικό διάβημα στην εποχή της κρίσης – Αναζητώντας τη συνταγματική αλλαγή υπό δυσχερή ιστορική συγκυρία*, <https://www.constitutionalism.gr/> (dostęp: 18.11.2022 r.).
- Πρακτικά συνεδριάσεων των υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος 1975 κοινοβουλευτικής επιτροπής, Βουλή των Ελλήνων Ε' Αναθεωρητική*, Ateny 1975.
- Πρεβεδούρου Ε.Β., Βλάχου-Βλαχοπούλου Μ.Χ., Άρθρο 100 (Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο), [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023.
- Ράικος Α., *Συνταγματικό Δίκαιο*, t. I, Ateny–Komotini 2002.
- Ράικος Δ., *Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία*, Ateny–Komotini 2008.
- Ράικος Α., *Γενική Πολιτειολογία & Συνταγματικό Δίκαιο II*, Ateny–Komotini 2018.
- Ρεντούλης Π., *Η εξέλιξη του γαλλικού αστικού δικονομικού δικαίου και η αλληλεπίδρασή του με το ελληνικό*, DIKH 2006, <https://www.praxislaw.gr/> (dostęp: 16.04.2022 r.).
- Ρεντούλης Π., *Σύντομη ιστορική επισκόπηση του ελληνικού αστικού δικονομικού δικαίου*, DIKH 2005, <https://www.praxislaw.gr/> (dostęp: 16.04.2022 r.).
- Ρίζος Κ., *Ο έλεγχος των δημοσίων δαπανών και λογαριασμών από το Ελεγκτικό Συνέδριο*, Ateny–Saloniki 2015.
- Σακαγιάννη Η., *Η προοπτική ίδρυσης Συνταγματικού Δικαστηρίου στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης και της εξέλιξης της νομολογίας των ελληνικών δικαστηρίων*, Ateny 2018.
- Σακελλαροπούλου Κ. i inni, *Η Δικαιοσύνη στην Ελλάδα. Προτάσεις για ένα σύγχρονο δικαστικό σύστημα*, Ateny 2019.
- Σακελλαροπούλου Κ., *Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και το άρθρο 100 παρ.5 του συντάγματος, δικονομική οργάνωση ή περιορισμός του διάχυτου ελέγχου*, [w:] *Το Συνταγματικό Δικαστήριο σε ένα σύστημα παρεμπíπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, red. Α. Μανιτάκης, Α. Φωτιάδου, Ateny–Saloniki 2008, <https://nomosphysis.org.gr/> (dostęp: 20.11.2022 r.).
- Σκαλτσούνης Δ., Γράβαρης Ι., Κυριλλόπουλος Δ., *Η Νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί Εκλογικών Διαφορών. Τόμος 1ος, έτη 1978–1999*, Ateny–Komotini 2000.
- Σκαλτσούνης Δ., Γράβαρης Ι., Κυριλλόπουλος Δ., *Η Νομολογία του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου επί Εκλογικών Διαφορών. Τόμος 2ος, έτη 2000–2003*, Ateny–Komotini 2004.
- Σκουρής Β., *Η ανεξαρτησία της Δικαιοσύνης σε κρίση; Χαριστήριο στους Λουκά Θεοχαρόπουλο και Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, t. 1, Saloniki 2009.
- Σπηλιωτόπουλος Ε., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, t. 2, Ateny–Pireus–Patras–Saloniki 2010.
- Σπηλιωτόπουλος Ε., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, t. 1, Ateny 2017.
- Σπυρόπουλος Φ., *Το δικαίωμα αντίστασης κατά το άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος*, Ateny 2022.
- Σωτηρέλης Γ.Χ., Άρθρο 57, [w:] *Σύνταγμα: Ερμηνεία κατ' άρθρο*, red. Σ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Γ. Τασόπουλος, publikacja online 2023.

- Τριανταφυλλίδης Χ., *Δικαστική ανεξαρτησία και αποδοχές των δικαστικών λειτουργών. Μία συγκριτική ανάλυση*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2016, nr 4.
- Τρωιάνος Σ., *Η περιπέτεια τον βυζαντινού δικαίου στην Ελλάδα τον 19ον αιώνα: Η περίπτωση των τάκων*, referat wygłoszony podczas Panhelleńskiej Konferencji Historycznej, Saloniki, 26–28 maja 1995 r., niepubl.
- Τρωιάνος Σ., *Και πάλι οι περιπέτειες του βυζαντινού δικαίου στην Ελλάδα του 19ου αιώνα – Ο χώρος του δημοσίου δικαίου*, „Βυζαντινά” 1998, nr 18.
- Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, τ. Α΄ Θεωρητικό Θεμέλιο, Ateny–Komotini 1985.
- Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Β΄, Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*, Ateny–Komotini 1993.
- Τσάτσος Α., *Ίδρυση ελληνικού συνταγματικού δικαστηρίου: ένα θεσμικό σοκ σε κώμα*, „Επιστημονικό Περιοδικό Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων” 2017, nr 1.
- Τσάτσος Κ., *Το πρόβλημα των πηγών του δικαίου*, t. 1, Ateny 1941.
- Τσιλιώτης Χ., *Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα μέσα από την επιβεβαίωση μίας παγιωμένης νομολογίας – Σχόλιο στην ΟΛΣτΕ 2787/2015*, „Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου” 2015, nr 7.
- Τσιρωνάς Α., *Η οικονομική μεταρρύθμιση του ν. 3900/2010 και ο νέος ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας*, „Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου” 2011, nr 3.
- Τσιρωνάς Α., *Οι συγκρούσεις λειτουργιών και δικαιοδοσιών & Η επίλυσή τους από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο*, Ateny–Saloniki 2015.
- Φιλάρετου Γ., *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, Ateny 1888.
- Χρυσόγονος Κ., Καϊδατζής Α., *Η μάταιη θυσία της Ιφιγένειας. Οριοθέτηση εισαγωγικών σκέψεων για την αντισυνταγματικότητα του ν. 4093/2012 για το Μεσοπρόθεσμο και τα μέτρα εφαρμογής του*, „Νομικό Βήμα” 2012, nr 10.
- Ψύγκας Α., *Ανιχνεύοντας και επαναανοηματοδοτώντας τη »θεωρία των πολιτικών ζητημάτων« στην ελληνική έννομη τάξη. Απόπειρα οριοθέτησης της δικαστικής εξουσίας σε σχέση με τις »πολιτικές« εξουσίες*, „Δικαιώματα του Ανθρώπου” 2010, nr 47.

2. Literatura anglojęzyczna

- Akgündüz A., *Shari'ah Courts and Shari'ah Records: The Application of Islamic Law in the Ottoman State*, „Islamic Law and Society” 2009, vol. 16(2).
- Apellániz F., *Ottoman Legal Attitudes towards Diversity*, [w:] idem, *Breaching the Bronze Wall: Franks at Mamluk and Ottoman Courts and Markets*, Lejda, Boston 2020.
- Aravantinou Leonidi G., Kalyviotou M., Lorencka M., *Political System Changes in Greece after the 2015 General Election*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 6(40).
- Atkinson J., *Athenian Law and the Will of the People in the Fourth Century BC*, „Acta Classica” 2003, vol. 46(1).
- Atkinson J., *The graphē paranomōn in its Athenian context*, „Acta Classica” 2015, vol. 58.
- Avdikos G., *Judicial and Constitutional Review During the Greek Sovereign Debt Crisis: A General Overview*, „European Public Law” 2020, vol. 26(2).
- Bader V., *Parliamentary Supremacy versus Judicial Supremacy. How can adversarial judicial, public, and political dialogue be institutionalised?*, „Utrecht Law Review” 2016, nr 1.

- Blackstone W., *Commentaries on the Laws of England*, Philadelphia 1893.
- Brewer-Carías A.R., *Judicial Review: Comparative Constitutional Law, Essays, Lectures and Courses (1985–2011)*, Caracas 2014.
- Chanos A., *New Constitutionalism and the Principle of Proportionality: The Case of the Greek Constitution*, „Diritto e questioni pubbliche” 2016, nr 2.
- Chechab M., *Philhellenism and Constitutionalism: The First Greek Constitutions*, [w:] *Concepts and Functions of Philhellenism Aspects of a Transcultural Movement*, red. M. Vöhler, S. Alekou, M. Pechlivanos, Berlin, Boston 2021.
- Comella V.F., *Constitutional Courts and Democratic Values: A European Perspective*, Yale 2009.
- Diogos K., *The Greek Vision of America during the Greek War of Independence (1821–1830)*, „European Journal of American Studies” 2022, nr 1.
- Distomo Massacre Case (Federal Supreme Court (BHG)) (Case No. III ZR 245/98) [GERMANY]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007.
- Dmitriev S., *Athenian Atimia and Legislation against Tyranny and Subversion*, „The Classical Quarterly” 2015, nr 1.
- Fatouros A.A., *International Law in the New Greek Constitution*, „Articles by Maurer Faculty” 1976, nr 70.
- Gavouneli M., *Germany v Margellos and 18 other natural and legal persons (intervening), Petition for Cassation, Case No 6/2002, (2003) 1 AED 11, (2003) 56 RHDI 199, ILDC 87 (GR 2002), 17th September 2002, Greece; Special Supreme Court*, [w:] *Oxford Reports on International Law*, Oxford 2003.
- Gordon T., *History of the Greek Revolution*, Edinburgh, London 1844.
- Gortych-Michalak K., *In Search of Equivalents in Legal Translation: A Parametric Approach to the Comparison of Legal Terminology in Polish and Greek*, Poznań 2017.
- Greenidge A.H.J., *A Handbook of Greek Constitutional History*, New York 1896.
- Grünbart M., *Securing and Preserving Written Documents in Byzantium*, [w:] *Manuscripts and Archives*, red. A. Bausi, C. Brockmann, M. Friedrich, S. Kienitz, Berlin–Boston 2018.
- Hamilton A., *Federalist 78*, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed78.asp (dostęp: 28.12.2022 r.).
- Hansen M.H., *The Tradition of Ancient Greek Democracy and its Importance for Modern Democracy*, Copenhagen 2005.
- Harris E.M., *The Rule of Law in Action in Democratic Athens*, Oxford 2014.
- Hearings, Reports and Prints of the House Committee on Foreign Affairs*, Washington 1971.
- Iliopoulos-Strangas J., Koutnatzis S.I., *Greece*, [w:] *Constitutional Courts as Positive Legislators*, red. A.R. Brewer-Carías, Cambridge 2011.
- Immunities in the Age of Global Constitutionalism*, red. A. Peteres, E. Lagrange, S. Oeter, C. Tomushat, Brill, 2014.
- International Principles on the Independence and Accountability of Judges, Lawyers and Prosecutors*, Practitioners Guide No. 1, Geneva 2007.
- Ioannis E., *A Founder on Founding: Jefferson’s Advice to Koraes*, „The Historical Review” 2004, nr 1.
- Kaidatzis A., *Greece’s third way in Prof. Tushnet’s distinction between strong-form and weak-form judicial review, and what we may learn from it*, „Ius Politicum” 2014, nr 13.

- Kalogeropoulou and others v. Greece and Germany (ECHR, First Section) (Application No. 59021/00) [European Court of Human Rights]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007.
- Kaltchas N., *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*, New York 1965.
- Karayiannis A.D., Ithakissios D., *Hellenic Nomarchy: a Discourse on Freedom An Early 19th Century Greek Humanist Treatise*, „Storia del Pensiero Economico” 1999, nr 38.
- Law and Society in Byzantium, Ninth-Twelfth Centuries*, red. A.E. Laiou, D. Simon, Washington 1994.
- Lorencka M., Aravantinou Leonidi G., *Syriza in Power (2015–2019): A Review of Selected Aspects*, „Political Preferences” 2019, vol. 24.
- Loules D., *The French Revolution and Its Influence Upon Greece*, „Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya” 1991, nr 15–16.
- Madsen M.R., *Resistance to the European Court of Human Rights: The Institutional and Sociological Consequences of Principled Resistance*, [w:] *Principled Resistance to ECtHR Judgments – A New Paradigm?*, red. M. Breuer, Berlin 2019.
- Margellos and others v. Federal Republic of Germany (Special Supreme Court, Anotato Eidiko Dikastirio) (Case No. 6/2002) [GREECE]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007.
- Marketou A., *Local Meanings of Proportionality*, Cambridge 2021.
- Mousourakis G., *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer, 2015.
- Murray J., *The Provisional Constitution of Greece*, Translated from the Second Edition of Corinth, Accompanied by the Original Greek: Preceded by a Letter to the Senate of the Grecian Confederation, and by a General View of the Origin and Progress of the Revolution, by a Grecian Eye-witness; and Followed by Official Documents, London 1832.
- O’Shea J., Webber D., *The Greek Code of Civil Procedure*, Lex Graeca Press, 2024.
- Paschalis K., *Adamantios Korais and the dilemmas of liberal nationalism*, [w:] *Adamantios Korais and the European Enlightenment. Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, red. K. Paschalis, Oxford 2010.
- Prefecture of Voiotia v. Federal Republic of Germany (Distomo Massacre Case) (Court of Cassation – Areios Pagos) (Case No. 11/2000) [GREECE]*, [w:] *International Law Reports*, t. 129, red. E. Lauterpacht, C.J. Greenwood, A.G. Oppenheimer, K. Lee, Cambridge 2007.
- Rhigas Velestinlis. Revolutionary Scripts*, tłum. V.K. Zervoulakos, red. D. Karaberopoulos, Ateny 2008.
- Robinson E.W., *Democracy beyond Athens. Popular Government in the Greek Classical Age*, Cambridge 2011.
- Spiliotopoulos E., *Judicial Review of legislative Acts in Greece*, „Temple. Law Quarterly” 1983, vol. 56.
- Spyropoulos P., Fortsakis T., *Constitutional Law in Greece*, Alphen aan den Rijn 2017.
- Stolte B., *The Law of the New Rome: Byzantine Law*, [w:] *The Cambridge Companion to Roman Law*, red. D. Johnstone, Cambridge 2015.
- Tassopoulos I., *New Trends in Greek Contemporary Constitutional Theory: A Comment on the Interplay Between Reason and Will*, „Duke Journal of Comparative & International Law” 1999, vol. 10.

- Tassopoulos I., *On the Jacobin Dimension of Greek Constitutional Tradition*, [w:] *The Greek Crisis and European Modernity*, red. A. Triandafyllidou, R. Gropas, H. Kouki, London 2013.
- Terlexis P., *The Military and the Greek Constitution: A Comparison between the New and the Old Document*, „The Western Political Quarterly” 1971, vol. 24(3).
- Tushnet M., *Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law*, Princeton, Oxford 2008.
- Tzemos V.G., Pravita M.A., Makrydemetres A., *Aspects of Judicial Activism in Greek Political and Administrative Culture*, „Ius Publicum Network Review” 2015, nr 1.
- Venizelos E., *Pandemic, Fundamental Rights and Democracy – The Greek Example*, <https://www.democratic-decay.org/research> (dostęp: 12.11.2022 r.).
- Vlachopoulos S., *The constitutionality control in the Greek legal order – A European country which follows the American system!* –, „Rechtspolitisches Forum Legal Policy Forum” 2019, t. 77.
- Wolff H.J., *Commentary: Greek Legal History – Its Functions and Potentialities*, „Washington University Law Quarterly” 1975, nr 2.
- Yessiou-Faltsi P., *Judicial Review of Unconstitutional Legislation in Greece*, [w:] *Festschrift für Hideo Nakamura zum 70. Geburtstag am 2. März 1996*, red. A. Heldrich, T. Uchida, Tokio 1996.
- Yessiou-Faltsi P., *Civil Procedure in Greece*, Alphen aan den Rijn 2019.

3. Literatura polskojęzyczna

- Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, *Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego dostępu do wymiaru sprawiedliwości*, Luksemburg 2016.
- Ajschines, Mowy, tłum. W. Lengauer, Warszawa 2004.
- Akritidis L., Akritidis P., *Parlament Grecji*, Warszawa 1998.
- Arystoteles, *Polityka*, [w:] *idem, Dzieła wszystkie*, t. 1, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2003.
- Bainczyk M., *Glosa do wyroku FTK z 5 maja 2020 r. w sprawie obligacji EBC*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2020, nr 2.
- Bainczyk M., *Polski i niemiecki Trybunał Konstytucyjny wobec członkostwa państwa w Unii Europejskiej*, Wrocław 2017.
- Bernatowicz G., *Droga Grecji, Hiszpanii i Portugalii do wspólnej Europy*, Warszawa 1991.
- Bernatowicz G., *Stosunki Grecji, Hiszpanii i Portugalii z EWG i NATO*, Warszawa 1981.
- Biszyta A., *Europejska Konwencja Praw Człowieka a Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej – stan kompatybilności czy konkurencyjności?*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2011, nr 3.
- Biszyta A., Wojtczak D., *Teoretyczne i komparatystyczne uwagi o trybie zmiany konstytucji i jej preambuły*, [w:] *Dookoła Wojtek... Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, red. R. Balicki, M. Jabłoński, K. Wójtowicz, Wrocław 2018.
- Böckenförde E.W., *Sądownictwo konstytucyjne: zagadnienia strukturalne – organizacja – legitymizacja*, „Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego” 1998, nr 2.
- Bojarski A., *Powstanie Greków 1821–1829*, Warszawa 2011.

- Bonarek J., Czekalski T., Sprawski S., Turlej S., *Historia Grecji*, Kraków 2005.
- Borkowski G., *Europejskie standardy powoływania na stanowisko sędziowskie w świetle najnowszego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Głos Prawa. Przegląd Prawniczy Allerhanda” 2020, nr 2.
- Bożyk S., Izrael, [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, red. S. Bożyk, M. Grzybowski, Białystok 2012.
- Bożyk S., *System konstytucyjny Izraela*, Warszawa 2002.
- Catsiapis J., *Dziesięć lat konstytucji Grecji z 9 czerwca 1975 roku*, [w:] *Konstytucja Grecji 1975/1986*, Warszawa 1992.
- Ceglarska A., *Historia rozwoju Republiki Rzymskiej według Polibiusza*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, nr 2.
- Chmielarz-Grochal A., *Francuska Rada Stanu jako „sąd nad prawem”*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 7.
- Ciesielczyk N., *Analiza problemów tłumaczeniowych przekładu konstytucji Grecji na język polski*, „Investigationes Linguisticae” 2009, t. 17.
- Clogg R., *Historia Grecji nowożytnej*, Warszawa 2006.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003.
- Demostenes, *Wybór mów*, tłum. R. Turasiewicz, Wrocław, Warszawa 2005.
- Doktor-Bindas K., *Tożsamość konstytucyjna jako controlimite w Republice Włoskiej*, [w:] *Tożsamość konstytucyjna w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej*, red. A. Wróbel, M. Ziolkowski, Warszawa 2021.
- Florjanowicz-Błachut P., *Omówienie do wyroku ETPC z 23 maja 2019 r., 17257/13*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2019, nr 5.
- Gajewski M., Poznańska K., *Republika Grecji*, Warszawa 1976.
- Garlicki L., *Sądowa ochrona konstytucji we współczesnym państwie kapitalistycznym – Trybunał Konstytucyjny*, [w:] *Kontrola konstytucyjności prawa*, Materiały XXVII Ogólnopolskiej Sesji Zakładów i Katedr Prawa Konstytucyjnego, Puławy, 4–5 czerwca 1985 r., Lublin 1987.
- Garlicki L., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1987.
- Garlicki L., [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. I, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010.
- Gołuch A., *Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Lykourazos przeciwko Grecji, nr skargi 33554/03*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 1.
- Gortych K., *Dyglosja w historii greckiego języka prawa*, „Investigationes Linguisticae” 2008, t. 16.
- Gortych K., *Wpływ ideologii na język. Przypadek dyktatury wojskowej w Grecji w latach 1967–1974*, „Język. Komunikacja. Informacja” 2007, t. 2.
- Gortych K., Matulewska A., *Translacyjne problemy wyrażania modalności deontycznej w tekstach aktów normatywnych w języku polskim, angielskim i greckim*, [w:] *Prawo i język*, red. A. Mróz, A. Niewiadomski, M. Pawelec, Warszawa 2009.
- Gortych-Michalak K., *Polisemia w przekładzie prawniczym grecko-polskim i polsko-greckim*, „Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication” 2013, nr 13.

- Gortych-Michalak K., *Rola tłumacza w przekładzie prawnym polsko-greckim i grecko-polskim*, [w:] *Polski język prawny – media, społeczeństwo, edukacja*, red. D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, E. Walewska, Warszawa 2014.
- Gortych-Michalak K., *Struktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych. Studium porównawcze w aspekcie translologicznym*, Poznań 2013.
- Gortych-Michalak K., *Super- i makrostruktura polskich, greckich i cypryjskich aktów normatywnych: studium porównawcze w aspekcie translologicznym*, „Comparative Legilinguistics. International Journal for Legal Communication” 2013, nr 14.
- Gortych-Michalak K., *Środki językowe formułowania praw politycznych w Konstytucji Polski, Grecji i Cypru*, [w:] *Język współczesnego prawa: polityka a język*, red. D. Kondratczyk-Przybylska, A. Niewiadomski, E. Walewska, Warszawa 2014.
- Grabowska-Moroz B., Śledzińska-Simon A., *Sądowa kontrola Trybunału Sprawiedliwości UE w zakresie zmian dotyczących niezależności sądownictwa w państwie członkowskim UE – uwagi na tle Polski i Węgier*, [w:] *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza: aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, red. Ł. Bojarski, K. Grajewski, J. Kremer, G. Ott, W. Żurek, Warszawa 2019.
- Grabowski R., *Udział prezydenta w procedurze zmiany konstytucji w państwach europejskich*, „Studia Politologiczne” 2016, nr 42.
- Grebieniow A., *Prawo do nauki a wolność religijna i ochrona danych osobowych. Papageorgiou i Inni przeciwko Grecji, skargi nr 4762/18 i 6140/18*, [w:] *Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności. Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz Orzecniczy. Rok 2019*, red. J. Kosonoga, Warszawa 2020.
- Grzelak A., Sakowicz A., *Wymóg niezależności sądu krajowego jako element skutecznej ochrony sądowej (uwagi na tle wyroku TS z 19.11.2019 r. dla polskiego wymiaru sprawiedliwości)*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 5.
- Grzeszczak R., Krajewski M., *Pojęcie „sądu” w świetle przepisów artykułu 47 KPP oraz 267 TFUE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2014, nr 6.
- Grzeszczak R., *Skuteczność unijnych procedur ochrony praworządności w stosunku do państw członkowskich*, „Państwo i Prawo” 2019, z. 6.
- Grzybowski M., *Instytucja kontroli i ochrony konstytucyjności prawa w Finlandii (geneza i ewolucja)*, [w:] *Potentia non est nisida bonum. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Zbigniewowi Witkowskiemu*, red. M. Serowaniec, A. Bień-Kacała, A. Kustra-Rogatka, Toruń 2018.
- Grzybowski M., *Ochrona wolności i praw jednostki. Specyfika podejścia skandynawskiego*, [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, red. J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019.
- Grzybowski M., Pulit A., *Prawo wyborcze na urząd Prezydenta w Grecji*, [w:] *Prawo wyborcze na urząd Prezydenta w państwach europejskich*, red. S. Grabowska, R. Grabowski, Warszawa 2007.
- Gubrynowicz A., *Ludobójstwo a immunitet państwa. Ewolucja judykatury amerykańskiej w zakresie procesów cywilnych wytaczanych obcemu państwu z tytułu zbrodni ludobójstwa*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2019, z. 2.
- Gutowski M., Kardas P., *Konstytucja z 1997 r. a model kontroli konstytucyjności prawa*, „Palestra” 2017, nr 4.

- Gutowski M., Kardas P., *Sądowa kontrola konstytucyjności prawa. Kilka uwag o kompetencjach sądów powszechnych do bezpośredniego stosowania konstytucji*, „Palestra” 2016, nr 4.
- Gutowski M., Kardas P., *Spory ustrojowe a kompetencje sądów. Granice bezpośredniego stosowania konstytucji*, „Palestra” 2017, nr 12.
- Hansen M.H., *Demokracja ateńska w czasach Demostenesa. Struktura, zasady i ideologia*, tłum. R. Kulesza, Warszawa 1999.
- Hauser R., Trzeciński J., *O formach kontroli konstytucyjności prawa przez sądy*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2008, z. 2.
- Herrin J., *Bizancjum. Niezwykłe dziedzictwo średniowiecznego imperium*, tłum. N. Radomski, Poznań 2009.
- Isajos, *Mowy*, tłum. J. Rominkiewicz, Wrocław 2013.
- Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Kontrola konstytucyjności prawa pochodnego UE w trybie skargi konstytucyjnej i pytań prawnych*, [w:] *Zasada pierwszeństwa prawa Unii Europejskiej w praktyce działania organów władzy publicznej RP*, red. M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, Wrocław 2015.
- Jellinek G., *Ogólna nauka o państwie*, tłum. M. Balsigerowa, M. Przedborski, Warszawa 1924.
- Kabat-Rudnicka D., *Konstytucjonalizacja Unii Europejskiej a sądownictwo konstytucyjne. Wielopoziomowa współpraca czy rywalizacja?*, Warszawa 2016.
- Kałuński M., *Immunitet państwa w prawie międzynarodowym w kontekście zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu” 2018, nr 2(58).
- Kamiński I.C., *Konstytucja krajowa (prawo krajowe) jako przeszkoda w wykonaniu i uwzględnieniu orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – uwagi o wyroku Trybunału Konstytucyjnego w sprawie K 6/21*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2022, nr 8.
- Kamiński J., *Republika Grecka*, [w:] *Systemy polityczne państw Unii Europejskiej*, t. 1, red. K.A. Wojtaszczyk, M. Poboży, Warszawa 2013.
- Kamiński J., *Republika Grecka*, [w:] *Ustrój Unii Europejskiej i ustroje państw członkowskich*, red. P. Sarnecki, Warszawa 2007.
- Kamiński J., *System konstytucyjny Grecji*, Warszawa 2004.
- Kardas P., *Rozproszona kontrola konstytucyjności prawa w orzecznictwie Izby Karnej Sądu Najwyższego oraz sądów powszechnych jako wyraz sędziowskiego konstytucyjnego posłuszeństwa*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2019, nr 4.
- Kelly J.M., *Historia zachodniej teorii prawa*, przekład zbiorowy pod red. B. Szlachty, Kraków 2006.
- Kelsen H., *Czysta teoria prawa*, tłum. R. Szubert, Warszawa 2014.
- Kelsen H., *Istota i rozwój sądownictwa konstytucyjnego*, tłum. B. Banaszkiewicz, posłowiem opatrzyła S. Wronkowska, Warszawa 2009.
- Koncewicz T.T., *Skutki niezgodności prawa krajowego ze wspólnotowym. Niestosowanie normy czy uznanie jej za nieistniejącą?*, „Palestra” 2004, nr 1–2.
- Konstytucja Grecji z 9 czerwca 1975 r.*, tłum. G. Ulicka, W. Ulicki, B. Zdaniuk, N. Ciesielczyk, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Staśkiewicz, Warszawa 2011.
- Konstytucja Grecji*, tłum. G. Ulicka, W. Ulicki, Warszawa 2005.
- Konstytucja Grecji*, tłum. G. Ulicki, W. Ulicka, Warszawa 1992.
- Konstytucja Republiki Cypryjskiej*, tłum. L. Akritidis, P. Akritidis, Warszawa 2013.

- Konstytucyjny spór o granice zmian organizacji i zasad działania Trybunału Konstytucyjnego: czerwiec 2015 – marzec 2016*, red. P. Tuleja, P. Radziejewicz, Warszawa 2017.
- Kotuła Z., *Immunitet jurysdykcyjny państwa a prawa człowieka. Przegląd doktryny*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis” 2013, nr 2.
- Kubas S., *Judicial review – geneza i rozwój*, [w:] *Konstytucja i sądowe gwarancje jej ochrony. Księga jubileuszowa Profesora Pawła Sarneckiego*, red. K. Świerk-Bożek, Kraków 2004.
- Kubas S., *Powoływanie sędziów amerykańskiego Sądu Najwyższego*, [w:] *Prawa człowieka. Społeczeństwo obywatelskie. Państwo demokratyczne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Pawłowi Sarneckiemu*, red. P. Tuleja, M. Florczak-Wątor, S. Kubas, Warszawa 2010.
- Kubas S., *Warta na obrzeżach Konstytucji: Dekonstrukcja mitu założycielskiego amerykańskiej sądowej kontroli konstytucyjności prawa*, Kraków 2019.
- Kubin T., *Zagraniczna pomoc finansowa i reformy gospodarcze w Grecji w walce z kryzysem oraz ich rezultaty*, „Ekonomista” 2017, nr 4.
- Kulesza W., *Instytucje demokracji bezpośredniej w państwach autorytarnych w międzywojennej Europie*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2016, z. 2.
- Kustra A., *Kelsenowski model kontroli konstytucyjności prawa a integracja europejska: studium wpływu*, Toruń 2015.
- Kustra A., *Kryzys konstytucyjny w Polsce. Od planu upakowania sądu (court-packing) do negowania orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 2016, nr 12.
- Kustra-Rogatka A., *Kelsenowskie podstawy sądownictwa konstytucyjnego*, [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, red. M. Granat, Warszawa 2018.
- Kustra-Rogatka A., *Kontrola konstytucyjności prawa w państwach UE w świetle ewolucji sądownictwa konstytucyjnego w Europie*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2018, t. 23.
- Kustra-Rogatka A., Wróblewska I., Włoch W., *Osobliwy sąd. Idea sądownictwa konstytucyjnego w kontekstach rządów prawa, demokracji i praw jednostki*, Toruń 2021.
- Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie*, t. 2, Gawędy. Listy. Sztuka poetycka, tłum. J. Sękowski, oprac. O. Jurewicz, Wrocław 1988.
- Laidler P., *Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych Ameryki: od prawa do polityki*, Kraków 2011.
- Lemańska J., *Uzasadnione oczekiwania w perspektywie prawa krajowego i regulacji europejskich*, Warszawa 2016.
- Lizjasz, *Mowy*, tłum. R. Turasiewicz, Kraków 1998.
- Lorencka M., *Immunitet parlamentarny w Grecji*, [w:] *Immunitet parlamentarny w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, J. Juchniewicz, Rzeszów 2017.
- Łętowska E., *Aktualność sporu o zdekoncentrowaną kontrolę konstytucyjności prawa w Polsce – uwagi na tle art. 10 Konstytucji RP*, [w:] *Minikomentarz dla Maksiprofesorów. Księga jubileuszowa Profesora Leszka Garlickiego*, red. M. Zubik, Warszawa 2017.
- Łokucijewski K., *Kontrola konstytucyjności prawa. Standard w państwach demokratycznych*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, 2016, nr 2.
- Mączyński A., Podkowik J., [w:] *Konstytucja RP*, t. II, *Komentarz. Art. 87–243*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Mikuli P., *Doktryna konieczności jako uzasadnienie dla rozproszonej kontroli konstytucyjności ustaw w Polsce*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. 40.

- Mikuli P., *Kontrola konstytucyjności w sądach w Grecji*, „Jurysta” 2002, nr 5.
- Mikuli P., *Rozwój rozproszonego modelu kontroli konstytucyjności prawa w Europie*, [w:] *Sądownictwo konstytucyjne. Teoria i praktyka*, t. II, red. M. Granat, Warszawa 2019.
- Mikuli P., *Zdekoncentrowana kontrola konstytucyjności prawa: Stany Zjednoczone i państwa europejskie*, Kraków 2007.
- Nowicki M.A., *Lykourazos przeciwko Grecji – wyrok ETPC z 15 czerwca 2006 r., skarga nr 33554/03*, [w:] *idem, Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 2006*, Warszawa 2007, LEX.
- Nowicki M.A., *Poważne nieprawidłowości przy wyborze sędziego Trybunału Konstytucyjnego biorącego następnie udział w składzie rozpatrującym skargę konstytucyjną: wyrok Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Polska z 7.05.2021 r., Izba (Sekcja I), skarga nr 4907/18*, „Palestra” 2021, nr 6.
- Nowicki M.A., *Wokół Konwencji Europejskiej: Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2021.
- Perlikowski Ł., *Rola Sądu Najwyższego Państwa Izrael w kontekście stabilności ustroju politycznego opartego na konstytucji nieskodyfikowanej*, „Przegląd Sejmowy” 2022, nr 1.
- Półtorak N., [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020.
- Prawo międzynarodowe publiczne*, red. A. Zawidzka-Łojek, A. Łazowski, B. Sonczyk, Warszawa 2022.
- Puchta R., *Rada Stanu jako organ sądowej ochrony konstytucji we Francji*, Warszawa 2017.
- Pulit A., *Grecka Izba Deputowanych*, [w:] *Parlamenty państw europejskich*, red. J. Czajkowski, M. Grzybowski, Kraków 2005.
- Pulit A., *System konstytucyjny Grecji*, Kraków 2012.
- Pyziak-Szafnicka M., *Trybunał Konstytucyjny á rebours*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 5.
- Radbruch G., *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*, tłum. J. Stelmach, [w:] *Współczesna teoria i filozofia prawa na zachodzie Europy. Wybór tekstów*, red. T. Gizbert-Studnicki, K. Pleszka, R. Sarkowicz, J. Stelmach, Kraków 1985.
- Rataj A., *Sąd Najwyższy Izraela jako sąd konstytucyjny*, Kraków–Budapeszt 2016.
- Rataj J., *O wpływie praw greckich na prawo rzymskie. Dwa głosy dyskusji*, „Roczniki Teologiczne” 2018, z. 4.
- Relacje między prawem konstytucyjnym a prawem wspólnotowym w orzecznictwie sądów konstytucyjnych państw Unii Europejskiej. Omówienia 66 wybranych orzeczeń sądów konstytucyjnych Austrii, Belgii, Republiki Cypru, Republiki Czeskiej, Danii, Francji, Hiszpanii, Niemiec, Słowacji, Słowenii, Węgier i Włoch (1964–2006)*, oprac. B. Banaszkiewicz, P. Bogdanowicz, Warszawa 2006.
- Rousseau D., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie*, tłum. M. Granat, Warszawa 1999.
- Rydel K., *Konstytucja z Epidauros – historia, rozwiązania ustrojowe, znaczenie*, Warszawa 2016.
- Rydel K., *Orzeczenie Rady Stanu nr 259/2018*, „Przegląd Konstytucyjny” 2019, nr 2.
- Rytel-Warzocha A., *Kontrola konstytucyjności prawa przez sądy powszechne – rozwiązania państw nordyckich*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. 31.
- Sadurski W., *Polski kryzys konstytucyjny*, Łódź 2020.

- Safjan M., *Dialog czy konflikt? O relacji Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i sądów konstytucyjnych w dziedzinie zastosowania praw podstawowych*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2015, nr 1.
- Safjan M., *Dlaczego dialog pomiędzy sądami bywa trudny? O barierach pytań prejudycjalnych*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne” 2014, nr 20.
- Skorupka J., *O procesie sądowym w starożytnych Atenach V i IV w. p.n.e. na podstawie wybranych mów Demostenesa, Ajschinesa, Hyperejdesa i Isajosa*, „Palestra” 2022, nr 1–2.
- Stępień-Załużka B., *Konsekwencje wadliwej procedury wyboru członków Krajowej Rady Sądownictwa. Uwagi w kontekście wyroku ETPC w sprawie Guðmundur Andri Ástráðsson przeciwko Islandii*, [w:] *Prawo konstytucyjne w systemie prawa. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Bożykowi z okazji 70. rocznicy urodzin i 45-lecia pracy naukowej*, red. R. Skarżyński, E. Kuzelewska, J. Matwiejuk, A. Jackiewicz, A. Olechno, L. Jamróz, A. Bartnicki, K. Bezubik, Białystok 2022.
- Stępień-Załużka B., *Prawo do sądu*, [w:] *System ochrony praw człowieka w RP*, red. H. Zięba-Załużka, Rzeszów 2015.
- Stępień-Załużka B., *Sędziowski stan spoczynku. Studium konstytucyjnoprawne*, Warszawa 2019.
- Surówka A., *Zasady zmiany konstytucji Republiki Greckiej*, [w:] *Zasady zmiany konstytucji w państwach europejskich*, red. R. Grabowski, S. Grabowska, Warszawa 2008.
- Szczepanowska-Kozłowska K., *Prawo do skutecznego środka prawnego i bezstronnego sądu – art. 47 Karty Praw Podstawowych w relacjach horyzontalnych – kilka uwag w związku z wyrokiem TSUE w sprawach połączonych C-585/18; C-624/18; C-625/18*, „Palestra” 2020, nr 5.
- Szwed M., *Problematyka nieusuwalności sędziów w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Konstytucyjny” 2021, nr 3.
- Taborowski M., *Konsekwencje naruszenia prawa Unii Europejskiej przez sądy krajowe*, Warszawa 2012.
- Taborowski M., *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019.
- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955.
- Tuleja P., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce według Profesora Zdzisława Czeszejki-Sochackiego*, [w:] *Państwo prawa. Parlamentaryzm. Sądownictwo konstytucyjne. Pamięci Profesora Zdzisława Czeszejki-Sochackiego*, red. A. Jamróz, Białystok 2012.
- Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec*, tłum. B. Banaszak, A. Malicka, [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, red. W. Stańkiewicz, Warszawa 2011.
- Wachowiec P., *Pojęcie sądu na gruncie traktatów unijnych. Polski wkład do redefinicji?*, [w:] *Konstytucja, praworządność, władza sądownicza: aktualne problemy trzeciej władzy w Polsce*, red. Ł. Bojarski, K. Grajewski, J. Kremer, G. Ott, W. Żurek, Warszawa 2019.
- Węcowski M., *Procedury zaskarżania decyzji politycznych i oskarżania osób publicznych*, [w:] *Historia starożytnych Greków, t. 2, Okres klasyczny*, red. B. Bravo, M. Węcowski, E. Wipszycka, A. Wolicki, Warszawa 2009.

- Wiadomości z Grecyi, „Gazeta Krakowska”, nr 79, 03.10.1827 r.
Wiadomości z Grecyi, „Gazeta Krakowska”, nr 80, 07.10.1827 r.
Wiadomości z Grecyi, „Gazeta Krakowska”, nr 81, 10.10.1827 r.
Wiadomości z Grecyi, „Gazeta Krakowska”, nr 82, 14.10.1827 r.
Wiadomości z Grecyi, „Gazeta Krakowska”, nr 83, 17.10.1827 r.
Wiącek M., Zubik M., *Kompetencje sądu konstytucyjnego a granice swobody orzekania przez sędziów Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2009, nr 4.
Wojtyczek K., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2013.
Wróbel A., [w:] *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, red. A. Wróbel, Warszawa 2020.
Wyrozumsk A., *Prawotwórcza działalność sądów międzynarodowych i jej granice*, [w:] *Granice swobody orzekania sądów międzynarodowych*, red. A. Wyrozumsk A., Łódź 2014.
Yessiou-Faltsi P., *Sądowa kontrola konstytucyjności ustaw w Grecji*, tłum. W. Mann, „Państwo i Prawo” 1986, z. 12.
Z Londynu d. 4 Maia, „Gazeta Krakowska”, nr 42, 27.05.1822 r.
Zajadło J., *Ateńskie korzenie idei rządów prawa? (artykuł bibliograficzno-recenzyjny)*, „Państwo i Prawo” 2021, z. 7.
Zajadło J., *Demos, nomos, epieikeia: czego we współczesnych sporach konstytucyjnych możemy się nauczyć od starożytnych Greków?*, „Przegląd Konstytucyjny” 2020, nr 3.
Zajadło J., *Nomos – dla prawników słowo magiczne*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 8.
Zieliński E., *Rząd Republiki Greckiej*, [w:] *Rządy w państwach Europy*, t. 2, red. E. Zieliński, I. Bokszczanin, Warszawa 2005.
Zubik M., *A.D. 2015/2016. Anni horribili polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Konstytucyjny” 2018, nr 2.
Zubik M., *Prawo konstytucyjne współczesnej Polski*, Warszawa 2023.
Zubik M., *Status prawny sędziego Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2011.
Zwierzchowski E., *Sądownictwo konstytucyjne*, Białystok 1994.

Orzecznictwo

1. Orzeczenia greckich sądów powszechnych i specjalnych

- Postanowienie Sądu I Instancji w Atenach, sygn. PrAT 8206/2000.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Atenach, sygn. EfAT 924/1892.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Atenach, sygn. EfAT 1850/1896.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Atenach, sygn. EfAT 6847/2001.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Atenach, sygn. EfAT 6848/2001.
Wyrok Sądu I Instancji w Atenach, sygn. PrAT 2566/1885.
Wyrok Sądu I Instancji w Atenach, sygn. PrAT 3666/2001.
Wyrok Sądu I Instancji w Atenach, sygn. PrAT 3667/2001.
Wyrok Sądu I Instancji w Atenach, sygn. PrAT 799/2000.
Wyrok Sądu I Instancji w Liwadii, sygn. PrLI 137/1997.
Wyrok Sądu Specjalnego sygn. 88/2013.
Wyrok Sądu Specjalnego sygn. 89/2013.

2. Orzeczenia Areopagu

Postanowienie sygn. AP 1357/1999.

Postanowienie sygn. AP 131/2001.

Wyrok sygn. AP 198/1847.

Wyrok sygn. AP 141/1864.

Wyrok sygn. AP 23/1897.

Wyrok sygn. AP 483/1968.

Wyrok sygn. AP 486/1968.

Wyrok sygn. AP 1608/1982.

Wyrok sygn. AP 706/1980.

Wyrok sygn. AP 1601/1992.

Wyrok sygn. AP 1/1996.

Wyrok sygn. AP 11/2000.

Wyrok sygn. AP 36/2002.

Wyrok sygn. AP 37/2002.

Wyrok sygn. AP 17/2005.

Wyrok sygn. AP 1722/2012.

Wyrok sygn. AP 847/2019.

3. Orzeczenia Rady Stanu

Wyrok sygn. 503/1969.

Wyrok sygn. 756/1990.

Wyrok sygn. 2304/1995.

Wyrok sygn. 4575/1996.

Wyrok sygn. 4576/1996.

Wyrok sygn. 4577/1996.

Wyrok sygn. 4578/1996.

Wyrok sygn. RS 370/1997.

Wyrok sygn. RS 3178/2003.

Wyrok sygn. RS 1476/2004.

Wyrok sygn. RS 2176/2004.

Wyrok sygn. RS 2978/2004.

Wyrok sygn. RS 13/2006.

Wyrok sygn. RS 808/2006.

Wyrok sygn. RS 1284/2006.

Wyrok sygn. RS 1175/2008.

Wyrok sygn. RS 1528/2008.

Wyrok sygn. RS 3057/2009.

Wyrok sygn. RS 161/2010.

Wyrok sygn. RS 2375/2010.

Wyrok sygn. RS 1792/2011.

Wyrok sygn. RS 3470/2011.

Wyrok sygn. RS 3473/2011.

Wyrok sygn. RS 668/2012.
Wyrok sygn. RS 737/2012.
Wyrok sygn. RS 1283/2012.
Wyrok sygn. RS 1284/2012.
Wyrok sygn. RS 2291/2012.
Wyrok sygn. RS 3524/2013.
Wyrok sygn. RS 2705/2014.
Wyrok sygn. RS 3373/2015.
Wyrok sygn. RS 481/2018.
Wyrok sygn. RS 1943/2018.
Wyrok sygn. RS 1308/2019.

4. Orzeczenia Najwyższego Sądu Specjalnego

Wyrok nr 15/1979.
Wyrok nr 9/1980.
Wyrok nr 30/1985.
Wyrok nr 2/1989.
Wyrok nr 11/1989.
Wyrok nr 19/1990.
Wyrok nr 36/1990.
Wyrok nr 46/1991.
Wyrok nr 83/1991.
Wyrok nr 19/1993.
Wyrok nr 20/1993.
Wyrok nr 33/1995.
Wyrok nr 9/1997.
Wyrok nr 45/1997.
Wyrok nr 29/1999.
Wyrok nr 47/2000.
Wyrok nr 32/2001.
Wyrok nr 6/2002.
Wyrok nr 11/2003.
Wyrok nr 30/2004.
Wyrok nr 14/2005.
Wyrok nr 15/2005.
Wyrok nr 20/2005.
Wyrok nr 5/2007.
Wyrok nr 8/2008.
Wyrok nr 16/2009.
Wyrok nr 16/2010.
Wyrok nr 18/2017.
Wyrok nr 13/2020.
Wyrok nr 15/2020.

5. Orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dawniej: ETS)

- Postanowienie TS z 14 maja 2008 r., Jonathan Pilato, C-109/07, EU:C:2008:274.
- Wyrok TS z 15 lipca 1964 r., Flaminio Costa v. E.N.E.L., C-6/64, EU:C:1964:66.
- Wyrok TS z 9 marca 1978 r., Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA, C-106/77, EU:C:1978:49.
- Wyrok TS z 15 maja 1986 r., Marguerite Johnston v. Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, C-222/84, EU:C:1986:206.
- Wyrok TS z 17 września 1997 r., Dorsch Consult, C-54/96, EU:C:1997:413.
- Wyrok TS z 31 maja 2005 r., Syntetairismos Farmakopoion Aitolias & Akarnanias (Syfait) i inni, C-53/03, EU:C:2005:333.
- Wyrok TS z 14 czerwca 2007 r., Armin Häupl v. Lidl Stiftung & Co. KG, C-246/05, EU:C:2007:340.
- Wyrok TS z 23 kwietnia 2009 r., Angeliakidi v. Organismos Nomarchiakis Autodioikisis Rethymnis, C-378/07–380/07, EU:C:2009:250.
- Wyrok TS z 19 grudnia 2012 r., Epitropos tou Elegktikou Synedriou sto Ypourgeio Politismou kai Tourismou v. Ypourgeio Politismou kai Tourismou – Ypiresia Dimosionomikou Elenchou, C-363/11, EU:C:2012:825.
- Wyrok TS z 15 stycznia 2013 r., Jozef Križan v. Slovenská inšpekcia životného prostredia, C-416/10, EU:C:2013:8.
- Wyrok TS z 27 lutego 2018 r., Associação Sindical dos Juízes Portugueses v. Tribunal de Contas, C-64/16, EU:C:2018:117.
- Wyrok TS z 11 lipca 2019 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-619/18, EU:C:2019:531.
- Wyrok TS z 5 listopada 2019 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-192/18, EU:C:2019:924.
- Wyrok TS z 19 listopada 2019 r. w sprawach połączonych A.K. v. Krajowa Rada Sądownictwa (C-585/18) oraz C.P. (C-624/18) i D.O. (C-625/18) v. Sąd Najwyższy, EU:C:2019:982.
- Wyrok TS z 26 marca 2020 r., Miasto Łowicz v. Skarb Państwa – Wojewoda Łódzki, sprawy połączone C-558/18 i C-563/18, EU:2020:234.
- Wyrok TS z 15 lipca 2021 r., Komisja Europejska v. Rzeczypospolita Polska, C-791/19, EU:C:2021:596.

6. Orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

- Wyrok z 8 lipca 1986 r., Lithgow i inni v. Zjednoczone Królestwo, skarga nr 9006/80.
- Wyrok z 2 marca 1987 r., Mathieu-Mohin i Clerfayt v. Belgia, skarga nr 9267/81.
- Wyrok z 29 kwietnia 1988 r., Belilos v. Szwajcaria, skarga nr 10328/83.
- Wyrok z 9 grudnia 1994 r., the Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Grecja, skarga nr 3427/87.
- Wyrok z 16 września 1996 r., Süßmann v. Niemcy, skarga nr 20024/92.
- Wyrok z 28 maja 1997 r., Pauer v. Austria, skarga nr 16717/90.
- Wyrok z 21 października 1997 r., Affaire Pierre-Bloch v. Francja, skarga nr 120/1996/732/938.

Wyrok z 22 października 1997 r., Papageorgiou v. Grecja, skarga nr 24628/94.
Wyrok z 23 października 2000 r., były Król Grecji i inni v. Grecja (the former King of Greece and others v. Greece), skarga nr 25701/94.
Wyrok z 12 grudnia 2002 r., Kalogeropoulou i inni v. Grecja i Niemcy, skarga nr 59021/00.
Wyrok ETPC z 27 kwietnia 2004 r., Gorraiz Lizarraga i inni v. Hiszpania, skarga nr 62543/00.
Wyrok z 2 czerwca 2005 r., Zolotas v. Grecja, skarga nr 38240/02.
Wyrok z 6 października 2005 r., Hirst v. Zjednoczone Królestwo, skarga nr 74025/01.
Wyrok z 16 marca 2006 r., Ždanoka v. Łotwa, skarga nr 58278/00.
Wyrok z 15 czerwca 2006 r., Lykourazos v. Grecja, skarga nr 33554/03.
Wyrok z 10 kwietnia 2008 r., Paschalidis i inni v. Grecja, skargi nr 27863/05, 28422/05 oraz 28028/05.
Wyrok z 12 maja 2009 r., Greenpeace e.V. i inni v. Niemcy, skarga nr 18215/06.
Wyrok z 31 maja 2011 r., Kontaleksis v. Grecja, skarga nr 59000/08.
Wyrok z 23 października 2000 r., były Król Grecji i inni v. Grecja (the former King of Greece and Others v. Greece), skarga nr 25701/94.
Wyrok z 23 czerwca 2016 r., Baka v. Węgry, skarga nr 20261/12.
Wyrok z 23 maja 2019 r., Sine Tsagarakis A.E.E. v. Grecja, skarga nr 17257/13.
Wyrok z 31 października 2019 r., Papageorgiou i inni v. Grecja, skargi nr 4762/18 oraz 6140/18.
Wyrok z 1 grudnia 2020 r., Ástráðsson v. Islandia, skarga nr 26374/18.
Wyrok z 7 maja 2021 r., Xero Flor v. Polska, skarga nr 4907/18.

7. Orzecznictwo innych państw

Postanowienie FTK z 22 października 1986 r., 2 BvR 197/83, Solange II (Niemcy).
Postanowienie Sądu Najwyższego z 29 października 2010 r., IV CSK 465/09 (Polska).
Wyrok Sądu Najwyższego z 8 marca 1796 r., Hylton v. United States, 3 U.S. 171 (USA).
Wyrok Sądu Najwyższego z 8 sierpnia 1798 r., Calder v. Bull, 3 U.S. 386 (USA).
Wyrok Sądu Najwyższego z 24 lutego 1803 r., Madison v. Marbury, 5 U.S. 137 (USA).
Wyrok Sądu Okręgowego Stanu Kolumbia z 11 marca 1980 r., Letelier v. Chile, 488 F. Supp. 665 (D.D.C. 1980) (USA).
Wyrok Sądu Apelacyjnego, 9. okręg, z 29 grudnia 1989 r., Liu v. Chiny, 892 F.2d 1419 (9th Cir. 1989) (USA).
Wyrok Sądu Najwyższego z 26 czerwca 2003 r., III ZR 245/98 (Niemcy).
Wyrok Sądu Konstytucyjnego z 31 stycznia 2012 r., ÚS 4/06 (Czechy).
Wyrok FTK z 5 maja 2020 r., 2 BvR 859/15, 2 BvR 1651/15, 2 BvR 2006/15, 2 BvR 980/16, DE:BVerfG:2020:rs20200505.2bvr085915 (Niemcy).

8. Orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości

Wyrok MTS z 3 lutego 2012 r. w sprawie Ferrini v. Republika Federalna Niemiec, Judgment, I.C.J. Reports 2012.

Akty normatywne

1. Akty konstytucyjne

Konstytucja Państwa Kretańskiego z 1907 r. (*Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας*), <https://www.worldstatesmen.org/Crete-const.pdf> (dostęp: 6.10.2022 r.).

Konstytucja Grecji z 1968 r., Φ.Ε.Κ. Α'/267/15.11.1968.

Akt konstytucyjny o odwołaniu się do głosowania powszechnego w celu uzupełnienia legitymacji demokratycznej, Φ.Ε.Κ. Α'/282/04.10.1974 (*Συντακτική Πράξη περί προσφυγής εις την λαϊκήν ετυμηγορίαν προς ολοκλήρωσιν της δημοκρατικής νομιμότητος*).

Konstytucja Grecji, Φ.Ε.Κ. Α'/111/09.06.1975 (*Σύνταγμα της Ελλάδας*).

2. Ustawy

Ustawa nr 585/1945 o ratyfikacji Karty Narodów Zjednoczonych podpisanej 26 czerwca 1945 r., Φ.Ε.Κ. Α'/242/29.09.1945 (*Περί κυρώσεως του εν Αγίω φραγκίσκω υπογραφέντος Χάρτου των Ηνωμένων Εθνών*).

Ustawa nr 173/1967 w sprawie zmiany i uzupełnienia ustawy nr 99/67 o kontroli zwolnień grupowych i inne postanowienia, Φ.Ε.Κ. Α'/189/31.10.1967 (*Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του α.ν 99/67, περί ελέγχου ομαδικών απολύσεων κλπ.*).

Ustawa nr 141/1975 w sprawie rewizji przepisów rozporządzenia z mocą ustawy nr 2687/1953 oraz rewizji i rozwiązania umów zawartych na mocy tego rozporządzenia w okresie dyktatury, Φ.Ε.Κ. Α'/179/28.08.1975 (*Περί αναθεωρήσεως των κατά το Ν.Δ. 2687/1953 εγκριτικών πράξεων και αναθεωρήσεως ή λύσεως των κατά το αυτό Νομοθετικών Διάταγμα συμβάσεων της δικτατορικής περιόδου*).

Ustawa nr 345/1976 Kodeks postępowania przed Najwyższym Sądem Specjalnym wydany na podstawie art. 100 Konstytucji, Φ.Ε.Κ. Α'/141/10.06.1976 (*Περί κυρώσεως του Κώδικος περί του κατά το άρθρον 100 του Συντάγματος Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*).

Ustawa nr 693/1977 o orzekaniu w sprawach odpowiedzialności zawodowej, Φ.Ε.Κ. Α'/262/15.09.1977 (*Περί εκδικάσεως αγωγών κακοδικίας*).

Ustawa nr 1701/1987 o obowiązkowym udziale podmiotów publicznych w przedsiębiorstwach prywatnych opisanych w ustawie nr 98/1975 oraz obejmowanie udziałów, Φ.Ε.Κ. Α'/69/25.05.1987 (*Αναγκαστική συμμετοχή δημόσιων φορέων στις ιδιωτικές επιχειρήσεις τον Ν. 98/1975 και εξαγορά μεριδίων*).

Ustawa nr 1847/1989 Nowelizacja i uzupełnienie przepisów ordynacji wyborczej parlamentarzystów oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/105/27.04.1989 (*Τροποποίηση, αντικατάσταση και συμπλήρωση διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών και άλλες διατάξεις*).

Ustawa nr 2020/1992 Ustalenia dotyczące jednolitego podatku akcyzowego na produkty ropopochodne i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/34/28.02.1992 (*Διαρρυθμίσεις στον ενιαίο ειδικό φόρο κατανάλωσης των πετρελαιοειδών προϊόντων και άλλες διατάξεις*).

Ustawa nr 2084/1992 Reforma ubezpieczeń społecznych i innych przepisów, Φ.Ε.Κ. Α'/165/07.10.1992 (*Αναμόρφωση της Κοινωνικής Ασφάλισης και άλλες διατάξεις*).

Ustawa nr 2086/1992 Ratyfikacja umowy między Państwem Greckim a byłym królem Konstantynem zawartej przed ateńskim notariuszem Stiliani Chandziara-Leli

- sporządzonej aktem notarialnym nr 10573/1992, Φ.Ε.Κ. Α'/172/22.10.1992 (*Κύρωση της μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και του τέως Βασιλέως Κωνσταντίνου σύμβασης, που καταρτίστηκε με την υπ' αριθμ. 10573/1992 πράξη της συμβ/φου Αθηνών Στυλιανής Χαντζιάρα-Λέλη*).
- Ustawa nr 2190/1994 Ustanowienie niezależnego organu ds. doboru personelu i regulacji spraw zarządzania, Φ.Ε.Κ. Α'/28/03.03.1994 (*Σύσταση ανεξάρτητης αρχής για την επιλογή προσωπικού και ρύθμιση θεμάτων διοίκησης*).
- Ustawa nr 2215/1994 Regulacja kwestii wyłączonego majątku zdetronizowanej rodziny królewskiej Grecji, Φ.Ε.Κ. Α'/77/11.05.1994 (*Ρύθμιση θεμάτων της απαλλοτριωμένης περιουσίας της έκπτωτης βασιλικής οικογένειας της Ελλάδας*).
- Ustawa nr 2328/1995 Status prawny telewizji prywatnej i radiofonii lokalnej, regulacja problematyki rynku radiofonii i telewizji oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/159/03.08.1995 (*Νομικό καθεστώς της ιδιωτικής τηλεόρασης και της τοπικής ραδιοφωνίας, ρύθμιση θεμάτων της ραδιοτηλεοπτικής αγοράς και άλλες διατάξεις*).
- Ustawa nr 2472/1997 Ochrona osoby fizycznej przed przetwarzaniem danych osobowych, Φ.Ε.Κ. Α'/50/10.04.1997 (*Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού5 χαρακτήρα*).
- Ustawa nr 2477/1997 Rzecznik Praw Obywatelskich i Organ Kontroli Administracji Publicznej, Φ.Ε.Κ. Α'/59/17.04.1997 (*Συνήγορος του Πολίτη και Σώμα Επιθεωρητών – Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης*).
- Ustawa nr 2479/1997 Najwyższy Sąd Specjalny, przyspieszenie i uproszczenie postępowań oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/67/06.05.1997 (*Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, επιτάχυνση των δικών, δικονομικές απλουστεύσεις και άλλες διατάξεις*).
- Ustawa nr 2717/1999 Kodeks postępowania administracyjnego, Φ.Ε.Κ. Α'/97/17.05.1999 (*Κώδικας Διοικητικής Δικονομίας*).
- Ustawa nr 3115/2003 Urząd Bezpieczeństwa Komunikacji (Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών).
- Ustawa nr 3833/2010 Ochrona gospodarki narodowej – Pilne działania w celu rozwiązania kryzysu fiskalnego, Φ.Ε.Κ. Α'/40/15.03.2010 (*Προστασία της εθνικής οικονομίας – Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης*).
- Ustawa nr 3845/2010 Działania na rzecz wdrożenia mechanizmu wsparcia gospodarki greckiej przez państwa członkowskie strefy euro i Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Φ.Ε.Κ. Α'/65/06.05.2010 ze zm. (*Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο*).
- Ustawa nr 3900/2010 Usprawnienie procedur i przyspieszenie postępowań administracyjnych i innych przepisów, Φ.Ε.Κ. Α'/213/17.12.2010 (*Εξορθολογισμός διαδικασιών και επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και άλλες διατάξεις*).
- Ustawa nr 3910/2011 o Krajowej Szkole Funkcjonariuszy Sądownictwa oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/11/08.02.2011 (*Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών και άλλες διατάξεις*).
- Ustawa nr 4002/2011 Nowelizacja ustawodawstwa emerytalnego Państwa – Postanowienia dotyczące rozwoju i konsolidacji fiskalnej – Kompetencje Ministerstw Finansów, Kultury i Turystyki oraz Pracy i Ubezpieczeń Społecznych, Φ.Ε.Κ. Α'/180/22.08.2011 (*Τροποποίηση της συνταξιοδοτικής νομοθεσίας του Δημοσίου – Ρυθμίσεις για την ανά-*

πτυξη και τη δημοσιονομική εξυγίανση – Θέματα αρμοδιότητας Υπουργείων Οικονομικών, Πολιτισμού και Τουρισμού και Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης).

Ustawa nr 4023/2011 Rozszerzenie demokracji bezpośredniej i uczestniczącej poprzez przeprowadzenie referendum, Φ.Ε.Κ. Α'/220/24.10.2011 (Διεύρυνση της άμεσης και συμμετοχικής δημοκρατίας με τη διενέργεια δημοψηφίσματος).

Ustawa nr 4093/2012 Zatwierdzenie ram średniookresowej strategii budżetowej na lata 2013–2016 – Nadzwyczajne Środki Wykonawcze ustawy nr 4046/2012 oraz Średniookresowej Strategii Budżetowej na lata 2013–2016, Φ.Ε.Κ. Α'/222/12.12.2012 (Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016 – Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του Ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016).

Ustawa nr 4194/2013 Kodeks Adwokatów, Φ.Ε.Κ. Α'/208/27.09.2013 (Κώδικας Δικηγόρων).

Ustawa nr 4205/2013 Dozór elektroniczny podejrzanych, skazanych i więźniów korzystających z przepustki i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/242/06.11.2013 (Ηλεκτρονική επιτήρηση υπόδικων, κατάδικων και κρατούμενων σε άδεια και άλλες διατάξεις).

Ustawa nr 4255/2014 Wybór członków Parlamentu Europejskiego i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/89/11.04.2014 (Εκλογή μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και άλλες διατάξεις).

Ustawa nr 4596/2019 I) Ratyfikacja Protokołu nr 16 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, II) Włączenie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2016/343 z 9 marca 2016 r., III) Zmiana ustawy 3251/2004 zgodnie z Decyzją Ramową Rady 2002/584/WSiSW z 13 czerwca 2002 r. zmienioną Decyzją Ramową Rady 2009/299/WSiSW z 26 lutego 2009 r., IV) Stosowanie przepisów rozporządzenia Rady (UE) 2017/1939 z 12 października 2017 r. w sprawie realizacji wzmocnionej współpracy na rzecz utworzenia Prokuratury Europejskiej, V) Przepisy dotyczące funkcjonowania i sprawności sądownictwa oraz inne przepisy, VI) Przepisy dotyczące funkcjonowania więziennictwa i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/32/26.02.2019 (I) Κύρωση του Πρωτοκόλλου υπ' αριθμόν 16 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, II) Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9ης Μαρτίου 2016, III) Τροποποίηση του ν. 3251/2004 σε συμμόρφωση με την απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 κατά το μέρος που τροποποιήθηκε με την απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009, IV) Εφαρμογή διατάξεων του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/1939 του Συμβουλίου της 12ης Οκτωβρίου 2017, σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, V) Διατάξεις που αφορούν στη λειτουργία και την αποτελεσματικότητα της Δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις, VI) Διατάξεις που αφορούν στη λειτουργία του σφραγιστικού συστήματος και άλλες διατάξεις).

Ustawa nr 4624/2019 Urząd Ochrony Danych Osobowych, środki wykonawcze do rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych oraz włączenie do ustawodawstwa krajowego dyrektywy (UE) 2016/680 Parlamentu Europejskiego i Rady z 27 kwietnia 2016 r. i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/137/29.08.2019 (Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, μέτρα εφαρμογής του Κανονισμού

- (EE) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και ενσωμάτωση στην εθνική νομοθεσία της Οδηγίας (EE) 2016/680 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Απριλίου 2016 και άλλες διατάξεις).
- Ustawa nr 4765/2021 Modernizacja systemu rekrutacji w sektorze publicznym oraz wzmacnienie Naczelnej Rady Doboru Kadr i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/6/15.01.2021 (Εκσυγχρονισμός, απλοποίηση και αναμόρφωση του ρυθμιστικού πλαισίου των δημοσίων συμβάσεων, ειδικότερες ρυθμίσεις προμηθειών στους τομείς της άμυνας και της ασφάλειας και άλλες διατάξεις για την ανάπτυξη, τις υποδομές και την υγεία).
- Ustawa nr 4798/2021 Kodeks urzędników sądowych i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/68/24.04.2021 (Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών και λοιπές διατάξεις).
- Ustawa nr 4871/2021 o zmianach ram prawnych Krajowej Szkoły Funkcjonariuszy Sądownictwa oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/246/10.12.2021 (Μεταρρυθμίσεις στο νομοθετικό πλαίσιο της Εθνικής Σχολής Δικαστικών Λειτουργιών και άλλες επείγουσες διατάξεις).
- Ustawa nr 4938/2022 Kodeks organizacji sądów i status funkcjonariuszy sądownictwa oraz inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/109/06.06.2022 (Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων και Κατάστασης Δικαστικών Λειτουργιών και λοιπές διατάξεις).
- Ustawa nr 4957/2022 Nowe horyzonty w Instytucjach Szkolnictwa Wyższego (Α.Ε.Ι): Wzmocnienie jakości, funkcjonalności i spójności Α.Ε.Ι. ze społeczeństwem i inne przepisy, Φ.Ε.Κ. Α'/141/21.07.2022 (Νέοι Ορίζοντες στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα: Ενίσχυση της ποιότητας, της λειτουργικότητας και της σύνδεσης των Α.Ε.Ι. με την κοινωνία και λοιπές διατάξεις).
- Ustawa nr 5067/2023 Wdrożenie przepisów Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/784 z 29 kwietnia 2021 r. w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu w internecie treści o charakterze terrorystycznym i inne postanowienia Ministra Sprawiedliwości, Φ.Ε.Κ. Α'/189/21.11.2023 (Εφαρμογή διατάξεων του Κανονισμού (ΕΕ) 2021/784 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29ης Απριλίου 2021 σχετικά με την πρόληψη της διάδοσης τρομοκρατικού περιεχομένου στο διαδίκτυο και λοιπές ρυθμίσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης).

3. Ustawodawstwo delegowane i akty wykonawcze

- Κrólewski dekret prawodawczy – Kodeks Prawników nr 3026/1954, Φ.Ε.Κ. Α'/235/08.10.1954 (Νομοθετικό Διάταγμα Περί του Κώδικος των δικηγόρων).
- Dekret prawodawczy 225/1973 w sprawie uregulowania wyłączonego majątku zdetronizowanej Rodziny Królewskiej Grecji, Φ.Ε.Κ. Α'/278/05.10.1973 (Νομοθετικό Διάταγμα περί απαλλοτριώσεως ακινήτου και κινητής περιουσίας του τέως Βασιλέως και μελών της Βασιλικής Οικογενείας).
- Dekret prawodawczy nr 72/1974 w sprawie administrowania i zarządzania majątkiem rodziny królewskiej, Φ.Ε.Κ. Α'/268/27.09.1974 (Περί διοικήσεως και διαχειρίσεως της περιουσίας της βασιλικής οικογενείας).

- Dekret prezydencki nr 650/1974 w sprawie kodyfikacji obowiązujących przepisów Ordynacji Wyborczej, Φ.Ε.Κ. Α'/281/03.10.1974 (*Προεδρικό Διάταγμα περί κωδικοποίησης των ισχυουσών διατάξεων της Εκλογικής Νομοθεσίας*).
- Dekret prezydencki nr 456/1984 Kodeks cywilny i przepisy wprowadzające, Φ.Ε.Κ. Α'/164/24.10.1984 (*Προεδρικό Διάταγμα Αστικός Κώδικας και Εισαγωγικός Νόμος*).
- Dekret prezydencki nr 26/2012 Kodyfikacja przepisów dotyczących wyboru parlamentarzystów, Φ.Ε.Κ. Α'/57/15.03.2012 (*Προεδρικό Διάταγμα – Κωδικοποίηση σ' ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών*).
- Dekret prezydencki nr 503/1985 Kodeks postępowania cywilnego, Φ.Ε.Κ. Α'/182/24.10.1985 (*Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας*).
- Dekret prezydencki nr 18/1989 w sprawie kodyfikacji przepisów poświęconych Radzie Stanu, Φ.Ε.Κ. Α'/8/09.01.1989 (*Κωδικοποίηση διατάξεων νόμων για το Συμβούλιο της Επικρατείας*).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości ΥΑ 32461/2022 w sprawie wyznaczenia miejsca obrad Najwyższego Sądu Specjalnego, Φ.Ε.Κ. Β'/4348/16.08.2022.

4. Akty regulaminowe

- Regulamin Najwyższego Sądu Specjalnego z 22 października 1976 r., Uchwała Zgromadzenia sędziów NSS nr 1/1976, Φ.Ε.Κ. Β'/1369/11.11.1976 ze zmianami dokonanymi Uchwałą Zgromadzenia NSS nr 2/1981, Φ.Ε.Κ. 4/1981 (*Εσωτερικός Κανονισμός του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου*).
- Regulamin Parlamentu, Φ.Ε.Κ. Α'/31/26.02.2019 (*Κανονισμός της Βουλής των Ελλήνων*).

5. Traktaty międzynarodowe i inne źródła międzynarodowego

- Decyzja Rady (UE, Euratom) 2018/994 z 13 lipca 2018 r. zmieniająca Akt dotyczący wyborów członków Parlamentu Europejskiego w powszechnych wyborach bezpośrednich, załączony do decyzji Rady 76/787/EWWiS, EWG, Euratom z 20 września 1976 r. (Dz Urz. UE L 178, s. 1).
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r., s. 391).
- Konwencja Europejska o immunitecie państwa, Bazylea, 16 maja 1972 r., Seria Traktatów Europejskich, nr 74.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. wraz z załączonym do niej Protokołem Paryskim z 20.03.1952 r. (*Περί κυρώσεως της εν Ρώμη την 4ην Νοεμβρίου 1950 υπογραφείσης Συμβάσεως »δια την προστασίαν των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών« ως και του Προσθέτου εις αυτήν Πρωτοκόλλου Παρισίων της 20ης Μαρτίου 1952*).
- Konwencja ONZ o immunitetach jurysdykcyjnych państw i ich mieniu przyjęta na 65. Sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ (rez. A/59/38 z 2 grudnia 2004 r.).
- Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości przyjęty na zakończenie Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie powołania ONZ i podpisany dnia 26 czerwca 1945 r. (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90).

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r.).

Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE C 202 z 2016 r.).

Inne źródła

Ekspertyza dotycząca zastosowania artykułu 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka do sądów konstytucyjnych Państw-Stron, sporządzona na prośbę Rzecznika Praw Obywatelskich w kontekście sprawy K 6/21 rozpoznawanej przez Trybunał Konstytucyjny, British Institute for International and Comparative Law (BIICL), <https://bip.brpo.gov.pl> (dostęp: 14.06.2022 r.).

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Unijna tablica wyników wymiaru sprawiedliwości z 2022 r., COM(2022) 234 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022DC0234> (dostęp: 31.08.2022 r.).

Opinia rzecznika generalnego TS Evgeniego Tancheva przedstawiona 24 września 2019 r. w sprawach połączonych C-558/18 i C-563/18 Miasto Łowicz / Skarb Państwa – Wojewoda Łódzki, przy udziale: Prokuratury Regionalnej w Łodzi oraz Rzecznika Praw Obywatelskich, i Prokuratura Okręgowa w Płocku / VX, WW, XV.

Przemówienie Prezydent Republiki K. Sakielaropulu z okazji 48. rocznicy Odrodzenia Republiki, https://www.efsyn.gr/politiki/353186_i-dikaiosyni-den-aponemetai-me-basi-koino-peri-dikaioy-aisthima (dostęp: 30.08.2022 r.).

Raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka w sprawie ze skargi Dania, Norwegia, Szwecja, Holandia v. Grecja, Sprawozdanie Podkomisji, t. 1, część 1, skarga nr 3321/67, 3222/67, 3323/67, 3344/67.

Stanowisko Związku Sędziów i Prokuratorów z 28 marca 2007 r., <https://ende.gr/> (dostęp: 10.04.2023 r.).

Prezentowana publikacja to studium opisujące historię powstania, funkcje i kompetencje oraz znaczenie Najwyższego Sądu Specjalnego (NSS), a więc jednego z organów władzy sądowej wymienionych w Konstytucji Republiki Greckiej z 1975 r. NSS pełni rolę organu ochrony konstytucji powołanego do harmonizowania orzeczeń sądów w ramach greckiego modelu kontroli konstytucyjności prawa. W książce szeroko omówiono genezę greckiego modelu kontroli konstytucyjności prawa, której rezultatem było ustanowienie NSS. Analizie poddano greckie normy regulujące funkcjonowanie tego organu, orzecznictwo NSS oraz poglądy greckich prawników dotyczące działalności tego sądu. Publikacja zawiera liczne tłumaczenia greckich przepisów i orzecznictwa. Książka jest adresowana do teoretyków i praktyków szeroko rozumianego prawa ustrojowego, w szczególności wszystkich osób zainteresowanych prawem konstytucyjnym oraz kontrolą konstytucyjności prawa.

Konrad Rydel, doktor, adiunkt w Katedrze Prawa Konstytucyjnego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Absolwent studiów prawniczych oraz filologii nowogreckiej w ramach Kolegium MISH UW. Naukowo zajmuje się konstytucjonalizmem greckim oraz wykorzystaniem cyfrowych walut banków centralnych (CBDC). Wykonawca w ramach projektu badawczego finansowanego przez NCN „Omijanie sankcji międzynarodowych za pomocą cyfrowych walut banków centralnych”. Pasjonat historii, w szczególności Cesarstwa Bizantyńskiego oraz II wojny światowej.